T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT

Hazırlayan
İbrahim KARACA

Danışman
Prof. Dr. Ali SELÇUK

Doktora Tezi

Temmuz 2020
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
İbrahim KARACA

Danışman
Prof. Dr. Ali SELÇUK

Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-6875 Kodlu proje ile desteklenmiştir.

Temmuz 2020
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı
İmza :

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: **EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **227** sayfalık kısmına ilişkin **24.08.2020** tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % **6** dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Önsöz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 24.08.2020

Adı Soyadı : İbrahim KARACA
Öğrenci No : 4030641402
Anabilim Dalı: Tarih
Bilim Dalı : Genel Türk Tarihi
Program Adı : Doktora

Danışman:
Prof. Dr. Ali SELÇUK

Öğrenci:
İbrahim KARACA

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"Ehl-i Haklarda Kültürel Hayat" adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
İbrahim KARACA	Prof. Dr. Ali SELÇUK

Tarih/ Genel Türk Tarihi ABD Başkanı

Prof. Dr. Hava SELÇUK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Ali SELÇUK danışmanlığında **İbrahim KARACA** tarafından hazırlanan **"Ehl-i Haklarda Kültürel Hayat"** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Tarih/ Genel Türk Tarihi** Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

10/ 07/ 2020

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Ali SELÇUK

Üye : Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN

Üye : Prof. Dr. Hava SELÇUK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve …… sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, araştırma sahasının, araştırma konusunun zorlukları nedeniyle uzun ve zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir. Saha çalışması Tebriz, Tahran ve Kirmanşah merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan ve bana yardımcı olan başta Ehl-i Hak Türklerine öncelikle teşekkür etmek isterim. Dil eğitimi gördüğüm, Tahran ve Şehid Beheşti Üniversitelerinden hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Beni bu yaşlara getiren, büyüten, 'okutan', anneme ve babama borcumu asla ödeyemem. Çalışma sırasında kendisinden ayrı kaldığım, ancak her zaman yanımda olan değerli Eşim, Meltem'e ve kızım Umay'a teşekkür ederim. Çalışmanın yazım kısmında tanıştığım kızım Gökçen'e teşekkür ederim.

İran'da Türk sazını kültür ve dil aracı olarak kullanan değerli Dosta ayrıca teşekkür etmek isterim. Bu çalışmaya verdiği katkılardan dolayı Prof. Dr. Ahmet Taşğın'a teşekkür ederim. Konu, araştırma ve bu araştırmanın gerçekleşmesini sağlayan, *sevgi ve bilginin paylaştıkça çoğalacağını* ve bu sayede yüce idaellerin gerçek olacağını fikrini aşılayıp bu zorlu süreçte en büyük destekçim olan, yaşayışı ve bilimi ile örnek aldığım Hocam Ali Selçuk'a teşekkür ederim.

EHL-İ HAKLARDA KÜLTÜREL HAYAT

İbrahim KARACA

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Doktora Tezi, Temmuz 2020
Danışman: Prof. Dr. Ali SELÇUK

KISA ÖZET

Bu çalışmanın konusunu İran'da yaşayan Ehl-i Haklar ve Ehl-i Hakların Kültürel hayatları oluşturmaktadır. Ehl-i Hak topluluğu, günümüzde İran'da yaşamaktadır. Topluluğa adını veren Ehl-i Hak inancı, H.612/M.1216 yılında Süleymaniye'ye bağlı Berzence köyünde doğan Sultan İshak tarafından kurulmuştur. Sultan İshak, bir süre sonra günümüzdeki adı ile İran'ın Pave şehrine göç etmiştir. Bu bölgede inancını kurup kısa sürede yayılmasını sağlamıştır. Günümüzde inananları arasında, Türk, Fars ve Gorani etnik kimliğine sahip kişiler bulunmaktadır. Kutsal metinleri olarak görebileceğimiz Kelamları ise Türkçe, Farsça ve Goranice yazılmıştır. Ehl-i Hak inancı Tanrının insanlara zuhur etmesine dayalı bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde Donadon adı verilen ruh göçü inancı da yer almaktadır. Ehl-i Hak inancı içerisinde Cem, Oruç, Kurban, Nezir, Ziyaret gibi ibadetlerde bulunmaktadır.

Kültürel hayat, toplumun bir araya gelip oluşturdukları rutinleşmiş, beslenme, giyinme, barınma gibi eylemlerini, deneyimlerini, inanç ve uygulamalarını ifade etmektedir. Ehl-i Hak inancının, Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatına etkisi nedir? Sorusu bu tezin temel sorunsalını oluşturmaktadır. Ehl-i Hak inancının tarihsel ve güncel özellikleri, kültürel hayat içerisinde kendini nasıl göstermektedir? Ehl-i Hak inancının sürekliliğini sağlayan ve kültürel hayat içerisinde ortaya çıkan davranış ve eylemler nelerdir? Ehl-i Hak inancının, Ehl-i Hak topluluğun oluşmasına etkisi nedir? Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatlarında ki, davranış, eylem, pratik, ritüel ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri nelerdir? Gibi sorularda temel problemi etkileyen, aynı zamanda çözüme de yol gösterecek olan alt problemlerdir.

Bu amaçlar ile 2017-2019 yılları arasında İran'ın Kirmanşah, Tebriz ve Tahran şehirlerinde etnografik alan çalışması yapılmıştır. Çalışmanın yöntemlerinde etnografinin yanı sıra Sözlü Tarih çalışma yöntemi de kullanılmıştır. Ayrıca yazılı kaynaklara ulaşma ve bunların çözümlenmesi içinde kaynak tarama ve kaynak tasnifi gibi Tarih biliminin yöntemleri de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Haklar, Türk Kültür Tarihi, İran Türkleri, Alevilik-Bektaşilik.

CULTURAL LIFE IN AHL-E HAQQ'S

İbrahim KARACA

Ercıyes Unıversity, Social Sciences Institute
Ph. D. Program Theis, July 2020
Supervisor: Professor Ali SELÇUK

ABSTRACT

The subject of this study is the Ahl-i Rights and the cultural lives of Ahl-e Haqq's living in Iran. The Ahl al-Haq community now lives in Iran. Ehl-i Haqq belief, which gave the name to the community, was founded by Sultan İshak who was born in Berzence village of Süleymaniye in H.612 / M.1216. After a while, Sultan İshak emigrated to Pave, Iran. He established his faith in this region and spread it in a short time. Today, believers include Turkish, Persian and Gorani ethnicities. The words that we can see as sacred texts are written in Turkish, Persian and Gorani. Ahl-e Haq belief has a structure based on the appearance of God to people. Within this structure, there is also the belief that the soul migration called Donadon. There are worshipings such as Cem, Oruç, Kurban, Nezir and Visit within the belief of Ahl-e Haq.

Cultural life refers to the routine activities of the community that come together, such as nutrition, dressing, shelter, experiences, beliefs and practices. What is the effect of the Ahl-e Haq on the cultural life of the Ahl-e Haq community? is the basic problematic of this thesis. How do the historical and contemporary features of the Ahl-e Haq belief manifest themselves in everyday life? What are the behaviors and actions that ensure the continuity of the Ahl-e Haq and arise in daily life? What is the effect of the Ahl-e Haq belief on the formation of the Ahl-e Haq community? What are the behaviors, actions, practices, rituals and their relations with each other in the daily lives of the Ahl-e-Haq community? These are the sub-problems that affect the basic problem and will also lead to a solution.

For these purposes, an ethnographic field study was carried out in Iran's Kermanshah, Tabriz and Tehran between 2017-2019. In addition to ethnography, Oral History study method was used in the study methods. In addition, the methods of history science such as scanning of resources and classification of resources have been used in reaching and analyzing written sources.

Key Words: Ahl-e Haqq's, Turks of Iran, Turkish Cultural History, Alevism- Bektashism.

İÇİNDEKİLER

EHL-İ HAKLARDA KÜLTÜREL HAYAT

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ..... **i**

İNTİHAL ..... **ii**

YÖNERGEYE UYGUNLUK ..... **iii**

KABUL VE ONAY SAYFASI ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **v**

KISA ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

KISALTMALAR ve SİMGELER ..... **xiii**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **xiv**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **xv**

GİRİŞ **1**

A.) Tezin konusu 1

B.) Tezin amacı ve önemi 2

1.1. Yöntem 3

1.2. Ehl-i Hak Literatürü 10

1.2.1. Ehl-i Hak Klasik Metinleri 10

1.2.2. Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar 18

1.2.2.1. Batı'da Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar 18

1.2.2.2.Türkiye'de Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar 21

1.2.2.3.İran'da Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar 22

1.3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 24

1.3.1. Ehl-i Hak Kavramı 25

1.3.2. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı ve Kurumlar İle İlgili Kavramlar 25

1.3.3. Ehl-i Haklarda Dini İnanış ve Uygulamalar İle İlgili Kavramlar 26

1.3.4. Kültürel Hayat Kavramı 27

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAKLAR

1.1. Ehl-i Hak Adı ve Anlamı 31
1.2. Ehl-i Hak İnancının Zuhuru 32
1.2.1. Ehl-i Hak İnancının Tarihsel Olarak Ortaya Çıkışı 32
1.2.2. Ehl-i Hak Tecelli Dönemleri 57
1.2.2.1.Havenkar ya Havendegar 57
1.2.2.2. Ali 57
1.2.2.3. Şah Hoşin 59
1.2.2.4. Sultan İshak 61
1.2.2.5. Kırmızı 66
1.2.2.6. Muhammed Bey 67
1.2.2.7. Han Ateş 68
1.2.3. Ehl-i Hak İnancı İle İlgili Sufi İnanış ve Topluluklar 69
1.2.3.1. Kalenderiler 70
1.2.3.2. Hurufilik 72
1.2.3.3. Nusayrilik 74
1.2.3.4. Yezidilik 76
1.2.3.5. Bektaşilik 79
1.2.3.6. Muşaşilik 83
1.2.3.7. Haksarilik 84
1.2.3.8. Nimetullahilik 84
1.2.3.9. Nizari İsmailiği 85
1.3. Ehl-i Hak Coğrafyası 87
1.3.1. Kirmanşah 88
1.3.2. Loristan Eyaleti 90
1.3.4. Azerbaycan-ı Şarki Eyaleti 91
1.3.5. Azerbaycan-ı Garbi Eyaleti 91
1.3.6. Tahran Eyaleti 92

1.3.7. Gilan ve Mazenderan Eyaleti 92
1.3.8. Zencan ve Hemedan eyaletleri 92
1.4. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı ve Kurumlar 94
1.4.1. Sosyal Kurumlar 96
1.4.1.1. Taife 96
1.4.1.2. Pir 97
1.4.1.3. Delil 98
1.4.1.4. Yediler 99
1.4.1.5. İkinci Yediler 106
1.4.1.6. Kırklar 108
1.4.1.7. Yetmiş İki Pirler 109
1.4.2. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı, Hanedanlar 114
1.4.2.1. Şah İbrahimi Hanedanı 118
1.4.2.2. Ali Kalender Hanedanı 119
1.4.2.3. Yadigari Hanedanı 119
1.4.2.4. Hamuşi Hanedanı 120
1.4.2.5. Mir Suri Hanedanı 121
1.4.2.6. Seyyid Mustafa Hanedanı 121
1.4.2.7. Baba İsa Veya Hacı Baveysi Hanedanı 121
1.4.2.8. Zevalnuri Hanedanı 121
1.4.2.9. Hayasi Hanedanı 122
1.4.2.10. Ateşbeyi Hanedanı 122
1.4.2.11. Baba Haydar Hanedanı 124

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT

2.1. Ehl-i Haklarda Dini Yaşam 125
2.1.1. Ehl-i Haklarda Dini İnanışlar 125
2.1.1.1. "Su'dan Başka Bir Şey Yoktu", Ehl-i Haklar' da Yaratılış 126
2.1.1.2. Sac-ı Nar Ya Beyabes, Ehl-i Haklarda Zuhur 133

2.1.1.3. Ehl-i Haklarda Donadon İnancı 141
2.1.2. Ehl-i Haklarda Ritüeller 144
2.1.2.1. Gerçeklerin Aynası, Havendegar'ın Mekânı Cem 146
2.1.2.1.1. Cemin Şartları 147
2.1.2.1.2. Cem Töreni 149
2.1.2.1.3. Cem Görevlileri 150
2.1.2.1.4. Cem Töreninin Toplumsal İşlevi 152
2.1.2.2. Oruç 153
2.1.2.2.1. Oruç çeşitleri 153
2.1.2.2.1.1. Ruze-i Mernovi 154
2.1.2.2.1.1. Ruze-i Kavaltas 154
2.1.2.2.2. Orucun şartları 155
2.1.2.3. "Bir Niyaz Bin Namaz", Ehl-i Haklar'da Nezirler 156
2.1.2.3.1. Kurbani 157
2.1.2.3.2. Kurban Olmayıp Kurban Hükmünde Olan Nezirler 162
2.1.2.3.3. Ne Kurban Ne Kurban Hükmünde Olmayıp Aynı Merasim Yapılan Nezirler 163
2.1.2.3.4. Hidmet 163
2.1.2.3.5. Niyaz 163
2.1.2.3.6. Şokrane 164
2.1.2.4. "Hak ile Hak, Yar'a Yaren Olmaya Geldim", Ziyaret 168
2.1.2.5. Bayramlar 177
2.1.2.5.1. Şeb-i Şah ya Ruz-ı Padişahi 178
2.1.2.5.2. Ceşn-i Yaranı Kavaltas 178
2.1.2.5.3. Nevruz 178
2.1.2.6. Geçiş Ritüelleri 179
2.1.2.6.1. Doğum 179
2.1.2.6.2. Baş Tapşırma 181
2.1.2.6.3. Evlenme 186

2.1.2.6.4. Ölüm....188
2.2. Ehl-i Haklar'da Toplumsal Yaşam 192
2.2.1. Ehl-i Haklar'da Beslenme ve Giyim 193
2.2.2. Ehl-i Haklar 'da Ekonomi ve Eğitim 199
2.2.3. "Şah ? Pir? Delil?" Ehl-i Hak Kimliği 202
2.2.4. Ehl-i Hakların Gündelik Hayatlarında ki Kutsal ve yasakları 205
2.2.5. Ehl-i Hak Mekânları....211
2.2.5.1. Cemhaneler 211
2.2.6. Ehl-i Haklar'da Müzik 213
2.2.7.Ehl-i Haklar 'da Toplumsal İlişkiler 216
2.2.7.1. "Tayfasan ?" Ehl-i Hakların Birbirleri İle olan İlişkileri 216
2.2.7.2. Ehl-i Hakların diğer topluluklar ile olan İlişkileri....218
2.2.7.3. Ehl-i Hakların Devlet ile olan ilişkileri....220
SONUÇ....223
KAYNAKÇA 228
EKLER....246
ÖZGEÇMİŞ....273

KISALTMALAR ve SİMGELER

M.: Miladi takvim.

H. : Hicri takvim.

HARİTALAR LİSTESİ

Tablo 1. Ehl-i Hak nüfus cetveli 93
Harita 1. Gerehban, Sahne ve Kirmanşah. 177
Harita 2. İran-Irak sınırında Pave şehrine bağlı Perdiver. 206

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Sultan İshak Ziyareti 169
Fotoğraf 2. Baba Yadigâr Ziyareti 171
Fotoğraf 3. Hanita çeşmesi..... 172
Fotoğraf 4. Pir Bünyamin Ziyareti 173
Fotoğraf 5. Pir Musa Ziyareti..... 174
Fotoğraf 6. Gerehban'da Bulunan Otel..... 175
Fotoğraf 7. Perdiver 206
Fotoğraf 8. Gerehban'da bulunan Sac-ı Nar 209
Fotoğraf 9. Gerehban da bulunan Cemhane..... 211
Fotoğraf 10. Cemhanede bulunan Müzik aletleri..... 212
Fotoğraf 11. Cemhanenin içi..... 213
Fotoğraf 12. Şah Hayas Ziyareti 246
Fotoğraf 13. Gazvineh..... 246
Fotoğraf 14. Ziyarette Bulunanlar Tarafından Nezirler 247
Fotoğraf 15. Gazvineh Ziyaretinde Hadem Görevi Yapan Seyyide. 247
Fotoğraf 16. Gazvineh'te Bulunan Cemhanede Bir İbrik. 248
Fotoğraf 17. Cem hane içerisinde bulunan eşyalardan, Mikrofon. 248
Fotoğraf 18. Gazvineh'te yer alan ziyaret. 249
Fotoğraf 19. Gazvineh ziyaretinin avlusu. 249
Fotoğraf 20. Ziyarette bulunan bir Ehl-i Hak. 250
Fotoğraf 21. Sahne Şehri..... 250
Fotoğraf 22. Hanita Çeşmesi..... 251
Fotoğraf 23. Nezir töreni sonrası nezir bekleyen kişiler. 251
Fotoğraf 24. Baba Yadigar Ziyareti 252
Fotoğraf 25. Baba Yadigar Ziyareti 252
Fotoğraf 26. Seyid Rıza Bey ziyareti 253
Fotoğraf 27. Pir Musi 253
Fotoğraf 28. Pir Müsi Ziyareti 254
Fotoğraf 29. Dalahu 254
Fotoğraf 30. Dalahu 255
Fotoğraf 31. Pir Musi ziyareti 255
Fotoğraf 32. Kerend-i Garb..... 256

Fotoğraf 33. Dalahu'da Cemhane 256
Fotoğraf 34. Ziyarette bulunan mumluk 257
Fotoğraf 35. Gerehban ziyaretindeki bahçe 257
Fotoğraf 36. Sac-ı Nar 258
Fotoğraf 37. Sac-ı Nar 258
Fotoğraf 38. Gerehban'da bulunan otel 259
Fotoğraf 39. Gerehban Ziyareti 259
Fotoğraf 40. Aga Mansur'un ziyareti 260
Fotoğraf 41. Gerehban'daki eski mezarlık 260
Fotoğraf 42. Gerehban'daki yeni mezarlık 261
Fotoğraf 43. Gerehban'daki eski mezarlık 261
Fotoğraf 44. Abbas Aga'nın mezarı 262
Fotoğraf 45. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları 262
Fotoğraf 46. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları 263
Fotoğraf 47. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları 263
Fotoğraf 48. Gerehban'da bulunan cemhane 264
Fotoğraf 49. Mustafa Davudan Ziyareti 264
Fotoğraf 50. Sultan İshak ziyareti 265
Fotoğraf 51. Mustafa Davudan ziyareti 265
Fotoğraf 52. Hatun Rezbar ziyareti 266
Fotoğraf 53. Hatun Rezbar Kabri 266
Fotoğraf 54. Perdiver 267
Fotoğraf 55. Sultan İshak ziyaretindeki Cemhane 267
Fotoğraf 56. Ostan-ı Mukaddesi Sultan Sehak 268
Fotoğraf 57. Sultan İshak'ın kabri 268
Fotoğraf 58. Perdiver Genl görünüş 269
Fotoğraf 59. Nezir bekleyenler 269
Fotoğraf 60. Baba Yadigar ziyareti 270
Fotoğraf 61. Pir Bünyamin ziyareti 270
Fotoğraf 62. Pir Bünyamin ziyareti 271
Fotoğraf 63. Dalahu şehri 271
Fotoğraf 64. Dalahu şehri 272

GİRİŞ

A.) Tezin konusu

Bu çalışmanın konusunu, İran 'da yaşayan Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatları oluşturmaktadır. Ehl-i Hak inancı, Berzence köyünde doğan Sultan İshak tarafından H.8.yy'da kurulmuştur. İnanç ve topluluk içerisinde önemli bir yeri olan zuhur dönemlerine baktığımız zaman, Şah Hoşin Hemedan'da (İran), Sultan İshak Perdiver'de (İran), Kırmızı Derziyan' da (İran), Muhammed Bey Tebriz'de (İran) ve Ateş Bey Tebriz'de (İran) ortaya çıkmışlardır. Son iki tecelli döneminde görüldüğü üzere inancın İran Azerbaycan'ına doğru yayıldığı görülmektedir. Kısmen bu duruma bağlı olarak Ehl-i Haklar, İran'da dağınık olarak yaşamaktadırlar. İran'da önemli Ehl-i Hak yaşam bölgeleri; Kirmanşah, Tahran, Kasr-ı Şirin, Serpol-Zahab, Hemedan, Loristan, Veramin, Mazenderan (Kelardeşt), Kazvin, Reşt, Şiraz ve hatta Horasan'dır (Musalı, 2013, 25; KK-5.). Ehl-i Haklar yoğun olarak daha çok, Tahran, Tebriz ve Kirmanşah' ta yaşamaktadırlar. Ehl-i Hakların günümüzdeki nüfus dağılımını, ekonomik kaygılar belirlemektedir.

Sultan İshak, Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak kabul edilen kişidir. Önemle belirtmek gerekir ki, kaynaklar da onun ismi 'İshak' (Algar, 1994, 184), 'Sahak'(Bruinessen, 1995, 164), Sohak (Sultani) ve 'Sehak' olarak geçmektedir. Bu çalışmada ise, Türkçe literatüre uygun olarak'İshak' ismi kullanılmıştır. Ehl-i Hak inancının kurucusu olan Sultan İshak, Ehl-i Haklarca, Tanrının dördüncü tecellisi olarak kabul edilmektedir. Sultan İshak, 1216[1] yılında Irak'ın Süleymaniye eyaleti, Berzence köyünde dünyaya gelmiştir (Murtezaoğlu, 2011, 13). Bu dönem İran'da İlhanlılar devletinin hâkim olmaya başladığı zamana denk gelmektedir. Sultan İshak'ın Timurlular devleti zamanında da yaşamış olması muhtemeldir.

[1] Sultan İshak'ın doğum tarihi tartışmalıdır.

Her ne kadar Sultan İshak'ı çeşitli milletlere dâhil etme çabaları olsa da, Sultan İshak kendisini İmam Musa el-Kazım'a dayandırmış Hemedanlı bir Seyyid'in (Arap) torunudur (Musalı, 2013, 21). Günümüzde Berzence sülalesi kendilerini Arap olarak saymakla beraber yaşadıkları bölgelerdeki topluluklar, Türk olduklarını söylemektedirler. Sultan İshak'ın babası Şeyh İsi, Irak'ın Berzence şehrinde yaşamış ilk evliliğinden üç oğlu olmuş, yaşlılığında Hasan Bey Cela'nın kızı olan Rezbar lakaplı, Hatun Daire ile evlenmiş ve bu evlilikten Sultan İshak dünyaya gelmiştir (Musalı, 2013, 21). Sahadan elde ettiğimiz verilere göre annesi Hatun Daire, Ehl-i Haklar arasında, her tecelli döneminde zuhur eden yedi melekten biri olarak kabul edilen kadınların bir tecellisidir. Sultan İshak'ın hayatını anlatan bilgiler Serencam adı verilen kutsal kitapta bulunmaktadır.

Irak, İran ve Türkiye gibi yakın coğrafyalarda da, İran Ehl-i Hakları tarafından Ehl-i Hak olarak değerlendirilen topluluklar[2] bu çalışmanın sınırları dışına çıkmaktadır. Bu çalışmada sadece İran Ehl-i Hakları ele alınmıştır. Geniş bir coğrafyada yaşayan Ehl-i Hakları araştırmanın güçlükleri bulunmaktadır. Bu güçlükler araştırma sahasının sınırlandırılması ile aşılmıştır. Bu yüzden çalışma, Ehl-i Hakların çoğunluk olarak yaşadıkları Tahran, Tebriz ve Kirmanşah bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra Hemedan, Urmiye, Mazenderan gibi Ehl-i Hak yaşam bölgelerine kısa süreli seyahatler yapılmıştır.

Ehl-i Haklar sosyal yapılarına göre, on bir farklı kutsal aileye veya Hanedana ayrılmışlardır. Burada da bir sınırlandırma getirerek, araştırma Ateş Beyi, Şah İbrahimi ve Haydari hanedanları üzerine yoğunlaşmıştır. Ateşbeyiler' in merkezi Gerehban, Haydarilerin merkezi Kerend ve Şah İbrahimiler'in merkezi ise Sahne şehridir. Ayrıca bu üç hanedan dışında hemen bütün hanedanlara mensup kişiler ile de görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu üç hanedan üzerinden topluluğun geneli hakkında veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

B.) Tezin amacı ve önemi

"Ehl-i Hak inancının, Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatına etkisi nedir?" sorusu bu tezin temel sorunsalını ve amacını oluşturmaktadır. Ehl-i Hak inancının

[2] Aleviler, Bektaşiler, Yezidiler, Kakailer, Nusayriler, Kırklar, Haksariler, Nimetullahiler.

tarihsel ve güncel özellikleri, kültürel hayat içerisinde kendini nasıl göstermektedir? Ehl-i Hak inancının sürekliliğini sağlayan ve kültürel hayat içerisinde ortaya çıkan davranış ve eylemler nelerdir? Ehl-i Hak inancının, Ehl-i Hak topluluğun oluşmasına etkisi nedir? Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatlarında ki, davranış, eylem, pratik, ritüel ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri nelerdir? Gibi sorularda temel problemi etkileyen, aynı zamanda çözüme de yol gösterecek olan alt problemlerdir.

Lefebvre, tarihçi için Gündelik Hayat çalışmalarının önemini resmi tarihte yazılmayan halkın tarihinin yazılması için önemli olduğunu söylemektedir (Lefebvre, 2013, 41). Tarihin sadece resmi tarih ile sınırlı kalmaması, halkında bu tarih içerisinde yerini alması gerekmektedir. Halkın tarihi olan Gündelik Hayat çalışmaları ise toplulukların kültürel hayatları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kültürel hayat, sosyo-kültürel yaşamın üretilmesi ve üretilen bu yaşam şeklinin sürekli kılınması için bir model sunmaktadır. Aynı zamanda, bu süreç içerisinde gündelik hayat kendisini üretmektedir. Ehl-i Hak inancının tarihi, kuruluşundan itibaren bir bütün olarak ele alındığı takdirde, günümüzdeki kültürel hayatları içerisinde, yeniden üretim süreçlerinin birtakım pratiklere işlendiği görülmektedir. Böylece Ehl-i Hak inancının ortaya çıkmasını hazırlayan sebepleri ve Ehl-i Hak inancının bugün varlığını sürdürmesini sağlayan sebepleri kültürel hayat ile ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Aslında bu durum Ehl-i Hak inancının ortaya çıkmasını sağlayan ve günümüze kadar gelmesini sağlayan kavramın kültürel hayat olduğunu gösterecektir.

Yapılan bu çalışma, daha önce yapılmış çalışmalardan uyguladığı araştırma yöntemi ile farklıdır. Ehl-i Haklar üzerine yapılan alan çalışması, bu çalışmaya özgünlük katmıştır. Bu yönü ile çalışma önem arz etmektedir. Bu sayede, yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerin güvenirliği, saha çalışmasından elde edilen veriler ile değerlendirilmiştir.

1.1. Yöntem

Bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak verilerin toplanması ve bu verilerin yazıya aktarılması için iki temel yöntem bir arada kullanılmıştır. Bu yöntemlerden ilk olarak dokümantasyon metodu uygulanmıştır. Bu metot ile Ehl-i Haklar hakkında birinci elden ana kaynak özelliği gösteren kaynaklar elde edilmiştir. Daha sonra Ehl-i Hak inancı hakkında yapılan çalışmalar toplanmıştır. Bu türden kaynakların saha çalışması öncesi ve sırasında toplanması ile çalışmanın teorik kısımları belirlenmiştir.

Bu metot ile elde edilen veriler geniş bir literatürün oluşmasına neden olmuştur. Literatürden elde edilen veriler, farklılıklar ve çelişkiler göstermektedir. Bu durumda çalışmanın ikinci yöntemi olan etnografiyi kendine mecbur kılmıştır.

Kültürel bir çalışma olarak değerlendirilebilecek bu çalışmada, kullanılan yöntemlerden biri de Etnografik yöntemdir. "*Araştırmacının ortak kültüre sahip bir grubun değerlerinin, davranışlarının, inançlarının ve dilinin paylaşılan ve öğrenilen modellerini tanımladığı bir desen olan etnografi*" (Creswell, 2013, 90), bu çalışmada yöntem olarak kullanılmıştır. Etnografi, genellikle hem bir toplumsal grubun davranışlarının dolaysız biçimde gözlenmesini, hem de buna bağlı olarak yazılı bir betimleme üretimini ifade etmek için kullanılmaktadır (Marshall, 1999, 216). Etno, insanlar ya da halk anlamına gelir, grafya ise bir şeyi tanımlamaya işaret eder. Böylelikle etnografya, bir kültürü tanımlamak ve yerel bakış açısından başka bir yaşam biçimini anlamak anlamına gelir (Neuman, 2014, 545). Sözcük anlamı halklar hakkında yazmak olan etnografya, çağdaş kültürler hakkında alan araştırması ya da birinci elden inceleme aracılığıyla bilgi toplamak şeklinde de tanımlanabilir (Bates, 2013, 10).

Benzer şekilde Creswell, etnografik bir çalışmanın gerekli olduğu durumları şu şekilde belirtmektedir: "*İhtiyaçlar kültürel bir grubun nasıl çalıştığını açıklamak ve inanç, dil, davranış ve de grubun karşılaşmakta olduğu güç, direnç ve egemenlik gibi sorunları keşfetmek yönündeyse, etnografi uygundur*" (Creswell, 2015, 94). Buradan hareketle diyebiliriz ki, Ehl-i Hakların kültürel hayatları üzerine yapılan bu çalışma, Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatlarında ki, davranış, eylem, pratik, ritüel ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini keşfetmeyi de amaçları arasında gösterdiğinden, etnografi böyle bir çalışma için en uygun yöntemdir. Sonuç olarak bu çalışma, hem görüşmeler yapılan kişilerin, hem de araştırmacının görüşlerini içeren "kültürel bir portredir" (Creswell, 2015, 96).

Kültüre ilişkin çalışmalarda sıkça başvurulan etnografik yöntem, beraberinde, kapsamlı bir alan çalışmasını getirmektedir. Bir alan çalışması, "*kuram kullanmak ve aynı kültürü paylaşan grubun desenlerini araştırmak, geniş bir alan çalışması yapmayı, öncelikli olarak mülakatlar yoluyla veri toplamayı, gözlemleri, sembolleri, eserleri ve çok çeşitli veri kaynaklarını kapsamaktadır*"(Creswell, 2015, 91). Sedat Veyis Örnek alan çalışmasını; " *araştırma ve çalışmalarda seçilen konuya ilişkin özgün ve güvenilir bilgi*

elde etmek, derlemek için araştırıcının araştırma yapacağı grubun ya da topluluğun yaşadığı yere giderek çalışması" (Örnek, 2014, 60) şeklinde tanımlamaktadır. Örnek'in yapmış olduğu tanıma paralel olarak, literatürde elde edilen bilgilerin güvenirliğini sorgulamak için, konuyu oluşturan Ehl-i Hakların yaşam bölgelerine gidilerek alan çalışması yapılmıştır.

Yapılan alan çalışmasında katılarak gözlem tekniği uygulanmıştır. Etnografik araştırmanın başlıca tekniği katılarak gözlemdir (Marshall, 1999, 216; Punch, 2014, 178). Katılarak gözlem tekniği antropolog Bronislav Malinowski tarafından geliştirilerek bilim dünyasına sunulmuş bir etnografi tekniğidir. Katılarak gözlem ile Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatları ve değerler sistemi incelenmiştir. Verili bir inceleme alanında, insanlarla kendi doğal çevrelerinde kurulan yoğun ilişkiyle yakın ve özel bir samimiyet yaratmayı amaçlayan önemli bir araştırma stratejisi olarak tanımlayabileceğimiz bu teknik ile Ehl-i Hakların kültürel hayatlarına dair bilgiler elde edilmiştir (Marshall, 1999, 303). Katılımlı gözlem veri toplama sırasında, toplanan verilerin önem sırasını belirlemede dengeyi sağlamaktadır (Altuntek, 2009, 189). Etnografi, katılımlı gözlem sayesinde araştırmacının araştırma yapılan topluluğun içerisine girme imkânının sağlamaktadır (Creswell, 2015, 91). Aynı zamanda katılımlı gözlem araştırmacının aldığı eğitimden elde ettiği bilgileri alanda kullanması için bir fırsattır (Wulf, 2009, 115-116). Kültürel çevresinden farklı olan ve gizlilik esasına dayanan Ehl-i Hakların inançlarını ve kültürel hayatlarını anlamak da sadece onlarla beraber olmakla, orada olmakla sağlanabilir. Çünkü ötekini anlamak ancak içeriden bir bakışla sağlanabilir (Altuntek, 2009, 14). Yeterli olmasa da, Ehl-i Haklarca yaygın olarak kullanılan, en azından resmi dil olan Farsça, bu çalışma sürecinde araştırmacı tarafından öğrenilmiştir.

Alan araştırmasının yeterli veriler elde etmek için ihtiyaç duyduğu tekniklerden biri de, görüşmedir. Görüşmeyi, Örnek şu şekilde tanımlamaktadır; "*Araştırma yapılan yerde, araştırıcının bu iş için seçilen kaynak kişilerle, daha önce hazırladığı konularda, başka bir anlatımla konuyu açıklığa kavuşturacak noktalarda düzenlenmiş olan soruları ya formel bir biçimde ya da bir sohbet, söyleşi havasında sorması ve cevap almasıdır; yani görüşülenle yüz yüze gelmesidir*" (Örnek, 2014, 91). Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarındandır (Punch, 2014, 166). Yapılan alan çalışmasında 'yapılandırılmamış görüşme' ve 'yapılandırılmış görüşme' uygulanmıştır. Bunun yanı

sıra, alan çalışması sırasında gelişen durumlara bağlı olarak, grup görüşmelerine de başvurulmuştur. Grup görüşmesi, araştırmacının bir kişi yerine çok kişi ile aynı anda gerçekleştirdiği görüşmeler için kullanılan genel bir görüşme şeklidir (Punch, 2014, 168). Grup içinden bir ya da birden fazla kişiyi grup üzerinde kontrol etkisi olan kişiyi ya da kişileri bularak, onlar ile yapılan görüşmeler çalışmanın amacına yönelik açıklayıcı verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Ehl-i Hak kültürel kimliğinin oluşması, komşuları ile ilişkileri, dışlama ve ötekileştirme, dâhil etme gibi süreçleri, nesnel bir bakış ile değerlendirilmiştir.

Alan çalışmasına kaynaklık eden kişiler, Ehl-i Hak topluluğundan olan ve topluluk içerisinde saygı duyulan kişilerden seçilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra topluluk hakkında dışardan göz olarak yani başka topluluklara mensup olan, civardaki topluluklardan kişiler ile de Ehl-i Hak inancı ve topluluğu hakkında görüşmeler yapılmıştır. Kaynak kişiler arasında özellikle Seyyid[3] soyundan olan kişiler önem taşımaktadır. Creswell, kaynak kişilerin önemi hakkında şunları söylemektedir; ”*Çalışmak üzere aynı kültürü paylaşan bir grup belirleyin ve konumlandırın. Bu grup genel olarak, üyeleri uzun bir süredir birlikte olan fark edilebilir desenler halinde bütünleşmiştir. Bu aynı zamanda toplum tarafından dışlanmış bir grupta olabilir. Etnografların söz konusu grupla konuşarak ve grubu gözlemleyerek vakit geçirmeleri gerektiğinden dolayı, gruba erişim araştırmacının içeri girmesini sağlayacak olan grup içinden bir ya da kilit katılımcıları bulmasını gerektirebilir“*(Creswell, 2015, 94). Özellikle, Ehl-i Hak topluluğu içerisinde saygı gösterilen, Seyyid, Halife, Kelamhan, Hadem gibi, ritüeller sırasında görevi olan kişilerden ritüeller hakkında bilgiler elde edilmiştir.

Bu çalışma sırasında başvurulan başka bir yöntem ise Sözlü Tarihtir. Sözlü tarih özellikle 20.yy’ın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve meyvelerini 1970 sonrasında vermeye başlamış, alternatif tarih yöntemidir. Belgelere dayalı ve belgenin resmi kanıt olarak gösterildiği resmi tarih anlayışına karşı, kendini göstermiştir. Resmi tarih anlayışı toplumun dar ve kısıtlı kesiminin tarihini ele almaktadır (Caunce, 2011, 251). Sözlü tarih ise toplumun her kesimine ulaşmakta ve elde ettiği veriler ile beraber topluluk içerisinde var olan adet, gelenek, gibi somut olmayan kültürel ögelerin ölümsüzleştirdiği bir yöntemdir.

[3] Seyyid, Ehl-i Hak topluluğu içerisinde bulunan 11 kutsal ailenin Pirlerinin soyundan gelen kişilerdir.

Bu çalışmada hem etnografik yöntem, hem de sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Etnografik yöntem ve sözlü tarih yöntem çalışmaları, uygulanma, uygulama şekilleri bakımından benzerlik gösterseler de aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Etnografi, ortak kültüre sahip topluluk üzerine uygulanan bir yöntemdir. Genellikle topluluk araştırmalarında uygulanır. Sözlü tarih çalışmaları ise bireye yöneliktir. Bu çalışmada sözlü tarih, etnografi ile beraber kullanılarak hem topluluk, hem de birey üzerinden Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatlarındaki kodlar ortaya çıkarılmıştır.

Sözlü tarih yönteminin özelliklerinin başında, neyin? Ne zaman? Ortaya çıktığından çok, etki-tepki veya olayların neden? Ve nasıl? Ortaya çıktığı gibi konularla ilgilenmesi gelmektedir (Caunce, 2011, 117). Leyla Neyzi, sözlü tarihle ilgili olarak:" *Sözlü tarihle, belgelere dayalı tarih arasındaki en önemli farklardan biri, sözlü tarih görüşmelerinin bu tarihi olayların yaşandığı dönemde değil de, daha sonra ve belleğe referansla yapılmalarıdır. Sözlü tarihin, öznel, güncel ve anlatıya bağlı yapısı, tarihin bireyler tarafından günümüzde nasıl anlaşıldığını, yorumlandığını ve yaşandığını anlamayı sağlar,"*(Neyzi, 2004, 10) demektedir.

Ehl-i Haklar birçok ülkede bulunduğundan, alan çalışması sınırlandırılarak İran merkezli olarak yapılmıştır. Ehl-i Hak topluluğunun İran'da genel olarak dağılımı şu şekildedir; Kirmanşah, Kasr-ı Şirin, Serpol-Zahab, Kerend, Kuzey Loristan, Tahran, Mazenderan (Kelardeşt), Kazvin, Şiraz ve Horasandır. Ayrıca İran Azerbaycan'ının çeşitli yerlerinde, Hemedan, Tebriz'de ki Marağa bölgesinde, Sehend Dağı çevresinde, Tebriz'in Çerendab mahallesinde, Gülizar Mahallesinde, İlhıçı kasabasında, Urmiye'de, Maku'daki Karakoyunlu ilçesinde Ehl-i Haklar yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bu bilgilerin bir kısmı kaynak kişiler ile yaptığımız görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırma, bu bölgelerde gerekli şartların sağlanması ile yapılmıştır. Ehl-i Hak inancı belli bölgelerde yaşayan Türkler, Farslar, Goraniler, Lorlar, Araplar arasında yayılmıştır (Müslimizade, 2015, 28; Musalı, 2011, 27; KK-5).

Ehl-i Hak çalışmaları için ortaya çıkan zorluklardan biriside yabancı devletlerin İran ve İran'da yaşayan etnik ve dini topluluklar üzerindeki siyasi amaçlarıdır. Avrupalı araştırmacılar, Ehl-i Hakları Kürt ve Zerdüşti bir topluluk olarak tanıtma kaygısı taşımaktadırlar. Bu durum ise anlam kaymasına neden olmuştur. Günümüz İran Ehl-i Haklarının nüfusunun yarıdan fazlasını Ateşbeyi hanedanı oluşturmaktadır. Ateşbeyi

hanedanına mensup Ehl-i Haklar Türkçe konuşmaktadırlar. Ateşbeyiler genel olarak İran Azerbaycan'ında yaşamaktadırlar.

Araştırmaya kaynaklık eden alan çalışmasının süresi bir yılı geçmiştir. Bu alan çalışması 2016-2018 yıllarında yapılmıştır. Yapılan alan çalışması Gerehban, Perdiver ve Tahran merkezlidir. Alan çalışması öncelikli olarak Tahran şehri ile başlamıştır. Bunun nedeni yetersiz olan Türkçe kaynaklardan Ehl-i Haklara dair genel bir çerçeve çıkarılamadığı için Farsça öğrenilmesinin gerekliliği idi. Saha çalışmasına başlamadan önce en azından Ehl-i Haklar'a dair yapılan Farsça kaynakları, okuyabilecek kadar Farsça öğrenilmesi gerekli idi. Bu amaçla Tahran'da Farsça dersleri aldım. Dersler ile beraber etrafımdaki öğrencilerden, daneşgahtaki hocalardan Ehl-i Haklara dair bilgiler elde etmeye başladım. Daha sonra Tahran'da İmam Hüseyin meydanında bulunan cemhaneye gidip gelmeye başladım. Cemhaneye kabulüm Ahmet Taşğın vasıtasıyla tanıştığım, Muhammed Ali Sultani ile oldu. Ehl-i Haklar kapalı bir topluluk oldukları için referans olmadan yabancı kişileri aralarına almamaktadırlar. Bu şekilde Ehl-i Haklar hakkında, kişiler ile görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Farsça eğitimi ilerledikçe Ehl-i Hakların kelamlarının Farsça çevirilerinin okunmaya başlanmıştır. Bu sayede Ehl-i Hakları kendi ana kaynakları vasıtasıyla bir çerçeve içerisine alınmıştır. Saha çalışması öncesinde bu bilgiler son derece önemli idi.

İran'da Ehl-i Hakların en önemli iki merkezi Gerehban ve Perdiver'dir. Perdiver, Kirmanşah'a bağlı Pave şehrinde bulunmaktadır. Yaptığımız ilk görüşmelerden burası hakkında bilgiler almaya başlayınca, bölgede daha sağlam verilerin elde edileceği fikri ile bir hafta süreliğine alan çalışması yapıldı. Perdiver, Sultan İshak'ın ziyaret yerinin olduğu bölgedir. Buraya gitmeden önce yine referans olarak Ahmet Taşğın ve Sultani isimleri vasıtasıyla Kirmanşah bölgesinde, Şah İbrahimi hanedanından bir Seyyid ile görüşme yaptım. Seyyid, bölge ve Ehl-i Hak hakkında bilgi verdikten sonra, bana referans oldu. Perdiver'de Sultan İshak ziyaretinde bulunan başka bir Seyyid'e yönlendirdi. Bu Seyyid sayesinde ziyaret yerinde üç gün süre ile kaldım. Burada daimi yaşayan kişilerin olduğunu ve kendilerini ziyaret hizmetine adadıklarını öğrendim. Daha sonra sadece Ehl-i Hakların bulunduğu bu bölgede, veriler topladım. Buradan tekrar Tahran'a döndüm. Ehl-i Haklar hakkında artık daha fazla şey öğrenmiştim ve bu bilgileri Tahran'da bulunan Ehl-i Haklar ile konuşmaya başladım. Tahran'da Ehl-i Haklar hakkında çalışmalar yapan kişiler ile tanıştım. Bu kişiler vasıtası ile Ehl-i Haklar

hakkında, ana kaynakları topladım. Önemle belirtmek gerekir ki bu görüşmelerin büyük çoğunluğunu Türkçe olarak yaptım. Türkçe, İran'da resmi dilden sonra en çok konuşulan ikinci dildir.

Gerehban, günümüz Ehl-i Hak aileleri içerinde nüfus olarak en kalabalık olan Ateşbeyilerin merkezidir. Bu bölgeye Perdiver' den daha sonra gittim. Gerehban, Otel, Cemhane, İmaret ve fabrikaların olduğu kompleks bir yapılar topluluğudur. Etrafı yüksek duvarlar ile çevrili olan bölgeye, Tahran'da Ahmet Taşğın vasıtasıyla tanıştığım Ateşbeyi Seyyidleri aracılığı ile giriş yaptım. Bu yapılar topluluğu içerisinde herkes Türkçe konuşmakta idi. Ehl-i Haklar için kutsal olan Sac-ı Nar, burada bulunmaktadır. Perdiver'de elde edilen veriler ile buradaki veriler arasında farklılıklar bulunmakta idi. Bu durum Ehl-i Hak inancı için bir çerçeve çizme imkânı verdi. Gerehban ve Perdiver iki farklı Ehl-i Hak akımını temsil etmekteydi. Bu veriler ve sonuçlar çalışma boyunca tartışılmıştır.

Alan çalışması, Kirmanşah'ta, Kerend-i Garp, Kasr-ı Şirin, Sahne, Hemedan ve Tebriz bölgelerinde devam etmiştir. Resmi izinli bir araştırma olmadığı için Ehl-i Hak bölgelerinde turist (harici) olarak kısa süreli görüşmeler sayesinde veriler toplanmaya çaba sarf edilmiştir. Aksi bir durumda, bir daha çalışma bölgesine ve hatta İran'a girişin mümkün olmama riski bulunmaktaydı.

Alan çalışması, beraberinde literatür toplama imkanı sunduğu için yöntem olarak kendine özgü bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu sayede literatürü kıyaslama ve literatür bilgisinin sahada doğruluğu veya eksikliğini gözleme imkanına sahip olunmuştur. Çalışmada, burada belirtilmesi uygun olmayan zorluklar nedeni ile sınırlılıklar ve eksiklikler bulunmaktadır. Saha çalışması sırasında çok sayıda cem törenine katılım sağlanmıştır. Ziyaret ritüeli ayrıntılı olarak gözlemlenmiştir. Ehl-i Hakların toplumsal ilişkilerine dair detaylı veriler elde edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı ritüelleri gözlemleme şansı bulunulmamıştır. Bu eksiklikler literatür ve görüşmeler ile giderilmeye çalışılmış veya bu konular hakkında sadece literatür bilgisine yer verilmiştir. En azından bu çalışma Türkçe literatüre giriş mahiyeti olarak değerlendirilmesi umut edilmektedir. Daha sonra yapılacak olan çalışmalara rehberlik etmesi, bu çalışmaya verilen emeğin, karşılığı olacaktır.

1.2. Ehl-i Hak Literatürü

Ehl-i Haklar üzerine çok sayıda Rusça, İngilizce ve Farsça çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanı sıra inanç ve topluluk açısından ilk elden kaynak olarak gösterebileceğimiz kelam defterleri de bulunmaktadır. Bu nedenle literatür, ana kaynaklar ve yapılan çalışmalar şeklinde iki başlık altında ele alınmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden veriler, öncelikli olarak yazılı birinci elden kaynaklardan elde edilmiştir. Alandan elde edilen veriler, yazılı kaynakların yetersiz kaldığı yerlerde veya yazılı kaynakların boş bıraktığı yerleri doldurmak için kullanılmıştır.

Çalışmaya kaynaklık eden yazılı kaynaklardan, Burhan'ul-Hak, Şah Name-i Hakikat, Name-i Serencam, Ayin-i Yâri, Surudha- Din-i Yarsan, Defter-i Remz-i Yaristan adlı eserler muhtevalarında kelamlar barındırdığı için önemlidir. Bu kaynaklar hemen bütün Ehl-i Hak hakkındaki araştırmalara, kaynaklık etmiştir. Bu yüzden, referans noktasında bu kaynaklara diğerlerine göre öncelik verilmiştir.

1.2.1. Ehl-i Hak Klasik Metinleri

Ehl-i Haklar 'ın kutsal anlatılarına 'kelam' denilmektedir. Kelamlar, Ehl-i Hak'ın kutsal şahsiyetlerinin söyledikleri sözleri içermektedir. Kelamlar, inancın kuruluş aşamasında 'kelamhanlar' vasıtasıyla sözlü olarak aktarılmışlar, sonraları ise yazıya geçirilmişlerdir. Özellikle 18. ve 19. yy'lar da yazıya geçme olayı hızlanmıştır. Yazıya aktarılan bu kelamları toplayan eserlere 'defter' denilmektedir. Bu defterlerden en çok kabul gören ve kimilerine göre Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı olarak tanımlanan deftere, 'Kelam-ı Serencam' adı verilmektedir.

Serencam, kelime anlamı olarak akıbet ve son anlamına gelmektedir. Serencam, Sultan İshak tarafından oluşturulduğu hem yazılı, hem de sözlü kaynaklarda belirtilmektedir. Ehl-i Hak inancının kurucusu Sultan İshak, H.8.yy'da yaşadığına göre Serencam' da bu zamanda ortaya çıkmıştır (Name-i Serencam, 1996, 11). Ağaçeri ve İstahri, Serencam'la ilgili olarak "*Ehl-i Haklar 'da H.2.yy'dan H.8.'yy'a kadar yazılı metin yoktur. Kişilerin ezberlediği şiirler bulunmaktadır. Sultan İshak ile beraber yazılı metinler H.645 yılında ortaya çıkmıştır*", demektedir (Ağaçeri ve İstahri, 2014, 12). Serencamı tarihlendirme konusu tartışmalı olsa da Serencam'ın Sultan İshak tarafından yazıldığı, genel olarak

kabul edilen görüştür. Bunun yanı sıra, mevcut Serencam nüshaları en fazla iki asır öncesine dayanmaktadır (Mecmua-ı Ayin-i Enderz –i Remz-i Yâri, 1981, 8).

Serencam'ın orijinal, ilk elden nüshası yoktur. Serencam adını taşıyan ilk kitap Rus bilim adamı Minorsky tarafından 1911 yılında yayınlanmıştır. Minorsky'nin yayınlamış olduğu metin 59 sayfadan oluşmaktadır. Metnin sonunda dört Goranice beş tane de Türkçe kelam bulunmaktadır (Musalı, 2011, 175). Metnin son sayfasına 1843 tarihi notu düşülmüştür. Serencam'ın tam nüshasını derleyecek olan Safizade, Minorsky'nin Serencam metnini hiç görmediğini söylemektedir (Safizade, 1982, 21). Minorsky 'den sonra Ivanow, 1950 yılında *Resail-i Mecmua-ı Ehl-i Hak* adıyla serencamın bir bölümünü yayınlamıştır. Bu metin, Ateşbeyilerin serencamı olarak da adlandırılan 'Tezkere-i Ala' adını taşımaktadır. Çalışma boyunca kullandığımız Tezkere-i A'la İvanow'un yayınlamış olduğu nüshadır. Minorsky'nin metnine nispeten daha fazla bilgi içermektedir. Ivanow'dan sonra Maşallah Suri, Serencam'ın bir bölümünü Goranice'den Farsça' ya çevirmiştir. Çevirdiği bölümlerin sayısı 21 'dir. Serencamın asıl metnini Goranice 'den Farsça 'ya çevirip yayınlayan Sadık Safizade'dir. Yayınladığı kitapta Serencam'ın iki nüshasından faydalanmıştır. Bu nüshalar, Aga Gülzari'nin 1343 yılında yazdığı nüsha ve Ağa Kaka Reda'nın 1316 yılında yazdıkları nüshalardır. Serencam'ın geniş baskı ve toplanmış halini Sadık Safizade 1984 yılında Farsça olarak yayınlamıştır. Çalışmada Name-i Serencam şeklinde verdiğimiz atıf Safizade'nn yayınlamış olduğu kitaptır. Safizade' ye göre Serencam altı bölümden oluşmaktadır (Name-i Serencam, 1996, 21).

Serencamın ilk bölümü '*Bargâh Bargâh*' adını taşımaktadır. Bargâh, Tanrının dünyaya zuhur edip görünür olması anlamına gelmektedir (Name-i Serencam, 1996, 15). Hicri 8.yy'da yaşayan 72 pirlerin kelamları bu bölümde yer almaktadır. 72 pirler, dünya genelinde geniş bir coğrafyada yaşamış kişilerdir. Bu kelamlar, Ehl-i Haklar için oldukça önemlidir. Bu kelamlar aracılığı ile 72 Pir ve Ehl-i Hak büyükleri hakkında bilgi almaktayız. Bargâh Bargâh, Serencam'ın girişi olmakla beraber tefsiri mahiyetindedir (Name-i Serencam, 1996, 11). 72 Pirler, Ehl-i Hak evliyaları ve İslam peygamberlerinin tecellileridir. Bu görüş halk arasında da kabul görmektedir. Serencam'ın Bargâh Bargâh bölümünde 72 kelam yer almaktadır (Name-i Serencam, 1996, 18).

Devre-i Heftevane adını taşıyan Serencam'ın ikinci bölümde, Yediler'den kelamlar yer almaktadır. Bu bölümde: *Sultan İshak, Pir Bünyamin, Pir Davud, Pir Musa, Pir Rezbar, Pir Şehriyar Oramani, Pir Nadirşahi, Pir Rüstem, Pir Negatartani, Pir Muhammed Şehrezuri, Pir İsmail Kuhlani, Seyyid Muhammed Guruhsevar, Seyyid Ebu'ul Vefa, Seyyid Mustafa, Seyyid Mir Ahmed, Seyyid Şehabeddin, Seyyid Habibşah, Seyyid Baveysi, Halife Aziz Süleymani, Halife Muhammed, Halife Şah, Halife Şehabeddin, Halife Ba Pir, Halife Emir, Halife Cabbar, Mustafa Davudan, Şah İbrahim Eyvat, Seyyid Ahmet, Baba Yadigar'Dana'nın* kelamları yer almaktadır. Serencam'ın bu bölümünde 70 kelam vardır (Name-i Serencam, 1996, 192).

Serencam'ın üçüncü bölümü '*Gilim-i Gul*' adını taşımaktadır. Bu bölümde Gilim-i Gul hikâyesi anlatılmaktadır. Yedilerin, Mısır'a yaptıkları yolculuğun hikayesi de bu bölümde yer almaktadır. Bu bölümde 29 kelam bulunmaktadır.

'*Devre-i Çihilten*' adını taşıyan Serencam'ın dördüncü bölümünde, 60 kelam bulunmaktadır. Kırkların hikâyelerinin anlatıldığı bu bölümde vahdet-i vücut konusu işlenmiştir.

Serencam'ın beşinci bölümü '*Devre-i Abidin*' adını taşımaktadır. 'Abidin Caf' veya 'Abidin Çavuş' diye anılan Ehl-i Hak büyüğünün kelamlarından oluşmaktadır. Bu bölümde, 31 kelam yer almaktadır. Abidin, 1320 yılında Şehrezur'da doğmuş ve Molla İlyas'tan dersler almıştır. Daha sonra Sultan İshak'ın yanına varmıştır.

Serencam'ın son ve altıncı bölümü olan '*Horde-i Serencam*' ise Ehl-i Hak adet ve geleneklerinin nesir şekilde yer aldığı bölümü oluşturmaktadır.

Görüşme yaptığımız Ehl-i Haklar, Serencam'ın Behlül[4]'den başlayıp günümüze kadar yazıldığını söylemektedirler. Bilinen ve ortaya çıkan kelamlar şunlardır; *Devre-i Behlül, Devre-i Baba Serheng, Devre-i Şah Hoşin, Devre-i Baba Naus, Devre-i Baba Celil, Devre-i Pir Ali, Devre-i Damyar, Devre-i Şah Veys Kulu, Defter-i Perdiver, Defter-i Save, Defter-i Divan-ı Kürde, Defter-i Zelal Zelal, Kelam-ı Seyyid Hamuş, Kelam-ı Kasd, Kelam-ı Nevruz, Kelam-ı Haydari, Kelam-ı Cenab, Kelam-ı Mücrim, Kelam-ı Derviş Kulu, Kelam-ı Derviş Ocak* (Name-i Serencam, 1996, 20). Safizade'nin belirtiği

[4] Bazı Ehl-i Haklara göre Tanrının tecellilerinden birisidir. İmam Cafer döneminde yaşadığı anlatılmaktadır.

bu kelamlar haricinde kelamlar da bulunmaktadır. Bu kelamlar Türkçe, Farsça ve Goranice yazılmışlardır. Bunlardan farklı olarak, Ceyhunabadi'nin *Şah Name-i Hakikat*, Nur Ali İlahi'nin *Burhan'ul Hak*, Maşallah Suri'nin *Surudha-ı Din-i Yarsan*, Efzali'nin *Rumuz-ı Ayin-i Yaristan* adlı eserleri de Ehl-i Hak kelamlarını içermektedirler. Kelamların sayısının fazla olmasının sebepleri arasında zuhur ve donadon inancı yer almaktadır. Bu inançlar ile beraber ortaya çıkan kutsal kişiler kelam yazmışlardır. Bu da farklı coğrafyalarda birçok kelamın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kelam-ı Serencam muhteva olarak, zuhur dönemlerini, edeb, erkân ve duaları içerir. Kutsal şahısların zuhur dönemlerini, kendi inanç esasları dâhilinde tefsir eden bu eser, kapsamlı ve geniş bir kitaptır. Esas Serencam metninin Goranice yazıldığı söynemketedir. Bu kitaptaki kelamlar 6-8-10 heceli şekildedir (Name-i Serencam, 1996, 11). Goranice basılan kelamlar ve çok sayıda ortaya çıkan kelamlar Ehl-i Hak araştırmalarını zorlaştırmaktadır. Kitab-ı Serencam'ın nüshaları farklılık göstermektedir (Oreng, 1971, 542) Ehl-i Hak araştırmacısı Oreng, 1971 yılında Aga Mansur Muşaşi ile telefonla görüşmüş ve kendisine Serencamı sormuştur. İvanow'un yayınladığı kitabın makbul olduğu cevabını almıştır (Oreng, 1971, 542). Son olarak, Serencamın geniş baskı ve toplanmış halini Sadık Safizade 1996 yılında Farsça olarak yayınlamıştır.

Bu çalışmada, ana kaynaklardan Ehl-i Hak topluluğu tarafından kabul gören ve güvenilir olduğunu düşündüğümüz nüshalar kullanılmıştır. Kullandığımız kaynakların başında Minorsky'nin yayınlamış olduğu Serencam yer almaktadır. Bu eser Minorsky tarafından 1911 yılında, "*İran'daki Ehl-i Hakk veya Ali-İlahi Tarikatının Öğrenilmesi İçin Gereken Kaynaklar*" adı ile yayınlanmıştır. Minorsky, bu kitabı Rusça olarak yayınlamıştır. Kitap, 2013 yılında Namıq Musalı tarafından, Ahmet Taşğın editörlüğünde "*Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar*" adıyla Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır. Musalı, bu eserde diğer bazı Rus bilim adamlarının Ehl-i Haklara dair yazmış oldukları makaleleri de çevirmiştir. Serencam, Musalı'nın çevirisinde 164-364 sayfaları arasında bulunmaktadır.

Önemle belirtmek gerekir ki Musalı'nın eseri, Ehl-i Haklar üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan birisidir. Bu durum, Ehl-i Hak inancı ve Ehl-i Hak topluluğu hakkındaki görüşlere farklı bir bakış açısı katmıştır. Kitap genel olarak Rus şarkiyatçıların Rusça olan eserlerinin Türkçe tercümelerini ele almıştır. Musalı, eserini tarafsız bir bakış açısı

ile kaleme almıştır. Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, Ehl-i Hak inancının inanışları, ayinleri, yayılım coğrafyası kısaca değerlendirilmiş, kitabın hazırlanmasının gerekçe ve prensipleri üzerinde durulmuş, Rus şarkiyatçılığının oluşum ve gelişim tarihi anlatılmış ve ayrıca kitaba konu olan şarkiyatçıların hayatlarına da değinilmiştir.

Kitabın ikinci kısmında, Ehl-i Haklar ile ilgili olan Rus araştırmacıların Rusça makalelerinin Türkçesi verilmiştir. Bu bölümde önemli olan kısım; V.F. Minorsky'nin "İran'daki Ehl-i Hak veya Ali-ilahi Tarikatını öğrenmek için gereken kaynaklar" adlı makalesidir. Bu çalışmada, Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı olan "Serencam'ın" özeti bulunmaktadır. Serencam içerisinde yer alan hikâyeler özet olarak verilmiştir. Minorsky burada yayınladığı yazma eserin özelliklerini ve eksik kalan kısımlarını nasıl tamamladığını da söylemektedir. Ayrıca kitap içerisinde başka Rus şarkiyatçılarının makaleleri de yer almaktadır. Bu çalışmanın ana kaynaklarından birini oluşturan bölüm 164-364 sayfaları arasında bulunmaktadır. Burada Serencam yedi bölümden oluştuğu görülmektedir[5]. Bu bölümler ilahi tecellilerin hikâyelerini anlatmakla beraber, sık sık tekrar eden ve yarım kalmış hikâyelere de yer vermektedir. Minorsky topladığı Serencamın giriş bölümünü Ehl-i Hak olan bir Seyyid'e tamamlatmıştır. Kitabın ek bölümünde, beş tane de Türkçe kelam yer almaktadır. Daha sonra anlaşıldığı üzere bu Serencam, Ateşbeyi Ehl-i Haklarının Serencamı olarak da bilinen Tezkere-i Ala'nın bir kısmıdır. Bunu Ivanoff'un yayınladığı Tezkere-i A'la'yı okuduktan sonra anlamaktayız.

Ana kaynak olarak kullandığımız bir diğer eser, '*Mecmua-i Resail-i Ehl-i Hak*'tır. 1950 yılında Ivanow, Mecmua-ı Resail-i Ehl-i Hak adıyla içerisinde Tezkere-i Ala'nın da bulunduğu eseri yayınlamıştır. Tezkere-i Ala, Ateşbeyi hanedanının Serencamı olarak da bilinmekle beraber, Ateşbeyiler tarafından kabul gören en önemli metindir. Ivanow'un kitabı; Tezkere-i Ala, Zeyl-i Tezkire-i Ala, Sultan İshak Camesi, Haksar Risaleleri, Derviş Gelşir Sebzevar risaleleri, Nur Ali Şah Emcidürefa Nişaburi risalelerinden oluşmaktadır. Bu kitap, Ehl-i Hakların adetleri, hükümleri, hikâyeleri ve inançlarının esaslarını anlatmaktadır. Tezkere-i A'la olarak veya Ateşbeyi Serencamı olarak bilinen bu eser, Minorsky'nin yayınladığı Serencamdan sonra toplanıp yayınlanan önemli ana kaynaklar arasında yer almaktadır. Kitap içerisinde Türkçe

[5] Serencamın bölümleri hakkında bilgiler ve tartışmalar 3.1.5. Kelam-ı Serencam bölümünde yer almaktadır.

şiirlerde bulunmaktadır. Ehl-i Hak'ın ve Serencamın nesir olarak yazılan tarihi, akaid ve inançları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Zeyli ile beraber 207 sayfadan oluşmaktadır. Zuhur dönemleri ve Ehl-i Hak tarihi de anlatılmaktadır. Kitap içerisinde yer alan Tezkere-i a'la şu başlıkları taşımaktadır; Came-i Havenkar ve Hılkat-ı Âlem ve Adem, Came-i Hazreti Mevla, Came-i Şah Hoşin, Came-i Sultan İshak, Came-i Kırmızı, Came-i Muhammed Bey, Came-i Han Ateş, Zeyl-i Tezkere-i Ala. Ivanow kitabını, '*The Truth-Worsshippers of Kurdistan*' adı ile 1953 yılında ise İngilizce olarak da yayınlamıştır. Zira Ivanow, kitabını misyoner faaliyetlere hizmet amacıyla Hıristiyanlık etkilerinden de bahsetmektedir.

Bu çalışmaya kaynaklık eden diğer bir ana kaynak ise, "*Surudha-ı Din-i Yarsan"* adlı eserdir. Ehl-i Hak inancının ana kaynağını kelamlar oluşturduğunu belirtmiştik. Ivanow'dan sonra önemli kaynak durumunu oluşturan Surudha-ı Din-i Yarsan 1965 yılında Maşallah Suri tarafından yayınlanmıştır. Suri, Serencamın nesir olan 21 bölümünü ele almıştır. Goranice olan metinleri Farsça 'ya çevirmiştir. İlk elden kaynak olması nedeniyle önem taşımaktadır. Kitap dünyanın yaratılışından, Ehl-i Haklar için önemli olan ibadetlere kadar konulardan bahsetmektedir. Maşallah Suri, Ehl-i Haklar tarafından sır olarak görülen inanç ile ilgili kelamları yayınladığı için Şeytan olarak görülmektedir (KK-6).

Bu çalışmaya kaynaklık eden diğer bir ana kaynak, "*Şah Name-i Hakikat*" adlı eserdir. Hacı Nimetullah Ceyhunabadi Mokri tarafından 1919 yılında yazılan Şah Name-i Hakikat, 1964 yılında Nur Ali İlahi tarafından yayınlanmıştır. Hacı Nimetullah Ceyhunabadi, Şah Hayasi hanedanına mensuptur. Ehl-i Hak büyükleri arasında yer almaktadır. Ceyhunabadi, 1871 yılında Ceyhunabad'da doğmuştur. 15042 beyitten oluşan eseri Ehl-i Hak inancı ve topluluğu hakkında bilgiler vermektedir. Ana kaynak olarak değerlendirebileceğimiz bu eser, Serencamın özeti olarak tasvir edilmektedir. Kitap aslında üç bölümden oluşmaktadır. Nur Ali İlahi, 1995 yılında bunları birleştirmiştir. Ehl-i Hak'ın kutsal tarihi hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan birisidir. Ceyhunabadi kitabında dünyanın yaratılışından 1919 yılına kadar olan tarihi, tarihi kişileri ve Ehl-i Hak mitlerini anlatmıştır. Kitap içerisinde Ehl-i Hak ibadetleri, hakkında bilgiler de yer almaktadır. Şahname-i Hakikat, Muhammed Ali Sultani tarafından 2015 yılında nesir olarak da yayınlanmıştır. Bu tez çalışmasında hem nazım şekli, hem de Sultani tarafından düzenlenen nesir şekli kullanılmıştır. Bazı Ehl-i Haklar,

bu kitabı ve Ceyhunabadi'yi kabul etmemekle beraber onu şeytan olarak görmektedir (KK-11). Şah Name-i Hakikat adlı eserin önemli olmasının nedeni, çoğu çalışmalarda kaynak olarak gösterilmesidir. Bunun yanı sıra beyabes[6] ve zuhur dönemleri açısından önemli bilgiler bulunmaktadır. Ceyhunabadi, diğer kaynaklarda olmamakla beraber bazı tarihi kişilere don[7] vermektedir. İskender'den, Aristo'ya kadar uzanan örnekler tezimizin amacına uygunluk taşımaktadır. Bu şekilde Ceyhunabadi Ehl-i Hak inancının Sultan İshak öncesine de dayandırarak evrensel bir inanç olarak göstermeye çalışmıştır. Ayrıca, Ceyhunabadi Ehl-i Hak inancını Zerdüştiliğin devamı olarak görmektedir. Görüşme yaptığımız kişiler arasında bulunan bir Seyyid, "Zerdüştiliğin Ehl-i Hak'a zıt olduğunu bu yüzden Ceyhunabadi'nin kâfir olduğunu söylemiştir (KK-6). Türkçe Konuşan Ehl-i Haklarda onu sırları açığa çıkardı diye suçlamaktadır. Şah Name-i Hakikat, Nur Ali İlahi'nin Burhan'ül Hak ve Asar'ül Hak adlı eserlerine kaynaklık etmektedir. Aslında Ceyhunabadi ve Nur Ali İlahi, Ehl-i Hakk'ı güncelleştirme ve modernleştirmeye çalışmışlardır. Başarısız olmaları ve kabul görmemelerinin nedeni sözlü sistemin dışına çıkarak yazıyı kullanmalarıdır. Bu kitaptan genellikle "mücrim kelamı"[8] olarak bahsedilmektedir.

Bir diğer araştırmacı Ceyhunabadi'nin oğlu Nur Ali İlahi'dir. Nur Ali İlahi'nin "*Burhan'ul-Hak*" ve "*Asar'ul Hak*" adlı eserleri bulunmaktadır. Burhan'ül-Hak adlı eserin elimizde 1995 tarihli basımı bulunmaktadır. Ehl-i Haklar arasında saygı duyulan manevi bir kişilik olan Nur Ali İlahi'nin yazdığı Burhanü'l- Hak adlı eser 1964 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap Weightman tarafından ele alınmış ve Minorsky'nin "Encyclopedia of İslam'daki" makalesinde, Ehl-i Hak geleneği ve ibadet şekilleri hakkındaki bilgilere katkı sağlamıştır. During'in fikrine göre bu kitap, en güvenilir nakillere dayanmaktadır (During, 2010, 140). Kitabın çok sayıda basımından sonra, 1975 yılında yorumlar ve sorulara verilen yanıtlardan oluşan 400 sayfalık bir ekle tekrar yayınlanmıştır. *Burhanü'l-Hak*'tan sonra yayınlanan eserlerin çoğu bu kitaptan beslenmiştir. Kitap, Ehl-i Hak inancını ve ibadetlerini açıkladıktan sonra, soru ve cevaplar şeklinde devam etmektedir. Ehl-i Hak içerisinde bulunan bazı inançlara Kuran'dan kaynak vererek Ehl-i Hak inancının İslami yönü vurgulanmaya çalışılmıştır.

---

6 Tanrının yeryüzünde ortaya çıktığı devir anlamına gelmektedir.

7 Türkçe bir kelime olup elbise anlamına gelmektedir. İnanç içerisinde yer alan esaslardan olup kişinin cesedini ifade etmektedir.

8 Mücrim kelimesi Arapça suçluluk durumunu karşılamaktadır. Bu nedenle günah kitabı anlamlarını karşılamaktadır.

Diğer bir ana kaynak, 1975 yılında Seyyid Kazım Efzali Şah İbrahimi tarafından yayınlanan, "*Defter-i Remz-i Yaristan*" adlı eserdir. Kitap, yaklaşık 740 sayfadan ve beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın önemli özelliği, Serencamdan farklı olarak geçmiş dönemleri anlatan kelamları içermesidir. Bu metinler şunlardır; Defter-i Sava, Defter-i Gevah-i Gulaman, Defter-i Divane Govara, Defter-i Şah Hoşin, Zelal Zelal, Abidin-i Caf defteri, Nevruz'un son defteri (Seyyid Bereke'nin guyendesi). Bunların arkasından Teymur'un kelamı gelmektedir. Tez çalışması boyunca bu kaynaktan faydalanılmıştır.

Çalışma boyunca kullandığımız bir diğer ana kaynak, Sadık Safizade'nin yayınlamış olduğu, "*Name-i Serencam ya Kelam Hazane*" adlı eserdir. İran'da Ehl-i Haklar hakkında önemli bilgileri, ilk elden vermektedir. Serencamı tam olarak derleyen ve yayınlayan kişidir. Sadık Safizade, Serencamı bölümler halinde yayınlamıştır. Daha sonra 1996 yılında yayınladığı bölümleri birleştirerek tam ve eksiksiz şekilde 'Name-i Serencam ya Kelam Hazane' adı ile tekrar yayınlamıştır. Serencam, altı bölümden oluşmaktadır. Bargah Bargah (72 kelam), Devre-i Heftvane (60 kelam), Defter-i Gilim-i Gul (29 kelam), Devre-i Çihilten (60 kelam), Devre-i Abidin (31 kelam), Horde Serencam. Safizade'nin kitabından sonra Serencam algısı yani Serencam'ın altı bölümden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Diğer kelamlar daha sonra eklenmiştir. Safizade, bu eseri ile kelamları birleştirmiştir. Ehl-i Hak hakkında temel kaynaklardan birisidir. Safizade, Goranice metinleri Farsça 'ya tercüme etmiştir. Safizade'nin eseri, sonrasında yapılan diğer çalışmalara kaynaklık etmiştir. Kitabın sonunda bir sözlük kısmı da bulunmaktadır.

Bu çalışmaya kaynaklık eden Türkçe kelamların başında Ehl-i Hakk'ın 24 guyendesinin kelamları gelmektedir. Ehl-i Hak inancının 24 kelamhanının kelamlarından oluşmaktadır. Türkçe olarak yazılmıştır. Bu eser, Muhammed Kabuli tarafından 2014 yılında toplanıp yayınlanmıştır. Ehl-i Hak inancı, ibadetleri, mitleri hakkında bilgiler vermektedir. Kelamlar nazım şeklinde, Türkçe olarak yazılmıştır. Özellikle cemde, kelamları okunan Bayrak Kuşçuoğlu'nun kelamlarının tamamı burada bulunmaktadır. Muhammed Kabuli, bu eseri oluştururken, Mühendis Pir Daveri, Seyyid Kazım Niknejad, Cemil Afşar, Doktor Hüseyin Muhammedzade Sadık, Hemedan nüshası ve kendi nüshalarından faydalanmıştır. Türkçe kelamların en toplu halidir. Kitap içerisinde kelamları bulunan Kelamhanlar şunlardır; Kuşçuoğlu, Kuloğlu, Kul Veli, Şehsuvaroğlu,

Kalender, Yunus, Ağa Oğlu, Ulu Baba, Ahmed, Âşık Hasan, Nemame, Mahmut, Turabi, Şeyhi Can, Budak, Fethi, Haste Ali, Kul Kasım, Kamber, Yadigâr.

1.2.2. Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar

Ehl-i Haklar hakkında yapılan mevcut çalışmalar konu hakkında farklı görüşler ileri sürmektedir. Bu nedenle bu başlık altında, Ehl-i Haklar üzerine Batı'da yapılan çalışmalar, İran'da yapılan çalışmalar ve Türkiye'de yapılan çalışmalar diye bir sınıflandırma yapılmıştır.

1.2.2.1. Batı'da Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar

Ehl-i Haklar hakkındaki ilk bilgileri, İran'a çeşitli görevler için gelen Avrupalı Seyyahlar tarafından almaktayız. Bu seyyahların başında, John Macdonald Kinneir gelmektedir. 1813 yılında yaptığı seyahati, *A Geographical Memoir of the Persian Empire* adı ile yayınlanmıştır. Daha sonrasında George Keppel 1824 yılında bir seyahat yapmıştır. Bu seyahat ise *Personal Narrative of a Journey From India to England* adı ile yayınlanmıştır. Ehl-i Haklar hakkında belki de ilk defa geniş bilgiler veren Rawlinson, 1836 yılında İran'da bulunmuştur. Topladığı bilgileri "*Notes on a march from Zohab to Kirmanshah, in the year 1836*" adıyla yayınlamıştır. Bu seyahatnameyi takiben, Kont De Gobineau'nun, "*Trois Ans en Asie*" adlı eseri gelmektedir. Bu Seyahat'te 1855-56 tarihlidir.

"*Kürtlük, Türklük, Alevilik*" adlı çalışmanın yazarı olan Bruinessen, 1974-76 yılları arasında İran, Irak, Türkiye ve Suriye'de saha çalışmaları yapmıştır. Bu kitapta yazarın yedi tane makalesi yer almaktadır. Bu makaleler içerisinde konumuzu ilgilendirenler; *Kuzey Irak'ta bir Kızılbaş toplumu: Şabak, Hacı Bektaş, Sultan Sahak, Şah Mina Sahib ve koşan duvarın farklı hikâyeleri, Hacı Bektaş, Sultan Sahak olarak doğunca* adlı makalelerdir. Irak Kürdistan'ın da yaşayan, Anadolu Kızılbaş veya Alevileri ile benzer inançları olan Şebekleri, *Kuzey Irak'ta Bir Kızılbaş Toplumu: Şabak* adlı makalesinde anlatır. Burada Şebekler'in, Kakailer'den ve Yezidilerden farklı olduğunu söylemektedir. Bir hikâyenin üç farklı inançta da aynı konuyu anlattığını tespit ettiği, *Hacı Bektaş, Sultan Sahak, Şah Mina Sahib ve Koşan Duvarın farklı hikâyeleri* adlı makalesinde anlatır. Burada, Koşan duvar hikâyesindeki inanç ve motifleri değerlendirmektedir. Bu hikâyenin içerisinde yer alan motifleri, makalede anlatmıştır.

Bruinessen, Sultan Sahak'ı[9] ve Ehl-i Hak'ı, "*Hacı Bektaş, Sultan Sahak olarak doğunca Guran bölgesindeki Ehl-i Hak inanışı üzerine notlar"* adlı makalesinde anlatmıştır. Ehl-i Hak inancının Kirmanşah yolu üzerinde bulunan Gorani Bölgesi'nde kurulduğunu ve inanç için önemli olduğunu söylemektedir. Ehl-i Hak topluluğunu: Tebriz'de Azeriler, Kuzey İran'da Farslar, Hemedan bölgesinde Kürtlerin, Kirmanşah'ın güneyinde ve batısında Lurlar'ın oluşturduğunu söylemektedir. Yazar daha sonra Hacı Bektaş ve Sultan Sahak ilişkisini Bektaşi-Ehl-i Hak karşılaştırmasıyla yapmaktadır.

"*Redefining the Truth: Ahl-i Hagg and the Islamic Republic of Iran*" adlı çalışma, 1994 yılında Ziba Mir- Hasseini tarafından yayınlanmıştır. Bu makale İran İslam Cumhuriyeti'nin içerisinde yer alan Şii İslam inançları çeşitliliğine odaklanmaktadır. Ehl-i Hak'ın Şii İslam görünümünden daha öte bir şey olduğu vurgulanmaktadır. Sünni ve Şii komşuları sebebiyle bu inanç gizli kalmıştır. Bu çalışmada da Ehl-i Hak inancının Kürt kökenli daha mistik bir inanç olduğu belirtilmektedir. Makale genel olarak 20.yy'da Ehl-i Hak inancının durumu ve tanımlanmasına odaklanmıştır. Hasseini, Ehl-i Hak inancının Kürdistan'da meydana gelen sufizm ile ortaya çıktığını söylemektedir. Ehl-i Hak inancının iki dogmasını; birbiri ardı sıra gelen Tanrının insan şekilleri (Mazhariyyat) ve ruh göçü (donadon) inançlarının İslam'ın tevhit inancına ters düştüğü için, İslam dışı olduğunu söyler. Ehl-i Hak'ın kutsal deyişlerini Kelamhanlar tarafından aktarılmaktadır. Makalede 20.yy'da ki Ehl-i Hak tarihi de anlatılmaktadır. Makale daha sonra İran Ehl-i Hak topluluklarının yoğunlaştıkları bölgeleri anlatmaktadır. 20.yy'da Ehl-i Hak inancında meydana gelen değişimler de ele alınmıştır. Özellikle Nur Ali İlahi'nin 1960'larda yaptığı reformlar ele alınmaktadır.

Çalışmada fikirleri kullanılan bir başka kişi, Ehl-i Hak tarihi ve kaynakları hakkında çalışma yapan Jean During'tir. *"Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel bir değerlendirmesi*" adlı makalesi, çalışmanın kaynaklar arasındaki önemli araştırmalardan birisidir. During çalışmasında, Ehl-i Hakların son 150 yıllık durumunu izah etmiştir. Avrupalılar tarafından yapılan çalışmaların amacını Ehl-i Hak'ın tarihsel ve dinsel kökenini bulmak, ibadet şekilleri ile inançlarını anlatmak olduğunu söylemektedir. Ehl-i Hak'ın kutsal metinlerini de çalışmasında anlatmıştır. Akademik yaklaşımları, tarafsız tutum takınanlar, bir ideolojiyi savunanlar, diğer dinlerle olan

[9] Bruinessen, Sultan İshak'a, Sahak demektedir.

ilişkiler çerçevesinde ilgilenenler olarak ayırmıştır. Yapılan araştırmaları ve mahiyetlerini açıklamıştır. Çalışmanın diğer bölümlerinde, Ehl-i Hak inancının esasları açıklanmıştır. Çalışmasında Ehl-i Hakların kendilerini nasıl tanımladıkları, tecelli ve tarih konularına değinilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalar da eksik kaldığını düşündüğü yerleri vurgulamıştır.

"Reincarnation as Perceived by the people of the truth" adlı bu çalışma Mansur Khaksar tarafından Ehl-i Hakların inancında yer alan donadon olarak adlandırılan inanışı ele almaktadır. Araştırmada yer alan Ehl-i Haklar, Kirmanşah, Kürdistan ve Batı Azerbaycan'da yaşayan Ehl-i Haklardır. Tenasüh, İslam'a giren yabancı bir inançtır. Bazı Müslüman yazarların bu doktrini, İslam'daki Hindistan etkisi olarak yorumlamaktadır. Ruh göçü inancının Mazdekiler de ve Hindistan'da Brahmanlar'da görülür. Onlar, Tanrının dünyaya insan formunda geldiğine de inanmaktadırlar. Modern Ehl-i Haklarda bulunan Sahib az-Zaman (lord of time) inancının bulunduğu söylenmektedir. Burada Mehdi inancı olarak ele almaktadırlar. Bu düşünce eskatolojik bir düşünce olarak değerlendirmektedirler. Tenasüh, mazhariyetlerin, meleklerin ve insanların yeniden doğması inancına dayanmaktadır. Ehl-i Hak inancında yer alan kutsal tezahürler ile inceleme yapılmıştır. İnsan yaratılışı inancının tenasüh ile ilgisi de burada anlatılmaktadır. İyi insanların sarı kilden (Zerdegil) kötü insanların ise siyah kilden yapıldığı söylenmektedir. Bu makale özetle; Ehl-i Hakların inancında yer alan Tenasüh inancını, Hinduizm ve Budizm'de yer alan reenkarnasyondan etkilenmesi sonucu ile meydana gelmiş olabileceğine odaklanmaktadır.

Yapılan bir başka araştırma, Ehl-i Haklar üzerine, önemli çalışmaları bulunan Minorsky'nin M.E.B. İslam ansiklopedisindeki maddesidir. Minorsky, Ehl-i Hakları "Allah adamları" olarak tanımlamaktadır. Ehl-i Hak'ı mezhep olarak görmektedir. Aynı zamanda Ehl-i Hak'ın merkezi şahsiyetini Ali'nin teşkil etmediğini söylemektedir. Ehl-i Haklara dair yapılan araştırmalar ve eserler hakkında giriş bölümünde bilgiler vermektedir. Ehl-i Haklara dair ilk yazılı belgelerin 19. yy.'ın sonlarına doğru Avrupa seyyahların çalışmaları olduğunu belirtmektedir. Minorsky daha sonra Ehl-i Hakların inançlarını anlatmaya başlamaktadır. Ehl-i Hak mezhebinin dini şartlarında bir birlik olmadığını belirtmektedir. Ehl-i Hak birlikten ziyade birbirine sıkıca bağlı bir konfederasyon şeklinde olduğunu söylemektedir. Ehl-i Hak topluluğunun 12 hanedan veya silsileden meydana geldiğini söylemektedir. Minorsky makalesinde Ehl-i Hak

inancının esaslarını sırasıyla anlatır. Ehl-i Hak inancının merkezi noktasını birbiri ardınca gelen 7 tecelliye dayandırmaktadır. Bu tecellileri Tanrının giydiği elbiseler olarak değerlendirmektedir. Her tecelli döneminde Tanrıya dört melek (yaran-i çar malak) eşlik etmiştir. Serencama dayanarak, bu tecelli dönemlerini ve meleklerine makalede yer vermiştir. Tenasüh inancını, don değiştirme olarak anlatmaktadır. Ehl-i Hak inancının kozmolojisini rivayetlere dayalı olarak anlatmaktadır. Ehl-i Hakların ibadet ve ritüellerini de betimleyerek anlatmıştır. Sosyal bakımdan Ehl-i Hak mensuplarının "aşağı tabaka" halktan olduklarını belirtmektedir. Göçebeler, köylüler, fakir mahallelerde yaşayanlar bu gruba dâhil edilebilir. Genel olarak tarihte, merkezi idarenin uzak kaldığı yerlerde kendisini gösterdiğini yine bu çalışmada ileri sürülmektedir.

1.2.2.2.Türkiye'de Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar

Türk araştırmacılar arasında, Ehl-i Hak üzerine önemli bir çalışmayı, "*İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelamları*" adı ile İsrafil Babacan yapmıştır. Babacan, hem Ehl-i Haklar hakkında önemli bilgiler vermiş, hem de Ehl-i Hak inancı içerisinde kutsal bir şahsiyet olan Bayrak Kuşçuoğlu'nun kelamlarını incelemiştir. Babacan, Anadolu Alevi-Bektaşi inancı ile Ehl-i Hak inancının benzerlik göstermesini akrabalık ilişkilerine dayandırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ilk bakışta Alevî-Bektaşî inançlarıyla benzerlik gösteren, ancak dikkatle incelendiğinde çok temel farklılıkları olan, daha da önemlisi bunlarla aynı kaynak ve felsefeden beslendiği anlaşılan Ehl-i Hak inancıdır. Babacan, Sıddık'tan alıntı yaparak Kuşçuoğlu'nu 24 söyleyiciden ilki olarak sayar. Onun İran Azerbaycan'ında karış karış dolaştığını belirtir. Bağdat'a da yolculuk yapmıştır. Ayrıca şiirlerinden, dil ve şive özelliklerinden, Nesimi'den önce Moğol hükümeti zamanında yaşamakta olduğu sonucuna ulaşır. Babasının adı ise Yakup'tur. Ancak Kuşçuoğlu'nun hayatı hakkında elde bulunan tek yazılı eser Burhanu'l-Hakîkat, onun on beşinci miladi asrın sonu ile on altıncı miladi asrın ilk yarısında yaşadığına işaret etmektedir. Ayrıca çalışmada Bayrak Kuşçuoğlu'nun kelamının incelenmesine de yer verilmiştir.

Yapılan araştırmaların bir diğeri, İslam Ansiklopedisindeki, Ehl-i Hak maddesi gelir. Hamid Algar tarafından kaleme alınmıştır. Burada Ehl-i Haklar "Gulat-ı Şia'dan

sayılmaktadırlar. Ehl-i Hakların Hz. Ali'yi Tanrının bir zuhuru olarak gördüğü varsayılsa da, Ehl-i Hak inancının merkezinde önemli bir yer tutmadığını söylemektedir. Sultan İshak'ın 1272 yılında doğduğunu ve Ehl-i Hak inancını 1316 yılında yaymaya başladığını söylemektedir. Yazar bu çalışmada, Sultan İshak'ın hayatı ve faaliyetlerine değinmiştir. Tanrının 7 tecellisi ve dört melek hakkında kısa tanımlara yer vermiştir. İnancın esaslarında tenasüh, hulul, melek inancını Minorsky'i kaynak göstererek ele almıştır. Cem, oruç, kurban gibi ritüel ve ibadetlerde anlatılmaktadır. Ansiklopedi maddesi olarak yer alan bu çalışma, Ehl-i Hak hakkında kısa bilgilere yer vermektedir. Bunun yanı sıra geniş bir bibliyografya içermektedir.

Ehl-i Haklar üzerine yapılan Türkçe önemli çalışmalar arasında, 1962 Tebriz doğumlu olan ve Ehl-i Hak olan Murtezaoğlu, tarafından "*Yarizm"* adıyla yazılan kitap bulunmaktadır. Tebriz Türkü ve Ehl-i Hak olan Murtezaoğlu'nun kendi hayatından kesitler taşıdığı bu çalışma, tezimiz için önem taşımaktadır. Çalışmanın giriş kısmında; Sultan İshak'ı, Ehl-i Hakları ve Serencamın bölümlerini anlatmıştır. Diğer araştırmacılardan farklı olarak Murtezaoğlu Sultan İshak'ı H.771 (M.1369) doğumlu olarak göstermektedir. Çalışmada Serencamın; *Bargâh, Heftevane Dönemi, Kilim ve Kul Dönemi, Kırklar Dönemi, Abidin Dönemi, Küçük Serencam Dönemi*, adıyla altı bölümden oluştuğunu söylemektedir. Sultan İshak'ın yolunu devam eden on bir hanedanı da yazmıştır. Daha sonra Ehl-i Hak felsefesini anlatmıştır. Murtezaoğlu kitabının ikinci bölümünde, Ehl-i Hak inancını çağlar boyunca aktaran "24 Ulu Ereni" anlatır. Bunlar; Bayrak Kuşçuoğlu, Kuloğlu, Kalender, Nemame, Kamber, Kulu, Gündüz, Şahsuvaroğlu, Yunus, Turabi, Budak, Şeyhican, Fethi, Haste Ali, Emir, Yadigâr, Kasım, Ağaoğlu, Hasan, Ulu Baba, Ahmet, Mahmutoğlu, Mezidoğlu, Kul Veli'dir.

Irak'ta yaşayan Şebekler hakkında, Türkiye de yapılan tek çalışmayı Ahmet Taşğın yapmıştır. "*Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Aleviler ve Bektaşiler*" adlı çalışmasında Şebekleri, erkân ve ibadetlerini incelemiştir. Kitabın ikinci bölümünde, Şebeklere ait olan Türkçe bir Buyruk'u yayınlamıştır.

1.2.2.3.İran'da Ehl-i Haklar Hakkındaki Araştırmalar

Ehl-i Hak topluluğu ve inancı hakkında özellikle İran'da Farsça olarak birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar saha çalışması yapılmadan ve genellikle yukarıdaki ana

kaynaklardan faydalanılarak yapılmış çalışmalardır. Bu çalışmalar, bakış açısı vermesi bakımından çalışma boyunca gerekli olduğu hallerde kullanılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı aşağıda açıklanmıştır. Yapılan diğer çalışmalar Kaynakça bölümünde yer almaktadır.

"*Mecmua-ı Ayin-ı Enderz-u Remz Yâri*", Elkazi tarafından 1981 yılında yayınlanan bu kitap, Enderz-i Yâri, Remz-i Yâri ve Ayin-i Yâri adıyla üç kitap şeklinde yayınlanmıştır. İlk kitap olan Enderz-i Yâri üç bölümden oluşmaktadır. Ehl-i Hakk'ın sufi yönüne vurgu yapmaktadır. Mevlana'dan, Nevruz'dan, Hallaç-ı Mansur'dan kelamlar ile Ehl-i Hakk'ı sufileştirmektedir. İkinci kitap olan Remz-i Yari'de de Elkazi özellikle Mevlana'dan örnekler vererek Ehl-i Hak inancını açıklamaktadır. Ayin-i Yâri ise dört bölümden oluşmaktadır. Bu kitaplar özellikle hulul ve donadona dair açıklamalar getirmektedir. Ayin-i Yâri kelamlardan örnekler vermesi ile ana kaynak özelliği de göstermektedir.

Bir diğer çalışma, Seyyid Muhammed Ali Hocaeddin tarafından 1984 yılında, " *Sersepordegan Tarih ve Şerh-i Akaid-i Din-i Ehl-i Hak*" adıyla yayınlanmıştır. İranlılar tarafından yapılan ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. 188 sayfadan meydana gelen eser, 16 bölümden oluşmakla beraber, Mecmua-ı Resail-i Ehl-i Hak ve Surudha-ı Din-i Yarsan adlı eserlerden faydalanılarak yazılmıştır.

"Şenaht-ı Fırka-ı Ehl-i Hak" adlı eser, Hodabende tarafından 2004 yılında yayınlamıştır. Kitap, üç kısım ve on bir bölümden oluşmaktadır. Ana kaynaklardan faydalanan yazar, Ehl-i Hak inancının ortaya çıkışı, ibadetleri, adetleri hakkında bilgiler vermektedir.

Farsça önemli çalışmalardan olan diğer çalışma, Muhammed Muhammedi tarafından 2006 yılında, "*Ehl-i Hak Tarihçe Akaid Fıkıh*" adıyla yayınlanan kitaptır. Sekiz bölümden oluşan araştırma 257 sayfadır. Tarihi süreçte Ehl-i Hak, Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun inanç, adet, gelenek ve ibadetleri hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışma, Kelamlardan ve Serencamdan faydalanılarak hazırlanmıştır. Özellikle Ehl-i Hak inancına dair İslam ve Kur'an'dan örnekler vermektedir. Kitabın bölümleri, topluluğun yayılımı, Ehl-i Hak düşüncesinin kaynağı, Ehl-i Hak rehberleri, Ehl-i Hak akaidi, Ehl-i Hak defterleri ve Kuran, Ehl-i Hak fıkıhı başlıklarını taşımaktadır.

Çalışmada kullanılan önemli Farsça kaynaklar arasında, Ahmet Mollamiri Gocaveri tarafından 2009 yılında, "*Ehl-i Hak*" adıyla yayınlanan eser yer almaktadır. Eser, iki kısım ve 6 bölümden oluşmaktadır. Ana kaynaklardan faydalanan yazar Ehl-i Hak'a dair yapılan son çalışmaları da gözden geçirmiştir.

İran'da yapılan son çalışmalar arasında, Şehnaz Yezdanpenah tarafından 2016 yılında "*Nakd-i Novber-i Ayin-i Meram-ı Ehl-i Hak*" adıyla yayınlanan eser yer almaktadır. Sekiz bölümden oluşan eser 144 sayfadır. Büyük oranda Sadık Safizade'nin Name-i Serencam adlı eserinden faydalanan yazar, Ehl-i Hak hakkındaki yapılan son çalışmalardan olarak değerlendirilebilir.

İran'da Ehl-i Haklar hakkında çalışma yapan önemli araştırmacılar arasında Muhammed Ali Sultani yer almaktadır. Bu çalışma boyunca kendisi ile görüşmeler yapılmıştır. Muhammed Ali Sultani, Ehl-i Hak olup Anadolu, İran ve Afganistan'da Alevilik hakkında araştırmalar yapmıştır. Kendisinden faydalandığımız eserler şunlardır; "*Kıyam ve Nuhzethay-ı Aleviyan-ı Zagros ya Tarih-i Ehl-i Hak I.* (1999)", "*Kıyam ve Nuhzethay-ı Aleviyan-ı Zagros ya Tarih-i Ehl-i Hak* II. (1999)", "*Hanedanha-yı Hakikat der Kirmanşah*, (2006)", "*Harim-i Hak*, (2010)". Araştırmacının kendisi ile yaptığımız görüşmeler ile de veriler elde edilmiştir.

1.3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ehl-i Hak inanç sistemi ve topluluğu yayılmaya başladığından itibaren, bazı değişiklikler ile beraber günümüzdeki halini almıştır. Ehl-i Hak inancı, yapısı ve bağlamı gereği durağanlıktan ziyade süreklilik arz eden bir durum sergilemektedir. Bu durumdan dolayı Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde yer alan bazı kavramlarda anlamsal olarak kaymalar olmuştur. Hal böyle olunca, literatürün kıyaslanması ve elde edilen verilerin sahadaki gözlem ve görüşmelerden elde edilen veriler ile değerlendirilmesi mecburi olmuştur. Bu bölümde Ehl-i Hak inancına ait olan kavramların, sözlük anlamları verilmiştir.

1.3.1. Ehl-i Hak Kavramı

‘Ehl-i Hak’ kelimesi Arapça kökenli olup, ‘Ehl’ ve ‘Hak’ kelimelerinin birleşimi ile oluşmaktadır. Bu şekildeki kelime anlamı, ‘Hakkın topluluğu’ veya ‘gerçeğin halkı’ gibi anlamlara gelmektedir.

1.3.2. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı ve Kurumlar İle İlgili Kavramlar

Ehl-i hak inanç sistemi değerler sistemine bağlı olarak, Ehl-i Hak topluluğunu oluştururken kendine özgü sosyal yapıları ve kurumları meydana getirmiştir. Bu çalışmada değinilecek Ehl-i Hak sosyal yapıları; Pir, delil, Yediler, İkinci Yediler, Kırklar, Yetmiş İki Pirler, Hanedan ile sınırlandırılmıştır. Bu başlık altında sadece kavramsal olarak anlamlarına yer verilmiştir.

‘Pir’, Farsça yaşlı, ihtiyar anlamlarına gelmektedir. İnanç ve topluluk içerisindeki anlamında farklılıklar bulunmakla beraber, Ehl-i Hak hanedanlarının yöneticileri için kullanılmaktadır.

‘Delil’, Ehl-i Hak inancı içerisinde Yetmiş Pir soyundan gelen kişiler için kullanılan bir kavramdır. Her hanedanda bir delil ailesi bulunmaktadır. Hanedan içerisinde rehberlik görevini üstlenmektedirler.

‘Yediler’, Ehl-i Hak inancı içerisinde Zuhur eden kişilere eşlik eden kutsal kişilerdir. Farsça ‘Heften’ de denilmektedir. Bazı araştırmacılar, Yediler için Ehl-i Hak melekleri demektedirler. Bu kişilerin sayıları zuhur dönemlerinde dört, beş ve yedidir.

‘İkinci Yediler’, Yediler ‘in dünyadaki yansımalarıdırlar. Bu kişiler Sultan İshak zamanında belirlenmiş ve günümüzdeki Hanedanların soyları bu kişilere dayandırılmıştır. İkinci Yedilere, Heftevan’da denilmektedir. Çalışma boyunca biz Heftevan yerine İkinci Yediler kavramını, daha anlaşılabilir olması amacıyla kullandık.

‘Kırklar’, genellikle zuhur dönemlerinde ortaya çıkan topluluktur. Bu kişiler ve isimleri hakkında fazlaca bilgi bulunmamakla beraber diğer benzer sufi topluluklarda Kırklar adı ile anılan kişiler bulunmaktadır.

‘Yetmiş İki Pirler’, bu kişiler Sultan İshak’ın inancını kurup yaymaya başlaması ile ortaya çıkmışlardır. Sadece Sultan İshak zamanında isimlerinden bahsedilmekle beraber Delil’lerin soyları bu kişilere dayandırılmaktadır.

‘Hanedan’, Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan ve günümüzde sayıları on bir olan kutsal ailelerdir. Hanedan kelimesi aile anlamına gelmektedir. Bu ailelerin soyu ikinci yedilere dayanmaktadır. Anadolu’daki Alevi Ocaklarının, Ehl-i Haklardaki karşılıklarıdırlar.

1.3.3. Ehl-i Haklarda Dini İnanış ve Uygulamalar İle İlgili Kavramlar

Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde günümüzde de uygulanmaya ve inanılmaya devam eden, birçok inanış ve pratik bulunmaktadır. Bu başlık altında sadece, bu inanış ve pratiklerin kavramsal anlamlarının karşılıkları verilmiştir. Bu kavramların literatürdeki karşılıkları ve sahada ki karşılıkları bazen farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar yeri geldikçe aktarılmıştır.

‘Zuhur’, kelime anlamı olarak ortaya çıkma, görünür olma anlamalarına gelmektedir. Ehl-i Hak inancı içerisinde kavramsal anlamının karşılığı ise, Tanrının mazharı olan kişilerin ortaya çıkmaları ve Yedilerini bulmasıdır.

‘Zat’, Ehl-i Hak inancı içerisinde zuhur eden kişiler için kullanılan kavramdır. Literatürde bu kişilerin sayısı yedi ile sınırlandırılmıştır. Sahada bu sayının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

‘Sac-ı Nar’, Türkçe de kullanılan sac kelimesi ile ateş veya kızgın ateş anlamına gelen Nar kelimesi ile oluşturulmuştur. İnanç içerisindeki kavramsal karşılığı ise zuhur döneminin ifade edilmesidir.

‘Donadon’, Türkçe elbise anlamına gelen don kelimesinden türetilmiş bir kavramdır. Ehl-i Hak değerler sisteminde ölen kişilerin başka bir beden ile tekrar dünyaya gelmesi anlamına gelmektedir. Farsça, Came be Came kelimesi ile de anılmaktadır.

‘Cem’, kelime anlamı olarak toplanma anlamına gelmektedir. Ehl-i Hak inancının ibadetleri arasında yer alan Cem töreni günümüzde de uygulanan bir ibadettir. Pir, Seyyid, Halife ve Hadem adı ile bilinen görevlileri bulunmaktadır.

‘Nezr’, kelime anlamı olarak adak anlamına gelmektedir. Ehl-i Hak literatürü Nezr başlığı altında altı tür olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ‘Niyaz’ ve ‘Şokrane’, diğerlerine göre daha fazla yapılmaktadır. Niyaz kelime anlamı olarak rica etmek, dua etmek ve istemek anlamlarına gelmektedir. Ehl-i Hak inancı içerisindeki kavramsal karşılığı ise, düşülen bir müşkül durumdan kurtulma için genellikle ziyaret yerlerinde yapılan bir Nezr şeklidir. Şokrane ise, şükür anlamına gelmektedir. İstenen şey gerçekleştikten sonra sunulan Nezr’dir.

‘Baş Tapşırma’, kelime anlamı olarak baş verme, başını sunma anlamlarına gelmektedir. Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde yer alan geçiş ritleri arasında bulunan kişinin inanca ve topluluğa girişi için yapılan törendir. Farsça Ser-Seporden’de denilmektedir.

1.3.4. Kültürel Hayat Kavramı

Kültürün tanımı, bağlamına ve kullanımına göre farklılık göstermektedir. Nitekim 1952 yılında kültür tanımlarını toplayan bir antropolog bunların 160’ını saptamış, daha sonra tanımların sayısı 300’e ulaşmıştır. Edward Tylor’a göre kültür, bilgiyi, inancı, sanatı, ahlakı, hukuku, örfü ve bir toplumun üyesi olarak insanın elde ettiği adetleri ve yetenekleri kapsayan karmaşık bir bütündür (Tylor, 1871, 1). Kültür kelimesinin kökeni genel olarak tarım ile ilişkilendirilmektedir (Oğuz, 2011, 125). Türkçe de kültür teriminin karşılığı olarak önerilen ekin terimi de *colere* fiiline dayanarak oluşturulmuştur. Daha sonra kültür kelimesi, İngilizce’ ye culture olarak geçince bu şekli ile bir yayılım göstermiştir. Kültür kelimesi Latince bir fiil olan ‘colere’ kökünden türetilmiştir. Colere, kültive etmek, öğretmek anlamında olup isim olarak “cultus” yani eğitim, öğretim anlamında kullanılmaktaydı (Eagleton, 2005, 10; Saran, 1989, 267).

Kültürel hayat kavramı, Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun oluşmasında ve sürekliliğinin sağlanmasına dair özellikleri içerisine almaktadır. Çünkü kültür içerisinde yer alan inanç, yaşama süreci (üretim) kültürel hayat kapsamında görülebilir. Bu durum aynı zamanda kültürel hayatı üretilenin mekânı olduğunun da kanıtıdır. Kültürel hayat ise kendisini topluluğun gündelik hayatında sunmaktadır. Gündelik hayat, toplumun bir araya gelip oluşturdukları rutinleşmiş, beslenme, giyinme, barınma gibi eylemlerini, deneyimlerini, inanç ve uygulamalarını ifade etmektedir.

Gündelik hayata dair çalışmalarıyla tanınan Lefebvre 'ye göre "bir üretme tarzı olan kültür" (Lefebvre, 2013, 43), aynı zamanda dünyayı açıklayan bir yorumdur. Bu yorumlama ve açıklamada "ideoloji" kendini inanç olarak gösterebilir. Lefebvre kültürü hem ideoloji hem de üretme tarzı olarak değerlendirir (Lefebvre, 2013, 43).

Üretim ve yeniden üretim, toplumsal yaşam ile ilgili olarak tartışılmaktadır. Bu kavramın tam anlamıyla anlaşılması, yapılan çalışmaya bir bakış açısı sunmuştur. Lefebvre bu üretimin toplumsal ilişkiler içerisinde yeniden üretildiğini söyler (Lefebvre, 2013, 42). Buradan hareketle, bahsedilen yeniden üretimin kendini, gündelik hayat ile açığa çıkarmakta olduğu söylenebilir. Bu yüzden denilebilir ki insan kültürün öznesi konumundadır. İnanç gibi ortak bir değere sahip olan, Ehl-i Hak topluluğu da kendisini bu ideoloji ve onun ürettiği kültür ile varlığını sürdürmektedir. Ehl-i Hak inancının ve topluluğunun siyasi tarihi ve bu tarih içindeki belirleyiciler onu yeniden üretime tabi tutmuştur. Şüphesiz bunların yansımaları, toplumun ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar olarak kendini göstermektedir (Chaney, 2002, 10). Üretim, bu açıdan işlevselci bir durum olarak kendini gösterse de, kendi ürettiği kurumların birbirleri ile bağlılığı "bütünsellik" arz ederek yapısalcı bir çizgide ortaya çıkmaktadır.

Gündelik hayat hakkında çalışmaları bulunan Subaşı, kültür içerisinde yer alan gündelik hayatı bir yaşam şekli olarak görmekte ve gündelik hayatın oluşmasını tekrarlanabilir olmasına bağlamaktadır (Subaşı, 2004,11). Ayrıca gündelik hayatın bir yaşama tarzı olduğunda Lefebvre ile hemfikirdirler. Bu yaşam tarzının oluşumunu *toplumda içselleştirilen tüm değerlerin, ahlaki deneyimlerin ve dinsel yönelimlerin* sonucunda oluştuğunu söyler (Subaşı, 2004, 11). Gerek Subaşı, gerekse de Lefebvre gündelik hayatın üretiminin işlevini, yaşam tarzı olarak tanımlamaktadırlar. Subaşı'nın tanımında görüleceği üzere, "çoğul", "yaşam tarzı" gibi kavramlar Lefebvre'nin tanımlarında da yer almaktadır. Lefebvre'nin üslup olarak belirttiği kavrama atıf yapılmıştır. Ehl-i Hak topluluğu içerisinde bulunan süreçler ve birbirleri ile olan ilişkiler, değişimler ve dönüşümler bağlamında çözülebilir.

Lefebvre gündelik hayatın ortaya çıkışını tekrarlanır olanın keşfedilmesi olarak açıklar (Lefebvre, 2013, 29). Tekrarlanır olanın oluşturduğu gündelik hayatta ki, somut gerçeklikler, aslında daha önceden yaşanmış olanın bir sonucudur. Böylece geçmiş, bugün de ve yarında tekrar kendini farklı bir anlamlandırma ile ortaya çıkaracaktır. Bu

anlamlandırma ve üretim süreci gündelik hayat kavramının içerisinde keşfedilebilir. Değişen sadece "*gereksinimleri tatmin etme tarzlarıdır*" (Lefebvre, 2013, 37). Bunun sonucunda Lefebvre " gündelik hayat içinde kullanılacak nesnelerin sayısının sınırsızca artamayacağını" söylemektedir. Giddens ise; "*bizim gündelik rutinlerimiz, ötekilerde neredeyse sürekli olarak giriştiğimiz etkileşimleri ile bizim yaptıklarımıza yapı ve biçim kazandırır*,"(Giddens, 2012, 168) diyerek toplumsal etkileşimin yapılar üzerindeki etkisini belirtmiştir. Ehl-i Hak inancının oluşturduğu Ehl-i Hak topluluğu, zaman içerisinde varlığını sürdürebilmek adına etkileşim, üretim ve mekân olarak kültürel hayatı ele almıştır.

Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatını anlamak için, topluluk içerisinde mevcut olan, kültürel süreçleri ve inancın tarihini bir bütün olarak ele almak gerekir. Değişim gibi dinamikler gündelik hayatta gerçekleşir. Nitekim Çetin "*Toplumsal yapıların dönüşümleri ve biçimleri öncelikle insanların gündelik hayat kalıpları tarafından yönlendirilir,"* (Çetin, 2013, 19) sözleriyle gündelik hayatın geleneksel yönünü vurgulamıştır. Gündelik hayatı, toplumsal yaşamı, pratiklerin, ritüellerin ve toplumsal yaşam eylemlerinin hem üretildiği hem de sunulduğu yer olarak yorumlamak, diyalektik bir çatışmanın olduğunu göstermektedir. Bu nedenle gündelik hayat saf değildir. Toplumsal yaşamdaki işaret, sembol, eylem ve niyetler doğal bir süreklilik içinde kendilerini yansıtarak gündelik hayatta anlam kazanırlar (Highmore, 2002, 22; Subaşı, 2004, 25). Bu nedenle gündelik hayatın çözümlenmesi ile Ehl-i Hak inancının, Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatındaki etkisi ortaya çıkmıştır. Ehl-i Hak inancının ortaya çıkışını ve günümüze kadar kendisini korumasını sağlayan ortak değerler sistemini de anlamak için, kültürel hayat bağlamında değerler sistemini çözmek gerekmektedir.

İdeoloji yani Ehl-i Hak inancı ve bu inancın getirmiş olduğu kültürel yaşam, gündelik hayatın çözümlenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Lefebvre, gündelik hayatın tanımının yapılabilmesi için gündelikliğini doğuran özelliklerin saptanmasının zorunlu olduğunu söyler. Anlamsız olarak görülen olguların düzene sokulup tanımının yapılması gerekir. Aynı zamanda bu şekilde toplumda anlaşılabilir (Lefebvre, 2013, 40).

Kültürel hayat içerisinde kendini belli eden ve gündelik hayatı tanımlamada esas teşkil eden konulardan, statü, rol ve kurum bu tez çalışmasında ele alınan diğer konulardandır.

Ehl-i Hak topluluğu içerisinde bulunan statülerin, kültürel hayatlarında ki önemlerine ve kültürü sürdürmelerinde etkileri ortaya vardır. Bu statüler şüphesiz gündelik hayatta bir süreklilik arz etmektedir. Ölen bir liderin veya din adamının yerini doldurmak, Seyyid soyuna bağlanarak kendini göstermektedir. Bu "atfedilen statünün" yanı sıra, "başarılan statü" de cemaat içerisinde yer almaktadır. Buna örnek olarak, I. Şah Abbas gösterilebilir. Ehl-i Hak inancına karşı hoşgörüsü nedeniyle, topluluk içerisinde bir melek olarak tanınmaktadır. Bu statüler sonucunda, topluluk içerinde sosyal tabakalar meydana gelmiştir. Ayrıca bu statülerin, topluluk içerisinde roller üzerinde de önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ehl-i Hak inancı, kuruluşundan itibaren kendi değerler sistemini, meydana getirdiği topluluğa uyarlamıştır. Bu durum hakkında Hobsbawm; "*İcat edilmiş gelenek, alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaya çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünülmelidir*" (Hobsbawm ve Ranger, 2006, 2) demektedir. Hobsbawm 'ın yaptığı vurgu icat edilen geleneğin sürekliliği sağlanabilmesi için tekrar edilir olması ve topluluğun bu gelenek ile çatışır olmaması gerektiğidir. Hobsbawm 'ın yaptığı açıklamayı Ehl-i Haklar üzerine uyarlarsak, Sultan İshak ile ortaya çıkan Cem töreninin sürekliliği, topluluğun bu pratiği benimsemesi ile alakalıdır. Aynı zamanda bu pratik inancın simgelerini topluluğa aşılamaktadır. Ehl-i Hak inancı içerisinde bulunan ritüeller inancın tarihi ile ilişkilendirilip meşrulaştırılmıştır. Hobsbawm' da geleneğin oluşma sürecinde, geçmişe yapılan referansların rutinleştirme ve formelleştirmeye katkı sağladığını belirtmektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006, 5).

Sonuç olarak, Ehl-i Hak inancı ve Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatının çözümlemesi için gündelik hayatın keşfedilmesi gereklidir. Bu çözümleme sahadan elde edilen veriler ve yazılı kaynaklardan elde edilen verilerin kıyaslanması ile mümkündür. Yapılmış olan alan çalışması ile elde edilen veriler, nesnel bir bakış açısı ile yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAKLAR

İran merkezli olarak yaşayan Ehl-i Hak topluluğu hakkında, çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Ehl-i Haklar hakkında bazı bilinmezleri ortaya çıkarırken bazılarını da karanlıkta bırakmıştır. Bu çalışmanın ilk bölümünde, Ehl-i Hak inancı ve topluluğuna dair bir tanımlama yapılmıştır. Ehl-i Haklar adını taşıyan bu bölümde, Ehl-i Hak inancının ortaya çıkışı, Ehl-i Hak kavramının anlamlarına dair açıklamalar ve Ehl-i Hakların yaşadıkları coğrafi bölgelere dair açıklamalar bulunmaktadır. Bu bölüme kaynaklık eden veriler, hem yazılı kaynaklardan hem de saha çalışmasından elde edilen bilgiler ile meydana getirilmiştir.

1.1. Ehl-i Hak Adı ve Anlamı

'Ehl-i Hak' kelimesi Arapça kökenli olup, hakkın insanları, hakikat topluluğu gibi anlamlara gelmektedir. Kendilerinden olmayanlar, Şii Müslümanlar ve Batılı araştırmacılar tarafından; "Ali İlahi" olarak adlandırılmaktadırlar. Bu adlandırmadan farklı olarak Ehl-i Haklar, Irak'ta 'Kakai', İran'da 'Taife-i san', 'Yaresan', 'Yarsan', 'Taife', 'Abdal Beyi', 'Ayin-i Hak', Ayin-i Hakikat', 'Din-i Hakikat', 'Davudi', 'Şeytanperest', gibi isimlerle de anılmaktadırlar.

Literatüre baktığımızda, çoğunlukla Ehl-i Hak kelimesi kullanılmaktadır. Sahada yaptığımız gözlemlerde, Türkçe konuşan Ehl-i Hakların sıklıkla Ehl-i Hak isimlendirmesini kullandıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra Goranice ve Farsça konuşan kişiler ise Yarsan isimlendirmesini kullanmaktadırlar. Bu durum bazen literatüre de yansımıştır. Örneğin, Ceyhunabadi Şah Name-i Hakikat adlı eserinde, inancı tanımlamak için Yarsan kavramını kullanır. Ivanow'un yayınladığı Tezkere-i A'la adlı eserde ise Ehl-i Hak kavramı inancı tanımlamak için kullanılmaktadır.

Tebriz'de yaptığımız görüşmelerde, inanca mensup olan kişiler Gorani kelimesinin Türkçe 'Görmek' fiilinden türetilmiş bir kelime olduğunu söylemektedirler (KK-4). Bu bilgi Minorsky'nin çalışmalarında da yer almaktadır. Bu bilginin kaynağı Minorsky 'den de kaynaklanmış olsa bile, sahada Gorani kavramının, Görmek anlamında kullanıldığı gözlemlenmiştir. Dünyayı 'batın' ve 'zahir' olarak ikiye ayıran inanç, böylece topluluğun gerçekleri yani batıni olanları gördüğünü bu şekilde izah etmektedir. Keza, Ehl-i Hak kelime ve kavramı da aynı şekilde, inananlar tarafından Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat olarak ayrılan zamanın, Hakikat kısmında yaşayanlarının 'Taife' olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Böylece Ehl-i Hak inancı kendi değerler sistemine uygun olan bir tanımlamayı oluşturmuştur. Ehl-i Hakların kendileri bu isimlendirmeyi kullandıkları için çalışmada kullanılan kavram, Ehl-i Hak olmuştur.

Önemle belirtmek gereken bir başka konu ise, İran siyasi coğrafyası içerisinde kullanılan Ehl-i Hak kavramının birçok diğer inanış ve toplulukları da içine aldığı gözlemlenmiştir. Haksariler, Nimetullahiler, Kırklar gibi kimi inanç ve topluluklar bu türdendir.

1.2. Ehl-i Hak İnancının Zuhuru

Ehl-i Hak inancın ortaya çıkışı hakkında tarihi olarak belirsizlikler bulunmaktadır. Bu konu hakkında birden fazla çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar bu konuyu aydınlatması gerekirken daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Bu başlık altında, Ehl-i Hak inancını tarihsel bir bakış açısı ile değerlendirip, ortaya çıktığı bölgedeki benzer inanç ve toplulukları, Ehl-i Hak inancı bağlamında incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Ehl-i Hak inancının mitleşmiş tarihi olarak da görebileceğimiz zuhur dönemlerine, ana kaynakları dikkate alınarak yer verilmiştir.

1.2.1. Ehl-i Hak İnancının Tarihsel Olarak Ortaya Çıkışı

Günümüzde İran olarak adlanan siyasi coğrafya, Samanoğulları Devleti devrinden Pehlevi hükümeti devrine kadar, Orta Asya'dan İran'a göçen Türklerin kurdukları merkezi ve mahalli devletler tarafından yönetilmiştir. Bu süreç, yaklaşık bin yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Günümüz İran etnik yapısı, bu devletleri ve yönetimleri kuran muktedir milletler ile meydana gelmiştir. Bu çalışmanın konusunun dışına çıkmadan ve konuya bağlı kalarak özellikle Moğol devletleri zamanından başlayarak İran siyasi

durumunu, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri, Safevi Devleti, Afşar ve Zend hanedanları dönemi, Kaçarlar dönemi ve Pehleviler dönemini Ehl-i Haklar bağlamında ele aldık.

İnanç önderlerini mitleşmiş kahraman ataların oluşturduğu Ehl-i Hak gibi topluluklarda, net bir tarihlendirme güç bir durumdur. Bu nedenle topluluk içerisinde var olan anlatılar ve Ehl-i Hak inancının yazılı kaynakları durumunda olan Kelamlardan yola çıkarak, olası bir Ehl-i Hak tarihi ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu bölümde bahsedilmiş olan tarihlendirmeler veya tarihlendirme çabaları tartışmaya açık haldedir.

Ehl-i Hak inancının kuruluşu ve Sultan İshak'ın ne zaman? Yaşadığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İnanç içerisinde yer alan anlatılar ve araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalar bu sorunu aydınlatmak yerine daha da karmaşık ve anlaşılması güç bir hale getirmiştir. Şüphesiz, inanç içerisinde yer alan 'donadon' inancı da tarihsel olarak yaşamış kutsal kişilere, inanç içerisinde var olan kişilerden donlar vermesi, bu durumun belirgin sebeplerindendir. Gazneli Mahmut ve Şah İsmail bu duruma örnek teşkil etmektedir. Şah Name-i Hakikat'te Gazneli Mahmut adı geçmektedir. Bu kaynaktan yola çıktığımız zaman, inancın Gazneliler devrinde var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak saha çalışması sırasında elde ettiğimiz verilerde Gazneli Mahmut'a dair en ufak bir bilginin dahi olmadığı görülmektedir. Tezimizin sorunsalını açtığımız zaman, bu sorun aynı zamanda inancın sürekliliğine dair de fikir vermektedir. Şöyle ki, Ceyhunabadi Ehl-i Hak inancına meşruiyet kazandırmak amacı ile devrin önemli isimlerine inanç içerisinden donlar vermiştir. Böylece, Ehl-i Haklara toplumsal olarak saygın bir kimlik kazandırılması hedeflenmiştir. Aynı durum, İskender, Aristo, Şah Abbas gibi özellikle İranlılar tarafından saygı duyulan kişiler içinde geçerlidir. Bu durum inancı tarihlendirme noktasında sorun oluştururken, bize de sorunsalımızı çözmek için ipuçları vermektedir. Bu duruma başka bir örnek de Ehl-i Hak üzerine İran sahasında çalışmalar yapan ve Ehl-i Hak olan Muhammed Ali Sultani, Tanrının beşinci mazharı olan Şah Veys Kulu'yu Anadolu da isyan eden Şah Kulu olarak göstermesidir. Sultani'nin çalışmalarında ileri sürmüş olduğu, "*Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklarda Ehl-i Hak'tır*" fikri ile benzerlik gösterir. Sultani, Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklarca saygı duyulan kişiyi Ehl-i Hak inancı içerisine dâhil eder. Bu ise Ehl-i Hak inancının sürekliliğine dair bilgiler verir. Yine Sultani, aynı şekilde

Şah Fazl'ı, Fazlullah Hurufi olarak belirtmektedir. Bu örnekler, inancın kurucusu Sultan İshak'ın yaşadığı zamanı ortaya çıkarmakta sorun teşkil etmektedir.

Ehl-i Hak inancının kuruluşuna dair bazı görüşler şunlardır; Minorsky, Ehl-i Hak inancının H. 9. yy'da kurulduğunu söylemektedir (Minorsky, 2006, 6). Nureddin Müderris Çehardehi, Ehl-i Hak inancının kurucusunu Şeyh Safiyeddin Erdebili'ye dayandırarak 14.yy'a atıf yapar. Safizade, Behlül Mahi'nin kurduğunu söyleyerek inancın kuruluş tarihini H.2.yy' a dayandırır. Mecid Gazi, H.8 yy'ın ilk yarısında Şeyh İshak tarafından Oraman'da kurulduğunu söyler (Ayin-i Yâri, 1981, 7). Nur Ali İlahi ise; H.3. yy.'da Şah Fazl Veli tarafından kurulduğunu anlatır. Ceyhunabadi ise Ehl-i Hak inancının kuruluşunu Nusayr ile başlatmaktadır.

Bu görüşler sonucunda Ehl-i Hak inancının 13-14.yy'da İran'ın batısında kurulmuş olduğu sonucuna varılsa da, Sultan İshak'ın yaşadığı zaman, tam olarak belli değildir. Aşağıda kısaca özetleyeceğimiz siyasi ve sosyal tarih içerisinden çıkan sonuç; Ehl-i Hak inancının Moğollar ile Orta-Doğu'ya gelen siyasi ve kültürel etkiler sonucunda Hülagü Han devri ile Safevi Türk devletinin kuruluşuna kadar olan zaman içerisinde ortaya çıktığıdır. Ivanow, Ehl-i Hak inancı içerisinde Orta Asya kültür ve inançlarında izler olduğunu belirtmektedir (Ivanow, 1953, 32). Özellikle Karakoyunlu Türkmen hanedanlığı yönetimi zamanında, Ehl-i Hak inancının yayıldığını devrin siyasi ve sosyal olaylarından anlamaktayız. Sahada topladığımız verilerde de yukarıda ismi ve eserleri geçen araştırmacılara paralel olarak bir tarihi süreç anlatılır. Ancak sahadaki verilerde aidiyet duygusu içerisinde, kutsal tarihe atıf yapılarak maddi ve manevi dünyanın yaratılışı ile Ehl-i Hak inancının tarihi süreci anlatılır (KK-11; KK-5). Özellikle Tebriz bölgesinde Ehl-i Hak inancının kuruluşu ve içinde bulunan Türklerin durumu hakkında şu şekilde bir anlatı yer almaktadır; "*Türk bölgesinde bir zaman Pirsiz kalan Türkler, kendilerine yakın gördükleri için Sultan İshak'a bağlandılar. Sultan İshak Gorani' dir, Goranice konuşmaktadır. Dalahu bölgesinde yaşamıştır. Sultan İshak'tan önce Ehl-i Hak yoktur. Bu Türk topluluklar ise, Hurufilerin ve Kalenderîlerin kalıntılarıdır*"(KK-1.). Bu bilgi bizi şu sonuca götürmektedir; Ehl-i Hak inancı Gorani bölgesinde, Gorani olan Sultan İshak tarafından kurulmuş, daha sonrasında Türk kökenli olan kişilerde inanca dâhil olmuştur. Bu geçiş sürecinde, Türkler kendi kültürlerinde veya eski inanışlarından esasları inanca dâhil etmişlerdir. Ancak bu süreci tarihlendirmek oldukça güçtür.

Havendegar devresi Ezel'e aittir. Bu dönem tarihi belgelerden uzak olarak yaratılış ile ilişkilendirilip, kutsal anlatılarda işlenmiştir. Ali'nin adı özelikle Nusayr ile ilişkisi bağlamında geçer. Dikkate değer tek nokta, Şah Hoşin 'in Ali'den 360 yıl sonra ortaya çıkmış olmasıdır. Bu bizi 11.yy'ın başlarına getirir ve Hoşin 'in melekleri ile uyumlu bir tablo ortaya çıkar. Bu meleklerden Hemedanlı Baba Tahir, bir rivayete göre 1055'te Tuğrul Bey ile tanışmıştır. Seyrek rastlanan Hoşin ismini taşıyan diğer kişiden 1014 yıllarında ve Şah Hoşin' in faaliyetlerde bulunduğu bölgede bahsedilir (Minorsky, 2006, 13). Bu dönem Selçuklu devletinin hemen bütün İran'a hâkim olduğu dönemdir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Moğollar, kurucusu oldukları İlhanlılar devleti ile beraber İran coğrafyasındaki en parlak devirlerini yaşamışlardır (Garthwaite, 2011, 129). Cengiz Han'ın ölümünden sonra kurduğu devlet, merkezi bir kağanlık şeklinde yapılanmış ve çocukları arasında devletin toprakları paylaştırılmıştı. Devletin batı kısmında da İlhanlılar devleti kurulmuştu. Kuruluşunda Kağanlığa bağlı iken sonraları bağımsız bir devlet haline gelmiştir. İlhanlılar devleti, İran coğrafyasında kurulmuş bir Moğol devletidir. Büyük Moğol devletinin bölünmesi ile İran'da Hülagü tarafından kurulduğu sayılmaktadır. Hülagü, Moğol imparatoru Cengiz Han'ın torunudur. Mengü Han, Moğol devleti kağanı olduktan sonra kardeşi Hülagü'yü batıya göndermiştir. Devlet, 1295 yılında başkenti Tebriz olmak üzere tam bağımsız hale gelmiştir.

Mengü Han tahta çıkınca, kardeşi Hülagü'yü ordunun beşte birini vererek batıya yolladı (Spuler, 2011, 60; Cihangüşa, 2013, 500; Tarih-i Güzide, 478). Hülagü kendisine yerleşim yeri olarak iki Azerbaycan şehri olan Tebriz ve Meraga'yı yurt etti (Roux, 2013, 291). Batı'da Moğollar için sorun teşkil eden İsmaililer, Abbasiler devleti ve Suriye-Mısır'a hâkim olan Memlükler bulunmakta idi. Anadolu'da da tam bir hüküm söz konusu değildi. Hülagü, öncelikli olarak İsmaililer üzerine yürüdü. 1256 yılında, Alamut kalesini alarak İsmaillilere son verdi (Cihangüşa, 2013, 523; Spuler, 2011, 60; Aştiyani, 2011, 191; Garthwaite, 2011, 129; Roux, 2013, 290; Tarih-i Güzide, 2018, 478).

Hülagü, İsmaili sorununu hallettikten sonra Abbasiler üzerine yürüdü. Hülagü, halifeye mektup göndererek tabi olmasını istedi. Ancak, halife bunu kabul etmedi. Sonuç olarak Hülagü, 1258 yılında Bağdat'ı alarak Abbasi halifeliğine son verdi (Beyani, 2011, 153; Spuler, 2011, 63; Aştiyani, 2011, 199; Garthwaite, 2011, 129; Tarih-i Güzide, 2018,

478; Cihangüşa, 2013, 602). Hülagü, daha sonra Anadolu'da düzeni sağladı (Spuler, 2011, 64). Böylece; batıda sadece Mısır sorunu kalmış oldu. Mengü'nün ölümü üzerine Hülagü, Karakurum'a dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Memlükler'e teslim olmaları için mektup gönderdi. Kutuz bunu ret etti. Hülagü, Kitboğa komutasında bir orduyu Mısır'a yolladı. 1260 yılında yapılan Ayn Calut savaşını Memlükler kazandı (Tarih-i Güzide, 2018, 478; Spuler, 2011, 68). İlhanlıların sınırları Suriye'de kaldı. Böylece İlhanlılar İran devleti kimliği almış oldular (Spuler, 2011, 69). İlhanlılar Kafkaslar için Altınordu devleti ile de mücadele halinde idiler. 1261 yılında Terek'te yapılan mücadeleler sonuçsuz kaldı (Beyani, 2011, 165; Spuler, 2011, 74). Hülagü, 48 yaşında 1265 yılında öldü (Aştiyani, 2011, 212; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 58; Tarih-i Güzide, 2018 479; Şabani, 2016, 305).

Kısaca anlatılan bu tarihte Hülagü'nün Ehl-i Haklar için tarihi önemi Bağdat'a Kirmanşah üzerinden gitmesidir. Şöyleki, Ehl-i Hak anlatılarında sıkça bahsedilen Sultan İshak'ın Berzece'den Perdiver'e göçü bu zamanda gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Anlatıda adı geçen Çiçek Bey'in Moğol askeri olduğu bilgisi sahadan elde edilmiştir. Bu fikre Sultani'de katılmaktadır. Hülagü, 1258 yılında Bağdat seferine çıkmıştır. Cihangüşa'da belirtildiği üzere Moğol ordusu Bağdat seferine Sukuncak Noyan ile Baycu Noyan sağ cenahtan öncü birlik olarak Erbil, Şehrezur ve Dakuk dağları üzerinden yola çıktı. Hülagü ise Kirmanşah ve Havreman yolundan Bağdat'a gitti demektedir (Cihangüşa, 2013, 597). İnanç içeresinde yer alan anlatıyı tarihlendirme açısından bu eserde yer alan bu not önemlidir. Yine bir diğer önemli kaynak olan Tarih-i Güzide'de Hülagü Han'ın Bağdat'ı almak için bu bölgeden geçtiği ve burada büyük katliamlar yaptığı yazmaktadır (Tarih-i Güzide, 2018, 478). Sultan İshak'ın doğumu, Serencamın Heftevan bölümünde H.612 (1216) yılı olarak belirtilmektedir (Name-i Serencam, 1996, 25). Yine sahadan elde etiğimiz verilerde, Sultan İshak'ın 40 yaşına geldikten sonra inancını yaymaya başladığı söylenmektedir. Bu durumda anlatı, serencam ve tarihi kaynakların bize vermiş olduğu bilgiler ışığında Sultan İshak'ın 1216 yılında doğmuş olabileceği ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir.

Çiçek Bey, Sultan İshak'ın Perdiver'e göçü sırasında askerleri ile peşine düşen ve onu bir mağarada sıkıştıran kişidir. Sultan İshak keramet gösterip mağara içinde iken bu orduyu dağıtmıştır. Bu olay Ehl-i Hak içerisinde yer alan 'Mernovi' yani yeni mağara orucunun başlangıcı kabul edilmiştir. Üç gün bu mağarada esir kalan Sultan İshak ve

yarenleri dördüncü gün çıkmışlar. Bu tarih, Ehl-i Haklar için şah bayramı olarak kalmıştır. Sultani, Çiçek Bey'in Moğol askeri olarak göstermektedir. İlhanlılar, Bağdat seferini 1258 yılında yapmışlardır. Bu durumda Sultan İshak'ın 1272 yılında doğmuş olduğu fikri çürümektedir. Çalışmamız da tarihi süreci İlhanlılar devri ile başlatmamızın sebebi budur. Bu dönemde hem siyaseten hem de kültürel anlamda İran coğrafyasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemi anlatmak, inancın kurulup yayılmasına dair fikirler verecektir.

Hülagü 'nün ölümünden sonra yerine Abaka Han tahta geçmiştir (Spuler, 2011, 78; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 58). Abaka Han, Bizans ile siyasi ilişkilere girip ittifak kurdu. Memlükler'e karşı mücadele etti (Aştiyani, 2011, 222). Memluk Sultanı Baybars Elbistan savaşında İlhanlıları bozguna uğrattı. Böylece Mısır sınırı netleşmiş oldu. Abaka Han, 1282 yılında öldü (Aştiyani, 2011, 235; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 106). Abaka Han'da Hülagü gibi hiçbir dine girmeyerek milli dinlerinde kalmıştır. Diğer bütün dini cemaatlere eşit mesafede olmuşlardır (Togan, 1981, 226). Abaka ve Hülagü döneminin en önemli özelliği, kendileri ile beraber gelen Türk-Moğol kitleleri dağılıp asimile olmamışlar, Azerbaycan, Anadolu ve Irak'ın kuzeyinde bu bölgeleri Türkleştirmişlerdir (Togan, 1981, 227). Ayrıca bu zamandan itibaren ortaya çıkan Türkmen babaları, İslam öncesi Kam-Ozanların İslamlaşmış şekillerini oluşturarak ileriki zamanlarda Türklerin dini hayatını etkileyecek kurumları oluşturmuşlardır (Köprülü, 2012, 19). Ehl-i Hak inancında var olan atalar kültü, ziyaret gibi inanışların bu devirde inanca girmiş olabilir.

Abaka öldükten sonra yerine kardeşi Teküdar, tahta geçti. Teküdar, Müslüman olarak Ahmet adını almıştır (Spuler, 2011, 89; Aştiyani, 2011, 235; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 107; Tarih-i Güzide, 2018, 485; Şabani, 2016, 306). Babasının sağlığında Horasan valisi idi (Zafername-i Yezdi, 2009, 185). Ahmet'in Müslüman olması devlet ricalinde ve Moğollar arasında hoş karşılanmadı. Ahmet Memlükler'e elçilik heyeti göndererek Müslüman olduğunu ve sulh istediğini belirtti. Memlükler bu durumu soğuk karşıladılar. Fırat nehri iki devlet arasında sınır olarak kalmış ve çatışma çıkmamıştır. Horasan hâkimi Argun, İslam'a giren Ahmet'e karşı olan taraftarları ile beraber Teküdar Ahmet'i tahtan indirdi (Beyani, 2011, 192; Aştiyani, 2011, 238; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 111; Zafername-i Yezdi, 2009, 185; Şabani, 2016, 306). İki yıl saltanat sürmüştür (Zafername-i Yezdi, 2009, 186).

İlhanlı devleti, 1284 yılında tahta çıkan Argun zamanında eski gücünü kaybetti. Argun, liyakatli devlet adamlarını öldürülmesi bu durumun sebeplerindendi. Bağdatlı bir Yahudi olan Sadüd-devle'yi vezir yaptı. Sadüd-devle vergileri artırdı, halk zulme uğradı. Argun, genç yaşta 1291 yılında öldü (Spuler, 2011, 97; Aştiyani, 2011, 244; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 116). Argun yedi yıl saltanat sürdü (Zafername-i Yezdi, 2009, 187; Tarih-i Güzide, 2018, 486).

Argun öldükten sonra yerine cömertliği ile bilinen Anadolu valisi Geyhatu tahta geçti (Aştiyani, 2011, 258; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 135). Geyhatu, eğlence düşkünü müsrif biri idi. Bu da devleti Argun zamanından daha zor bir duruma düşürmekteydi. Devletin giderlerinin artması ile devlet kasası boşalmıştı. Geyhatu döneminde, Çin'den örnek alınarak Çav denilen kâğıt para bastırıldı (Aştiyani, 2011, 260; Tarih-i Güzide, 2018, 486). Bu ekonomiyi daha zor bir hale soktu. Bu dönemde ticaret gerilemeye başladı (Spuler, 2011, 100). Tüm bu nedenler sonucunda, Baydu tarafından tahtan indirildi (Aştiyani, 2011, 263). Baydu'da, tahta geçmeden Gazan tarafından idam edildi (Spuler, 2011, 103; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 150; Tarih-i Güzide, 2018, 487). Üç yıl yedi ay saltanat sürmüştür (Zafername-i Yezdi, 2009, 188).

Gazan Han, İlhanlıların en kabiliyetli hükümdarlarından biridir. 1295 yılında tahta geçmiştir. Aynı zamanda bu tarih İlhanlıların kuruluş tarihi olarak değerlendirilmektedir. Gazan 'ın tahta geçmesi İlhanlılar devletinin gerçek kuruluşudur (Tarih-i Güzide, 2018, 486; Şabani, 2016, 307). 1294 yılında Kubilay'ın ölümü sonrasında büyük hanlık artık güçlü değildi. Gazan Han zamanında tüm İran Moğolları Müslüman oldu (Tarih-i Güzide, 2018, 488; Zafername-i Yezdi, 2009, 190). Gazan döneminde Moğol ve İslam takvimi İlhani takvimi olarak değişti (Spuler, 2011, 104). Gazan öncelikle maliyede düzenleme yaptı. Vergileri düzenledi. Ekilmeyen alanları askeri ikta olarak dağıttı. Herkes ekebileceği kadar toprak aldı (Aştiyani, 2011, 302). Posta sistemini kurdu. İslamiyet, Gazan döneminde Moğollar arasında yayılmaya başladı. Gazan zamanında Tebriz şehri, dönemin en büyük ilim merkezi haline gelmiştir. Gazan tahta çıktığında Müslümandı. Hıristiyan ve Yahudiler kitap ehli olduğu için zimmi durumunda idiler. Tapınaklarının çoğu yıkılan Budistler ya din değiştirmek ya da göç etmek zorunda idiler. İslam'a geçen bu Budist ve Şamanlar İslam'a farklı bir boyut kazandırmaya başladılar. Bu zamandan itibaren Sultanlar şehir merkezlerindeki İslam yerine bölgedeki tasavvuf şeyhlerine itibar göstermeye başladılar. Şüphesiz bunun

en önemli sebebi halkında bu tasavvuf ehli ne olan samimi duyguları ve taraftarlığıdır. Halk da tasavvuf ehlinin etkisi büyüktü. Bu nedenle hükümdarlar, bu şeyhleri koruma altına alıp halkın desteğini almayı amaçlamışlardır. Ayrıca bu şeyhler Moğol ve Türk topluluklarına geçmişteki yaşayışlarını hatırlatmaktaydı (Garthwaite, 2011, 132). Bu dönem ise, İlhanlıların İslamlaşmasının hızlandığı dönemdir. Kültürel anlamda önemli sonuçları olmuştur. Bunların başında İslam dinine giren kişilerin kendi kültürel ögeleri ile yeni İslami şekiller oluşturmuşlardır. 1304 yılında Gazan öldüğünde yerini Olcaytu'ya bıraktı (Beyani, 2011, 229; Togan, 1983, 229; Aştiyani, 2011, 318; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 241). Gazan için Tebriz'de kümbet yapılmıştır. Daha önceki Moğol hükümdarlarının mezarları belli değildir (Tarih-i Güzide, 2018, 491; Zafername-i Yezdi, 2009, 190).

Olcaytu tahta geçtiğinde, Gazan'ın etkileri devam etmekteydi. Diğer dönemlerde olduğu gibi Olcaytu zamanında da Memlük sorunu devam etmekteydi (Tarih-i Güzide, 2018, 491). Anadolu'da, Türkmen beylikleri kurulmuştu. Olcaytu, Avrupa ve Bizans ile ilişkilerini geliştirdi. Kazvin ve Tebriz arasında Sultaniye şehrini kurarak burayı başkent yapmıştır. Ünlü tarihçi Reşideddin'i vezir yaptı. Reşideddin eserini Olcaytu'ya sunmuştur (Spuler, 2011, 131). Olcaytu, Şiiliği mezhep olarak kabul etmiştir (Togan, 1983, 230; Aştiyani, 2011, 335; Tarih-i Güzide, 2018, 494).

Ebu Said, ölen Olcaytu'nun yerine tahta geçmiştir (Aştiyani, 2011, 335; Müsameretü'l-Ahbar, 2000, 251; Tarih-i Güzide, 2018, 495). Babasının aksine Sünniliği savundu (Aştiyani, 2011, 336). İlhanlıların son büyük hükümdarı olan Ebu Said, birçok mimari ve sanat eseri yapmıştır. Anadolu için mücadeleler etmiş, Memlükler ile barış yapmıştır. Ebu Said, İlhanlılar Devleti'nin son büyük hükümdarıdır (Aştiyani, 2011, 338). 1316'da ölümü üzerine İlhanlılar devleti fiilen çökmüştür (Garthwaite, 2011, 135; Spuler, 2011, 143; Roux, 2013, 300; Tarih-i Güzide, 2018, 505).

İlhanlılar devleti 1256'da Hülagü 'nün Batı'ya gönderilmesinden, 1295 yılında Gazan Han'a kadar, Moğol Kağanlığına bağlı kalmışlar, bu tarihten sonra bağımsız olmuşlardır. Gazan Han'ın iktidarı ile beraber İslamlaşma da kendini göstermiştir. Bu tarihten sonra kitleler halinde İslamlaşmışlardır. İlhanlılar devrinde İran mimari ve bilimin yükseldiği bir dönem olmuştur. İlhanlılar ile beraber özellikle Azerbaycan Türkleşmiştir. Zamanla İslam'a giren İlhanlılar, İran'ın İslamlaşmasını

hızlandırmışlardır. Bu dönemde Orta-Asya'dan gelen Moğol-Türk inanışları etkiler bırakmıştır. Bu nedenle İslam içerisinde bulunan Şamani tesirler bu dönemden kaynaklanmaktadır. Cüveyni, Nasireddin Tusi, Aksarayi, Reşideddin gibi ilim adamları yanında Mevlana, Hacı Bektaş, Sultan Veled gibi mutasavvıflarda İlhanlılar döneminde yaşamışlardır (Togan, 1983, 270-280; Garthwaite, 2011, 135).

Moğol hanlarının amacı, askeri kontrolü sağlamaktı. Genel olarak vezirlerinden ordu ve saray için gereken kaynakların temin edilmesini istemekteydiler. İlhanlıların İran ekonomisindeki en büyük yıkımları, tarım ve kelle vergilerinin yükünü köylüler üzerine oldu. Bu nedenle köylüler dağlara veya şehir merkezlerine göç etmeye başladılar (Garthwaite, 2011, 131). Bu durumda eski inançlarında elverdiği oranda toplulukları dağlarda birleştirip yeni inançların oluşmasına sebep olmuştur. Tenasüh ve donadon inancı gibi itikatların gelişmesine neden olmuştur. Roux bu dönem hakkında;" *Moğol egemenliği Türk dehasını soldurmak ya da zayıflatmak şöyle dursun tersine ona hayat verdi*" (Roux, 2013, 301). Aynı şekilde bu dönem Türklerinin dini yaşayışları içinde" *Cengiz Han'ın neredeyse yok oluşa sürüklediği İslamiyet her yerde hüküm sürüyordu. Tüm büyük Türk hareketleri İslamiyet'e başlamıştı. Peygamber Türklerin henüz Müslüman olmamakla birlikte İslamiyet'i benimsediklerini söyleyebilirdi. Türbanlarının ve kaftanlarının altında hala eski şamanın yaşlı bedeni vardı*" demektedir (Roux, 2013, 303).

İlhanlılar dönemi, İran'da yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar sonucunda İran'ın ve yakın coğrafyasının siyasi ve kültürel hayatını etkileyecek olan birçok akım, tarikatın doğmasına sebep olmuştur. Bu yüzden denilebilir ki, Ehl-i Haklar en azından kuruluş aşamasında bu dönemde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik buhranların sonucunda özellikle dağlık ve ulaşımın zor olduğu veya merkezi devletlerin ulaşmakta zorlanacağı yerlerde gizlilik içerisinde yaşayarak kendilerine özgü bir inanç ve topluluk kurmuşlardır. Yukarıda kısmen değinilen Orta-Asya'dan gelen kültürel akım, bu coğrafyada İslam ve İran kültürü ile yeni toplulukların ve inançların oluşmasına neden olmuştur. İlhanlılar devleti zamanında temelleri atılan inançlar, özellikle Timurlular devleti zamanında meyvelerini vermeye başlayacaktır. Ayrıca İlhanlılar zamanından itibaren Budist mabetleri yıkılmaya başlanmış ve bu kişiler Müslüman olmaya başlamışlardır. Bu durum ise farklı yorumlara ve inançlar üzerinde etkilere sebep olması muhtemeldir. Minorsky, Sultan İshak'ın doğumunu 1272 ve inancı yaymaya başladığı

tarihi de 1316 olarak göstermektedir (Minorsky, 2006, 14). Eğer Minorsky'i kaynak alırsak Ehl-i Hak inancının İlhanlılar devleti zamanında kurulup yayıldığını söyleyebiliriz.

Tarihi olarak belirlenmesi güç olsa da Moğol seferlerinin sonuçlarından biri de muhtemel olarak Ehl-i Hak inancının oluşmasıdır. Sultani, özellikle İlhanlılar dönemi ile ilgili olarak, "*Moğol akınları Ehl-i Hakları batıya doğru kaydırdı. Hülagü Bağdat'a bu yol üzerinden gitti. Hülagü, Ehl-i Hakları tehdit etti. Çiçek Bey büyük ihtimal Moğol askeri idi. Hülagü ordusu Bağdat'a giderken Sultan ile karşılaştı*" (Sultani, 2004, 84) demektedir. Bu durum da Sultan İshak, İlhanlılar devleti zamanında yaşamış olmaktadır. Bu ise, Sultan İshak'ın yaşadığı dönem ile ilgili olarak yeni bir bakışı açısını ortaya koyar. Özellikle Çiçek Bey olayı ve inanç içerisinde yer alan anlatılar ve sonucunda oluşan ibadet ve ritüeller Ehl-i Hak inancı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sultan İshak zamanında taifeler konargöçer idiler (Sultani, 2004, 76). Serencamın Heftevan bölümünde Sultan İshak'ın doğum tarihi Hicri 650 yılı olarak gösterilmektedir. Bu tarih ise 1252-1253 yılarına denk gelir. Her iki görüşe göre de İlhanlılar devrinde Sultan İshak yaşamış olmaktadır.

Timurlular Devleti, Timur tarafından Maveraünnehir merkezli olarak kurulmuştur. Timur, 9 Nisan 1336 tarihinde Semerkant, Keş yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğmuştur. Babası Turgay Bey, annesi Tekina Hatundur (Aştiyani, 2011, 814; Zafername-i Yezdi, 2009, 234). Timur, Emir Hüseyin'i yenip Maveraünnehir'e hâkim olup, 9 Nisan 1370 tarihinde Semerkant'ta tahta çıktı (Aka, 1995, 16; Mir Caferi, 2010, 21; Zafername-i Yezdi, 2009, 401). Bu tarihte Timur'un mensubu olduğu aşiret Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır (Garthwaite, 2011, 136). Timur, daha sonra Harezm üzerine yürümüş 1379 yılında bu bölgeye hâkim olmuştur (Mir Caferi, 2010, 25; Zafername-i Yezdi, 2009, 531; Zafername-i Şami, 1987, 81). Timur, Maveraünnehir'e hâkim olduğu zaman, Horasan'da Kertler, Sebzvar'da Serbedarlılar, Curcan bölgesinde Toga Timurlular, Fars ve Kirman bölgesinde Muzafferiler, Azerbaycan bölgesinde ise Celayirliler bulunmakta idi. İran'ın parçalanmış bu durumu Timur için uygun bir ortam hazırlamıştır. 1386-1388 yılları arasında üç yıllık sefer olarak bilinen seferine çıkıp İran'ın hemen tamamını ele geçirmiştir (Mir Caferi, 2010, 26; Zafername-i Yezdi, 2009, 559). Daha sonra Altın Orda devletini idaresine alan Toktamış üzerine sefer yaptı (Mir Caferi, 2010, 30). 1391 yılında, Kunduzca' da yapılan savaşı Timur kazanmış ancak

sorunu çözememişti. 1392 yılında Timur, beş yıllık seferine çıktı (Mir Caferi, 2010, 28; Aştiyani, 2011, 822; Zafername-i Yezdi, 2009, 581). Bu sefer sonucunda, Horasan, Mazenderan ve Loristan'ı almış, Şiraz'da Muzafferiler'e son vermiştir. Beş yıllık seferi dönüşünde Timur Hindistan'a sefer yapmıştır (Mir Caferi, 2010, 26; Zafername-i Yezdi, 2009, 867; Zafername-i Şami, 1987, 235). Bu sefer ile beraber Timur ordusuna fillerde dâhil olmuştur (Aka, 1995, 34). Hindistan'dan dönünce, 1399 yılında 7 yıllık seferine çıkmıştır (Mir Caferi, 2010, 33; Aştiyani, 2011, 824; Zafername-i Yezdi, 2009, 995). Anadolu'da bulunan karışıklıklar için başlatılan bu sefer sonucunda bütün Anadolu Timur devleti hâkimiyetine girmiştir (Mir Caferi, 2010, 38). 1402 yılında yapılan Ankara savaşı sonrasında, Osmanlı devleti ağır kayıp vererek Anadolu siyasi birliği bozulmuştur (Mir Caferi, 2010, 38; Aştiyani, 2011, 826; Zafername-i Yezdi, 2009, 1142; Zafername-i Şami, 1987, 311). Aynı zamanda bu savaş sonucunda Timur devletinin sınırları Akdeniz'e kadar ulaşmış oldu (Aştiyani, 2011, 826). 7 yıllık seferi sonrasında Semerkant'a dönen Timur 1405 yılında, son seferi Çin'e yani doğuya yönelmiştir. Çıktığı doğu seferi sırasında yolda hastalanarak 1405 yılında öldü (Aka, 1995,51; Grousset, 2011, 406-446; Mir Caferi, 2010, 41; Zafername-i Yezdi, 1294). Mezarı Semerkant'ta bulunmaktadır (Şabani, 2016, 318).

Timur öldükten sonra, taht için mücadeleler başlamıştır. Timur'un Veliahttı Pir Muhammed, oğlu Şahruh ve torunu Halil Sultan kendilerini han ilan ettiler. Ancak, mücadeleyi 1416 yılında, Semerkant'ı ele geçirerek Şahruh kazandı (Aka, 1995, 87; Mir Caferi, 2010, 87; Aştiyani, 2011, 830) Şahruh 'un hâkimiyet alanı Maveraünnehir ve Doğu İran idi (Grousset, 2011, 450) Şahruh, Tebriz'i alan Karakoyunlular, Anadolu'da hâkimiyetlerini sağlamlaştıran Osmanlılar ve doğuda Özbekler ile mücadele etmiştir. Yaptığı Azerbaycan seferleri ile Karakoyunlular üzerine Azerbaycan için mücadele etmiştir. Ancak bu seferde tam bir başarı sağlayamamıştır. 1447 yılında Rey yakınlarında öldü (Aka,1995,117; Grousset, 2011, 452; Mir Caferi, 2010, 26).

Timur öldükten sonra, Maveraünnehir'in idaresi Uluğ Bey'e verilmişti. Uluğ bey babası Şahruh 'un sağlığında bile Sultan olarak anılmaktaydı. Uluğ Bey, Şahruh ölünce yerine Timurlular devleti tahtına geçti. Uluğ Bey bir bilim adamı idi. Hükümdar olduğunda Semerkant Timur zamanındaki ihtişamına kavuştu (Barthold, 1990, 147). Uluğ Bey, oğlu Abdullatif tarafından öldürüldü (Mir Caferi, 2010, 88). Uluğ Bey'in yerine Abdullatif tahta geçti (Mir Caferi, 2010, 26). Bu devirde devlet Herat ve Semerkant

kolu olarak ikiye ayrıldı. Abdullatif öldükten sonra, Abdullah 1450'de daha sonra Ebu Said 1451'de tahta geçti (Mir Caferi, 2010, 98; Aştiyani, 2011, 835). Ebu Said'den sonra, Hüseyin Baykara, 1469 yılında tahta geçti. Hüseyin Baykara'dan sonra Timurlular devleti çöküşü hızlandı ve 1506 yılında Şeybaniler tarafından ortadan kaldırıldılar (Aka, 1995, 133; Mir Caferi, 2010, 104).

Timurlular döneminde Orta-Asya'da faaliyet gösteren Nakşibendilik, İran ve Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır. Sünni bir tasavvuf tarikatı durumunda olan Nakşibendilik halk arasında yaygındı (Mir Caferi, 2010, 147-148). Timurlular, Sünni-İslam devleti kimliğinde idiler. Ancak hâkimiyetleri altında bulunan Gilan, Mazenderan, Huzistan ve Horasan'ın batı bölgelerinde ise Şiiler yaşamaktaydı (Mir Caferi, 2010, 60; Aka, 1995, 192). Bu dönemde pek çok Rafizi veya Gali akım ortaya çıkmıştır. Timur zamanında özellikle Azerbaycan'da Fazlullah Astrabadi ortaya çıkmış ve 'vahdet-i vücut' fikrini yaymıştır. Fazlullah, aynı zamanda Hurufiliğin kurucusudur. Miranşah tarafından, öldürülmüştür (Aka, 1995, 192). Güney İran'da ortaya çıkan Seyyid Muhammed Nurbahş, Bahtiyariler arasında çok taraftar bulmuştur (Aka, 1995, 193). Şahruh döneminde, ortaya çıkan Seyyid Muhammed Felah, Muşaşilerin kurucusudur. Ehl-i Hak hanedanları arasında bulunan, Ateşbeyilerin soyu Muşaşilere dayanmaktadır. Loristan bölgesine hâkim olmuşlardır (Mir Caferi, 2010, 61). Benzer şekilde Minorsky Kırmızı'nın ortaya çıkışını ve zuhurunun bu dönemde olduğunu söyler (Minorsky, 2006, 16).

Köprülü, Timur dönemi ile ilgili olarak; "*14. Asrın sonu ve 15. Asır, Türkistan için hiç görülmemiş parlak bir devir olmuştur. Timur ve sülalesinin idaresi altında İran ile Türkistan yeniden birleşti"* demektedir (Köprülü, 2004, 85). Bu dönem içerisinde Ehl-i Hak için önemli olan Timur'un Bağdat'a Kirmanşah yolu üzerinden gitmiş olmasıdır. Bu geçiş sırasında Ehl-i Haklar ile temasta bulunduğu Ehl-i Haklarca değinilen bir konudur. Şami ve Yezdi'nin zafer namelerinde bu durum belirtilmektedir (Zafername-i Yezdi, 598; Zafername-i Şami,158).

Nur Ali İlahi, kitabında Sultan İshak'ın Timur ile görüştüğünü yazmaktadır. Buna karşın Sultani ise böyle bir görüşmenin olmadığını söylemektedir (Sultani, 2004, 116). Sultani ise, bu dönem yaşamış olan Şeyh Safiyyüddin ile Seyyid İsa'nın çağdaş olduklarını söylemektedir (Sultani, 2004, 76). Bu durumda Sultan İshak'ın yaşadığı

dönemin Timur devri olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Sultani, Sultan İshak'tan önce yaşamış olan Şah Fazl-ı Veli'nin, Fazlullah Hurufi olduğunu söylemesi kendisi ile çelişmesine neden olmaktadır (Sultani, 2004, 121). İleri sürülen bu fikir ise, Sultan İshak'ın daha sonraki bir dönemde zuhur etmesi gerektirmektedir.

Özellikle belirtmek gerekir ki Cengiz Han ile başlayan Moğol akınları İran üzerinde sosyal açıdan değişimlere neden olmuştur. Zamanla Türkleşen ve İslamlaşan Moğollar kendilerine özgü fikirleri İran toplumuna aşılamışlardır. Ehl-i Hak inancının kuruluş coğrafyası olarak kabul edilen Kirmanşah bölgesi, Bağdat yolu üzerinde bulunması nedeniyle hem Hülagü hem de Timur zamanında kullanılmıştır. Ehl-i Hak anlatılarında yer alan ve Ruze-i Mernovi orucunun başlangıcı kabul edilen anlatıda yer alan Moğol komutanı Çiçek Bey, her iki devlet zamanında da yaşamış olabilir. Hülagü bu yolu 1256 yılında Timur ise 1394 yılında kullanmıştır. Bu durumda Sultan İshak'ın yaşamış olduğu dönem 13-15.yy'lar arasındadır. Sahadan elde ettiğimiz bir veride ise Çiçek Bey'in Akkoyunlular devleti devrinde yaşamış olduğu ve Akkoyunlu askeri olduğu bilgisi verilmektedir. Bu durumda ise Sultan İshak'ın Akkoyunlular devleti zamanında yaşamış olabileceği akla gelmektedir. Bu nedenle Karakoyunlular ve Akkoyunlular devleti zamanında İran'ın siyasi durumu ile ilgili açıklama yapılması gerekmektedir.

Karakoyunlular, İran'da, Irak'ta ve Doğu Anadolu'da yaşamış ve bu bölgelerde zaman zaman hâkimiyet kurmuş Türkmen hanedanlığıdır. Kuruluş devirlerinde Van gölünün kuzeyine yerleşmişlerdir (Şabani, 2016, 320). Türkmen taifelerinden oluşmaktadırlar. Karakoyunlular, Oğuzların Baranlu, Barani oymağına mensupturlar (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 63; Sümer, 1992, 16; Mir Caferi, 2010, 228; Uzunçarşılı, 2011, 180). İlhanlı hükümdarı Argun zamanında Maveraünnehir bölgesinden, Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir (Mir Caferi, 2010, 228; Togan, 1981, 363).

14.'yy'ın başlarında Karakoyunlular, Musul ve Erciş'te İlhanlılar Devleti'ne bağlı olarak yaşamaktaydılar. Karakoyunluların ilk hükümdarı Bayram Hoca, 1351 yılında bağımsızlığını kazanmıştır (Sümer, 434). Celayirli hükümdarı ile yapılan savaşı kaybetmiş, Musul Celayirlilerin eline geçmiştir (Mir Caferi, 2010, 233). Sultan Üveys'in ölümü üzerine Bayram Hoca, tekrar Doğu Anadolu'nun hâkimiyetini tesis etmiştir. Bayram Hoca, 1380 yılında ölünce, oğlu olmadığından dolayı yerine kardeşi Türemiş' in oğlu Kara Mehmet geçti (Sümer, 1992, 44; Mir Caferi, 2010, 234). Kara

Mehmet, Celayirli Şehzade Ali'yi yenince büyük ün kazandı (Sümer, 2001). Bu sırada yardım talebinde bulunan Mutaharten'e yardım ederek Akkoyunluları yendi (Sümer, 1992, 49).

Doğu Anadolu'yu hâkimiyetleri altına alan Karakoyunlular için bu zamanda, doğuda Timur tehlikesi belirdi. Kara Yusuf, Timur'un Anadolu seferi sırasında Irak-ı Arap'ı istila etti. Ahmet Celayir'i buradan çıkardı. Mısır'a sığınmak istedi. Mısır Sultanı Ferec, Timur'dan korkusundan dolayı bu nu kabul etmedi (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 64; Aştiyani, 2011, 838). Timur, Maveraünnehir'e dönünce Karakoyunlular Tebriz'i aldılar (Sümer, 1992, 55; Aştiyani, 2011, 839). Pir Hasan'ın isyanında Kara Mehmet öldü. Daha sonra Karakoyunluların başına Kara Yusuf geçti (Mir Caferi, 2010, 235; Uzunçarşılı, 2011, 181). Kara Yusuf, devletin nüfuzunu yeniden artırmak için, Celayir beyleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Tebriz'e geldi (Uzunçarşılı, 2011, 180). Bir süre sonra Timur ortaya çıktı (Uzunçarşılı, 2011, 181). Kara Yusuf'u yakalayamayan Timur, Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'yı da beraberine alarak Semerkant'a götürüp öldürdü. Kara Yusuf, faaliyetlerine devam edince Hindistan seferini tamamlayan Timur Azerbaycan'a tekrar döndü. Bunun üzerine Kara Yusuf, Mısır Memlükleri'ne sığınma talep etti. Memlükler, bu talebi Timur'dan korktukları için ret ettiler (Ahsenü't-Tevarih, 2006, 53; Mir Caferi, 2010, 237). Bunun üzerine Kara Yusuf, Osmanlılara sığındı. Timur, Bayezid'e iade talebinde bulundu. Bayezid, bu talebi ret etmekle kalmayıp Kara Yusuf'la beraber Erzincan'ı aldı ve yönetimini Kara Yusuf'a bıraktı. Kara Yusuf, bu görevden vazgeçti. Timur, tehlikesi ortadan kalkınca 1405'te ülkesine dönmek için yola çıktı. Doğu Anadolu'daki topraklara yeniden hâkim oldu. Serdrud savaşı sonucunda Kara Yusuf Azerbaycan'ı ele geçirdi. Kara Yusuf, Türkmen beylerini ve Azerbaycan emirlerini Tebriz'de toplayarak Pir Budak'ı Sultan ilan etti. Kara Yusuf, Memlükler ve Akkoyunlularla mücadelesini sürdürdü. Timurlu hükümdarı Şahruh, Kazvin ve Sultaniye'yi almak için Kara Yusuf üzerine yürürken Kara Yusuf öldü. Kara Yusuf'un ölümü üzerine Şahruh Tebriz'i aldı. Şahruh Horasan'a dönerken Tebriz'i Akkoyunlulara bırakıp gitti. Daha sonra Karakoyunlular, Tebriz'i aldılar. Kara Koyunlular' ın gerçek kurucusu Kara Yusuf, öldüğünde geriye büyük bir devlet bırakmıştı. Daha sonra yerine İskender Bey geçti ise de bir takım mücadeleler sonucunda Karakoyunluların büyük hükümdarı Cihanşah, Karakoyunlu tahtına geçti

(Ahsenü't-Tevarih, 2006, 229; Sümer, 1992, 142; Mir Caferi, 2010, 254; Togan, 1981, 365; Sümer, 436; Uzunçarşılı, 2011, 181; Kitab-ı Diyarbekriyye, 2001, 63).

Bütün Karakoyunlu topraklarının tek hâkimi olan Cihanşah zamanında, devlet bir imparatorluk haline geldi (Roux, 2013, 342; Aştiyani, 2011, 839; Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 66). Gürcistan üzerine seferler yaptı ve 1445 yılında Bağdat'ı aldı (Ahsenü't-Tevarih, 2006, 245; Mir Caferi, 2010, 255; Uzunçarşılı, 2011, 183). Sultaniye ve Kazvin'i ele geçirdi. Rey, Isfahan ve Kirman gibi Güney İran şehirlerini egemenliği altına aldı (Kitab-ı Diyarbekriyye, 2001, 199). Horasan'dan Erzurum'a Şirvan'dan Basra'ya kadar uzanan, bütün İran, Irak ve Doğu Anadolu hâkimiyet altına alındı. 1467 yılında Cihanşah, Uzun Hasan tarafından öldürüldü (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 70; Ahsenü't-Tevarih, 2006, 442; Kitab-ı Diyarbekriyye, 2001, 257; Uzunçarşılı, 2011, 184; Mir Caferi, 2010, 261). Cihanşah öldükten sonra İran topraklarında karışıklar çıkmaya başladı. Cihanşah dönemindeki güçlü devlet yerini isyanların baş gösterdiği ve toprak kaybının yaşandığı bir devire bıraktı (Ahsenü't-Tevarih, 2006, 443). Daha sonra Hasan Ali, hükümdar olduysa da (Mir Caferi, 2010, 265) 1469 yılında Akkoyunlu Uğurlu Mehmet Karakoyunlu hanedanlığına son verdi. Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasındaki mücadelenin temel sebebi mezheptir. Karakoyunlular, Şii idiler (Uzunçarşılı, 2011, 186).

Karakoyunlular zamanında Şiilik faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Azerbaycan ve Anadolu'da Şeyh Cüneyt'in faaliyetleri, Huzistan 'da Muşaşaların hareketleri Şiiliğin yayıldığının göstergeleridir. Celayirlilerin, Karakoyunluların ve Akkoyunluların faaliyet gösterdikleri İran'da, Safevi Türk devletinin kurulmasına yol açan durumlar bakımından önemlidir. Bu Hanedanlar arasında yaşanan çekişme ve savaşlar, İran'ın batı bölgelerinin siyasi olarak tek bir elden yönetilmemesine ve sosyal kültürel hayatın bölünmesine yol açtı. Ayrıca bu mücadeleler bu bölgelerin kesin olarak günümüze kadar Türk kalmasına sebep oldu (Garthwaite, 2011, 141; Sümer, 2001).

Ehl-i Hak inancı özellikle Karakoyunlular devleti zamanında, günümüzdeki yapısını almıştır. Sultani, Karakoyunluların tamamının Ehl-i Hak olduğunu ve daha sonrasında Ateşbeyi hanedanına bağlandıklarını söylemektedir. Yine ileride Safeviler'in de Ehl-i Hak içerisinde olan Ateşbeyi hanedanına bağlanacağına söylemektedir (Sultani, 2004, 135). Tarihi kaynaklarda Şii görünümlü olan bu devletin Ehl-i Hak olduğunu söylemek

zor bir ihtimaldir. Ancak bu devlet ve yöneticilerinin Ehl-i Haklara karşı hoşgörü ile davrandıkları söylenebilir.

Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyuna mensup olduklarından (Mir Caferi, 2010, 279) kendilerine Türk kaynaklarında Bayındır Han oğlanları, İran kaynaklarında Bayındırrıye adlarıyla anılmaktadırlar (Uzunçarşılı, 2011, 188; Sümer, 270; Togan, 1981, 366). Akkoyunlular ilk başlarda göçebe olarak yaşamakla beraber sonraları yerleşik hayata geçmişlerdir. Akkoyunlular devletini kuran Kara Yülük adıyla bilinen Kara Osman Beydir. Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelmişlerdir (Uzunçarşılı, 2011, 189; Mir Caferi, 2010, 279).

14.yy'ın sonlarında Azerbaycan, Harput, Diyarbakır bölgelerinde yaşamaktaydılar (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 74). İlk hükümdarları veya beyleri Tur Ali Bey'dir. Kendisinden sonra Akkoyunlular'ın başına Kutlu Bey geçti. Kutlu Bey'den sonra egemenliği ele geçiren Kara Yülük Osman Bey, önceleri Kadı Burhaneddin'in hizmetinde iken daha sonra Timur'un hizmetine girdi (Uzunçarşılı, 2011, 189; Mir Caferi, 2010, 285; Roux, 2013, 319). Timur, Diyarbakır'ı ona ıkta olarak verdi. Bu tarih Akkoyunlular'ın kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Karayülük Osman Bey, Timur'la beraber Ankara savaşına katıldı (Ahsenü't-Tevarih, 2006, 34; Uzunçarşılı, 2011, 188; Kitab-ı Diyarbekriyye, 2001, 20).

Daha sonra Karakoyunlular ile mücadele etti. Kara Yusuf ile yaptığı mücadeleler ona genişleme imkânı vermedi. 1435'de Kara Yülük Osman Bey'in ölümü üzerine Ali Bey devletin başına geçti. Hamza Bey, onun hükümdarlığını tanımadı. 1469 yılında Uzun Hasan, tam hâkimiyeti sağlayarak devletin başına geçti (Mir Caferi, 2010, 287; Uzunçarşılı, 2011, 190).

Uzun Hasan, Akkoyunluların en önemli hükümdarlarından birisidir. Uzun Hasan, Kara Osman'ın torunudur. 1453'te sadece, Diyarbakır Beyi olan Uzun Hasan 30 yıllık iktidarı boyunca Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem ve İran'ı ve Horasan'a kadar olan yerleri alarak devleti imparatorluk haline getirdi (Uzunçarşılı, 2011, 191). Cihanşah ile mücadele ederek onu öldürdü ve Karakoyunlulara ağır darbe vurdu (Mir Caferi, 2010, 290). 1473 Otlukbeli savaşına kadar ülkesini genişletti. Osmanlı devleti ile yapmış olduğu bu savaştan ağır bir mağlubiyet aldı (Kitab-ı Diyarbekriyye, 2001, 354; Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 80). Otlukbeli yenilgisinden sonra sadece Gürcistan üzerine

seferler yaptı (Uzunçarşılı, 2011, 193). Uzun Hasan, kızı Alemşah hatunu Şeyh Haydar ile evlendirdi. Uzun Hasan Cihanşah ve Ebu Said'i yenerek hemen hemen tüm İran'a hâkim oldu (Aştiyani, 2011, 841). Uzun Hasan, 1479 yılında öldü (Aştiyani, 2011, 842).

Hasan Bey'den sonra yerine oğlu Halil Bey geçti (Mir Caferi, 2010, 313; Uzunçarşılı, 2011, 191). Halil Bey, kabiliyetsiz bir devlet adamı idi. Kardeşi Yakup Bey, onun hâkimiyetini tanımayarak devletin başına geçti. 12 yıl hükümdarlık yapan Yakup Bey Gürcüler ve Memlükler'e karşı zaferler kazandı. Safevi şeyhi Haydar'ı yenerek öldürdü (Ahsenü't-Tevarih, 2006, 585; Mir Caferi, 2010, 314; Uzunçarşılı, 2011, 195; Aştiyani, 2011, 842). Bu sıralarda Türkmenler arasında müritleri çoğalan Erdebil'deki Safevi şeyhleri, önceleri koyu Sünni oldukları halde, bu Türkmenler arasında Şiilik akımını güçlü gördüklerinden, işi müfrit Şiiliğe çevirmişlerdir (Togan,1981,367; Sümer, 273). 1501 yılında Tebriz'e girip hükümdar olan Şah İsmail, Akkoyunlu Elvendi ortadan kaldırdı (Uzunçarşılı, 2011, 196). Böylece Akkoyunlular siyaseten sona ermiş oldular.

Timur devleti sonrasında kurulan Akkoyunlular ve Karakoyunlular devleti zamanında İran ve Anadolu'nun doğusu tamamen Türkleşmiştir. Aynı zamanda Orta-Asya'dan buraya getirilen inanışlarda İslamlaşmış şekilde varlıklarını göstermeye devam etmişlerdir. Karakoyunlular devletinin hanedan mensuplarının ve halk kitlelerinin Şii inanışlı olmaları Karakoyunlu devleti idaresi altında bulunan Ehl-i Haklar için inançlarını yayma fırsatı bulmuşlardır. Yine bu dönemde Orta-Asya ve Anadolu'dan bu bölgelere göçler olmuştur. Bu göçler genelde Türk kökenler boyların yaptıklarıdır. Sultan İshak'tan sonra ortaya çıkan Kırmızı veya Şah Veys Kulu H. 810 yılında miladi olarak 1407-1408 yılarında ortaya çıkmıştır. Yaşadığı dönem özellikle Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin İran'a hâkim oldukları dönemi kapsamaktadır. İnanç özellikle coğrafi olarak bu dönemde Azerbaycan taraflarına yayılma göstermektedir. Bu durum tarihsel olarak da uyum göstermektedir.

Dilfani, Sultan İshak'ın Berzece'den Perdiver'e göç tarihini Ahsen' üt-Tevarih ve Kitab-ı Diyarbekriyye'ye dayandırarak H.829 (1423) olarak göstermektedir. Ehl-i Hak anlatılarında yer alan Çiçek Bey'in Akkoyunlu askeri olduğunu ve bu bölgede Karakoyunlular ile savaştığını söylemektedir (Dilfani, 2014, 286). Bu durum hakkında sahadan da bilgi alınmıştır.

Karakoyunlular ve Akkoyunlular devletinden sonra önem arz eden devlet Safevi Türk devletidir. Safevi devleti adı ve soyu Şeyh Safiyüddin'den alan devlet İran'da egemen olmuş ve İran'ın günümüzdeki etnik ve dini durumunu oluşturan devlettir (Roux, 2013, 376; Aştiyani, 2011, 845). Şeyh Safi'nin soyu İmam Musa el-Kazım'dan Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Erdebil'de tekkesini kurmuştur. Safi'den sonra yerine Sadreddin ve daha sonra da Sadreddin' in oğlu Hoca Ali geçmiştir. Hoca Ali döneminde Sünni-Şafi olan tekke Şiilik eğilimi göstermeye başlamıştır. Roux, Safevi tarikatı ve taraftarları hakkında, "*bu Sünni şeyh Orta-Doğu'daki Kızılbaşlar üzerinde çok etkili olmuştur. Kızılbaşlar ya da Aleviler genelde Türk Şiiler olarak görülürler, ancak şaman ve Orta Asya geleneklerine bağlı Türklerdir. Bunlar İslam mezhepleri içinde ayrıntılarda farklılaşan ama son derece esnek ve hoşgörülü olan Şiilik mezhebinin ardına sığınmışlardır"* demektedir (Roux, 2013, 376). Timur'un Hoca Ali'ye olan saygısı, tekkeye taraf olanların sayısının artmasına neden oldu.

Safevi devletinin ana kitlesini oluşturan unsurlar, Anadolu'dan gelen Türklerdir. Bu Türklerin tamamı, Karakoyunlu veya Akkoyunlu olmayıp, Anadolu'nun orta ve güney bölgesine mensup Türklerdir. Bu unsurun Şiiliği, Kızılbaşlık adını almaktaydı (Sümer, 1999, 3). Bu durumun sonucu olarak payitahtın Isfahan'a taşınmasından sonra bile Türkçe saray dili olarak Şah Abbas devrinde de kalmıştır. Türkçe hem sarayın hem de halkın kullandığı dil idi (Sümer, 1999, 6). Bu yüzden denilebilir ki Safevi hanedanı ve devleti İran merkezli kurulmuş olan bir Türk devletidir.

Hoca Ali'den sonra Şah İbrahim ve ondan sonra da Cüneyt geçti (Sümer, 1999, 7; Gündüz, 2014, 24; Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 109). Cüneyt, Uzun Hasan ile çağdaştırlar ve Uzun Hasan kız kardeşi Hatice Begüm'ü Cüneyt ile evlendirmiş ve bu evlilikten Haydar dünyaya gelmiştir (Aştiyani, 2011, 846; Sümer, 1999, 11). Amcası tarafından Cihanşah'a şikâyet edilen Cüneyt Erdebil'de sürüldü. Cihanşah, Cüneyt'in faaliyetlerinden korkmaya başladı. Bunun üzerine Cüneyt Anadolu taraflarına gitti. Daha sonrasında kurulacak olan Safevi devletinin kitlelerini oluşturacak olan Anadolu Türkmenlerine uğradı (Gündüz, 2014, 25). Anadolu'da Osmanlı, Karamanlı ve Memluk devletlerinin baskıları sonucu Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınır. Uzun Hasan kız kardeşini onunla evlendirir. Bu evlilikten Haydar dünyaya gelir (Gündüz, 2014, 25). Cüneyt, Anadolu'da bulunduğu sırada Anadolu Türklerinin önemli bir kısmını tarikatına bağlamıştır (Sümer, 1999, 7). Bu Türkler, Orta-Asya'dan Anadolu'ya

taşıdıkları kendi inançları ile İslam'ı yorumlamışlardı. Dini hayatlarını dede adlı kişiler yönetmekteydi. Bu dedeler İran'a gelen Moğolların kam veya şamanları gibi hanedan nezdinde önem kazanmışlardı (Sümer, 1999, 7). Cüneyt, siyasi faaliyetleri sonucunda Şirvanşahlar tarafından öldürüldü (Aştiyani, 2011, 846; Sümer, 1999, 11, Gündüz, 2014, 28). Safevi tarikatı özellikle Şeyh Cüneyd ile şiileşmeye başlamıştır (Gündüz, 2014, 24). Yerine oğlu Haydar tekkenin başına geçti. Şeyh Haydar babası ölünce çocuk yaşta bulunmaktaydı ve dedesi Uzun Hasan'ın yanında yetişmiştir. Uzun Hasan, Haydar'ı kızı ile evlendirmiş ve bu evlilikten Sultan Ali, İbrahim ve İsmail adlı üç oğlu olmuştur (Sümer, 1999, 12). Haydar, daha sonra Erdebil'e dönmüştür (Gündüz, 2014, 30; Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 109). Haydar, burada siyasi faaliyetlere başlamış ve Kafkaslara sefere çıkmıştır. Uzun Hasan onu Tebriz'e çağırıp sefer yapmaması üzerine yemin ettirdi. Bu seferler sırasında Şeyh Haydar, askerlerine 12 dilimli kırmızı başlıklar giydirdi. Kızılbaş kelimesi ve karşılığı ilk defa burada denilmeye başlandı (Gündüz, 2014, 32).

Şeyh Haydar döneminde taraftarlarına Kızılbaşlar denilmeye başlandı (Gündüz, 2008). Haydar, Akkoyunlu Yakup Bey tarafından öldürüldü oğlu Şah İsmail 13 yaşına kadar saklandı (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 111; Sümer, 1999, 14; Aştiyani, 2011, 846; Gündüz, 2014, 47). Daha sonra Lahican'da saklandığı yerden ortaya çıkarak, Anadolu'ya yöneldi. Anadolu'da Türkmenlerden destek aldı. Erzincan'dan Tebriz'e yöneldi. Tebriz'i alarak 1501 yılında tahta oturdu (Sümer, 1999, 22; Gündüz, 2014, 68). Adına sikke bastırıp, Şiiliği resmi din olarak ilan etti (Aştiyani, 2011, 847; Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 119). Şah İsmail, Akkoyunluları ortadan kaldırıp doğuda Özbekler üzerine yürüdü. Özbekleri ağır bir yenilgiye uğratan Şah İsmail, Şeybani Han'ın kellesini II. Bayezid'e gönderdi (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 126; Sümer, 1999, 31; Garthwaite, 2011, 146; Aştiyani, 2011, 848). Anadolu'da Türkmenler isyan edip kitleler halinde İsmail'in yanına vardılar. Şah İsmail'in tehdit ve hakaretleri üzerine Yavuz Sultan Selim, İran üzerine bir sefere çıktı. Çaldıran Savaşını Osmanlılar kazandı (Aştiyani, 2011, 849; Sümer, 1999, 38) ve Şah İsmail'in yenilmezliği inancı sarsıldı. Bu savaştan sonra Şah İsmail ölümüne kadar sakin bir hayat geçirdi.

Şah İsmail, 1524'te öldü (Aştiyani, 2011, 850) yerine oğlu I. Tahmasb tahta geçti (Cevahir'ül-Ahbar, 2000, 132). Küçük yaşta tahta geçen Tahmasb doğudan ve batıdan sıkıştırılmakta idi (Aştiyani, 2011, 851). Ayrıca Kızılbaşlar arasında çekişmede

bulunuyordu. Şamlu, Tekeli ve Rumlu oymakları devlet kademleri için mücadele halinde idiler. Bu durum devleti zayıflatmakta idi. Doğu'da Özbek Ubeydullah Han Herat'ı almıştı. Bunun üzerine Horasan'a sefere çıkan Tahmasb Herat'ı geri aldı. Batı'da Osmanlılar Azerbaycan'ı tehdit etmekteydi. Osmanlı veziri İbrahim Paşa Tebriz'i işgal etti. Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'a çekilince Tebriz tekrar Safeviler'in egemenliğine geçti. I. Tahmasb, 1576'da zehirlenerek öldürüldü. Daha sonra yerine II. İsmail geçti. II. İsmail'in iktidarı kısa sürdü. Ondan sonra yerine Muhammed Hudabende Safevi tahtına geçti (Aştiyani, 2011, 854). İran-Osmanlı sınırlarında yaşayan Kürtler Osmanlıyı Safeviler üzerine sefer için teşvik etmekteydiler (Gündüz, 2008). Yapılan sefer sonucunda, Tebriz, Karabağ, Azerbaycan, Loristan, Osmanlıların eline geçti.

1596'da Muhammed Hudabende Kazvin'de öldü. Tahta I. Şah Abbas geçti. I. Şah Abbas, Türkmen sorununun çözmek için Şahseven askeri birliklerini kurdu. Böylece, Türkmen mücadeleleri son buldu. Tüfenkçiyan ve topçuyan adıyla yeni askeri birlikler tesis edildi. 1590 yılında yapılan Ferhad Paşa anlaşması ile devletin batı topraklarında barış sağlandıktan sonra Şah I. Abbas doğuya Özbekler üzerine sefere çıktı. Nişabur, Meşhed ve Herat Özbeklerin elinden aldı (Gündüz, 2008). Şah Abbas bu meseleyi halledip batıya yöneldi. Kerkük, Şehrezur, Kerbela, Necef, Bağdat, Nahcıvan, Revan Osmanlılardan geri alınarak Safevi devleti en geniş sınırlarına ulaşmış oldu. Başkenti Kazvin'den Isfahan'a taşıdı (Garthwaite, 2011, 162; Aştiyani, 2011, 866). Şah Abbas ölünce torunu Sam Mirza, Şah Safi adıyla tahta geçti. 1638'de Bağdat IV. Murad tarafından alındı. Yapılan Kasr-ı Şirin anlaşması ile İran Osmanlı sınır çizilmiş oldu. Şah Safi ölünce oğlu II. Abbas tahta geçti. Fazlaca etkinlik gösteremeyen II. Şah Abbas 1666'da ölünce Şah Süleyman tahta geçti. Bu tarihten sonra devletin çöküşü hızlandı. Sultan Hüseyin Şah'ın Afganlara yenilmesi, İran'da Afgan hâkimiyetini başlattı (Aştiyani, 2011, 882). Afşar Nadir Şah III. Abbas'ı 1736'da tahtan indirip Safevi hanedanlığına son verdi (Gündüz, 2008).

Safevi Devleti döneminde İran günümüzdeki şeklini almıştır. İran Safevi devleti döneminde birleşmiş, Şah İsmail, Safevi devletinin ve İran'ın dinini belirmiş ve İran özellikle Isfahan mimari eserleri ile günümüze kadar gelmiştir (Garthwaite, 2011, 145; Aştiyani, 2011, 867). Burada önemle görülmesi gereken konu Şiiliğin İran'a Anadolu'dan getirilmiş olmasıdır. Safevi devletinin ana kitlesini oluşturan Anadolu

Türkleri beraberlerinde Şiiliği İran'a taşımışlardır (Sümer, 1999, 1). Sümer, Safevi devletinin kuruluşunda yer alan oymakların isimlerini şu şekilde vermektedir; Rumlu, Ustaclu, Tekelü, Şamlu, Dulkadir (Sümer, 1999, 43).

Şah İsmail döneminin yedileri, Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey Kaçar, Abdal Bey ve Dede Bey Taşi'dir (Sultani, 2004, 166). Safeviler arasında Ateşbeyi hanedanından olanlar çoktur (Sultani, 2004, 167). Şah İsmail zamanında gizli olan Ehl-i Hak, aşikâr oldu. Bu zamanda yayılmaya başladı. Ateş Bey bu dönemde zuhur etti (Sultani, 2004, II, 8). Muhammed Bey, Safevi kaynaklarında Dede Mehmet olarak geçer (Sultani, 2004, II, 34). Şah Abbas, Baba Yadigâr donunda sayılmaktadır. Safeviler devleti döneminde; Abbasi, Gazneli ve Selçuklu döneminde devam eden katliamlar durmuştur. Safeviler döneminde Ateş Bey zuhur etmiş ve Türk Ehl-i Haklar, Ehl-i Hak inancına büyük ölçüde girmişlerdir. Cem ve kelamlar gibi Ehl-i Hak çatısını oluşturan ibadetler sağlamlaşmıştır. Safevi hükümdarlarından Şah İsmail ve Şah Abbas Ehl-i Haklarca şah mihman olarak kabul edilmektedir.

Ehl-i Hak inancı bu devirde Türkiye ve Irak'a yayılmıştır. Şah İsmail döneminde gizli olan Ehl-i Haklar ibadetlerini aleni yapmaya başlamışlardır. Sultani, Şah İsmail'in, Ateş Bey hanedanına bağlı olduğunu söylemektedir (Sultani, 2004, II, 8). Safevi devleti dönemi Ehl-i Haklar için ayrı bir öneme sahiptir. Ehl-i Hakların inancı içerisinde Şah İsmail ve Şah Abbas 'şah-ı mihman'[10] olarak görülmekte ve saygı gösterilmektedir. Uzun bir süre devam eden katliamlar Safevi devleti ile beraber son buluştur. Bu nedenle Ehl-i Hak inancı bu geniş hoşgörü ortamında günümüzdeki halini almıştır.

Safevi devleti ile beraber ortaya çıkan ve resmiyet kazanan Kızılbaşlık zamanla Gulat-ı Şia'dan sayılan toplulukların genel adı haline gelmiştir. Bu dönem kaynakları ve bahsi geçen toplukların anlatılarına bakıldığı zaman, bu toplulukların genel adı haline gelmişti. Ayrıca Kızılbaşlık veya Kızılbaşlar, Safevi devleti ile beraber etnik bir kavram olarak Türk grupların karşılığı olmuştur. Bu nedenle İran'da yapılan çalışmalarda bu kavram ve karşılığı olan Gulat-ı Şia, Türk topluluklarını karşılamaktadır. Han Ateş ile ilgili tarihler bize, babası Muhammed Bey'in dönemi olarak 17. yy'ın birinci yarısını tespit imkânı verir. Ehl-i Hakların Safevilerle olan bağlantıları kutbname de

[10] Tanrının kısa süreliğine kişide bulunması anlamına gelmektedir.

yansıtılmıştır. Bu fevkalade şiir Azerbaycan Türkçesi ile yazılmıştır (Minorsky, 2006, 17).

Türkiye'de yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklarda Kızılbaş kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Anadolu'da yaşayan topluluklarca da Şah İsmail, Hatayi mahlası ile nefesleri olan ve cemlerde okunan kişidir. Benzer bir çalışma Anadolu Kızılbaşları üzerine yapılacak olursa benzer şekilde Şah İsmail'e don veya mazhariyet verildiği görülebilir. Bunun yanı sıra sahadan elde ettiğimiz verilerde Safeviler'in Ehl-i Hak oldukları söylenmektedir (KK-5).

Safevi devleti döneminde inanç ve topluluk etik olarak Türk kimliği ve kültürü almıştır. Bu zamanda topluluk nüfusu artmış günümüzde dahi bu nüfusun izini gösteren Ateşbeyi hanedanı oluşmuştur. Minorsky, Ateş Bey'in 1669-71 yılları arasında gerçekleştirdiği mucizelerden bahseder ve 1704 yılında öldüğü belirtir. Han Ateş'in Sahand dağından gökyüzüne doğru uçan bir şahin biçiminde büründüğü rivayet edilir; ama mozolesi adı geçen dağın kuzeyin doğusunda Sefid Rud'a bağlı bulunan adını taşıyan köydedir. Han Ateş'in yedi ardılının tam bir listesi vardır. Bunlardan Ağabakşı 1917'de Kirmanşah'ın 40 km güneyinde Gerehban'da öldü (Minorsky, 2006, 16).

Safevi devletinden sonra İran'a hâkim olan devletler ve bu devletler zamanında Ehl-i Hakların durumları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Safeviler'i destekleyen Kızılbaşlar arasında saygınlığı olan iki aşiret Kaçarlar ve Afşarlar, liderleri Feth Ali Han ve Nadir Han vasıtasıyla II. Tahmasb'a destek verdi. Nadir Han İsfahan'a girince II. Tahmasb'a taç giydirdi. Bununla birlikte on ay sonra küçük oğlunu III. Abbas adıyla tahta geçirdi. Sonunda 1736'da bu çocuktan kurtulan Nadir, kendini şah ilan etti (Garthwaite, 2011, 168). Nadir Şah gücünü, Horasan'ın kuzeyindeki bir Afşar aşiretinin lideri olmasından almaktaydı (Garthwaite, 2011, 169).

Afşarlar, Oğuzların bir boyunu oluşturmaktadırlar. Safevi devletinin son dönemlerinde ülke idaresinde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. Devletin kurucusu ve ilk hükümdarı Afşar Nadir Şah'tır. İlk başlarda Melik Muhammed'in emrinde bulunan Nadir Şah daha sonra, 1763 yılında Feth Ali'nin ölmesi ile beraber askerin başına geçti Nadir Şah, Tahmasb Kulu Han adıyla Tahmasb 'ın emrinde Afganlara karşı savaştı (Aştiyani, 2011, 889; Roux, 2013, 415; Aştiyani, 2011, 888).

Bu mücadeleler sonucunda Afgan hâkimiyeti sona verdi (Aştiyani, 2011, 890). Afganları da kendi ordusuna katarak Osmanlıların eline geçen kuzey batı topraklarını geri aldı (Aştiyani, 2011, 890). Nadir Şah bu dönemde İran topraklarının Ruslar ya da Osmanlıların eline geçmesini engellemiştir (Aştiyani, 2011, 892). Daha sonra Horasan üzerine yürüyerek buradaki sorunları da halletti. Tahmasb' ın komutanı durumunda olması ve şöhret kazanması Tahmasb 'ın hoşuna gitmiyordu. Tahmasb bu durumdan kurtulmak için yaptığı hamleler boşa çıkınca Nadir Şah, Abbas'ı tahta geçirdi (Aştiyani, 2011, 895). Kendisi de saltanat naibi oldu. Daha sonra Mugan'da yaptığı toplantıda kendini şah ilan etti. Ayrıca, halifelere küfrün, Sünni ve Şiiler arasında mücadeleye neden olduğunu söyleyerek kaldırttı. Caferi mezhebinin kabul etti (Aştiyani, 2011, 899; Garthwaite, 2011, 169). Nevruz'un kutlanmasını yasakladı. Hindistan'dan başarılı seferler yaparak Türkistan'a girdi (Aştiyani, 2011, 890; Garthwaite, 2011, 169). İran'dan Afşarlar dönemi, özellikle Afşar Nadir Şah, 12 yıllık hükümdarlığı süresince, Rusların, İngilizler 'in ve Osmanlıların İran'ı işgal etmelerini engellediği için önem taşımaktadır. Afşar Nadir Şah, kendi adamları tarafından öldürüldü (Aştiyani, 2011, 908). Yerine geçenler onun kadar başarı göstermediler. Kerim Han'ın Zend hanedanlığını kurması ile Afşarlar dönemi kapanmış oldu (Sümer, 1991; Garthwaite, 2011, 170).

Afşar Nadir Şah döneminde, Afganlar altındaki zulüm dönemi ortadan kalktı. Afşar Nadir Şah, Ehl-i Hak'ın hamisi oldu. Bu dönemde şah mihman bir zuhur ortaya çıktı. Bu kişi, Seyyid Farz-i Gazvine idi. Seyyid Emrullah'ın oğludur. Gazvine köyünde (Kengaver ve Sahne arasında) doğdu. Mevla alinin ve Seyyid Emir'in babası Aga Seyyid Abidin, Kaka Kurban Ali, Kaka Nadir Veys, Aka Seyyid Cevzi'dir (Sultani, 2004, 2, 144).

Bu dönemde özellikle Hamuşi hanedanı büyümeye ve yayılmaya başladı. Hamuşi hanedanı yayıldı. Afşar Nadir Şah'ın Bağdat'ı alması Ehl-i Haklar için önemliydi. Bu sayede yeni bir hoşgörü ortamı elde ettiler.

İran Gazneliler'den itibaren Türkler tarafından yönetilmekteydi. Bu yönetim Zendler'in iktidara gelmesi ile beraber ara vermiştir. Zendler, İran'ın batısından yaşayan Lor kabilesinden Leklere bağlı olan bir aşiretti (Aştiyani, 2011, 913; Garthwaite, 2011, 170; Kurtuluş, 2013). Afşar Nadir Şah zamanında Horasan'a sürülmüşlerdir. Onun ölümü

üzerine Horasan'dan çıkmışlardır (Aştiyani, 2011, 913). Kerim Han önderliğinde etkinliklerini artırmaya başladılar. Hemedan valisi Mihr Ali Han'ı yenerek güçlerini artırdılar. Daha sonra Bahtiyariler' in desteğini aldılar. Kerim Han, 1751 yılında gücü olmayan Safevi hükümdarı 3. İsmail'in adına vekil olarak fiilen Zend dönemini başlattı (Hidayeti, 1334, 206). Osmanlı ile iyi geçinmesi sonucunda Osmanlılar tarafından resmen tanındılar. İngilizlere Basra'da ticari imtiyazlar verdiler. Kerim Han, 1767 yılında başkenti Şiraz yaptı. Kerim Han ölünce Sadık Han yerine geçmek istediyse de oğlu Ebü'l Feth tahta geçti (Aştiyani, 2011, 916; Hidayeti, 1334, 328). Sadık Han bunu kabul etmeyerek mücadeleye girişti ve tahtı ele geçirdi. Daha sonra Ali Murad Han, Zend tahtına oturdu. Lütfi Han döneminde, hâkimiyet Kaçarların eline geçti (Kurtuluş, 2013). Bu dönemde İran ile Avrupa ilişkileri yoğunlaşmaya başladı (Hidayeti, 1334, 328).

Kaçarlar, 17. yy'ın sonlarına Doğu Anadolu'nun Bozok bölgesinden Gence yöresine göçen Akça Koyunlu ve Şam Bayatı oymaklarından meydana gelmişlerdir. Aştiyani, Kaçarların Moğol asıllı kabileler olduğunu söylemektedir (Aştiyani, 2011, 926). Kaçarlar, Şah İsmail zamanında Ermenistan taraflarında yaşamaktaydılar. Kaçarlar I. Tahmasb zamanında etkili olmaya başladılar. Şah Abbas, Türk boylarını tehlikeli bir durum yaratacakları endişesi ile dağıtmıştır. Şah Abbas zamanında Karabağ taraflarına göç ettiler (Aştiyani, 2011, 926). Kaçarların ilk hükümdarı Ağa Muhammed Şah tır. Ağa Muhammed Han İran'ın büyük kısmını Azerbaycan ve Gürcistan'ı alıp Tahran'ı başkent yaparak 1796 yılında tahta geçti (Roux, 2013, 417; Garthwaite, 2011, 178). Kendi adına sikke bastırıp hutbe okutmuş böylece kaçar devleti kurulmuş oldu. Ağa Muhammed Han 1797'de kendi adamları tarafından öldürülünce yerine yeğeni Feth Ali Şah geçti (Aştiyani, 2011, 935).

Feth Ali Şah dönemi, genel olarak Avrupa ile diplomatik ilişkiler ile geçmiştir (Roux, 2013, 417; Garthwaite, 2011, 178). Bu dönem sömürü yarışının hızlandığı bir zamandı. İngiltere, Rusya ve İran üzerine planlar yapmakta idiler. Ruslarla yapılan savaşta Gürcistan ve Azerbaycan'ın bir kısmı Rusların eline geçti (Aştiyani, 2011, 945). 1828 yılında yapılan Türkmençay anlaşması ile devlet bağımsızlığını kaybetmeye başladı (Aştiyani, 2011, 961). Feth Ali Şah ölünce yerine Muhammed Şah geçti (Aştiyani, 2011, 969). Herat üzerine sefer yaparken, İngilizlerin kışkırtmaları sonucunda Fars eyaletinde karışıklıklar çıktı. Hazar kıyılarını Ruslar işgal etti. Ülkenin birçok yerinde

isyanlar çıktı. Muhammed Şahtan sonra yerine oğlu Nasreddin Şah geçti (Aştiyani, 2011, 980). Nasreddin veziriazamlığa Mirza Taki Han'ı getirdi (Aştiyani, 2011, 983). Taki Han, İran tarihinin önemli figürlerinden birisidir. Ülke yönetiminde birçok reform yaptı. Yine bu dönemde Babilik hareketi ortaya çıktı. 1850 yılında bu hareketin lideri Muhammed Nuri kurşuna dizilerek öldürüldü (Aştiyani, 2011, 977; Garthwaite, 2011, 181). Bu arada entrikalar sonucunda Emir Kebir olarak bilinen Mirza Taki Han, şah tarafından öldürüldü (Garthwaite, 2011, 183).

Ehl-i Haklar için bu dönemde önemli kişilerden olan Timur Banyarani zuhur etmiştir. Timur, Seyyid Bereke'nin müritlerindendir. 1867'de doğdu, 1889'da şehit oldu. Gaip mehdi olduğunu söylediği için idam olundu. Nasreddin Şah'ın ilk yılarında ortaya çıktı (Sultani, 2004, II, 151). Yine bu dönemin sonlarına doğru Mazenderan bölgesinde Ateşbeyiler hanedanına mensup olan, Seyyid Muhammed Kelardeşti isyan etti (Sultani, 2004, II, 176).

1896 yılında, Nasreddin Şah ölünce yerine Muzafferiddün Şah geçti (Aştiyani, 2011, 1004). Onun döneminde borçlanma arttı. Halk arasında isyanlar başladı ve 1906 yılında meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı (Aştiyani, 2011, 1009; Garthwaite, 2011, 193). Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra şah öldü ve yerine Muhammed Ali Şah geçti (Aştiyani, 2011, 1010). Bu şah döneminde, İran'ın kuzeyi Rusya'nın güneyi İngilizlerin kontrolüne geçti. Meclisi bombalatan Muhammed Ali Şah bu olay sonucunda tahtan indirildi ve yerine oğlu Ahmet Şah tahta geçirildi (Aştiyani, 2011, 1012; Garthwaite, 2011, 193; Sümer, 2001). 1923 yılında Rıza Şah Pehlevi, ülke idaresini ele aldı ve Ahmet Şah Avrupa'ya kaçtı. Böylece Kaçar Hanedanlığı 1925 yılında tamamen ortadan kalkıp Pehleviler idaresi başlamış oldu. 1925 yılında, Rıza Han şah oldu ve İran'da Türk egemenliği son bulmuş oldu (Garthwaite, 2011, 193). Bu aynı zamanda yaklaşık 1000 yıllık İran Türk hâkimiyetinin de sonudur.

İran'ın 20.yy'daki tarihine Rıza Şah Pehlevi damgasını vurdu. İran ulus devleti onu milliyetçi ve modernleşmeci politikaları sayesinde kuruldu. 1944'de tahtan çekilmesinin ardından yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah, taç giydiği andan 1953'deki Musaddık krizine kadar meşruti bir hükümdar olarak ülkeyi yönetti (Garthwaite, 2011, 203).

1.2.2. Ehl-i Hak Tecelli Dönemleri

Ehl-i Hak inancının resmi tarihlerde bulunmayan kendine özgü rivayetlere dayalı olan bir kutsal tarihi bulunmaktadır. Bu tarihi, Tanrının yeryüzüne insan şeklinde zuhur etmesi yani tecelli dönemleri oluşturmaktadır. Bu kısımda anlatılan hikâyeler, tamamen Ehl-i Hakların kendi mitlerine dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu süreç Ya şekli ve ismiyle anılan Tanrının ortaya çıkışı ile başlayıp Ateş Bey zuhuruna kadar devam etmiştir. Önemle belirtmek gerekir ki Ehl-i Hak zuhur dönemleri Ateş Bey ile bitmeyip devam etmektedir. Burada belirtilen yedi kişi hem yazılı kaynaklarda hem de sahadaki bilgilerde önemli olduğu için işlenme gereği duyulmuştur.

1.2.2.1.Havenkar ya Havendegar

Yaratılış anlatılarında yer alan Ya şeklindeki tanrının, ilk zuhuru Havenkar'dır. Bu bölümde açıklama yapmadan önce belirtmek gerekir ki, bazı kaynaklarda 'Havenkar', bazı kaynaklarda ise 'Havendegar' olarak geçmektedir. Kelimenin aslı Havendegar olmakla beraber söylenişi, Havenkar şeklinde kullanılmaktadır. Biz çalışmada söyleniş biçimi ile ele aldık. Çünkü sahadaki Ehl-i Haklar Havenkar demektedirler. Tanrı, inci içerisinde Havenkar adıyla zuhur eder. Bu zuhur dönemi tarihi gerçeklikten uzak olup, tamamen kutsal anlatılarda yer almaktadır. Bu dönem tanrıya, Cebrail, İsrafil, Mikail ve Azrail eşlik etmiştir. Ya, inci içerisinde yedileri yaratır. Yediler, Ya'nın zuhur etmesini ister. Ya, Havenkar olarak zuhur eder. Havenkar, serencamın Heftevan bölümünde anlatıldığı üzere Bünyamin'e baş bağlar. Bunu sırasıyla yedilerin hepsi yapar. Hepsi, birbirine kurban olur. Ehl-i Hak ibadetlerinin kutsal dayanakları bu zuhur dönemine dayandırılmaktadır. Havenkar, dünyayı yaratır ve kaybolur. Havenkar 'ın şekli veya tarihi kişiliği belirsizdir. Bu dönem yaratılış ile doğrudan alakalı olup, Ehl-i Hak inancının kutsal tarihi bu zuhur dönemi ile başlamaktadır. Aslında, Sultan İshak öncesi zuhurların önemi fazla olmadığından anlatılar kısa ve bilinmezler ile doludur. Yarenleri veya Yedileri; Cebrail, İsrafil, Mikail ve Azrail'dir (KK-4; KK-5).

1.2.2.2. Ali

Havenkar ortadan kaybolunca Tanrı, Ali şeklinde zuhur etti. Bu anlatıların başında Ali'nin doğumu gelmektedir. Ehl-i Hak inancının yazılı kaynaklarında ve sahadan elde ettiğimiz anlatılarda Ali'nin doğumu şu şekildedir;

"*Bir gece Muhammed'in kapısına ağzında bebek olan bir aslan gelir. Bebeği Muhammed'e verir. Muhammed, bebek ile Ebu Talib'i nikâhlar. Bu bebeğin adı Fatma bint Esed'dir. Bu kadın hamile kalır. Doğumuna yakın Kâbe-i şerife gelir. Kâbe-i şerif yarılır ve kadın içeri girer. Üç gün üç gece içerde kalır. Daha sonra Ali'yi doğurur* (K.K.5. ; K.K.13).

Ali'nin zuhuru ile ilgili olarak bir başka anlatı ise, "*Bir gün peygamber avlanmaya çıkmıştı. Av yaptığı sırada bir çalılığın içine düşer. Bu sırada çalılıktan ağzında bir bebek olan bir aslan gelir. Bebeği peygamberin önüne bırakır ve gider. Daha sonra peygamber bebeği alarak adını Fatma bint Esed koyar. Bebeği Ebu Talip'e verir. Bu bebek tanrı Kabe'de aşikar olana kadar Ebu Talip'te kalır. Bu bebekten Ali doğar* "(Tezkere-i A'la, 19).

Ehl-i Hak inancına mensup kişiler Ali'nin iki defa zuhur ettiğine inanırlar. İlkin dünyanın yaratılışında daha sonra Ali Bin Ebu Talip şeklinde zuhur ettiğini söylemektedirler (KK-4). İnancın kutsal anlatılarında bu şekilde anlatılan Ali'nin zuhurunda diğer zuhurlardakine benzer durumlar söz konusudur. Bu hikâyede de babasız dünyaya gelme teması işlenmektedir. İslam inancındaki Ali'nin yakınlarını, inanç kendi içerisinde kodlayarak Ali'nin yarenleri olarak ortaya çıkarır. Ali, Ehl-i Haklarda tarihsel kişiliğinde farklı olarak ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere Annesi olan Fatma bint Esed'den dünyaya gelir. Ali'nin yarenleri; Salman, Muhammed, Nusayr ve Fatma'dır. Daha sonra Hasan ve Hüseyin'de eklenmiştir (Hodabende, 2004, 83).

Ehl-i Haklara göre Ali, tanrının mazharıdır. Bu konu ve inanç Ehl-i Hakların kimliğinin oluşmasında önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır. Bu inanç ile Ehl-i Haklar İslam içerisinde bulunan Sufi akımlardan 'gali' yani 'taşkın' olanlar içerisinde yer almasına neden olmuştur (Ruhani Nejat, 2007, 178). Ali, Ehl-i Hak inancı içerisinde merkezi bir konumda yer almamaktadır. İnancın en önemli zuhuru anlatılacağı üzere Sultan İshak'tır. İnancın yapısı bağlamında zuhur eden kişiden sonra gelen zuhur önem arz etmektedir. Bu şekilde kutsallık ya da tanrının zatı son tecelli eden kişiye geçmektedir. Bu durum inanca ve topluluğa süreklilik kazandırmaktadır.

1.2.2.3. Şah Hoşin

Şah Hoşin, Ehl-i Haklar tarafından Tanrının yeryüzündeki üçüncü mazharıdır. Bazı Ehl-i Haklar tarafından Mübarek Şah olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Anlatılarda "bin atlı" olarak da anılmaktadır (Muhammedi, 2006, 44). Bu durum sahada da söz konusudur. Sultan İshak'tan önce zuhur etmiş olan Şah Hoşin bazı araştırmacılar tarafından inancın kurucusu olarak kabul edilmektedir. İran'ın batı bölgesinde Loristan'da Mazharullah olarak 1016 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Annesi, bakire Mama Celaledir. Ehl-i Hak inancını ortaya çıkaran ve ilk teşkilatlanmasını gerçekleştiren, Şah Hoşin'dir (Hodabende, 2004, 34; Tabibi II., 1971, 1218). Yarenleri, Baba Bozorg, Kaka Reda (Rıza), Kara Fakıh, Baba Tahir, Mama Celale (Gocaveri, 2009, 32).

Şah Hoşin' in zuhuru, Ehl-i Hak inancının anlatıları ve yazılı kaynaklarında sıklıkla bahsedilmektedir. Şah Hoşin' in zuhuru ve kerametleri, Ivanow'un yayınladığı Tezkere-i A'la'nın 40-72 yapraklarında anlatılmaktadır. Ayrıca Namık Musalı tarafından Türkçe 'ye çevrilen Minorsky'nin yayınladığı Serencam'da Şah Hoşin' in hikâyesi anlatılmakla beraber Musalı bu metni Ivanow'un Tezkere-i A'la adlı eserinin Farsça metni ile kıyaslayarak yayınlamıştır. Bunun yanı sıra Ceyhunabadi'nin Şah Name-i Hakikat adlı eserinde bu bahis geçmektedir. Özetle Şah Hoşin'in zuhuru şu şekildedir;

" *Came-i Şah Hoşin, üçüncü camedir. Şir Bang-ı Deh Ali*[11] *adlı bölgede, Mirza Amana (امانا)adında bir kişi yaşıyordu. Bu kişi çok güçlü ve zengin birisi idi. Bu kişinin altı oğlu ve bir kızı bulunmaktaydı. Kızın adı Mama Celale idi. Mama Celale bir sabah uykudan kalktığında güneşe bakar ve güneşten bir parça, Mama Celale'nin ağzından içeri girer. Kız çırpınmaya bu işten kurtulmaya çalışır. Ancak, ne yapsa da bu ışık parçasından kurtulamaz ve ışık parçası kızın boğazından aşağıya iner. Annesi kızın halini görüp sorar, kızım ne oldu sana? Kız olanları annesi anlatır annesi bir manan veremez. Durum kızın karnı şişip hamile olduğu ortaya çıkınca anlaşılır. Bu durumu babası Mirza Amana' ya anlatırlar. O da kızın öldürülmesi için erkek kardeşlerine emir verir. Yolda kardeşler kızı öldüremezler ve vazgeçerler. Aralarından biri bu işi yapacağını söyleyerek kız kardeşini gizli bir yere götürür. Kızın elini kolunu bağlayarak onu*

[11] در پاین شیر بانگ و ده عالی Tezkere-i A'la'da bu şekilde geçerken, Musalı bölgeyi Şir Bang-ı Deh Ali diye çevirmiştir.

*öldürmek için kılıcını çeker ancak bunu yapamaz. Kızın karnındaki çocuk dile gelir ve erkek kardeşi bu durumdan dolayı pişmanlık duyarak kardeşini babasına götürür. Babası bu durumun batıni bir iş olduğunu söyleyerek. Eğer kız çocuğu ağzından doğururs*a dediği doğrudur. *Yok normal şekilde doğurur ise, kız yalan söylüyor ve öldürülmesi gerekir der.*

Hamilelik günü bitince Mirza Amana, herkesin şahit olması için aşiretten kişileri de çağırır. Kızın karşısına altın bir tas koyarlar ve kız ağzından bir çocuk doğurur. Çocuğu tasın içine koyarlar. Bu sırada düşmanlar aşirete saldırır. Kaçmak zorunda kalırlar fakat Mama Celale, çocuğu bırakmaz yanında kalır. Bir inek alıp çocuğu üstüne koymak ister. Bu sırada çocuk güneşle oynamaya başlar ve üç kere güneşi indirip kaldırır. Daha önce vaat edildiği gibi Kaka Reda 360 yıldır, güneşin üç kere batıp doğmasını bekler bunu gören Kaka Reda çocuğun yanına gelir. Çocuk yedi günlük bir at ister. Atı getirirler ve sırtına biner. Düşman üzerine gider ve düşmanı dağıtır"(Tezkere-i A'la, 29-43; Musalı, 2011, 221-229; KK-4).

Bu hikâyenin Ceyhunabadi versiyonunda, güneşten hamile kalan Mama Celale'nin aşiretinin göç esnasında geride kalması ve üç tenin yanına gelmesi anlatılır. Daha sonra bu üç ten yani, Kaka Reda, Gazi Nebi ve Hodadad Celale' ye yardım ederler. Yukarıda anlatılan kardeşlerin öldürme kısmı ise yer almamaktadır. Şah Hoşin doğar ve herkes ona iman eder (Şahname-i Hakikat, 1995, 156-157). Güneşten hamile kalma olayı veya soyu türetme olayı Orta-Asya kaynaklı inanışlarda sıkça değinilen bir konudur. Ögel bu tür doğumlarla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Gökten ışık inmesi, daha ziyade Uygurların Bögü-Kağan zamanında yani 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif olsa gerektir. Şamanizm'de de gökten ışık inme olayları yok değildir. Fakat bu konu üzerinde Mani Dininde olduğu gibi büyük bir edebiyat yoktur. Kuzey Çin'de Liao Sülalesini kuran, Proto-Moğol Kitan asıllı ilk imparator A-Pao-chide annesinin üzerine düşen böyle bir ışıkla doğmuştur. Çingiz Han'ın atalarından Alan-Ko'a'nın üzerine inerek, kadını gebe bırakan ışık da hepimizce bilinen bir şeydir*" (Ögel, 1995, 83). Alan çalışmasından elde ettiğimiz verilerde yukarıdaki hikâyenin iki versiyonu da anlatılmaktadır. Bu durum muhtemelen Tezkere-i A'la'yı okuyan Ateşbeyiler ve Şahname-i Hakikati okuyan kaynak kişilerden kaynaklanmaktadır.

Şah Hoşin, H. 4. yy.'da Loristan'da zuhur etmiştir. Şah Hoşin'in yaşadığı dönem Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (1040-1063) dönemine denk geldiği anlatılar arasında yer almaktadır (Muhammedi, 2006, 45; Yezdanpenah, 2016, 41) . Bu dönemde Tuğrul Bey, doğu, iç ve batı İran'ı alarak Bağdat'a hâkim olmuştur (Muhammedi, 2006, 45). Şah Hoşin'in zuhur dönemi Ehl-i Hak inancı için önem taşımaktadır. Bu dönem Sultan İshak ve Ali dönemi arasında kalması sebebiyle inancın ortaya çıktığı bir dönemdir. Şah Hoşin, 1074 yılında Kamasiyap nehrinde boğulup ölmüştür (Muhammedi, 2006, 44).

1.2.2.4. Sultan İshak

Sultan İshak, Ehl-i Hak inancının dördüncü zuhuru ve Ehl-i Hak inancının gerçek kurucusudur. Sultan İshak'ın zuhur dönemine Beyabes-i Perdiveri denilmektedir. Onun hakkında önemli bilgilere inancın kutsal tarihini anlatan Tezkere-i Ala'da rastlamaktayız. Ivanow'un yayınladığı bu eser, Minorsky'nin yayınladığı Serencamın düzenli halini oluşturmaktadır (Kubadi, 1996, 89; Tabibi III.,1971, 1411). Musalı'nın çevirisi ve Tezkere-i Ala'ya göre Sultan İshak'ın zuhuru özetle şu şekildedir;

"*Şah Hoşin, ortadan kaybolalı 300 yıl olmuştu. Dört yar ile 72 pir hala bekleyiş içindeydiler. Artık sabırları kalmamıştı. Pir Bünyamin Pirali'ye gitmeleri gerektiğini söyledi. Zira Pir Ali'ye söz verilmişti. Pir Ali'nin yanı vardılar. Pir Ali'ye dünya şahını bulmasını söylediler. Pir Ali onlardan buna karşılık ne vereceklerini sordu. Onlarda ona kendi önderleri olacağını söylediler. Pir Ali, ebabil*[12] *donuna girerek dünya şahını aramaya başladı. Pir Ali ebabil olarak göğün yedi katına baktı, şahı bulamadı daha sonra yere indi. Surani*[13] *donuna girdi. Toprağa koluyla her vurduğunda bir tabaka toprak kalkıyordu. Sonunda şahı sac-ı nar'ın altında buldu. Şah burada balıklar ile sohbet etmekteydi yanına varmak istedi ancak bunu başaramadı. Daha sonra yaranların yanına geldi. Müjde verdi. Şahı buldum, sac-ı narın altında balıklar ile sohbet etmekte idi. Yanı varmak istedim ancak başaramadım. Bunun üzerine yaranlar Bünyamin'e dönerek Şah sana söz vermişti, yanına ancak sen ulaşabilirsin. Bunun üzerine Bünyamin şahın yanına vardı. Gördü ki, şah sac-ı narın altında deniz canlıları*

---

[12] Musalı, Minorsky'nin burada ebabil yerine kabail yazdığını ve bu nedenle göçebe şeklinde çevirdiğini söylemektedir. Tezkere-i ala'da ebabil yazmaktadır.

[13] Surani olarak geçen kelime tezkere-i ala'da سورانی şeklinde geçmekle beraber, ne olduğu belli değildir. Minorsky serencamın ilaveler kısmında bu ismi tartışmış Türkçe sürmek fiilinden gelebileceğini söylemektedir. Bu kelime sonrasında gelen şu cümlede ki ; چنگل که بر زمین میزد burada çengel kola anlamına geldiğinde bu hayvanın kuş olmayacağını söylemektedir. Koluyla zemine vurduğunda diye çevrilmektedir.

ile sohbet etmekte. Birliği gerçekleştirmek için yanına vardı. Şahım 300 yıl oldu seni bekliyoruz. Yarenleri onu görmek istediği söyledi. Şah O'na Bünyamin'in pir, kendisinin de talibi olması şartıyla ortaya çıkacağını söyledi. Bunun üzerine istemeyerek Bünyamin bunu kabul etti. Bünyamin yeryüzüne çıkarak durumu müjdeledi. Pir Musi ve Davud, buna çok sevindi. Pir Ali kendisine söylenen yere gidip şahı bekledi. Burada Allale adından oğlu vardı. Verilen sözde şah sabah bir esinti ile oraya gelecekti. Pir Ali uykuya dalarken oğlunu orada bıraktı esinti gelince kendini uyandırsın diye. Ancak Allale'de uykuya daldı. Pir Bünyamin, Pir Musi ve Davud'da Şeyh İsi'nin evine vardılar. Esinti gelmişti fakat Allale uyuduğu için bunu kaçırdı. Pir Ali bu durumu görünce oğlunun başını kesti ve şahın kokusunu takibe başladı. Şeyh İsi'nin, Musa adında zengin bir kardeşi vardı. Her yıl haca, hacı götürürdü. Şeyh İsi'de kendisini de götürmesini söyledi. Bunun üzerine yola çıktılar. Yolda ilk vardıkları şehirde konakladılar. Sabah olunca Şeyh İsi yanında kimse olmadığını gördü. Acıkmaya başladı, sonrasında seccadesini yere serdi. Seccadeye ışık parçası düştü. Şah ona evine dönmesini bahçıvan Eyvat'a şahın şahin donunda kuru dut ağacı üzerine konacağını söylemesini istedi. Bu kuru dut ağacı yeşerdiğinde bilsinler ki şah gelmiştir. Bunun üzerine Şeyh İsi evine döndü. Evinde yarenleri gördü. Yarenler ona Hasan Bey'in kızını alacaklarını söylediler. Yarenler Hasan Bey'in evine gittiler. Hasan Bey çok zengin biriydi ve dört kızı bulunmaktaydı. Küçük kızı olan Hatun Daire'yi istediler. Hasan Bey ise onlardan hepsi kırmızı tüylü sekiz katar yüklü deve istedi. Onlar bu durumu gerçekleştirdiler. Bunun üzerine Hasan Bey, korkarak kızını Şeyh İsi ile nikâhladı. Bir süre geçti ve kadın hamile kaldı. Ancak Şeyh İsi yaşlı biriydi. İnsanlar kadının evde bulunan üç kişiden hamile kaldığını söyleyerek iftiralar attılar. Bunun üzerine yarenler karşı tarafta bulunan mağarada gizlice yaşamaya başladılar. Bahçıvan Eyvat, bahçede gezerken dut ağacının yeşerdiğini ve beyaz şahinin ağaca konduğunu gördü. Sevinerek yarenlere haber verdi. Daha sonra yarenler oraya vardılar ve şahini gördüler. Koşarak Şeyh İsi'nin evine vardılar. Şahin, uçarak Hatun Daire'nin yanına indi ve eteğinin altından karnına girdi. Karnındaki çocuk yok oldu ve şahin çocuğun donuna girdi." (KK-5; Musalı, 2011, 253-264; Tezkere-i Ala, 54-69; Gencine-i Yari, 88-91;KK-5; KK-4)

Namık Musalı tarafından çevrilen Minorsky'nin Serencamında ve Ivanow'un Tezkere-i Ala yayınında özetle hikâye bu şekilde geçmektedir. Sahada elde ettiğimiz verilerde de

hikâye bu şekilde anlatılmaktadır. Özellikle belirtilmesi gereken noktalardan biri, anlatıda geçen dut ağacı Musalı'nın ve Minorsky'nin belirtiği gibi Ilhıcı 'da günümüzde de ziyaret edilmektedir. Yaptığımız gözlemlerde Ilhıcı halkı burada mum yakmakta ve dua etmektedirler. Burada yaptığımız görüşmelerde, görüşme yaptığımız kişiler bu ağacın, Hacı Bektaş Anadolu'ya giderken burada dut ağacına konduğundan beri var olduğunu söylemektedirler (KK-2; KK-3). Ehl-i Hak inancında Hacı Bektaş, Sultan İshak'ın Anadolu'daki zuhurudur. Ancak bu hikâyede geçen dut ağacına, Hacı Bektaş'ın konmasını Sahne'de yaşayan kişiler kabul etmemektedir. Bu durum kaynak olan Tezkere-i Al'a Türk olan Ateşbeyilerin anlatıları ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Tezkere-i Ala ve Minorsky'nin Serencamı aynı metindir.

Bu hikâye Ceyhunabadi'nin Şah Name-i Hakikat adlı eserinde farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Özetle bu hikâye şu şekildedir;

"*Pave ahalisi içinde Hıdır diye biri vardı. Bünyamin, Hıdır'ın yanında çalışıyordu. Bünyamin, kendisinin ve tanrının kim olduğunu bilmeden yaşamaktaydı. Bünyamin, bir zaman hastalandı. Durumu gittikçe kötüleşiyordu. Hıdır, onun iyileşmesini yoksa onu kovacağını söyledi. Bünyamin'e birkaç kişi, Rükneddin adında bir falcının geldiği ve onu iyi edeceğini söylediler. Bunun üzerine Bünyamin, falcı Rükneddin'in yanına vardı. Rükneddin Bünyamin'i tanımıştı. Bünyamin'e eğer iyi olduğunda talihinin getirdiklerine beni de ortak edersen seni iyileştireceğim ve gerçekte kim olduğunu söyleyeceğini söyledi. Bünyamin, bu şartı kabul etti. Rükneddin, Bünyamin'in iki dünyanın piri olduğunu ve hemen Şahu dağına gitmesi gerektiği söyledi. Orada, Şah zuhur edecekti. Bünyamin iyileşince, hemen Şahu dağına gitti. Şahu dağında Pir Bünyamin'i, Pir Musa ve Ayvat bekliyordu. Rükneddin Şam'dan, Ayvat Erdebil'den ve Musi Siyah Horasan'dan gelmişti. Şahu dağında şahini gördüler ve ona secde ettiler. Dünya şahı şahin donuna girmişti. Şah onlara söz verdi. Şeyh İsi'nin evine gitmelerini, Şeyh İsi'nin evinin yakınlarına bahçe yapmalarını ve Ayvat 'ın bu bahçeyi gözetlemesini istedi. Bu bahçeye yarısı yanık kuru bir dut ağacını dikmelerini söyledi. Ardından, bu ağaç yeşerirse ve şahin ağaca konarsa gelişim yakın olacak dedi. Ayrıca, Şeyh İsi'nin Dayrek adında Hüseyin Bey'in kızı ile evlenmesi gerektiğini söyledi. Ağaç yeşerince Hatun Dayrek eteğini açmalı ki gireyim sonra çocuk olarak çıkayım dedi. Yarenler Şeyh İsi'nin yanına vardılar durumu anlattılar. Daha sonra Hüseyin Bey'in kızı Hatun Dayrek'i istemek için Hüseyin Bey'in evine vardılar. Kızı istediler, Hüseyin Bey eğer*

yedi deve yükü altın ve mücevher getirirlerse vereceğini söyledi. Yarenler bu işi hemen yapınca Hüseyin Bey korkarak ayaklarına kapandı ve Dayrek'i Şeyh İsi ile evlendirdi. Şeyh İsi ile Hatun Dayrek evlenmişti. Civardakiler onun bu yaşta kadına ihtiyacı olmadığını, dervişlerin kendileri için kızı aldığını söylemeye başladılar. Bu iftiralar dut ağacı yeşerene kadar devam etti. Dut ağacının yeşerdiğini ve şahinin konduğunu gören Ayvat, hemen yarenlere haber verdi. Yarenler hemen bahçeye geldiler. Şahin Şeyh İsi'nin evine doğru gitti. Hatun Dayrek oturdu ve eteğini kaldırdı. Şahin etekten içeri girdi. Daha sonra eteğini kapattı. Hatun Dayrek, eteği tekrar kaldırdığında çocuk göründü. Böylece dünya şahı Sultan İshak, zuhur etmiş oldu" (Şahname-i Hakikat, 1995, 183-193; Burhan'ul-Hak, 1995, 534-536).

Yukarıda anlatılan iki zuhur hikâyesinde farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar hanedanlar arasındaki inanç ve gündelik yaşamlarındaki farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Tezkere-i Ala'da anlatılan hikâyeyi sahada, özellikle Ateşbeyi hanedanına mensup olanlar anlatmaktadır. Ceyhunabadi ve oğlu Nur Ali İlahi'nin anlattığı hikâye özellikle Kerend bölgesindeki Ehl-i Haklar tarafından anlatılmaktadır.

Sultan İshak, Ehl-i Hak'ın kutsal anlatılarında bu şekilde zuhuru anlatılırken tarihi kişiliği ve doğumu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Tezkere-i A'la metninde de geçtiği üzere Şah Hoşin' den 300 yıl sonra zuhur etmiş böylece doğumu H. 8. Yüzyıla denk gelmektedir. Bunun yanı sıra Sultan İshak'ın 14. ve 15. yy'da yaşadığını söyleyenlerde vardır. Doğum tarihi ve yaşadığı dönemler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kaka Reda'ya ait olduğu bilinen yazma onu H.445 (1053)'te doğduğunu söylemektedir (Hodabende, 2004, 22). Maşallah Suri, Sultan İshak'ın doğumunu H.528 (1134) yılı olarak göstermektedir. Serencamın Heftevan bölümünde doğumu H.612 (1216) yılı olarak belirtilmektedir (Safizade, 1996, 25; Kubadi, 1995, 89; Mehdiyani, 2014, 91; Ağaçeri ve İstahri, 2014, 8). Efzali ise Sultan İshak'ın Şeyh Safi'nin çağdaşı olduğunu söylemektedir (Efzali Şah İbrahimi, 1966, 176). Şahname-i Hakikat da ise doğumu H. 612 yılına dayandırılmaktadır. Bu tarih genel olarak kabul edildiği için çalışmada esas alınmıştır. Ehl-i Hak inancının gerçek kurucusu olan Sultan İshak, 'İshak', 'Sehak', 'Sohak' gibi isimlerle anılmaktadır. Ehl-i Hak inancına mensup olanlar ona Sultan demektedirler (Hodabende, 2004, 35). Soyu İmam Musa Kazım'a dayanan Sultan İshak'ın annesi Hatun Daire veya Dayrek, babası Şeyh İsi 'dir (Hodabende, 2004, 35). Sultan İshak Karye-i Berzence, Nahiye-i Şehrezur, Bahş-i Halepçe,

Şehristan-ı Süleymaniye, Ostan-ı Kerkük'te doğduğu kabul edilmektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 41). Lakabı 'sahib-i keremdir' (Gocaveri, 2009, 33). Doğumu hakkında farklı görüşler olmakla beraber H. 612 (1216) yılında doğduğu genel olarak kabul görmektedir (Gocaveri, 2009, 33; Hodabende, 2004, 35; Ruhani Nejat, 2007, 172; Kubadi, 1996, 89). Babası öldükten sonra kardeşleri ile anlaşamayıp Oraman'a göçmüştür. Burada, yaşayıp burada ölmüştür. 300 yıl yaşadığı Ehl-i Haklarca söylense de kabul gören görüş, Sultan İshak'ın 100 yıl yaşadığı şeklindedir. İlahi, Sultan İshak'ın Timur ile görüştüğünü söylemektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 42). Beyabes-i Perdiver denen dönemin kurucusu ve Ehl-i Hak'ın gerçek kurucusudur (Burhan'ul-Hak, 1995, 44; Gocaveri, 2009, 33).

Sultan İshak gençliğine kadar Sünni idi. Şehrezur'da Molla İlyas'tan dersler almıştır. Daha sonra Bağdat'a Nizamiye medresesine gitmiştir. Bağdat'tan sonra Suriye'ye gitmiş ve burada Nusayrilik etkisine girip bir süre Nusayri olduğu da söylenmektedir (KK-5). İnancını kurduktan sonra yaymaya başlamıştır.

Sultan İshak ile beraber Ehl-i Hak inancında bazı yeni ibadet ve inançlar ortaya çıkmıştır. Ehl-i Hak topluluğunda belirtiği üzere; hanedanların kuruluşu, üç günlük orucun ortaya çıkışı, Cem ibadetinin başlangıcı, pir ve delil kurumlarının ortaya çıkışı, nezir ve niyazlarda Sultan İshak'a ile ortaya çıkmıştır (KK-5; Hodabende, 2004, 39).

Yedileri veya Yarenleri; Pir Bünyamin (Seyid Haydar Şahuyi), Davud (Musa Siyah Çerdeh), Pir Musa (Molla Rükneddin Dımaşki), Mustafa Davudan (Mustafa), Hatun Dayrek (Hatun Rezbar), Baba Yadigâr (Hüseyin), Şah İbrahim (Melek Tayyar), (Gocaveri, 1997, 39).

Doğum tarihi için en uygun tarih H.612 yani miladi 1216 yılıdır. Çünkü anlatılarda yer alan Sultan İshak'ın göçü sırasında Çiçek Bey'in onu takip hikâyesi bu tarihe uymaktadır. Hülagü, Bağdat Seferine 1256 yılında çıkmıştır. Sultan İshak, bu bölge üzerinden Bağdat'a giden Hülagü'nün ordusu ile muhtemelen bu dönemde karşılaşmıştır. Hülagü'nün bu seferinde Sultan İshak, kırk yaşında olmaktadır. Sahadan elde ettiğimiz verilerde Sultan İshak'ın kırk yaşında iken göç edip, dinini yaymaya başladığı anlatılmaktadır. Bu şekilde kabul edilirse H.612 veya 1216 yılı tarihi gerçeklik ile uyuşmaktadır.

1.2.2.5. Kırmızı

Ehl-i Haklar tarafından Şah Veys Kulu olarak adlandırılan ve beşinci zuhur sayılan Kırmızı lakabıyla, tarihi kişilik olarak Anadolu'da 1511 yılında isyan eden Şah Kulu ile aynı kişi olduğu bazı araştırmacılar tarafından söylenmektedir (Sultani, 1999, 31). Şah Kulu isyan sonucu öldürülmüş, müritleri İran tarafına kaçmıştır. Kutsal anlatılarda zuhuru ile ilgili olarak şu şekilde bilgi verilir; "*Dünya Şahı kaybolmuştu. Giderken yarenlerine Kamer Şahu'nun evini işaret etmişti. Dört melek dostlar Kamer Şahu'nun evine vardılar. Kamer Şahu ve eşinin çocukları yoktu. Dört melek dostlar Kamer Şahu'nun evine kalender dervişi şeklinde gitmişlerdi. Onlara sordular çocuğunuz yok mu? Kamer Şahu, yok dedi. Hz. Bünyamin onlara bir tane elma verdi. Bu elmayı yiyin âlemin padişahı size çocuk verecek dedi. Çocuk doğduğunda kendi gelene kadar isim vermeyin dedi. İsmi ben koyacağım dedi. Dervişler oradan ayrılıp bir yıl sonra tekrar geldiler. Kamer Şahu karısına, dervişler hamile kaldığını ve çocuğu sorarlarsa, hamile kaldım ve çocuk doğdu demesini istedi. Böylece dervişler mahcup olmayacaklardı. Bunun üzerine kadın bir bez parçasının içine biraz et koyarak arka odaya beşiğin içine koydu. Bünyamin, eve geldiğinde kadına sordu. Çocuk doğdu mu? Kadın evet dedi. Bünyamin çocuğu getirmesini istedi. Kadın uyuduğunu söyledi. Bunun üzerine Bünyamin çocuğun olduğu yere doğru gitti ve beşikten, maşallah kırmızı yüzlü ne güzel bir çocuk diyerek çocuğu kucağına aldı. Kamer Şahu ve karısı çok mutlu oldular. Bünyamin, çocuğun adını Şah Veys Kulu koydu.*" (Tezkere-i A'la, 124-125; Musalı, 2011, 201-204).

Şah Veys Kulu'nun zuhuru hikâyesi Şah Name-i Hakikat 'de farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Şah Name-i Hakikat 'de Kamer Şahu, Pir Kanber adını almıştır. Pir Kanber 72 pirlerden birisidir. Dervişler yine aynı şekilde elma verirler ve muratları hasıl olur (Şahname-i Hakikat, 1995, 304-311, Sultani, 1999, 442-443).

Tarihi kişilik olarak Şah Veys Kulu, Şahu bölgesi Derziyan köyünde doğmuştur. Babası, Kanber Şahu 'dur. Pir Kanber, Kaka Arap, Kaka Rahman, Kaka Pire, Hatun Zarbanu yarenleridir. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak belli değildir. İlahi, onun H.810 (1407) yılında doğduğunu ve H.11. Yy'ın başlarına kadar yaşadığını söylemektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 70; Gocaveri, 2009, 41; Hodabende, 2004, 28). Denilebilir ki Ehl-i Hak inancı coğrafyası, Kırmızı ile beraber Türklerin yoğun olarak yaşadıkları

bölgelere doğru yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönem Türklerin hem nüfus hem de yönetim anlamında İran'da etkin oldukları bir dönemdir (Gocaveri, 1997, 41; Sultani, 2017, 165).

1.2.2.6. Muhammed Bey

İran Azerbaycan'ı bölgesinde taraftarları bulunan ve bu bölgede meşhur olan Muhammed Bey, Azerbaycan'da zuhur etmiştir. Bu zuhur ve daha sonrasında kurulacak olan Hanedan ile Ehl-i Hak inancı ve topluluğunda büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Muhammed Bey, zuhuru ile beraber Ehl-i Hak inancı Türk kimliğinin öne geçtiği bir durum arz etmiştir. Tezkere-i A'la'da Muhammed Bey zuhuru ile ilgili olarak şu anlatı yer almaktadır; *"Şah, Kırmızı donunda iken ala kapıya varıp, Rum'da zuhur edeceğini vaat edip kayboldu. Rum'da Hacı Bektaş-ı Veli ismi ile anıldı. Yedi yıl orda kaldı. Yedi yıl kaldıktan sonra Loristan'a geldi. Derviş şeklinde Kethüda Şehremir'in evine vardı. Ali, orada âlemin şahını tanımadı. Zevcesi Ali'ye evi yıkılmış o derviş padişah-ı âlemdi. Böylece Muhammed Bey Loristan'da zuhur etti* (Tezkere-i Ala, 124-126).

Safevi kaynakları Muhammed Beyi, Dede Muhammed olarak anmaktadır. Sultani, Muhammed Bey'in Şah İsmail zamanında zuhur ettiğini söylemektedir (Sultani, 2017, 165). Muhammed Bey, Şah Tahmasb 'ın saltanat yıllarında da hayatta bulunmaktadır. İbadetgâhı Sehend Dağında bulunur ve ziyaret edilir. Burada Şah İbrahim, Sultan, Yadigâr'da olduğu gibi çeşme vardır (Sultani, 2017, 166). Şah Muhammed'in oğulları Muhammed Bey'in göçmesinden sonra dağılmışlardır. Han Elmas Kirmanşah'a, Han Abdal Urmiye 'ye, Han Cemşid Horasan'a gitti (Sultani, 2017, 166). Yarenleri; Han Ateş, Han Abdal, Han Elmas, Han Cemşid ve Perihan'dır.

Muhammed Bey zuhur dönemi ile beraber Ehl-i Hak inancı ve topluluğu üzerinde kültürel olarak Türk toplulukları egemen olmaya başlamışlardır. Muhammed Bey, İran Azerbaycan'ında zuhur etmiş ve bölgeden büyük kitlelerin inanca ve topluluğa girmesini sağlamıştır. Bu şekilde günümüzde nüfus ve kültür bağlamındaki Türk baskınlığı ortaya çıkmıştır. Muhammed Bey'den sonra zuhur edecek olan Ateş Bey ile beraber yeni bir hanedan ortaya çıkmış ve soy olarak Muhammed Bey'e dayanmıştır.

1.2.2.7. Han Ateş

Han Ateş, Muhammed Bey'in oğludur. Muhammed Bey'in oğulları Han Ateş'in yarenleri oldular. Han Ateş Azerbaycan'da Sehend dağında zuhur etti. Birçok keramet gösterdi. Muhammed Bey'in Han Elmas, Han Abdal, Han Ateş ve Han Cemşid adında dört oğlu vardı. Bunlardan Han Ateş zat oldu. Ateş Bey, Sehend dağında ortaya çıktı. Yedinci zuhur olan Ateş Bey, 10.yy'ın sonunda Aceri'nin sağ tarafı Çekatu nehri yakınında Güney Azerbaycan'da zuhur etti. Belbes taifesindendir. Ateş Bey zamanında Ateşbeyiler, Şah Hayasi ve Ali Kalenderi hanedanları ile birleştiler. Şah İsmail zamanında Ateşbeyi hanedanının Seyyid ocağı kuruldu (Hodabende, 2004, 28; Sultani, 2017, 164; Sultani, 2010, 166; Sultani, 2017, 81; Tabibi IV., 1971, 1548; Tezkere-i A'la, 132-139).

Tezkere-i A'la'da Ateş Bey'in zuhuru ile ilgili olarak;

"*Yedinci came, dünya padişahının ateş donuna girmesi*

Birkaç zaman geçmişti dünya padişahı Rum ülkesinde idi, birkaç kişi onu aramaya çıkmıştı. Daha sonra dünya padişahını Acuri'de gördüler ve ayaklarına kapanıp dua ettiler. Daha sonra herkes kendi yurduna dönüp padişahın Rum'dan geldiğine dair müjde verdiler. Bunların içinde bir kişi vardı adı Hasan'dı. Hasan'ın bir oğlu vardı. Hasan'ın oğlu bir süre önce ölmüştü. Çocuğun babası dedesi çocuğun mezarına gidip cesedini çıkardılar. Sonra padişahı âlemin yanına gittiler. Âlemin padişahına dua edip çocuklarının canlanmasını, diriltmesini istediler. Yanlarına da kurbanlar getirmişlerdi. Dünya padişahı bir taşın üzerine oturup şöyle buyurdu, getirdiğiniz kurbanları kesin kurbanların kanı gaipten gelen su, kanları götürürse ölünüz dirilecektir. Getirilen kurban kesilip, pişirildi. Daha sonra o kurbanları yediler. Dünya padişahının gücü ile güçlü bir yağmur yağmaya başladı. Daha sonra kesilen kurbanların kanlarının zerresine kadar temizlendi. Padişahı âlem bunun üzerinde çocuğu diriltti. Oradakiler dünya padişahının ayağına kapandılar. Orada buna küffar ehlinde birkaç kişide Müslüman oldu. Ve dört ceset mülhık olmadı. Bunlar Han Ateş'in kardeşleri idi. Dört cesedin her biri tahta oturacaklarını söylediler. Bu olaydan biraz sonra Belbesiye geldiler. Ilhı Ağa'nın evini çaldılar. Dört ceset ata bindiler. Buradan ata bindiler ve belbasiden gittiler. Han Ateş, iki yılık eşek yavrusuna bindi. Daha sonra karşılaştılar. Dört cesede dediler ki koduğunla bu ılhıyı geri getir. Han Elmas, Han Ateş'in kılıcına

baktı ki güneş gibi parlıyor. Daha sonra Han Ateş, ılhıyı geri getirdi. Belbasi kabilesini yok etti. Ancak dört ceset yine iman etmediler. Daha sonra Han Ateş, bir mucize daha yaptı. Azerbaycan'ın Taşlık bölgesinden taş getirdi ancak yine iman etmediler. Daha sonra Suna Hanım'ın yanına varıp hangimiz tahta oturalım diye sordular, Suna Hanım onlardan biraz müddet isteyip bu gece Muhammed Beyi görüp soracağını söyledi. Daha sonra onlara cevap vereceğini söyledi. Daha sonra gidip sabah geldiler. Suna Hanım, Muhammed Bey'in geldiği odanın boşaltılmasını emretti. Daha sonra kapısının kilitlenmesini emretti. Dedi ki bu odaya gelince kapı açılıp, gaipten halı gelip ateş yanarsa o kişi tahta layıktır. Sonra odayı boşaltıp kapısını kilitlediler. Odaya önce Han Cemşid geldi fakat kapı açılmadı. Sonra Han Elmas geldi ancak yine kapı açılmadı, daha sonra Han Abdal geldi ve kapı yine açılmadı. Daha sonra Han Ateş geldi ve kapı açıldı, gaipten halı geldi ve buhari yanmaya başladı. Daha sonra odaya girdiler. Han Ateş, buharinin bir tarafına oturdu, daha sonra Han Cemşid bir tarafına oturdu ve sırasıyla, Han Elmas, Han Abdal, Suna Hanım ve Peri Han oturdu. Daha sonra buharinin içinden kırmızı elbiseli bir adam çıktı. Elinde elmastan bir balta vardı. Han Cemşid 'in yanına varıp döşüne baltayı koydu ve dedi Seyyad Bazi Bünyamin, daha sonra Han Elmas'ın yanına vardı ve Pir Musi veziri, daha sonra Hatun Peri'nin yanına varıp Hatun Rezbar şatı dedi. Han Ateş'in yanına varıp her muradın olacak deyip buharinin içine girdi. Sonra dört ceset gördü ki Muhammed Bey oturuyor. Daha sonra sahipkar perdeyi çekti ve gördüler ki Muhammed Bey'in pak zatı Han Ateş'te beliriyor. Han Ateş'in zatı Muhammed Bey'in zatı idi. Han Ateş daha sonrasında dört ceset ile beraber Sehend Dağı'nın tepesine atları ile çıkıp uçup kayboldular "(Tezkere-i A'la, 132-138).

Ateş Bey'in doğum ve ölüm tarihleri hakkında belirsizlik bulunmaktadır. Ivanow, elindeki belgelere dayanarak Ateş Bey'in 1702 yılında öldüğünü söylemektedir (Ivanow, 1953, 10). Ateş Bey zuhuru döneminde Ehl-i Hak inancı Türkçe eserler vermeye başlamıştır. Buna paralel olarak Ehl-i Hak nüfusunun büyük çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı. Mezarı Marağa'dadır.

1.2.3. Ehl-i Hak İnancı İle İlgili Sufi İnanış ve Topluluklar

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu, çeşitli inanç ve topluluklar ile benzer özellikler göstermektedir. Bu inanç ve toplulukların bir kısmı kendisinden önce bir kısmı ise daha

sonraları ortaya çıkmışlardır. Bu bölümde, kısaca bu inanış ve topluluklar, Ehl-i Haklar bağlamında ele alınılmıştır.

1.2.3.1. Kalenderiler

Kuruluş zamanından itibaren geniş bir coğrafyada fikirlerini yayan Kalenderîlik inancı, uzun süreli kendisine bir topluluk oluşturamamıştır. Ancak inancın etkileri birçok fikir ve inanç sisteminde varlığını sürdürmüştür. Köylü ve göçebe halk arasında rağbetle karşılanan Kalenderîlik, tarihi kaynaklarda 'Taife-i İbahiye', 'Taife-i Zenadika', 'Cevalika', 'Taife-i Abdalan' gibi çeşitli adlarla anıldıkları görülmektedir (Ocak, 1996, 67). Ocak, Kalenderîlik hakkında şu tanımı yapmaktadır: "*Kaba ve kalın hatlarıyla, yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkarak dünyayı kaale almaya değer görmeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran tasavvuf akımına Kalenderlik veya Kalenderîlik denilebilir*" (Ocak, 1992, 5).

M. Fuat Köprülü, Kalenderîliğin tarihçesini bu akımı bir tarikat haline dönüştürdüğü kabul edilen Cemaleddin-i Savi'den önce ve sonra olmak üzere iki devrede ele almış, bu ayrım konu üzerinde çalışan daha sonraki araştırmacılar tarafından da kabul edişmiştir. Kalenderîliğin, muhtemelen 10.yy'dan itibaren Melametilerin ortaya çıktığı coğrafyada bazı sufiler ve onların çevreleriyle sınırlı bir tasavvuf akımı ve sosyal bir muhalefet unsuru olarak belirtmeye başladığı, 10.yy'ın ikinci yarısıyla 11.yy'ın ilk yarısı içinde yaşayan Ebu Ahmed-i Çişti, Baba Tahir Uryan, Baba Hemşa ve Ebu Said-i Ebü'l Hayr gibi tarihi şahsiyetleri bilinen sufi ve şairlerin kalender niteliği taşıdığı ileri sürülmüştür. Bunlardan Büyük Selçukluların kuruluş döneminde Hemedan'da yaşayan Baba Tahir'in, Baba Cafer ve Seyyid Hemşa ile birlikte şehrin dışındaki bir dağda münzevi hayat sürdükleri ve dindar kişiler oldukları kaydedilmektedir. Baba Tahir, kendini Kalender tanıtan ilk kişidir (Azamat, 2001). Kalenderîliğin, Savi öncesi en belirgin özelliği belli bir şeyhin etrafında toplanan müritler grubu bulunmaması ve Kalenderîliğin ferdi bir hayat tarzı olarak algılanmasıdır (Azamat, 2001; Ocak, 1992, 20). Cemalüddin, Dımaşk'ta Gerübed'e rastlar, onunla dostluk kurar. Onun gibi saç ve sakal, bıyık ve kaşlarını kazıtır. Artık Cemalüddin esrar kullanan cavlak adlı kıldan dokunmuş bir yelek giyen hiçbir şer'i kaideye aldırış etmeyen, kısaca ibaha yoluna girmiş bir cavlaki olmuştur (Ocak, 1992, 27). Daha sonra yanına Muhammed-i Belhi, Muhammed-i Kürd, Şemsi Kürd, Ebubekr-i Niksar gelir. Bunlar, onun halifesi olurlar.

Bunlardan üçü kısa süre sonra ölür. Niksari, Konya'ya gelir. 1214 yılında Kalenderlik kurulmuş olur (Ocak, 1992, 27). İran'ın Save şehrinde doğan Cemaleddin Savi, Osman Rumi adlı Sünni bir şeyhe intisap ederek tasavvuf yoluna girmiş, muhtemelen Moğol istilası sırasında Dımışk'a gelerek burada tanıştığı Cela-i Dergezini adlı yarı çıplak dolaşan biriyle dostluk kurmuş, açtığı zaviyede onun gibi yaşamaya başlamıştır. Cemaleddin Savi, saç sakal, bıyık ve kaşını tıraş etmesi kılık kıyafeti ve dini emir ve yasaklara karşı kayıtsızlığı sebebiyle halktan gördüğü tepki görmüş. Bunun üzerine Dimyat'a giderek bir süre mezarlıkta yaşamış, kendisine soru soran bir kadın aldığı cevap karşısında onun müridi olmuş ve bu kadının yaptırdığı zaviyede altı yıl yaşayıp orada ölmüştür (Azamat, 2001).

Zühd ve takvayı esas alan tasavvuf anlayışına karşı H.9.yy'da Horasan'da ve Maveraünnehir'e kadar geniş bir alan içinde ortaya çıkan ve sonraki yüzyıllar boyunca etkisini sürdüren Melametilik'le Kalenderîlik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sühreverdi, Melametilerin hallerinin yüce makamlarının aziz olduğuna, hadislere ve sünnete sıkı sıkıya bağlı bulunduklarına, amel ve hallerinde ihlas ve sadakati gerçekleştirmeye çalıştıklarına dikkat çektikten sonra fitneye kapılmış olan çarpık düşünce sahiplerinin zannettikleri şeyleri onlarda bulunmadığını söyler. Kalenderiler kalp temizliği ile şer-i sınırları aşar, farzların dışında namaz ve oruç gibi ibadetleri azaltır veya yapmazlar. Bununla birlikte Kalenderiler, ihtiyaçlarını giderecek para, yiyecek içecek gibi şeyleri biriktirmeyi, bunları toplama ve çoğaltmayı terk eder; dindar, abid ve zahitlerin kıyafet ve davranışlarını örnek almazlar. Allah ile beraber olduğuna inandıkları kalplerinin, temizliğiyle yetinirler. Kalp temizliği dışında Kalenderîlerin erişecekleri bir hedefleri yoktur (Azamat, 2001).

Kalenderîlik, aşağı yukarı 11. yüzyıldan beri İslam dünyasında tasavvuf akımlarının en eskilerinden ve sosyal hareketlerle en yakından ilgisi bulunanlardan biri olarak dikkati çeker (Ocak, 1992, 21). Kalenderîliğin, Ehl-i Hak inancı ve topluluğu üzerine etkileri bulunmaktadır. Tuğrul Bey zamanında yaşamış olan Baba Tahir Uryan, Şah Hoşin zuhur dönemi yedilerinden biri olarak görülmektedir. Şah Hoşin "Evvel kalender idik" (Ivanow, 1951, 94) diyerek Ehl-i Haklarda bulunan bazı inançların Kalenderîlikten alındığını doğrulamaktadır (Hadi ve Eb'ulbeşeri, 2015, 78; Afşari, 1992, 383). Kalenderîlikte var olan Tenasüh inancı ile Donadon inancı benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ehl-i Hak inancında var olan Zuhur inancının ilk örnekleri Kalenderiler arasında

mevcuttur. Bunun yanı sıra Yedilerin evlenmeme gibi özellikleri Kalenderiler arasında bulunan inançtan gelmiş olacağı varsayılabilir. Belki de en önemlisi, Şah Hoşin zuhur döneminde yaşamış olan Baba Tahir'in Kalenderi olarak bilinmesidir.

1.2.3.2. Hurufilik

Hurufilik, İran merkezli kurulmuş olan ve günümüze kadar yaymış olduğu fikirlerinin etkileri devam eden bir inançtır. Bir topluluk oluşturma süreci geçirmeyen fakat yakın coğrafyalarda benzer inançlardan oluşan topluluklarda Hurufi etkiler açık bir şekilde görülmektedir (Aksu, 1998; Melikoff, 2010, 170). Tarihi kişiliği hakkında fazla bilgi bulunmayan, Timur'un yaşadığı bir dönemde ortaya çıkan Fazlullah Hurufi, Hurufiliğin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Hurufiliği kurarken batınilerin usullerini kullanan Fazlullah, rüya yoluyla kendisine Uluhiyetin verildiğini söyleyerek, Arapçadaki yirmi sekiz harf ve bunlara ilaveten Farsçadaki dört harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurma yoluyla Hurufilik sistemini kurmuştur. Fazlullah' ın doğum tarihi genel olarak 1340 yılı olarak gösterilmektedir (Usluer, 2009, 31; Melikoff, 2010, 170; Aksu, 408). 18-19 yaşlarında Astrabad'ı terk eder ve yolda bir çobanla elbiselerini değiştirip önce Isfahan'a ardından da hacca gider. Dönüş yolunda Harezm'e ulaştığında, yeniden Mekke'ye gitmeye karar verip yola koyulur. Fazlullah' ın uzun seyahatleri boyunca Harezm, Semiran, Isfahan, Meşhed, Horasan, Tebriz, Gilan, Damgan, Bakü, Burucerd, Mazenderan gibi birçok şehre ve bölgeye uğramıştır (Usluer, 2009, 36).

Fazlullah, 1375 yılında Tebriz'de rüyasında Hz. İsa, Hz. Muhammed ve Hz. Adem'i Allah'ın halifeleri, kendisinin de mehdi ve Mesih, peygamberlerin velilerinin savunucusu olarak görür. Böylece nübüvvetle velayet kendisinde zuhur etmiş ve ulûhiyet devri başlamıştır. Bu rüyayı açıkladıktan sonra Tebriz uleması tarafından tekfir edilen Fazlullah, 1376'da Isfahan'a giderek bir mağara da inzivaya çekilir. Burada müritleri artar (Usluer, 2009, 39). Fazlullah' ın Tebriz'de yaptığı evlilikten Nurullah, Kelimullah, Selamullah, Fatma Hatun, Bibi Hatun, Ümmül Kitab ve Fatihat'ul Kitap adlarında yedi çocuğu olmuştur (Usluer, 2009, 41). Azerbaycan valisi Miranşah tarafından Şamahı'da tutuklanan Fazlullah, 1395 yılında Alıncak kalesine hapsedilir ve burada öldürülür. Fazlullah'ın en önemli eseri Cavidan namedir. Fazlullah, batınilerin metotlarını benimsemişti. İbn-i Arabi'yi okumuştu. Arapça biliyordu (Gölpınarlı, 1973, 14; Usluer, 2009, 41; Melikoff, 2010, 172).

Hurufilik hakkında Gölpınarlı şunları söylemektedir; "*Hurufi inancını esas bakımından şöyle hülasa edebiliriz; varlığın zuhuru sesledir. Ses, gayb âleminden ayn âlemine gelen, taayyür âleminde zuhur eden her varlıkta mevcuttur. Söz harflerden terekküp eder; şu halde sesin ve sözün aslı harftir. İnsanın yüzünde yedi siyah hat vardır; iki kaş, dört kirpik, bir saç. Hurufilerce kâinatın devri, üç esas üzerinedir; Nübüvvet, imamet, ulûhiyet. Nübüvvet Âdem peygamberle başlamış, kemalini Hz. Muhammed'de bulmuştur. Ondan sonra Hz.Ali' ile imamet devri başlamış, 11 imam ile de bu devir bitmiştir. Mehdi olan Fazl'ın zuhuruyla uluhiyyet devri başlamıştır. Fazl, son zuhurdur. Hurufi inancının esası, insanı Allahlaştırmaktır. Kâinat mutlak varlığın zuhurudur; fakat bu zuhur, kuvvet âleminden yani melekûttan tabiatlar ve unsurlar âlemine gelmiş göklerle unsurların birleşmesinden cansızlar, nebatlar ve canlılar doğmuştur*" (Gölpınarlı, 1973, 18-19).

Kuran-ı Kerim'de geçen bütün fazl kelimeleriyle Fazlullah' ın kastedildiğine inanan, onu Allah'ın zuhuru olarak gören Hurufiler, Fazlullah' ın baş eseri ve Hurufiliğin ana kaynağı Cavidan nameyi ilahi kitap olarak tanırlar. Bunun yanı sıra ayetleri cennet, cehennem ve ahiret hallerini ve bütün dini hükümleri yirmi sekiz veya otuz iki harfe irca ederek tevile tabi tutarlar (Aksu, 1998).

14.yy'ın ikinci yarısında batıni yorumları sayesinde gün geçtikçe taraftar kazanan Fazlullah-ı Hurufi, düşüncelerinin şeriata aykırı olduğu yönünde ulema ve fukahanın görüş bildirmesi üzerine Timur tarafından takibata maruz kaldı ve Timur'un oğlu Miranşah tarafından yakalanıp Alıncak kalesine hapsedildi. Daha sonrada öldürüldü. Hurufilik, Tebriz, Horasan, İsfahan, Gilan ve Şirvan gibi İran yerleşim bölgelerince çokça taraftar buldu. Daha sonra Hurufi halifeleri başta Anadolu ve Suriye olmak üzere Hurufiliği yaydılar (Aksu, 1998).

Hurufilik, Ehl-i Hak inancı ile çağdaş bir zamanda kurulmuştur. Kendisine gerçek anlamda bir topluluk oluşturamayan Hurufilik, benzer diğer inanç ve topluluklar içerisinde yer almıştır. Hurufi olarak kabul edilen Fazlullah, Nesimi gibi tanınmış kişiler Ehl-i Haklarca kutsal sayılmaktadır. Bu kişilere Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde donlar verilmiştir. Hurufilik kuruluşundan günümüze kadar geniş Türk topluluklarca destek bulmuş bu nedenle Türk Kimliği ve kültürünü taşıyan bir inanç olmuştur. Hurufilere yönelik baskılar sonucunda topluluk benzer inançlar içerisine dağılmıştır.

İran'da tenkile uğrayan Hurufiler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak görmüşler oralara hicret etmişlerdir (Gölpınarlı, 1973, 27). Ehl-i Haklara dâhil olan Hurufilerin var olması da muhtemeldir. Hemen hemen aynı coğrafya ve zamanda ortaya çıkan Hurufilik ve Ehl-i Hak inançları arasında benzerlikler olması doğaldır. Bu nedenle Ehl-i Hak inancı üzerine hem topluluk hem de inanç olarak Hurufiliğin bir etkisi söz konusudur (Afşari, 1992, 383).

1.2.3.3. Nusayrilik

Nusayri inancı ve topluluğunun kurucusu olarak, Muhammed B. Nusayr-En-Nemiri kabul edilmektedir (Ünlüsoy, 2015, 95; Fığlalı, 2008, 361; Üzüm, 2007; Arayancan, 2010, 184; Palabıyık, 2010, 22). İbn Nusayr, Şii-İmamiyye'nin imamlarından Ali En-Naki Hasan El-Askeri ve Muhammed el- Mehdi'nin imamet dönemlerinde yaşamış ve 883 yılında ölmüştür (Fığlalı, 2008, 362). Kurulduğu dönemden itibaren Fatımi devletinin baskısıyla Suriye'nin dağlık bölgelerine çekilerek Antakya civarında günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Arayancan, 2010, 184). Nusayrilerin inancının temelini tenasüh ve hulul oluşturmaktadır (Ünlüsoy, 2015, 95; Tankut, 1938, 55). İbnü'n Nusayr, Ali En-Naki'nin ilahlığını, kendisinin de onun peygamberi olduğunu iddia etmiş haramları helal saymak gibi aşırı görüşleri ileri sürmüştür (Üzüm, 2007). Nusayri inancında Hz. Ali inanç üçlemesi olarak kabul edilen ve ayn, mim, sin harfleri ile sembolleştirilen sırda simgelenmektedir. Bu sırra göre mana Ali, isim Muhammed ve Bab Salmandır (Ünlüsoy, 2015, 96).

Nusayrilere göre Tanrının farklı isimlerle yedi defa zuhur edişi, Ehl-i Haklarla benzer olarak şu şekilde gösterilmektedir;

İlk tecellide; Mana Habil, İsim Âdem, Bab Cebrail,

İkinci tecellide; Mana Şit, İsim Nuh ve Bab Yayil B. Fatil,

Üçüncü tecellide; Mana Yusuf, İsim Yakup, Bab, Ham B. Kuş,

Dördüncü tecellide; Mana Yuşa, İsim Musa, Bab Dan B. Aşbavut,

Beşinci tecellide; Mana Asaf, İsim Süleyman, Bab Abdullah B. Siman,

Altıncı tecellide; Mana Şemun El-Safa, İsim İsa, Bab Ruzbih B. Sat Al'aimma,

Yedinci tecellide; Mana Ali, İsim Muhammed, Bab Salmadır (Ünlüsoy, 2015, 96; Üzüm, 2007).

Başlangıçta kuzey Suriye'deki "Cebel'un Nusayra" adıyla anılan dağlık bir bölgede yaşadıklarından dolayı bu isimle anılan Nusayrileri, kendilerini Alevi adıyla tanıtmaktadırlar (Fığlalı, 2008, 361; Palabıyık, 2010, 22). İnanç özellikle El- Hasibi zamanında Fırat'ın ötesine, Suriye ve diğer komşu bölgelere yayılmıştır (Fığlalı, 2008, 364).

Malazgirt savaşı sonrasında Selçuklu Sultanları döneminde Nusayriler, Antakya'yı ele geçirdiler. Ancak daha sonra haçlı kuvvetleri arasında bulunan Fransızların bölgeyi işgali üzerine bir süre onların hâkimiyetleri altında yaşarlar (Fığlalı, 2008, 364). Memlükler, özellikle Sultan Baybars devrinde Nusayrilerin Sünniliği kabul etmeleri için baskılarda bulunur ve hatta Sultan Kalavun döneminde her beldeye bir cami yapılır. Daha sonra Nusayriler, Osmanlı hâkimiyetine girerler (Fığlalı, 2008, 365). İnancının temelini, tamamen batını yorumlara dayalı olarak ortaya koyan Hz. Ali'nin ilahlaştırılması teşkil eder. Nusayrilerin bütün kollarına göre Ali Tanrıdır (Fığlalı, 2008, 370). Kendi nurundan Muhammedî yaratmıştır, Muhammed'de Salman El-Farisi'yi yaratmıştır (Fığlalı, 2008, 371). Irak'ta kurulmuş olmasına rağmen özellikle H.5.yy'ın ortalarından itibaren daha çok Suriye ile Anadolu'nun Akdeniz yöresinde tutunabilmiş olan inanç ve topluluk, kabileler arası mücadelelerin yanında ve bölgedeki siyasi dalgalanmalara paralel olarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Söz konusu bölgeler Haçlı Seferlerine maruz kaldığında halk göçler, ekonomik sıkıntılar ve sefaletlerle dolu bir hayat geçirmiştir (Üzüm, 2007). İlerleyen zamanda, Mercidabık savaşı sonrasında Nusayriler, Osmanlı Devleti yönetimi altına girmiştir. Birinci dünya savaşı sonrasında ise İngiliz ve Fransız hâkimiyetine, daha sonra ise Suriye devletine bağlı olarak yaşamışlardır (Üzüm, 2007).

Başta hulul anlayışı olmak üzere Nusayr hakkında verilen bilgiler, Kitab'ül Mecmu'nun ilk bölümündeki bilgilerle örtüşmektedir. Onun ölümünden sonra fırkanın başına Muhammed b. Cündeb onun ardından Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed El-Cenan El-Cünbülani geçmiştir (Üzüm, 2007). Nusayrilik inancının ana kitabı, Hasibi tarafından kaleme alınan ve on altı bölümden meydana gelen Kitab'ül-Mecmü'dur. Eserin şehadet adını taşıyan on birinci bölümünde yer alan şu ifade inancın anlayışının

içeriğini ve esasını göstermektedir: "*ben Nusayri dininden Cundubi görüşünden, Cünbülani tarikatından, Hasibi mezhebinden, Cilli görüşünden, Meymuni fıkhından olduğuma şehadet ederim*". Yine aynı bölümde yeralan: "*ben şehadet ederim ki Ali B. Ebu Talip'ten başka ilah, Muhammed Mahmut'tan başka hicab, Selman-ı Farsi'den başka bab yoktur,"* biçimindeki şehadet de fırkanın temel inancını özetlemektedir (Üzüm, 2007). Nusayri sisteminde belirleyici inançlardan biri tenasühtür. Fırkaya göre ruh ölümle birlikte bedenden ayrılınca başka bir bedene girer. Nusayrilik'te dini hiyerarşi büyük şeyhlik, şeyhlik, nakiplik ve neciblikten oluşur (Üzüm, 2007).

Nusayrilik inancı ile Ehl-i Hak inancı arasında benzer inançlar bulunmaktadır. Özellikle hulul ve tenasüh inancı, her iki topluluk ve inanç sisteminde ortaktır. Hulul veya zuhur inancına paralel olarak Ali, Nusayrilerce Tanrının zuhuru konumundadır. Aynı şekilde Tanrının yedi defa zuhur ettiği inancı iki topluluk içinde geçerlidir. Öldükten sonra kişinin ruhunun tekrar başka bir bedene göçmesi her iki topluluk ve inançta da bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancının kurucusu olan Sultan İshak'ın bir süre Suriye bölgesinde eğitim almış olduğu bilinmektedir. Muhtemeldir ki bu zaman diliminde Nusayriler ve Nusayrilik hakkında bilgi sahibi olmuştur.

1.2.3.4. Yezidilik

Yezidilik inancının kurucusu olarak, Şeyh Adi B. Musafir kabul edilmektedir. Şeyh Adi B. Musafir, Baalbek bölgesinde 1072 ile 1077-78 yılları arsında doğduğu ve 1142-1160 yılları arasında öldüğü kabul edilmektedir. Yezidiler, Şeyh Adi'nin kendi dinini kurduğunu ve yaydığını iddia ederler (Lescot, 2009, 20; Çağatay, Çubukçu, 1985, 218).

Yezidi ismi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fırka mensuplarının İran'ın Yezd şehri sakinlerinden olması sebebiyle bu isimle anıldığı ileri sürülür. Bunun yanı sıra Farsça 'da melek Tanrı manasında İzed, Avesta dilinde saygı ve ibadete layık anlamında Yezata, Pehlevice'de ve modern Farsça' da Tanrı manasındaki Yezdan kelimeleri yanında Tanrıya kulluk eden kimseler anlamında Ezidi, İzidi, İzdi kelimelerinden geldiği de söylenmektedir (Taşğın, 2013; Fığlalı, 2008, 501).

Yezidiyye'ye dair ilk araştırmalarda bu grup, Mazdaizm ve Manihaizm gibi Doğu'nun eski kültürlerinin bir devamı gibi görülmüş, inandıkları melekler pagan kültürünün Tanrıları olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda Yezidiliğin İslam'dan

sapan bir cereyan olduğu, hareketin temelinde Abbasilerin ilk dönemindeki aşırı Emevi taraftarlığının yer aldığı ortaya konmuştur. 11 ve 12. Yy' da iyice ortaya çıkan bu aşırılık birçok taraftar bulmuş, son Emevi halifesi ikinci Mervan'ın Kürt asıllı bir cariyeden doğması bu taraftarlığı önemli ölçüde etkilemiştir. Emevilerin yıkılması üzerine Hakkâri dağlarına çekilen ve Abbasî iktidarının ilk dönemlerinde birkaç defa ayaklanan, fakat zamanla hareketliliğini kaybeden söz konusu topluluklardan bir kısmı tasavvufa yönelmiş, bu gruba mensup olan, Adi. B. Müsafir'in müjdecisi sayılabilecek Hakkârili Ebü'l-Hasan Ali inzivaya çekildiği Sincar'da pek çok taraftar edinmiştir (Taşğın, 2006,). Osmanlı devleti Yezidileri ehli kitap saymıştır. (Fığlalı, 2008, 506).

Zerdüştilik, Manihaizm, Mitraizm, Yahudilik ve Hristiyanlıktan, ayrıca İslam ve tasavvuftan etkilenen Yezidilerin, kapalı bir topluluk olmalarından dolayı inanç ve ibadet esaslarının tam olarak belirlenmesi mümkün değilse de bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Yezidi inancının merkezinde Tanrı ile birlikte onun yarattığı yedi melek ve bu meleklerin idare eden Melek Tavus bulunmaktadır. Bu esas, Ehl-i Haklar 'da bulunan Yedilerle benzerlik göstermektedir. Tanrı, inancı açık biçimde ortaya konulmamakla beraber Yezidiler, bin bir ismi arasında en sevileni Huda olan, yedi kat göğü ve yeri yaratan, mutlak kadir bir Tanrının varlığına inanmaktadırlar. Ehl-i Haklar arasında 1001 dona girip kâmilleşecek ruh Tanrılaşacaktır inancı, bu inanış ile benzerlik göstermektedir. Onlara göre Tanrı sonsuz iyidir, dünyayı uzaktan yönetmekte ve gücünü kendisine yardım eden melekler yahut Tanrı-melekler vasıtasıyla göstermektedir. Bu melekler, Azazil, Derdail, İsrafil, Mikail, Cebrail, Samuel ve Nurael'dir. Bunlar sırasıyla mezhep büyükleri yahut emirleri olan şeyh Adi, Şeyh Hasan, Şeyh Şemseddin, Şeyh Ebu Bekir, Şeyh Saceddin, Şeyh Sadreddin ve Şeyh Fahreddin'de bedenleşmiştir (Taşğın, 2014, 39). Ehl-i Hak inancında bulunan Yedilerin dünyadaki kişilere tecelli etmiş olmaları ile bu inanış benzerlik göstermektedir.

Adi B. Müsafir, Arap asıllı olup Baalbek'te doğdu, Abdülkadir Geylani, Ebün Necib Es-Sühreverdi, Ahmet Er-Rifai, Ebü'l vefa El-Hulvani gibi âlimlerden ders aldı (Lescot, 2009, 20); dört yıl Medine'de kaldı ve Adevviye tarikatını kurdu (Lescot, 2009, 26). Ardından Hakkâri'de inzivaya çekildi; Sünni inanış çerçevesinde faaliyette bulundu. Şia'ya karşı çıkarak Muaviye B. Ebu Süfyan'ı savunan Adi B. Musafir doksan yaşlarında vefat etti. Mezarı Musul'un 65 km kuzeyinde Laliş denilen yerde yaptırdığı zaviyededir (Lescot, 2009, 21). Yerine geçen oğlu Şeyh Hasan zamanında Şia'nın I.

Yezid'e lanet etmesi üzerine Adi B. Müsafir'e bağlanan topluluk Yezid'i savunmaya başladı; Şeyh Adi ve Yezid hakkında aşırılığa kaçarak sapık bir hüviyete büründü. Şeyh Adi'yi kutsallaştırdı ve I. Yezid'i insanüstü bir varlık kabul ederek onun ilah olduğunu iddia etti. Müritlerine göre Şeyh Adi, onların namazlarını kılıp oruçlarını tuttuğu için bu tür mükellefiyetlerden muaftırlar. Şeyhin türbesi civarında yapılan çalgılı, içkili ayinler muhafazakâr halkın tepkisini çektiğinden türbe tahrip edildi, şeyhin kemikleri mezarından çıkarılarak yakıldı ve müritlerinin çoğu öldürüldü. Ancak daha sonra tekrar yaptırılan türbe Yezidilerin kıblesi, tavaf ve ziyaret mekânı haline geldi. 1259'da Hakkâri'ye ve Sincar'a saldıran Hülagü'nün bu bölgeleri tahrip etmesi ve Adevviyyenin şeyhi olan Fahreddin'in öldürülmesinin ardından cemaat mensupları Yezidiler adıyla Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da yayılmaya başladı (Taşğın, 2013; Fığlalı, 2008, 503). Yezidiler, az miktarda eskiden Azerbaycan, Suriye, Mardin, Diyarbakır ve Hakkâri'nin bazı bölgelerinde vardı. Bugün için yoğun olarak Musul'un dağlık bölgelerinde bulunmaktadırlar (Çağatay, Çubukçu, 1983, 219).

Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılarla doğrudan yahut dolaylı biçimde temas kuran Yezidiler için Safevi ve Osmanlı dönemleri bir çöküş devresi oldu; Kürt kabileleri arasında Yezidiliği kabul edenler önemli miktarda azaldı (Taşğın, 2013).

Yezidilikte ibadetler önemli bir yer tutar. Sabah ve akşam vakitlerinde yerine getirilmesi gereken namaz için sadece eller ve yüz yıkanır. Sabah vakti güneşin doğuşu esnasında güneşe karşı ayakta durulup, kollar göğüs üzerinde çapraz olarak bağlanır ve ey şems bizi bedbahtlığa ve düşmanlığa karşı koru. Ey rab! Milletine lütufkar ol onu müreffeh kıl, neslimizi koru. Şahidimiz Melek Tavus'un ismidir şeklide dua edilir (Taşğın, 2013). Yezidilikte mukaddes ve her şeyin yaratıcısı durumunda olan Melek Tavus, horoza benzer bir şekilde tasvir edilir (Fığlalı, 2008, 501). Ezda soyundan geldiklerine inandıkları için, bu soydan gelmeyenleri aralarına kabul etmezler (Fığlalı, 2008, 502).

Yezidilerde dünyanın yaratılışı beyaz bir inci motifi yer almaktadır (Fığlalı, 2008, 510). Yezidilerin iki tane kutsal kitabı vardır. Bunlardan birisi *Kitab al-Cilve*, ötekisi *Mushaf-ı Reş*'tir (Çağatay, Çubukçu, 1983, 219). Bu inanış Ehl-i Hak inancında var olan yaratılış anlatısında da geçmektedir. Tanrı Ya, bir inci tanesi içerisinde bulunmaktadır.

Yezidilerin bu kitabında bazı yiyeceklerin yenmesi haram kılınmıştır. Haram kılınan yiyecekler arasında marul, bakla, balık, geyik ve horoz eti, kabak ve lahana gibi

yiyecekler vardır. Tıraş olmak, bıyıkları tamamen kesmek, başkasının tarak ve usturasını kullanmak yasaktır. Kutsal ormanlardan ağaç kesmekte yasaktır (Çağatay, Çubukçu, 1983, 219). Yezidilerde beden öldükten sonra ruh başka bir bedene girer (Çağatay, Çubukçu, 1983, 220; Fığlalı, 2008, 515). Yezidilerde bir takım sosyal sınıflar vardır. Bunlar; mirler, ihtiyarlar, pirler, şeyhler, kuçekler, kavallar, fakirler ve müritlerdir (Çağatay, Çubukçu, 1983, 220). Yezidiler için iki oruç vardır. Genel oruç, özel oruç. Genel orucu her yezidi aralık ayında üç gün olarak tutar. Özel oruç, seksen gün olup din adamları tarafından tutulur. Yezidiler Laleş'te hacı olurlar (Çağatay, Çubukçu, 1983, 221; Fığlalı, 2008, 516; Taşğın, 2013).

Yezidilerde Ehl-i Haklar ile benzer olarak, zaman ve mekân ile sınırlı olmayan, bütün her şeyi yaratan bir tek Tanrı inancı vardır (Taşğın, 2014, 38). Yezidilere göre Allah'ın bin bir ismi vardır. Bunların en güzeli ve en çok kullanılanı Huda ismidir (Fığlalı, 2008, 512). Yezidilere göre iman esaslarının ilk basamağı, Huda'nın varlığına birliğine onun yedi kat göğü ve yeri yarattığına ve mutlak kudret sahibi oluşuna inanmasının yanında, şu esasları;

Şeyh Adi'nin Huda'nın meleği ve Yezidilerin mürşidi,

Sultan Yezid' in Huda'nın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci,

Melek Tavus'un Huda'nın meleği ve elçisi olduğunu kabul ve tasdik etmekten ibarettir (Fığlalı, 2008, 512).

Yezidilik inancı ve topluluğu ile Ehl-i Hak inancı arasındaki benzerlikler ortak inançlardan fazladır. Yezidiler, özellikle Sultan İshak'ın doğmuş olduğu coğrafyaya yakın bölgelerde yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra aynı etnik topluluklardan inananları bulunmaktadır. Tenasüh, Hulul gibi benzer inançları bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancında bulunan kış ayı başlangıcında tutulan üç günlük oruç, Yezidi inancında da bulunmaktadır.

1.2.3.5. Bektaşilik

Bektaşilik, 13. yy'da Anadolu'da yaşamış olan Hacı Bektaş-ı Veli'ye dayandırılan ve 16.yy'da yaşayan Balım Sultan ile beraber günümüzdeki şeklini almış olan inanç ve topluluktur. Hemen bütün araştırmacılar, Hacı Bektaş-ı Veli'nin sağlığında bir tarikat,

inanç veya topluluk kurmadığı konusunda hem fikirdiler (Köprülü, 2013, 127; Moosa, 1987, 10). Bektaşilik; Anadolu'da bir taraftan Selçuklu Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerin baskısı altında kaldığı, diğer yandan Moğolların şiddet ve istilasının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır (Küçük, 2011, 115; Moosa, 1987, 11). Hacı Bektaş ve kardeşi Mintaş, Baba İlyas'ın müritlerinden idiler. Mintaş, Babailer bozgununu izleyen kıyımda öldü, Bektaş ise Suluca Karahöyük'e yerleşti (Melikoff, 2011, 21). Tarikat ve topluluk ölümünden sonra kuruldu (Melikoff, 2011, 21). Bektaşi tarikatının kurumsallaşması, Sultan II. Bayezid'in 1501 yılında, Hacı Bektaş tekkesi postnişinliğine getirdiği Balım Sultan ile başlamıştır (Melikoff, 2011, 22; Ünlüsoy, 2015, 158; Moosa, 1987, 19). Bektaşilik, Alevi ya da Kızılbaş adı verilenlerce tanımlanan, halka dayalı biçimlenişi içinde olduğu gibi Anadolu'yu Romanya'dan Arnavutluk'a kadar balkan dünyasını ve değişik bir adla İran Azerbaycan'ının bir bölümünü de içeren alanlara kadar yayılmıştır (Melikoff, 2011, 22). Bektaşiliğin mahiyetini, yapısını ve tarihini iyi anlayabilmek için tarihçesini 13.yy'dan başlayıp 15.yy'ın sonlarına kadar uzanan teşekkül devresi ve 16.yy'ın başından yani Balım Sultan'dan zamanımıza kadar devam eden ve asıl bilinen Bektaşiliği temsil eden devre olmak üzere iki safhada ele almak gerekir. Çünkü dikkatle bakıldığı zaman bu iki safhanın pek çok bakımdan açık bir şekilde birbirinden farklı olduğu görülür (Ocak, 1992).

Muhtemelen 14.yy'ın başlarından itibaren Hacı Bektaş ananeleri, daha doğrusu Hacı Bektaş kültü halk içinde gelişerek yayılmıştır. Bunda da en önemli payı, şüphesiz Babai hareketinin kuvvetli temsilcisi Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Suluca Karahöyük'teki Hacı Bektaş zaviyesi oynamıştır (Ocak, 1992). Abdal Musa'ya bakılarak Hacı Bektaş zaviyesinden yetişen Rum abdallarının yayılma sahaları ve yürüttükleri propagandanın genişliği az çok tahmin edilebilir. Abdal Musa gibi yüzlerce Rum abdalı, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden özellikle batı Anadolu'da kurdukları zaviyelerde adını koymadan Bektaşiliğin temellerini attılar. Bektaşiliği yayan Abdal Musa'dır (Ocak, 1996, 165). Hacı Bektaş Veli menakıpnamesinde adları geçen Hacım Sultan, Sarı İsmail, Pirali Sultan, gibi kalenderi şeyhlerinde henüz Bektaşi adını taşımayan bu ilk dönem Bektaşi şeyhlerinden sayılmaktadır (Ocak, 1992).

Kalenderîlikten doğmuş olması dolayısıyla Bektaşiliğin daha başından beri Sünni İslam'ın itikat ve ibadet esasları karşısında genellikle kayıtsız bir tutum içerisindedir.

Bektaşilik İslam'ın yükümlü tuttuğu namaz, oruç, gibi ibadetleri açıkça olmasa bile çeşitli yollarla ret yolunu seçmiş, buna karşılık İslam öncesi eski Türk dinleriyle Şamanizm, Budizm ve İran dinlerinin bakiyelerine dayanan birtakım ayin ve erkân üretmiştir. Bunlara İslami bir şekil kazandırmak amacıyla bazı tasavvufi düşünce ve inanışları da kullanmıştır (Ocak, 1992).

Melikoff Bektaşiliği şu şekilde tanımlamaktadır; "*Bektaşiliğin tanımı yapılmak istenirse, birbirine aykırı birçok ögenin karışa geldiği örf-dışı ve dili Türkçe bir halk öğretisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte halka dayalı bu öğretinin yanında, halk kitlelerinden az ya da çok ayrı düşmüş, okuyup yazan kentli bir kolda vardır*" (Melikoff, 2011, 23). Eğer Bektaşi senkretizmi çözümlenecek olursa, her şeyden önce sufi ve On İki İmam temelli Şii bir görünüş altında; ruhun beden göçü ve hatta bazen tenasüh yani ruhun sürekli dolaşımı inanışlarına Ali'nin Tanrısallığı görüşü karışmış aşırı-Şii inançlarında gelip katıldığı Hurufiliğin kabalistik ve antropomorfik öğretileri ortaya çıkar (Melikoff, 2011, 23). Bektaşilik, İslam öncesi Türk inanışları taşır (Melikoff, 2011, 24).

Türk tarihçiler içinde güvenilir kaynaklardan olan, Babailer ayaklanmasının önderlerinden Baba İlyas'ın torunlarından Âşık Paşazade, Hacı Bektaş'ın önce Baba İshak'ın ve sonra Baba İlyas'ın müridi olduğunu, tarikat kurmadığını, manevi halefinin bir kadın Kadıncık Ana olduğunu, gerçek anlamda Kadıncık Ana'nın müridi olan Abdal Musa tarafından kurulduğunu söylemektedir (Âşık Paşazade, 2013, 298).

Hacı Bektaş kültünün oluşması, onun ölümünde sonra olmuştur. 14. Yy ilk çeyreğinde dergâhın şeyhi olan Abdal Musa, bir Haydari şeyhi olarak kendine mensup olan bir kısım dervişleriyle buradan kalkıp yeni kurulmakta olan Osmanlı beyliği arazisine gitmiş, orada Orhan Gazi'nin hizmetinde fetihlere katılmış ve başarılı olmuştur (Ocak, 1996, 167). 16.yy başlarına gelindiğinde ise, Balım Sultan, Haydarilik'ten ayrılıp, Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak Bektaşilik tarikatını Hacı Bektaş-ı Veli'nin adına bugün bildiğimiz şekliyle kurmuştur (Ocak, 1996, 167).

Bektaşi tarikatının erken dönemine ilişkin en önemli kaynağımızı Hacı Bektaş velayetnamesidir. Bu kaynak üzerine iki ayrı çalışma yapılmıştır. Birincisi metni geniş bir fihrist ve kısmi Almanca tercümesiyle neşreden Erich Grossa ikincisi ise Abdülbaki Gölpınarlıya aittir. Gölpınarlı neşri, metnin tıpkıbasımı olup günümüz Türkçesi ile

yapılmış ve ayrıntılı açıklamalar içeren bir özetle beraber yayımlanmıştır (Faroqhi, 2017,40). Bu eserle pirin ilk müritlerinin orta Anadolu'da yaşayan köylüler olduğu ortaya çıkmaktadır (Faroqhi, 2017, 41).

Balım Sultanın faaliyet ve uygulamaları sonunda Bektaşiliğin Kalenderîlikten tam anlamıyla ayrılarak iyice derlenip toparlandığı, tarikatın merkezi olan hacı Bektaş zaviyesine bağlı sağlam bir taşra teşkilatının kurulduğu muhakkaktır. Nitekim bunun sonunda tarikat iktisadi bakımdan da güçlenmiş ve bağlı zaviyeler üzerinde bir kontrol mekanizması kurulabilmiştir. Böylece Bektaşilik, II. Mahmut tarafından 1826'da yeniçeri ocağıyla birlikte ilga edilinceye kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür (Ocak, 1992).

1908'deki II. Meşrutiyet'ten sonra da faaliyetlerine devam eden Bektaşilik 1925' te bütün tarikatların tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen ortadan kalkmış ise de gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Ocak, 1992).

Bektaşiliğin ibadet anlayışı, en eski ve temel ayin olan ayin-i cem de kendini gösterir. Bunun esası, İslamiyet'e girmeden önceki devirlerde Türkler arasında çok yaygın olan, evli çiftlerin katıldığı çok sıkı disiplin kaideleri içerisinde cereyan eden içkili dini toplantıya dayanmaktadır (Ocak, 1992). Ayrıca kurban kesme, dolu içme, lokma yeme gibi bir takım Erkanlara mahsus terceman ve gülbank adı verilen seçili dualar okunur. Bunlarla eski şaman duaları arasındaki çok yakın benzerlikler Bektaşilikteki Şamanizm tesirlerini belgeleyen noktalardır (Ocak, 1992). Velayetnamedeki Hacı Bektaş Veli'nin en belirgin niteliği, 12 imam soyunda nispet edilmesi, yani peygamber sülalesine mensup bir Seyyid olmasıdır. Babası İbrahim Sani, Musa el-Kazım soyundandır ve Horasan hükümdarıdır (Ocak, 1996, 164). Ocak, Hacı Bektaş'ı tarihi ve menkıbevi kişiliği olarak iki kısımda değerlendirmektedir (Ocak, 1996, 166).

Küçükken, Sufi lokman-ı Parende'nin sonra Ahmet Yesevi'nin yanında eğitilir. Daha sonra Ahmet Yesevi kendisine halifelik vererek Rum diyarına gönderir. Anadolu'ya gelmeden önce Mekke'ye giderek hac görevini de ifa eden Bektaş hacı unvanını alır. Dönüşte Necef ve Kerbela'yı da ziyaret ederek Anadolu'ya gelir (Ocak, 1996, 166) Hacı Bektaş Veli, Çepni oymağına mensup konar-göçer birkaç evin kışlağı durumundaki Suluca Karahöyük'e gelir. Kadıncık ananın evine misafir olur. Bu arada

kerametiyle dikkat çeker. Geçimini sağlamak için köyün sığırlarını güder (Ocak, 1996, 167).

Bir müddet sonra bugünkü dergâhının yerinde ilk inziva yeri olan Kızılca halveti yapar. Bugünkü tekke bu arazide yer almaktadır. Böylece hacı Bektaş veli artık kendini kabul ettirmiş ve mürit edinmeye başlamıştır. Ünü çabuk yayılır. Avucundaki yeşil beni göstererek Hz. Ali'nin mazharı olduğunu yani onun kendi bedeninde zuhur ettiğini ispat eder. Böylece Rum'un en büyük evliyası olur (Ocak, 1996, 167).

Ehl-i Hak inancı ile Bektaşilik arasında benzerliklerin bulunmasında ziyade, Hacı Bektaş Veli Sultan İshak'ın kaybolmasından sonra Anadolu'da ortaya çıktığı zuhur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Hacı Bektaş Ehl-i Haklarca varlığı bilinen ve saygı duyulan bir şahsiyettir. Hulul ve tenasüh gibi inançların yanı sıra cem gibi ortak ibadetleri bulunmaktadır. Ehl-i Haklarda bulunan Donadon inancı, Bektaşilerde de bulunmaktadır. Cem ibadeti veya töreni her iki toplulukta da yapılmaktadır. Her iki toplulukta da yapılan cem töreninde Semah olmaz. Bektaşilerde var olan Şart-ı İkrar töreni, Ehl-i Haklarda bulunan Baş Tapşırma töreni ile benzerlik göstermektedir. Her iki ritüelde inanca kabul ve giriş için yapılan geçiş ritüellerindendir. Bektaşilik, Ehl-i Hak inancı benzerlikleri bu kadardan ibaret değildir.

1.2.3.6. Muşaşilik

Muşaşilik inancı veya topluluğunun kurucusu, Seyyid Muhammed Fallah'tır. İmam Musa el-Kazım'ın soyundan geldiğini söyleyen Seyyid Muhammed Fallah, Vasıt' ta doğmuştur. Hille'de, Şii âlimlerinden Cemaleddin İbn-i Fehd'in yanında eğitim gördü. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yerde ve gökte devreden bir sır, Hz. Muhammed'in hakikatin perdesi, kendisinin de diğer peygamberler gibi bir peygamber ve Mehdi olduğunu iddia eden Seyyid Muhammed, görüşlerini önce Vasıt yakınlarındaki Arap kabileleri arasında yaymaya çalıştı. Bir süre sonra Duba'ya giderek Arap asıllı Meadi kabilesinin Neys kolunu kendine bağladı. Ertesi yıl Timurluların kontrolündeki Huveyza şehrine yerleşti. Bu sıralarda oğlu Seyyid Mevla Ali, Vasıt, Hille, Necef ve Kerbela'yı ele geçirerek Bağdat yakınlarındaki Ba'kuba ve Salman-ı Farisi'yi yağmaladı. Karakoyunlular ile Loristan bölgesinde yaptığı mücadelede öldü. Seyyid Muhammed ise 1461 yılında öldü (Özgüdenli, 2006).

Seyyid Muhammed'in oğlu Sultan Muhsin, Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasındaki mücadelelerden faydalanarak Bağdat civarından Basra Körfezi ve Lur dağlarına kadar geniş bir sahaya hâkim oldu. Daha sonra Şah İsmail, Muşaşileri zındıklıkla itham edip himayesi altına aldı. Bu tarihten itibaren Safeviler'in emri altına girdiler (Özgüdenli, 2006).

Günümüzde Ateşbeyi Hanedanı pirleri, Muşaşi soyadını kullanmaktadırlar. Ateşbeyi Hanedanının Pirleri Türkçe konuşmaktadırlar. Çoğu kez Muşaşi ve Ateşbeyi kavramları beraber kullanılmaktadır.

1.2.3.7. Haksarilik

Haksar kelimesi, Farsça toza bulanmış, toprağı andıran anlamına gelmektedir. Haksariler adlı bir topluluğun varlığından bahseden en eski kaynak, Zeynelabidin-i Şirvani'nin Riyazü's-Seyeha adlı eseridir. Bir rivayete göre Haksariyye, Feth Ali Şah döneminde İran'a gelen Kerim Han Zend'in oğlu Gulam Ali Şah tarafından kurulmuştur. Başka bir rivayete göre ise Sultan Celaleddin Haydar'ın kurduğu Celaliyye tarikatının bir şubesidir. Haksariyye mensupları Sultan Celaleddin Haydar'ın tayy-i mekân, aynı anda yedi veya kırk kişi olarak görünme gibi kerametleri olduğuna ve bundan dolayı çih-ten ve hef-ten diye bilinen mezarlıklarda gömülü bulunduğuna inanırlar.

Genellikle, Ehl-i Hak grupları içinde sayılan Haksarriyye mensupları Tanrının insanın bedenine veya şahsiyetine hulul ettiğine, farklı dönemlerde yedi bedende kendini gösterdiğine ve ölen kişinin ruhunun yaptıklarının cezasını çekmek için bir başka bedene göç ettiğine inanırlar. Bu şekilde 1000 bedeni dolaşan ruh gerçekle birleşerek kurtuluşa erer (Taheri, 1997). Günümüzde çoğunlukla Kirmanşah bölgesinde yaşamaktadırlar. Kendilerine özgü ritüelleri bulunmakla beraber Ehl-i Hak olduklarını söylemektedirler.

1.2.3.8. Nimetullahilik

Nimetullahiler, Nimetullah Veli tarafından kurulmuştur. Nimetullah Veli, 1330 yılında Halep'te doğdu. Uzun süre Kirman'da yaşamasından dolayı Nimetullah-i Kirmani diye tanınmaktadır. Kahire'de Kaygusuz Abdal'ın ikamet ettiği Mukataan dağındaki

mağarada halvete çekildi. Kahire'de geçirdiği üç yıllık dönemde Kalenderi olarak tanınan Nimetullah, ayrıca Bedreddin Simavi'nin şeyhi olan Seyyid Hüseyin Ahlati'den gizli ilimleri öğrendi. Ardından Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan şehirlerini dolaşıp Maveraünnehir bölgesine gitti. Erdebil'de görüştüğü Sadreddin-i Erdebil'den İbrahim Zahid-i Geylani'nin halvet anlayışını öğrendi ve bir şiirinde ona karşı sevgisini dile getirdi. Onun Türkmenlerin İslam'a girmesinde emeği olduğu rivayet edilir. Etrafında Türkmenlerin sayısı artınca Timur, Maveraünnehir 'den çıkmasını istedi. Daha sonra Kirman'a yerleşti. 1431 yılında Mahan'da öldü.

Nimetulahiyye, İran'da Şah Halilullah'ın Hindistan'a gitmeyip Kirman'da kalan oğlu mir Şemseddin ve torunları tarafından yayılmıştır. Safeviler döneminde tamamen Şiileşen Nimetulahiyye, Haydari, Safevi ve Kalenderi unsurların kaynaşma mahali olmuştur. Vahdet-i vücut görüşünü benimsemeleri, varlık anlayışlarını açıklarken sıkça ilm-i huruf sembolizmine başvurmaları, halkın kendileri hakkındaki sözlerine önem vermeleri yerleşik olmaktan çok seyyahlığı tercih etmeleri, On İki İmam ve Mehdi inancı bu unsurların ortak anlayışları arasında zikredilebilir (Kılıç, 2007).

1.2.3.9. Nizari İsmailiği

İran'daki Nizari İsmailileri, 1256 yılında Hülagü'nün istilasına maruz kaldılar. Alamut kalesini ele geçiren Hülagü güçleri karşısında tutunamayan son Alamut hâkimi Rükneddin Hürşah yakındaki Meymundiz kalesine kaçtı. Daha sonra öldürüldü. Mensupları da bulunup öldürüldü (Öz, 1997).

İran Nizari devleti, Hülagü komutasındaki Moğol ordusu tarafından 1256 yılında Alamut' un zaptıyla beraber ortadan kaldırıldı. Moğol ordusunun kıyımından Rudbar ve Kuhistan gibi kimi bölgelerdeki İsmaililer, bulundukları yerlerde sıkı bir takiyye örtüsüne sarınarak varlıklarını devam ettirebilmenin yollarını aradılar (Ay, 2012, 57).

İsmaililik, İmam Cafer el-Sadık'ın ölümünde sonra, yeni imamın Cafer'in hangi oğlu olacağı üzerine çıkan tartışmalar sonucunda gelişen bölünme sonucu doğmuştu. Bu bölünme sonucu, bir grup İsmail b. Cafer'i, bir grupta Musa b. Cafer'i tutmuş daha sonraki yüzyıllarda İsmaili seçenler İsmaililer, Musa'yı seçenler on iki imamcılar olarak adlandırılmışlardır (Ay, 2012, 155).

İsmailiğin tarih sahnesine en somut biçimde çıkışı, ilk olarak Karmati hareketiyle olmuş, bu hareketin bir uzantısı olarak doğan Fatımi halifesi el-Mustansır'ın ölümü üzerine İsmailiğin, Musta'lilik ve Nizarilik olarak ikiye ayrılmasından sonra, Nizarilik, Fatımi yönetiminden koparak İran'da Hasan-ı Sabbah'ın önderliğinde kendi bağımsız Nizari örgütlenmesini kurdu (Ay, 2012, 155). 1256 yılında Moğollar tarafından Nizari devletinin sonu geldi. Nizari İsmailiği bu tarihten sonra İran'da tasavvuf kisvesi altında varlığını devam ettirdi (Ay, 2012, 156).

İsmailiğin tarihi, altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın 765'de ölümünden sonra yerine kimin geçeceği konusunda yaşanan tartışmalarla başlar (Tan, 2015, 80). İsmailiğin merkezi başlangıçta Huzistan'daki Ahvaz ve Askar Mukram şehriydi. Gizli imamların öncülüğünde sürdürülen yeraltı faaliyetleri yaklaşık bir asırlık süre sonunda 874 yılında belli bir neticeye ulaştı ve eş zamanlı olarak İslam coğrafyasının Irak, Horasan, Yemen, Mağrib gibi bölgelerinde İsmaili dailer ortaya çıktı (Tan, 2015, 86).

Alamut'un düşüşü sonrası imamlarından yoksun kalan Nizariler için tasavvuf çevreleri, gerek dönem coğrafyasının dini-sosyal yapısından, gerek Nizarilerin inanç ve doktrinlerinden dolayı Nizariler için oldukça uygun bir sığınaktı. Nizari İsmailiğinin, tasavvuftaki mürit-şeyh ilişkisine benzer hiyerarşik yapısı, bir tarikatınki gibi dış dünyaya kapalı oluşu sayesinde, herhangi bir tasavvuf akımından pek de ayırt edilemeyecek özelliklere sahipti (Ay, 2012, 156). Bu yapısal ve doktirinsel benzerlik, bu akımların doğrudan ya da dolaylı olarak İsmaili doktrininden etkilenmeleriyle sonuçlandı (Ay, 2012, 156).

İsmaili inançta: Allah, beraberinde bir şeriat taşıyan altı peygamber göndermiş olup bunlar sırasıyla Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'dir. Bunlar haftanın günleriyle de ilişkilendirilmektedir. Hz. Âdem Pazar, Nuh pazartesi, İbrahim Salı, Musa Çarşamba, İsa Perşembe ve Muhammed Cuma'dır. Cumartesi ise Mehdi'dir. Bunlar vahyi ve beraberinde getirdikleri şeriatı insanlara bildirmekle yükümlü oldukları için natık olarak adlandırılırlar. Ancak her bir natıkın yanında bir vasi bulunmaktadır. Buna göre Âdem'in vasisi Habil, Nuh'un vasisi Sam, İbrahim'in vasisi İsmail, Musa'nın vasisi Harun, İsa'nın ki Şem'ünüs- Safa'dır. Muhammed'inki ise Ali b. Ebu Talip'tir (Tan, 2015, 88).

Natık ve Samitler birbirlerinin tamamlayıcısıdırlar. Natıklar Allah'ın vahiy ettiklerini bildirir. Samitler ise bunların batın manalarını bildirir (Tan, 2015, 88). Bu durum Ehl-i Haklar'da bulunan yediler ve ikinci yediler ile benzerlik göstermektedir.

1.3. Ehl-i Hak Coğrafyası

Ehl-i Haklar, İran siyasi coğrafyasında geniş bir bölgede, dağınık olarak yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancının ortaya çıktığı bölge günümüzde İran-Irak sınır bölgesi yakınlarında olan Pave şehri içerisinde bulunan Perdiver'dir. Ayrıca, Sultan İshak'ın doğum yeri olan Berzence köyü, günümüzde Irak sınırları içerisinde Süleymaniye şehrine bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle karşımıza kuruluş aşamasında bile bir coğrafya çizmenin zorluğu çıkmaktadır. Kuruluş ve yayılmasına bağlı olarak, Ehl-i Hak coğrafyası genişleyip çeşitlenmiştir. Bu coğrafi dağılımın sebeplerine çalışma boyunca değinilmiştir. Ancak, ekonomik ve siyasi sebepler bu dağılımın başlıca sebepleridir. Bu nedenlerin yanı sıra farklı bölgelerde ortaya çıkan zuhurlarda bu duruma sebep olarak gösterilebilir. Ehl-i Hak inancı ve topluluğu için önemli merkezlerden olan Kirmanşah şehri, tarih boyunca birçok siyasi yapı arasında sürekli olarak el değiştirmiş ve önemli savaşlara sahne olmuştur. Bu durum sonucunda burada yaşayan topluluklar zaman zaman göçlere maruz kalmışlardır. Ehl-i Hak inancı bu duruma kendine özgü bir esas geliştirmiştir. Bu esasa 72 pir inancı denilmektedir. 72 Pirler Orta-Doğu'da bulunan birçok şehirden Sultan İshak'ın yanına gelip irşat olmuşlar ve Ehl-i Hak inancını diğer coğrafyalara yaymışlardır (Tabibi I., 1971, 1126).

Ehl-i Hak inancı, kuruluşu ve sonrasında sosyal olarak köylüler ve göçebeler arasında yayılmasına paralel olarak daha çok kırsal bölgelerde varlık göstermiştir. Ancak bu durum günümüzde farklılık göstermektedir. Ekonomik sebeplerden dolayı, Ehl-i Hak topluluğuna mensup kişiler şehir merkezlerine göç etmişlerdir. Şehir merkezlerinde sanayi kuruluşlarında çalışmaktadırlar. Sahadan elde ettiğimiz veriler doğrultusunda artık Ehl-i Hakların kırsal kesimlerde değil, daha çok şehir merkezlerinde yaşadıklarını görülmektedir. Bu yüzden denilebilir ki, günümüzde Ehl-i Haklarının çoğu Tahran'da yaşamaktadır.

Ehl-i Hak inancı, kuruluş zamanındaki yaşam bölgeleri genellikle Ehl-i Hak büyüklerinin ziyaret yerlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Yine bu durum günümüzde

farklılık göstermektedir. Kuruluş sonrasında ortaya çıkan zuhurlar ve daha sonralarda şehirleşme ile beraber Ehl-i Hak coğrafyası, bir çerçeve çizilemeyecek kadar geniş bir alanı kaplamıştır. Bu nedenle denilebilir ki, kuruluşta Kirmanşah eyaleti daha sonrasında Loristan, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Gilan, Mazenderan, Tahran eyaletlerine yayılmıştır. Aşağıda, Ehl-i Hak yaşam bölgeleri isim isim verilmiştir. Ehl-i Hak yaşam bölgelerini İran idari taksimatına göre sunmak, çalışmanın yöntemine daha uygun olacaktır.

İran'da yaşayan Ehl-i Hakların coğrafi dağılımını ortaya çıkarmak ve bir çerçeve çizmek oldukça güçtür. Bu nedenle ana kaynaklarda yer alan yaşam bölgelerine ziyaretler yapılmıştır. Ehl-i Hakların kutsal kitabı Serencam'da belirtilen Perdiver'e birden fazla ziyaret yapılmıştır. Bunun yanı sıra gerek yapılan çalışmalarda belirtilen, gerek ise görüşme yaptığımız Ehl-i Haklardan elde ettiğimiz bilgilerden, Ehl-i Haklar için kutsal kabul edilen yaşam bölgelerine ziyaretler yapılmıştır. Bu nedenle, Kerend-i Garb, Gerehban, Sahne, Tebriz, Mazenderan, Serpol-Zahab, Kasr-ı Şirin gibi yerleşim bölgelerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, yapılan çalışmalarda belirtilen Ehl-i Hak köylerinin isimleri kıyaslanmıştır. Yapılan çalışmalarda yer almayan yaşam bölgeleri, yaptığımız görüşmelerden yola çıkarak elde edilmiştir.

1.3.1. Kirmanşah

Kirmanşah, İran'ın batısında bulunan İran'ın kadim şehirlerinden birisidir. Kirmanşah eyaletinin başkenti veya merkezi konumunda olan şehir Kirmanşah' tır. Eyalet nüfusu yaklaşık iki milyondur. Etnik olarak Kırmançi konuşan topluluklar, Soranice konuşan topluluklar ve Türkçe konuşan topluluklardan oluşmaktadır.

Kirmanşah, Ehl-i Hak topluluğu için önemli olan ziyaret yerlerinin bulunduğu yerdir. Şüphesiz bunların başında Perdiver ve Gerehban ziyaretleri gelmektedir. Sultan İshak ziyareti, Ehl-i Hak anlatılarında sıkça bahsedilen Perdiver'de, bugün Pave şehrinde bulunmaktadır. Ateşbeyilerin ziyareti ise Gerehban'da bulunmaktadır. Perdiver nehrin ötesi anlamına gelip, burada bahsedilen nehir Sirvan nehridir. Sultan İshak ziyareti Sirvan nehri kıyısında derince bir vadinin içinde yer almaktadır. Bu sebepledir ki Kirmanşah, Ehl-i Haklar için önemli merkezler arasında yer almaktadır. İslam Abad-ı Garb, Kerend-i Garb, Sahne, Serpol-Zahap, Kasr-ı Şirin gibi Kirmanşah eyaletine bağlı olan şehirlerde Ehl-i Haklar yoğun olarak yaşamaktadırlar (Camizade ve Veysi, 2016,

129; Hodabende, 2004, 55; Afşari, 1992, 386; KK-5). Kirmanşah eyaletin de bulunan yerleşim bölgeleri bağlı oldukları şehristanlara göre aşağıda sıralanmıştır.

Kirmanşah şehrine bağlı yerler: Gerehban ve köyleri, Osmanvend bölgesi ve köyleri, San Rüstem, Mahideşt ve çevresi, Bilaver ve çevresi, Miyan Derbend, Bala Derbend, Poşt Derbend, Kengaver, Rahmet Abad, Feş, Serab, Kasım Abad, Tutşamalan, Gazvineh, Sermest, Hacı Abad, Rüstem Abad'ın Köyleri, Karakuzulu Payin,[14]Karakuzulu Bala[15], Rüştiyan, Hersin ve civarı Kirmanşah Şehir merkezine bağlı Ehl-i Hak yaşam bölgeleridir (Muhammedi, 2006, 43; Hodabende, 2004, 55; Mehdiyani, 2014, 112; Gocaveri, 1997, 45; Kubadi, 1996, 84; KK-5). Bu bölgeler de önemli bir Ehl-i Hak nüfusu bulunmaktadır. Kirmanşah içeresinde bulunan cemhanelerin birçoğu bu bölgelerdedir.

Kerend-i Garb'a bağlı yerler: Irak sınırında, Kasr-ı Şirin yolu üzerinde bulunan bu yerleşim yeri önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Reycab'da Baba Yadigâr, Kerend'de Pir Bünyamin, Bargâh-ı Davud Kebud Sevar, Pir Musa Kalem Zer, Tutşami'de Seyyid Bereke Makberi, Seyyid Rıza Kabri, Baba Yadigâr'da Seyyid İsmail Kabri, Behlül 'ün Kabri ki Behlül Mağarası olarak adlanan yer burada bulunmaktadır. Kubadi, burada 155 bin Ehl-i Hak yaşadığını söylemektedir. Bu bilgiyi Hodabende, Muhammedi ve Gocaveri'de Kubadi'den alıntı yaparak belirtmektedirler (Hodabende, 2004, 56; Kubadi, 1996, 84; Mehdiyani, 2014, 112). Günümüzde de Kubadi'nin 1996 yılında yaptığı çalışmada belirttiği kadar yoğun Ehl-i Hak nüfusunun olduğu gözlemlenmiştir.

Kerend-i Garba Bağlı köyler: Tutşami, Goracub, Kale-i Zencir, Tüfenkçi, Banyaran, Ban Zerd, Molla Serane, Harir, Sermil, Sorhe Liz, Gehvare, Beyam, Berevend, Gürgan, Biyamend köyleri Kerend-i Garb'a bağlı olan Ehl-i Hakların yaşadıkları yerlerdir (Muhammedi, 2006, 44; Gocaveri, 1997, 44; Hodabende, 2004, 56).

İslam Abad-ı Garb'a bağlı yerler: Çongar, Sencabi, Guzaran, Celilvend. Ayrıca 40 bin Ehl-i Hak'ın burada yaşadığı da araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Kubadi, 1996, 84; Gocaveri, 1997, 45; Muhammedi, 2006, 44; Camizade ve Veysi, 2016, 129; Hodabende, 2004, 57).

---

[14] Yazılı kaynaklarda belirtilmeyen bu köyde Ehl-i Hakların yaşadığı saha çalışması ile elde edilmiştir.
[15] Yazılı kaynaklarda belirtilmeyen bu köyde Ehl-i Hakların yaşadığı saha çalışması ile elde edilmiştir.

Serpol Zahap'a bağlı yerler: Pis Pis, Reşid Abbas, Dol-i İlyas, Celalevend-i Sofli, Karre Bala, Poşt Teng, Dehistan-ı Bezmirabad köyleri Serpol Zahap'a bağlı olan Ehl-i Hakların yaşadıkları yerlerdir. Ayrıca Serpol Zahab'ın 53 köyünün Ehl-i Haklardan oluştuğunu araştırmacılar söylemektedir (Hodabende, 2004, 56; Gocaveri, 1997, 46; Kubadi, 1996, 84).

Kasr-ı Şirin'e bağlı yerler: Kasr-ı Şirin merkezi ve köylerinin yaklaşık yüzde on kısmının Ehl-i Haklardan oluştuğu belirtilmektedir. Bu bölge Irak sınırında yer almaktadır. Bölgeden Perdiver'e uzanan bir yol bulunmaktadır. Doğal bir geçiş güzergâhı oluşturan bölgede Perdiver'e birçok Ehl-i Hak köyü gözlemlenmiştir (Gocaveri, 2009, 46; Kubadi, 1996, 84; Muhammedi, 2006, 44; Hodabende, 2004, 47).

Sahne ve Dinever'e bağlı bölgeler: Sahne şehri, önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Şehirde beş tane Cemhane bulunmaktadır. Önceleri şehirde cami bulunmazken günümüzde Şiilerin buraya yerleşmeleri sonucu cami yapılmıştır (KK-9.). Bu şehirde on bir hanedana mensup kişiler bulunmasına rağmen çoğunlukla Şah İbrahimi ve Hamuşi hanedanlarına mensup Ehl-i Haklar yaşarlar. Kirmanşah Ostanında Sahne şehri, Kerend 'den sonra en yoğun Ehl-i Hak nüfusunun olduğu yerleşim yeridir. Burada yaklaşık 40 bin Ehl-i Hakk'ın yaşadığı söylenmektedir. Bu da nüfusun yaklaşık yüzde 30 ila 50 arasının Ehl-i Hak olduğunu göstermektedir. Kengaver ve Esad Abad arası Sahne'nin tamamı Ehl-i Hak'tır. Kerim Abad, Ceyhun Abad, Dinever önemli Ehl-i Hak merkezlerindendir. Ehl-i Hak büyüklerinden Şah Name-i Hakikat adlı eserin yazarı Hacı Nimetullah Ceyhunabadi bu bölgede doğmuştur (Hodabende, 2004, 56; Gocaveri, 1997, 46; Camizade ve Veysi, 2016, 129; Muhammedi, 2006, 44; Mehdihani, 2014, 91; Kubadi, 1996,84).

1.3.2. Loristan Eyaleti

Loristan eyaleti, adını Lorca konuşan halktan alan yerleşim bölgesidir. İran'ın güney batısında bulunmaktadır. Yaklaşık iki milyona sahip olan Loristan eyaleti, Ehl-i Hakların yaşadığı önemli yerleşim bölgelerindendir. Ehl-i Haklar, kuruluş yıllarında Kirmanşah eyaletinde yaşamaktaydılar. Daha sonraları zuhurlara bağlı olarak yerleşim bölgeleri genişledi. Şah Hoşin Loristan' da zuhur etmiştir. Bu sebeple burada Ehl-i Hak nüfusu oluşmaya başlamıştır. Bu eyaletin başkenti veya merkezi Hürremabad şehridir. Ehl-i Haklar Loristan' da dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Loristan eyaleti içerisinde

özellikle Kuhdeşt ve Nur Abad'a bağlı köylerde Ehl-i Haklar yaşamaktadırlar. İlam Abad-ı Garb yolunda bulunan Bilvaran ve Eb'ul Vefa köyleri önemli Ehl-i Hak merkezlerdendir. Ayrıca Kuhdeşt şehrini Tekiye köyünde Ali Kalender'in ziyareti bulunmaktadır. Bu nedenle bu bölgede Ali Kalender hanedanından aileler yaşamaktadırlar. Bunun haricinde özelikle Ateşbeyi hanedanına bağlı aileler ve Zevalnur hanedanına bağlı aileler yine bu bölgede yaşarlar. Loristan Ostanında alan çalışması yapılmamıştır. Bilgiler yazılı kaynaklardan elde edilmiştir (Kubadi, 1996, 85; Muhammedi, 2006, 23; Hodabende, 2004, 58).

1.3.4. Azerbaycan-ı Şarki Eyaleti

Tebriz şehri, Doğu Azerbaycan eyaletinin başkenti veya merkezidir. Önemli Ehl-i Hak nüfusuna sahip olan Tebriz'de, Ehl-i Haklara 'Gorani' denilmektedir (Gocaveri, 1997, 47; Tabibi, 1973, 53). Minorsky bu kelimenin Türkçe, 'Görmek' fiilinden türemiş olduğunu söyler. Tebriz şehrinde özellikle Ilhıcı bölgesinde Ehl-i Haklar 'Kırklar' diye anılan topluluk ile beraber yaşamaktadırlar. Ayrıca, Maku ve çevresinde de önemli Ehl-i Hak nüfusu bulunmaktadır. Burada Ehl-i Haklar'a Karakoyunlu denilmektedir (Muhammedi, 2006, 23; Kubadi, 1996, 85; Hodabende, 2004, 59). Tebriz, tarihi süreç içerisinde özellikle Hülagü zamanından günümüze Kızılbaş topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, Şah İsmail zamanında hat safhaya ulaşmıştır. Günümüzde de Ehl-i Hakların yanı sıra birçok Kızılbaş topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Tebriz şehir merkezinde, Goranilerin yaşadığı mahalle bulunmaktadır. Özellikle, Gülizar Mahallesi bunlar içinde önemlidir. Bu bölgede çok sayıda Cemhane vardır.

1.3.5. Azerbaycan-ı Garbi Eyaleti

Urmiye, bu eyaletin başkenti veya merkezidir. Şehirde çok sayıda Cemhane bulunmaktadır. Önemli bir Ehl-i Hak nüfusuna sahiptirler. Bu bölgede yaşayan Ehl-i Haklara, Abdal Beyi denilmektedir. Bu durum, Ateş Bey'in kardeşi Abdal Bey'in bu bölgeye göç edip yaşaması ile ilgilidir. Bu bölgede Ehl-i Hakların yaşadığına dair bilgiler görüşme yaptığımız kişiler tarafından verilmiştir. Urmiye şehrinde Ehl-i Haklara ait bir Cemhane bulunmaktadır (KK-18).

1.3.6. Tahran Eyaleti

Tahran, İran'ın başkenti ve en kalabalık bölgesidir. Tahran, günümüzde en çok Ehl-i Hak'ın yaşadığı yerdir. Ateşbeyilerin lideri Nizam Muşaşi, Şah Hayas hanedanının lider aileleri ve Ceyhunabadi ailesi Tahran'da yaşamaktadırlar. Tahranda birçok Cemhane bulunmaktadır. Tahran'da Rudhan, Veramin'de çok sayıda Ehl-i Hak yaşamaktadır. Tahran'da İmam Hüseyin meydanında bulunan cemhanede çok sayıda cem töreninde katılımlı gözlem yapma şansı bulunmuştur.

1.3.7. Gilan ve Mazenderan Eyaleti

İran'ın kuzey kesimini oluşturan bu eyaletlerde Ehl-i Haklar, Ali İlahi olarak bilinmektedirler. Genellikle, Mir ve Ateşbeyi hanedanlarına bağlı Ehl-i Haklar bu bölgede yaşamaktadırlar. Burada özellikle Kelardeşt bölgesi önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Burada yaşayan Ehl-i Haklar daha öncesinde İran'ın batı bölgelerinde yaşarken, daha sonrasında buraya göç etmişlerdir. Firuz Kala ve Kelardeşt'e bağlı köyler genel olarak Ehl-i Hak'tırlar. Kaçarlar hükümeti devrinde meydana gelen Kelardeşti Seyyid isyanı bu bölgede çıkmıştır (Hodabende, 2004, 39; Gocaveri, 1997, 47; Muhammedi, 2006, 23; KK-17).

1.3.8. Zencan ve Hemedan eyaletleri

Hemedan ve Zencan bölgesi tasavvufi tarikatlar ve tarikatlar için tarih boyunca ayrı bir önem taşımışlardır. Hemedan eyaletinde Ehl-i Haklar, dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Esad Abad ve Nader Abad köyleri önemli Ehl-i Hak bölgelerindendirler. Esad Abad' da Behraz köyü, Nader Abad, Helur-ı Payin'de yaşarlar. Ayrıca; Tepe-i Musalı, Koşin, Pol Şikest, Hisar-ı Şarki, Çeşme-i Kebud, Revan, Kışlak, Salih Abad civarı, Mübarek Abad çevresi, Nihavend çevresi, Mollasan köyü, Deh Serhe, Kol Kol köyü, Hacıabad, Şahinabad, Segavil köyleri. Hemedan ve Zencan' da Ehl-i Haklar dağınık olarak yaşamaktadırlar (Hodabende, 2004, 58; Muhammedi, 2006, 24).

Kubadi'nin 1996, Gocaveri'nin 2009, Hodabende'nin 2004 ve Muhammedi'nin 2006 yılarında yaptıkları çalışmalarda Ehl-i Hak yaşam bölgeleri belirtilmektedir. Birbirinin devamı şeklinde olan bu çalışmalar, Ehl-i Hak coğrafyasını ve demografik yapısını çizmek için bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Bu çalışma Ehl-i Hak demografik yapısı

ve coğrafyasını belirtmek için yukarıdaki çalışmaların devamı niteliğindedir. Sahadan elde ettiğimiz veriler ile birleştirerek Ehl-i Hak coğrafyası ortaya çıkarmaya çalıştık.

Tablo 1. Ehl-i Hak nüfus cetveli (Hodabende, 2004, 66).

Hanedan	Nüfus	Yaşadıkları Bölgeler
Ateşbeyiler	118500	Kirmanşah, Zencan, Hemedan, Gilan, Tahran, Loristan.
Şah İbrahimi	102000	Kirmanşah, Zencan, Hemedan, Azerbaycan, Tahran, Loristan.
Hamuşi	8700	Kirmanşah, Hemedan, Loristan
Ali Kalenderi	75900	Loristan, Kirmanşah
Yadigâr	65100	Kirmanşah, Hemedan, Loristan
Şah Hayasi	46200	Kirmanşah, Loristan, Tahran
Miri	48000	Kirmanşah, Hemedan, Zencan, Tahran, Gilan
Zevalnuri	39000	Loristan, Kirmanşah
Seyyid Dervişi	34200	Loristan, Kirmanşah
Mustafayi	30000	Zencan, Hemedan
Baba Haydari	26400	Kirmanşah
Baba Meleki	22800	Kirmanşah
Han Ahmedi	18000	Kirmanşah, Kerkük
Cüneydi	15000	Hemedan, Zencan
Pir Rüstem	12000	Hemedan, Zencan
Kırklar	3600	Tebriz
Hacı Baveysi	7200	Kirmanşah,
Seyyid Ebü'l Vefa	3000	Loristan, Kirmanşah
Toplam	**755000**	**İran**

Yukarıda yer alan nüfus cetvelinin sayısal verileri tartışmalı olsa da, İran siyasi coğrafyası içerisinde yer alan Ehl-i Hakların yaşadıkları bölgeler ve nüfusları hakkında genel bir bilgi vermektedir. Ehl-i Hakların gerçek nüfuslarını ortaya koymak pratik olarak mümkün değildir. Bu sayılar ancak, Baş Tapşırma törenleri sonrasında kişilerin isimlerinin yazıldığı Hanedan defterleri ile belirlenebilir. Bu defterleri ise Hanedanın Piri haricinde kişilerin ulaşması mümkün değildir.

Araştırmacıların belirttikleri yaşam bölgeleri önceden bildiğimiz için, saha çalışması sırasında kaynak kişilere bu bölgeleri sorma imkânı bulduk. Burada çalışmamızın yönteminin uygunluğunu görmüş olduk. Etnografik alan çalışmalarında saha hakkında bilgi veren çalışmaların önceden bilinmesi saha çalışması sırasında önem arz etmektedir.

1.4. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı ve Kurumlar

Ehl-i Hak inancı kurulduğu zaman, bir topluluk meydana getirmiştir. Bu duruma bağlı olarak, Ehl-i Hakların kültürel yaşamlarında sosyal yapılar ve kurumlar oluşmuştur. Bu süreç Ehl-i Hak inancının kuruluşunda günümüze kadar bir süreyi kapsamaktadır. Bu nedenle izahı verilecek sosyal yapı ve kurumların Sultan İshak zamanında temelleri atılmış, sonrasında değişimler ile beraber günümüzdeki şeklini almıştır. İnanç içerisinde var olan zuhur ve donadon inanışları bu yapılara hiyerarşi ve süreklilik kazandırmıştır. Zuhur eden kişiler, Tanrıyı temsilen inancın büyükleridirler. Bu zuhurlara eşlik edenler ise hiyerarşide zuhurdan aşağıda ve topluluğa mensup olanlardan yani Taife[16]'den yukarıdadırlar. Böylece yönetim sistemi ve topluluk içerisindeki sosyal yapılar meydana gelmiştir. Bu yapılar, inancın işleyişini, sürekliliğini ve yönetilmesini kolaylaştırmaktadır.

Ehl-i Hak inanç sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan Ehl-i Hak topluluğu, yine bu inanç bağlamında ortaya çıkışından günümüze hem bu yapıyı korumak hem de inanç sisteminin devamlılığını sağlamak amacıyla, inanç sistemine bağlı olarak sembolleştirdiği yapı taşlarını değerler sistemine kodlamıştır. Bunun sonucu olarak denilebilir ki özellikle aşağıda değinilecek olan Hanedanlar kutsal şahsiyetlerden vücuda gelen ve dünyevi ihtiyaçları karşılayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ehl-i Hak inancının anlatılarında, 'yediler', 'ikinci yediler', 'kırklar', '72 Pirler' gibi, donadon inancına bağlı olarak, beden değiştiren ve inancın kuruluşundan günümüze kadar varlığını sürdüren sosyal tabakalar veya kutsallar grubu bulunmaktadır. Anlatıların ve yazılı kaynakların tamamında, bu kişilerden bahsedilmektedir. Sahada elde ettiğimiz veriler ile yaptığımız değerlendirmelerde bunlar içerisinde yer alan Yediler'e diğerlerine göre daha fazla önem verildiği görülmektedir. Diğer grupların neredeyse tamamı hakkında yetersiz bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kurulan hanedanlara soy bağı ve kaynaklık etmeleri sebebiyle hanedanların pirleri, ikinci yedilerin donlarıdır. Bundan dolayı diyebiliriz ki günümüzde Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında Yediler ve İkinci Yediler varlıklarını sürdürmektedirler. Diğerleri ise belirsiz veya araştırılmaya muhtaçtır.

---

16 Ehl-i Haklar, Ehl-i Hak olan kişilere Taife demektedirler.

Ehl-i Hakların kültürel hayatlarındaki sosyal yapılarda değinilmesi gereken diğer önemli noktada kurdukları sanal akrabalıklar veya kardeşliktir. Her hanedan bir aile şeklinde yapılanmıştır. Böylece kan bağına dayanmayan hanedanlar oluşmuştur. Anadolu'da bazı Alevi bölgelerdeki 'aşiret' kavramı, Ehl-i Haklarda 'taife' olarak adlandırılmaktadır. Ehl-i Hakların kutsal aileleri olan Hanedanlar kan bağına dayanan bir yapıya sahip değildir. Kan bağı sadece Pir soyunda bulunmaktadır. Bu durumun sonucu olarak, etnisite Ehl-i Hak toplumsal yaşamı için önemli değildir. Ehl-i Hak inancı, inanç merkezli bir topluluk ortaya çıkarmış ve etnisiteyi bu yapı bağlamında ortadan kaldırmıştır. Hemen her hanedan içerisinde Türkçe, Farsça, Lorca, Kırmançca, Goranice konuşan kişiler bulunmaktadır (KK-5). Sadece hanedanların Seyyid soyları ikinci yedilere dayanmaktadır. Hanedan mensupları bağlı bulundukları hanedandaki kişiler ile kardeştirler. Hanedanların pirleri, kendi hanedanlarından kişiler ile evlenemezler. Bunun yanı sıra özellikle zuhur cetvelleri baktığımızda burada bulunan kişilerin farklı milletlerden oldukları da görülür. Yediler içinde yer alan Şah İbrahim'in belki de en önemli takipçisi olan Bayrak Kuşçuoğlu Türk'tür ve Türkçe kelamlar söylemiştir. Cemhane de katıldığımız bir cem sırasında Kuşçuoğlu'nun kelamlarının okunduğunu gözlemledik. Bu ceme katılanlar arasında Goranice konuşan kişilerde bulunmakta idi. Yine aynı şekilde Sultan İshak kaybolunca, Anadolu'da Hacı Bektaş-ı Veli olarak zuhur ettiği Serencam'da ve anlatılarda yer almaktadır. Bu sebepler sonucunda diyebiliriz ki inanç merkezli bir topluluk olan Ehl-i Haklar, etnisiteye önem vermeyip sanal akrabalıklar meydana getirmişlerdir. Şüphesiz bu durumun sebebi, kuruluşu ve sonrasındaki siyasi durumlardan kaynaklanmaktadır. Moğol akınları bu coğrafyada bir yıkım meydana getirmiştir ve siyasi yapıları ortadan kaldırmıştır. Bu siyasi yapılara bağlı bulunan halk, yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayış kendisini dünya işlerine önem vermeyen sufi inançlara yönelme ile sonuçlanmıştır. Bunlardan biri olan Ehl-i Hak inancı, bünyesinde birçok etnik unsuru ve bunların kültürlerini taşır. Böylece bünyesinde birçok etnik özelliğin, kültürün ve inançların izlerini taşıyan inanç merkezli bir topluluk meydana getirmiştir.

Ehl-i Hak topluluğu kapalı bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Kubadi, 1996, 89). Yaptıkları ritüelleri kendilerinden olmayanlardan gizlemektedirler. Bu durumun sebebi Sır olarak görülen esasların aşikâr olmasını önlemektir. Şüphesiz bu durumun diğer bir sebebi, diğer topluluklar tarafından yapılacak olan sözlü veya fiziki saldırıları

önlemek amacı da taşımasıdır. Ancak bu kapalı topluluk özelliği bazı hanedanlarda görülmez. Örneğin, Haydariler yaptıkları törenlerin videolarını çekerler. Buna karşın Ateşbeyiler bu konuda hassastırlar. Kapalı topluluk tespitimiz genel olarak söylenebilir ve istisnaları da sahada gözlemlenmiştir.

1.4.1. Sosyal Kurumlar

Toplumsal kurum, bir toplumun temel kaygıları ve faaliyetlerini düzenleyen ve toplumsal ihtiyaçlarını (düzen, inanç ve üreme) karşılayan tüm yapısal bileşenleri karşılamaktadır (Marshall, 1999, 438). Ehl-i Hak topluluğu inanç merkezli bir topluluk olduğu için Ehl-i Hak değerler sisteminin oluşturduğu bir takım sosyal kurumları meydana getirmiştir. Bu kurumlar, Ehl-i Hak inancının kuruluşundan günümüze kadar topluluğun varlığını korumasını sağlamıştır. Ehl-i Hak topluluklarının işleyişini düzenleyen bu kurumları anlamak ve anlamlandırmak için klasik metinleri okumak yeterli değildir. Bu metinlerde verilen açıklama ve yorumlar ancak sahadaki gözlem ve tecrübeler ile beraber anlamlı olmaktadır.

1.4.1.1. Taife

'Taife' ya 'Tayfa', özellikle Ateşbeyi hanedanına mensup olan Ehl-i Hakları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kelime anlamı olarak aşiret, klan anlamlarına gelmektedir. Bu şekildeki benzer tanımlamayı, Anadolu'da yaşayan Anşa-Bacılılarda ki Aşiret kelimesinde görmekteyiz. Ehl-i Hak inancında ve topluluğunda, inananları ve yönetici olmayan kitleyi ifade etmek için kullanılan bu kavram hakkında yazılı kaynaklar fazlaca bilgi vermemektedir. Bu başlık altındaki veriler sahada yapılan gözlem ve görüşmelerden elde edilmiştir.

Ehl-i Hak Hanedan sistemi, başlangıçta soy esasına dayalı olarak kurulmuştur. Ancak daha sonraları özellikle siyasi yapıların baskıları nedeniyle bu durum ortadan kalkmış ve hanedanlara farklı soylardan kişiler katılmışlardır. Bu durumda günümüzdeki Ehl-i Hak hanedanlarındaki, kişiler için kan bağının var olduğunu söylemek güçtür. Aralarında kan bağı bulunmayan, Taifeyi birleştiren bağlı oldukları Hanedanların Pirleridir.

Ehl-i Hak Taifeleri, Hanedanların pirlerine karşı sorumlulardır. Düzenli olarak Cem törenlerine katılmaları gerekmektedir. İnanç içerisinde yer alan diğer ritüelleri eksiksiz olarak yerine getirmek zorundadırlar.

1.4.1.2. Pir

Ehl-i Hak topluluğu içerisinde Pirlik Kurumunun önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu kurum, Sultan İshak zamanında Hanedan sisteminin oluşturulmasıyla beraber ortaya çıkmıştır. Pirlik, Sultan İshak zamanında, Pir Bünyamin ve donlarına verilmiştir. Bu kişi, padişahın izniyle yeni üyelere rehberlik eder ve onları padişaha sevk eder. Uygulamada Seyyid ailesi üyeleri bu mertebede bulunmaktadırlar. Her hanedan da bir pir soyu bulunmaktadır. Pir soyundan olan kişiler inanca ve topluluğa girecek olan kişileri Baş Tapşırma töreninde Sultana ulaştırırlar. Sultan İshak, pir olarak Bünyamin'i seçmiş ve ona baş bağlamıştır. Bu kurum hakkında bazı karışıklıklar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi pir olan kişi Bünyamin'i temsilen ise, hanedan soyundan gelen Seyyid ile aynı kişi nasıl olur? Bu durum Bünyamin'i temsil eden kişilerin zamanla kaybolması ve bu boşluğun Seyyid'e verilmesi ile açıklanabilir (KK-13). Bu nedenle günümüzde ki anlamı ile beraber çalışmada kullanılmıştır. Yazılı kaynakların belirtiği Pir soyunun Bünyamin'den gelme durumu, sahada gözlemlenmemiştir. Bu karışıklık görüşme yaptığımız kişilerce de belirtilmektedir. Pir Soyunun Bünyamin olduğu söyleyen kişilere; Hanedanınızın Pir'i Bünyamin donunda ise Nasıl Sultan'ın mazharı olabilir? Diye sorduğumuzda, belirsiz ve çelişkili cevaplar almaktayız. Ehl-i Haklar yazılı kaynakları ve yapılan çalışmaları okuduklarından, görüşmelerde elde edilen verilerin bir kısmının bu kaynakların ürünü olduğunu anlamaktayız.

Pirlik kurumunun günümüzde, Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında önemli bir yeri bulunmaktadır. Görüşmeler yaptığımız Ateşbeyiler, Pirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Gerehban 'da görüşme yaptığımız kaynak kişi, "*Ağamız Nizameddin'i severiz, Allah gibi severiz*" diyerek, Pirliğin öneminin devam ettiğini göstermektedir (KK-15).

Ehl-i Hak inanç sistemi ve topluluğu ile benzer bir yapılanma Anadolu Alevilerinde de bulunmaktadır. Alevilikte bulunan Dedelik kurumunu, Taşğın şu şekilde açıklamaktadır: "*Sosyal tabakalaşma açısından Aleviliğin iki tabakadan oluştuğu söylenebilir: dedeler ve onlara bağlı olan talipler. Taliplerin kendilerini tanımlamaları dedeler ile mümkün kılınmıştır. Yani hangi dedeye bağlı olduğu veya dedenin de ismini*

aldığı hangi ocağa mensup olması ile talip, Alevi topluluğunun bir üyesi olabilmiştir. Aleviliğin anahtar kurumu dedeliktir ve bütün öğreti, pratikler dedenin etrafında biçimlenmiştir. Bütün Aleviler, mutlaka bir dedeye bağlı kalmışlardır. Bir Alevi bireyin bütün yaşamı boyunca işlevi olan dedeler, bireyin Alevi topluluğa kabul töreninden nikâh ve ölüm merasimlerine kadar birden fazla hizmet alanında etkili olmuştur"(Taşğın, 2013, 13). Alevilikte yer alan Dedelik ile Ehl-i Haklarda var olan Pirlik arasında benzer işlevler bulunmaktadır. Alevilikte ki Talipler nasıl ki Dede ile tanımlanıyorsa, Tayfalarda Pirler ile tanımlanmaktadır. Ehl-i Haklarda yapılan ritüeller Pir etrafında veya onun yerine vekâleten bulunan Halifeler vasıtasıyla yapılmaktadır.

1.4.1.3. Delil

Delil kurumu da tıpkı Pirlik Kurumu gibi Sultan İshak zamanında ortaya çıkmıştır. Sultan İshak kendisine delil olarak Davud'u belirlemiş ve Ehl-i Hakların rehberi olarak tayin etmiştir. Bu kişi, padişah ve pirin izniyle, cemaate giren yeni üyelere rehberlik ve yardım eder (KK-14). Erginleme töreninde yeni üyeyi pire ulaştırır. Davud donu,72 pir soyundan gelen ailelere verilmiştir. Her hanedanda delil soyu vardır. Özellikle delil olan kişiler Davud'u temsilen Baş Tapşırma törenlerinde bulunurlar. Kişiye rehberlik ederek inanca girmesini sağlarlar. Delil kelimesi Anadolu Alevileri içerisinde Çerağ olarak kullanılmaktadır. Rehber ve kılavuz olarak görev yapan Davud Ehl-i Haklar arasında ayrı bir öneme sahiptir. Bu kişi inanca girecek kişileri bir sınava tabi tutar. Bu sınav sonucunda kişi inanca gire veya ret edilir.

Günümüzde, Yar Davud'un donunda olarak yer alan kaynak kişi ile alan çalışması sırasında görüşme yaptık. Bu kişinin Davud donunda olduğunu başka Ehl-i Haklar görüşme sonrasında söylediler (KK-18). Kendisi bu durumu belirten bir ifadede bulunmadı (KK-15). Ancak yapmış olduğu görevler ile Davud donunda olduğu görülmüştür. Özellikle Ehl-i Hak topluluğuna önderlik eden kişilerin gündelik hayatlarındaki görevlerini, Ehl-i Hak inancı belirlemektedir. Bu örnekte olduğu gibi, Davud topluluğun rehberidir. Burada anılan kişide özellikle Gerehban ziyaret yerinin yöneticisidir. Cemleri düzenleme görevi ona aittir. Topluluğun yeme-içme gibi ihtiyaçlarından bu kişi sorumludur. Ayrıca Baş Tapşırma törenlerinde de hazır bulunmaktadır. Pir ve delil ile ilgili olarak Kuşçuoğlu şu kelamı söylemektedir;

Yarenler gelin varın şaha,

Subh ve şam yalvarak kadim Allaha.

Pirler pirlin üste duayı eyledi,

Pirha Bünyamin geçdi Gevaha.

Dohsan min Gulama nazar eyledi,

Davud delil oldu saldı bu reha (Divan-ı Kelam-ı Bist o Çehar Guyende-i Hakikat, 2011, 31).

1.4.1.4. Yediler

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu içerisinde var olan sosyal yapıların başında 'yediler' gelmektedir (Tabibi III.,1971,1412). Bunlar ilahi tecelliden veya mazhariyetten hemen önce görülen başlıca yedi kişidir. Bu kişilere Ehl-i Haklarca Melek tabiri de kullanılmaktadır. Ayrıca, Yedilere Farsça 'Heften' de denilmektedir. Yediler tabiri ve kavramı, Türkçe konuşan Ehl-i Haklarca kullanılmaktadır. Yediler olarak adlandırılan grup, bazı zuhur dönemlerinde dört bazılarında beş ve bazılarında yedi kişi olmasına rağmen yediler olarak anılmaktadırlar. İslami terminolojiyi kullanan araştırmacılar, İslam inancı içerisinde var olan melek inancına bağlı olarak yedilere melek demişlerdir. Biz çalışmamızda topluluğun inancına bağlı olarak kendi adlandırmaları ve inanışları bakımından ele aldık. Bu konu hakkında yapılan çalışmalarda ve ana kaynaklarda yedilerin isimlerinin tamamını kaynakları ile beraber verdik.

Serencam'da Yedilerin adları şu şekildedir; Bünyamin, Pir Musa, Davud, Mustafa, Remzbar, Baba Yadigâr, Şah İbrahim (Name-i Serencam, 1996).

Gocaveri'de yer alan Yediler, Seyyid Haydar Şahuyi (Pir Bünyamin), Musa Siyah Çerdeh (Davud Yar Davud), Molla Rükneddin Dımaşki (Pir Musa), Mustafa (Mustafa Davudan), Hatın Dayrek (Hatun Remzbar), Şah İbrahim (Melek Tayyar), Hüseyin (Baba Yadigâr) (Gocaveri, 2009, 33).

Yezdanpenah'ta yer alan Yediler şu şekildedir: Seyyid Hıdır Şahuyi, lakabı Bünyamin veya Pir Bünyamin'dir. Pir tarafındadır. Musa Siyah, lakabı Davud yar Davud'dur.

Delil tarafındadır. Rehberdir. Molla Rükneddin Dımaşki, lakabı Pir Musi'dir. Sultan'ın defterdarıdır. Mustafa Davudan, intizamdan sorumludur. Hatun Dayrek, lakabı Hatun Remzbar'dır. Sultanın annesi kadınların başıdır. Cem sırasındaki hizmetlerden sorumludur. Şah İbrahim, Melek Tayyardır. Baba Yadigâr'dır (Yezdanpenah, 2016, 106).

Hodabende ise Yedileri şu şekilde vermektedir; Pir Bünyamin, iki dünyanın piri, cemin ve yedilerin başıdır. Musa Siyah, Pir Davud, Davud Kebudsevar delildir ve Ehl-i Hakların rehberidir, Molla Rükneddin Dımaşki, Pir Musa ya Musa Kalemzerrin Sultan'ın kâtip ve veziridir. Mustafa Davudan, ölüm meleğidir, Mustafa kahhardır. Şah İbrahim, Melek Tayyar'ın donudur, Seyyid Ahmed, Baba Yadigâr, Hüseyin, Hatun Dayrek, Remzbar, Pir Rezbardır (Hodabende, 2004, 42).

Şahname-i Hakikat'te Yediler şunlardır, Pir Bünyam, Destgir Davud, Pir Musi, Mustafa, Rezbar, İbram Şah, Yadigâr (Şahname-i Hakikat, 1995, 218).

Suri'de yer alan Yediler şu şekildedir; Cebrail (Pir Bünyamin), İsrafil (Davud), Mikail (Musa), Azrail (Mustafa), Havraluğın (Remz), Şentail (Melek), İsmail (Eyvat) (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 168).

Minorsky 'de yer alan Yedilerin isimleri şu şekildedir. Benyamin, iki cihanın piridir. Davud Kabud-Sevar, rüzgâr süvarisi, bütün müminlerin rehberidir, delildir. Pir Musi, Sultan İshak'ın kâtibi ve veziridir. Pir Rezbar, hakikatin meleği ve sırrıdır. Mustafa Davudan, cellat, sipahsalar ve ölüm meleğidir. Şah İbrahim buza-savar, buz süvarisi, Sultan İshak'ın veliahdı ve vekilidir. Baba Yadigâr, hakkın yadigârıdır (Minorsky, 1988, 204).

Tabibi ise Defter-i Şah Hayas'a dayanarak; Cebrail Dana (Pir Bünyamin), İsrafil (Davud Dana), Mikail (Musa Nemame), Azrail (Mustafeş Zane), Şentail (Malek Keyane), Haverluğın (Remzun u Mana), İsmail (Eyvat Bavena) (Tabibi II., 1971, 1215).

Edmonds, kaynağını Türkçe bir el yazmasından aldığını söylediği eserinde, Davud, Bünyamin, Mustafa-i Davudani, Pir Musa, Pir Rezbar, Yar Zerdeban, Ewat'ı yediler olarak takdim etmektedir (Edmonds, 2003, 249).

İnanç içerisinde ki anlatılarda yedilerin ilki Cebrail'dir. Cebrail'i Tanrı Ya şeklinde iken yaratmıştır. Daha sonra diğerleri yaratılmıştır (Tabibi II., 1971, 1215). Ya, Yedileri yaratmıştır (Gencine-i Yâri, 18). Cebrail, İsrafil, Mikail, Azrail İlk yedilerdir. Daha sonra ortaya çıkanlar bunların donlarıdır. Yediler yaratıldıktan sonra Tanrının zuhur etmesini ve görünür olmasını isterler. Bunun üzerine Ya, Havenkar olarak zuhur etmiştir (Tabibi II., 1971, 1215). Her zuhur döneminde sayıları dört, beş veya yedi kişi olarak zuhur edene eşlik etmişlerdir (Camizade ve Veysi, 2016, 113). Bu donların sayısı ve isimleri çeşitlilik göstermektedir. Bu durum topluluğun kendi kültürü ve yaşayışından kaynaklanmaktadır. Zuhurlara ve yedilere topluluk genel olarak saygı gösterir. Ancak isimler konusunda bazı hanedanlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yedilerin en bilinenleri ve kabul görenleri Sultan İshak zuhur döneminde ortaya çıkan, Pir Bünyamin, Pir Musa, Davud, Mustafa, Rezmbar, Şah İbrahim ve Baba Yadigâr'dır. Yediler içerisinde genelde bir kadın bulunmaktadır. Bu kadın zuhur eden kişinin annesi durumundadır.

Yediler veya zuhurların yarenleri, zuhur edecek kişiden önce ortaya çıkıp, onu tanımaları ile görevlerini tamamlarlar. Nitekim Sultan İshak zuhur etmeden önce ortaya çıkan Pir Bünyamin, Pir Musa ve Davud, Rezbar 'ın evine gidip Sultan'ın gelmesini beklemişlerdir (KK-11.). Zuhur ortaya çıktıktan sonra ise Pir Bünyamin'in görevi devam etmiştir. Hanedanların Pirleri, Pir Bünyamin'in donlarıdır. Aynı şekilde 72 Pir soyundan gelen deliller de, Davud'un donundadırlar.

Yediler, sayı olarak dört, beş veya yedidir. Alan çalışması sırasında yedilerin sayısı hakkında elde ettiğimiz verilerde bu sayının üç olduğu da görülmüştür. Şah Sultan, Pir Bünyamin, Delil Davud, bu söylem Ehl-i Hak kimliğinin en önemli göstergesidir. Sultan İshak ziyaretinde yaptığımız görüşme sırasında, "*bize yönelik olarak Şah? Pir? Delil?* " diye soru sorulmuş daha öncesinden bilgi sahibi olduğumuz için, "*Şah Sultan, Pir Bünyamin, Delil Davud*" diyerek verdiğimiz cevaplar sonucunda görüşme yapmaya devam edebildik. Bu nedenle diyebiliriz ki yediler içerisinde Pir Bünyamin ve Davud'un önemli bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca bu durum Ehl-i Hak olunmanın temelidir. Yani, Şah, Pir ve Delile iman Ehl-i Hak inancının en belirgin göstergesidir.

Belirtmek gerekir ki, önceleri sözlü geleneklere bağlı olarak yapısını ve yaşayışını geliştirmiş olan Ehl-i Hak topluluğunda yazının kullanılmaya başlanmasından itibaren

bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Şöyle ki, Serencam içerisinde bahsedilmeyen bazı şahsiyetler, Ceyhunabadi gibi ana kaynak kimliği taşıyan eserler veren kişilerin araştırma ve kitaplarında, donlar veya zuhurlar verilerek takdim edilmektedir. Bu kitapları okuyan kişiler, sözlü kaynaktan gelen rivayetleri unutup veya kullanmayıp yazılı kaynaktaki bilgileri yapmış olduğumuz görüşmelerde aktarmaktadırlar. Özellikle, Şah Name-i Hakikat, Yedileri Zerdüştîlerde bulunan yedi ferişteye benzetmektedir. Ancak sahada dört, beş ve yedi olan kişiler için yedi kişi demek söz konusu değildir. İnanç özellikle yukarıda belirtilen duruma ilaveten, Rezbar donunda ki kişilere ve Baba Yadigâr yani Hüseyin donundakilere önem verip saymaktadırlar (KK-5).

Yediler için Sultan İshak'ın yarenleri diyebiliriz. Yediler kurumu bir çok ritüel ve inanç gibi, Sultan İshak zamanında oluşmuştur. Sultan İshak zamanında yer alan yediler aynı zamanda diğer zaman ve zuhurlarda yer alan yedilerin donları olmuşlardır (Hodabende, 2004, 41). Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatlarında yer alan ihtiyaçlar yediler kurumunu oluşturmuş ve bu kişileri belirli roller vererek değerler sistemi içerisine kodlamıştır. Şüphesiz bu ihtiyaçların başında korunma ve idare gelmektedir. Yediler grubu ile Ehl-i Hak toplulukları kendilerini yönetecek ve topluluğun devamlılığını sağlayan önder kişileri inanç içerisine kodlamıştır. Yedilerin yaratılışı Şah Name-i Hakikat'te şu şekilde anlatılmaktadır; "*Cebrail Tanrıyı bilip mesut oldu. Daha sonra yine yalnız kaldı. Tanrıya dua etti, sana yalnız başıma dua edip ibadet yapamıyorum. Tanrı duasını kabul etti. İnci içerisinde altı ten daha yarattı. Cebrail'i onların piri yaptı. Marmuz, İsrafil, Mikail, Azrail, Akik ve Yakik. Marmuz Tanrının terinden yaratıldı, İsrafîl dişinden, Mikail nefesinden, Azrail Tanrının kahrından, Akik sağ gözünden Yakik sol gözünden yaratıldı. Yediler, binlerce dona girerek Tanrıya ibadet yaptılar* (Şahname-i Hakikat, 1998, 27). Minorsky yedilerin yaratılışı ile ilgili olarak, "*melekler ulûhiyetin sudurlarıdırlar. Benyamin hicabın timsali olan terden, Davud nefesten, Musi bıyıktan, Rezbar nabzdan, yaratılmışlardır. Benyamin vekil ve pirdir, Davud nazir ve hâkim, Pir Musi iyiliği ve fenalığı kaydeden pirdir, Mustafa Davudan ölüm meleğidir*", demektedir (Minorsky, 1988, 204). Yönetim gibi ihtiyaçların meydana getirdiği Yediler, toplumsal olarak hanedanlara pirlik yapma görevini üstlenirler. Tabiki bu durum zuhur edenin kaybolmasından sonra başlar. Bu kişiler Ehl-i Hak toplumunun önderleridir.

Yediler grubu ile ilgili olarak eski Türk inanışlarından da izler bulunabilir. Yakutların inançlarında Baş Tanrının maiyeti diye tabir edebileceğimiz yedi Tanrılı bir büyük Tanrılar grubu vardır (Harva, 2015, 129). Yedilerin ve iki dünyanın Piri Bünyamin'dir. Bünyamin, Cebrail donunda zuhur etmiştir. Altay yaratılış hikâyelerinde yer alan Bay Ülgen Bünyamin ile benzerlikler göstermektedir. Ögel, Ülgen'in, May Tere, Mandı-Şire, Şal-Yime, Yamkara gibi dünyayı idare eden mahiyeti bulduğunu belirtmektedir. Bu bilgi aklımıza, Yediler ile Ülgen'in mahiyeti arasındaki benzerliği getirmektedir (Ögel, 1995, 425).

Yediler içerisinde yer alan ve belki en önemli görevi üstlenen Pir Bünyamin'dir. Pir Bünyamin kutsal anlatılarda ve yazılı kaynaklarda, Pir olarak belirlenmiş ve yedilerin başı olmuştur. Pir Bünyamin, iki dünyanın piridir anlayışı Ehl-i Haklarca kabul görmektedir (Minorsky, 1988, 204). Sultan İshak zamanında Bünyamin, Havendegar zamanında Cebrail adını almıştır. Bunun için denilebilir ki, Pir Bünyamin Ehl-i Hak inancına İslam terminolojisinden uyarlanmış veya Cebrail'in İslam inancı içerisinde ki görevini üstlenmiştir. Pir Bünyamin'in görevleri arasında zuhur eden kişi ortaya çıkmadan önce, yeryüzüne gelip zuhur edecek kişiyi bulması bulunmaktadır. Bu yönüyle vahiy getiren Cebrail ile benzer bir görevi vardır. Ehl-i Hak inancında Cebrail yaratılan ilk varlıktır. Dünyanın yaratılış sırasında uçsuz bucaksız denizde uçmaktaydı. Daha sonra Tanrının varlığından haberdar olmuştur. Bu yönüyle de Altay yaratılış hikâyesinde yer alan Ülgen, Bünyamin ile benzer bir özelliğe sahiptir. Ülgen'de yaratılış sırasında uçsuz bucaksız deniz üzerinde uçmaktaydı (İnan, 1986, 19; Ögel, 1995, 432). Pir Bünyamin, Name-i Serencam'da Ehl-i Hak büyükleri arasında önemli olan bir şahsiyettir. Dört büyük melekten biri olan Cebrail'in mazharıdır. Sultan İshak tarafından Pir olarak belirlenmiştir. Pir Bünyamin'in zuhuru, Seyyid Hıdır Şahuyi adı ile 1236 yılında Şahu dağında gerçekleşmiştir (Tabibi III.,1971, 1412). Gençliğinde Sultan'ın hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Kerend'e gitti ve orada öldü. Mezarı Kerend'de bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancına göre Cebrail ilk yaratılan mahlûkat, iki dünyanın piri ve gelecekte ise mehdi olacaktır (Yezdanpenah, 2016, 107; Kubadi, 1996, 69; KK-6.).

Yediler içerisinde yer alan ve önem sırasına göre Pir Bünyamin'den sonra gelen Davud, inananlarca 'Yar Davud', 'Davud-Kabud Sevar' adlarıyla anılmaktadır. Davud, Ehl-i Hak inancının ve topluluğunun rehberi görevini üstlenmektedir. Sultan İshak, Davud ve

soyu veya donlarına Delil görevini vermişti. Pir Davud, Sultan İshak'ın yarenlerinden biri ve dört melekten İsrafil'in mazharıdır. Pir Davud, Musa Siyah adında Sultan İshak zamanında zuhur etmiştir. Davud, Horasanlıdır ve daha sonrasında Sultan'ın yanına gelmiştir. Ehl-i Hakların rehberidir. 1396'da Serpol- Zohab bölgesinde ölmüştür. Gul Davud adlı ziyareti bulunur. Her Ehl-i Hak Davud'a dört şahi vermelidir. Davud'un Ehl-i Hak ritüellerinde önemli görevleri bulunmaktadır. Özellikle Baş Tapşırma töreni sırasında kişiyi Pir önüne getirir. Teslim olma, Davud'un rehberliği ile gerçekleşir (Tabibi III., 1971, 1412;Yezdanpenah, 2016, 107; Minorsky, 1988, 204).

Yediler içerisinde yer alan Pir Musa, Ehl-i Hak inancı içerisinde önemli yeri olan şahsiyettir. Pir Musa, Ehl-i Hak büyükleri arasında yer almaktadır. Sultan İshak'ın yarenlerinde biri ve yedilerden Mikail'in mazharıdır. Sultan zamanındaki donu, Molla Rükneddin Dımaşki 'dir. Dımaşk'ta doğmuş ve Sultan İshak'ın yanına gelmiştir. Pir Musa, kalemzer olarak Sultanın veziri ve defterdarıdır. 1290'da Dımaşk'ta doğmuştur. Kerend'de ölmüştür. Ziyareti ve mezarı Kerend'de bulunmaktadır (Yezdanpenah, 2016,108; Tabibi III., 1971, 1412). Pir Musa defteri, kişilerin iyilik ve kötülüklerinin yazıldığı defterdir.

Ehl-i Hak büyükleri arasında yer alan ve yedilerden biri olan Mustafa Davudan, Azrail'in mazharıdır. Mustafa Davudan' ın görevi can almaktır. Mustafa Davudan, 1245 yılında doğmuştur. Ziyareti, Sultan İshak ziyareti yakınlarında bulunmaktadır. Ehl-i Hak inananlarınca, Ehl-i Hakların canını, Mustafa Davudan almaktadır (Tabibi III., 1971, 1412).

Bazı kaynaklarda Remzbar, bazı kaynaklarda Rezbar adı ile anılan bu kişi, yediler içinde bulunur. Yediler içerisinde yer alan tek kadın olan Rezbar, Ehl-i Hakların annesi olarak görülmektedir (KK-9). Sultan zamanındaki adı ile Hatun Dayrek, Sultan İshak'ın annesidir. Zuhur dönemlerinde genellikle zuhur eden kişilerin anneleri görevini ve Hadem görevini üstlenmektedir. Rezbar, hakikati ve hakkın sırrını simgelemektedir (Minorsky, 1988, 204). Aynı zamanda Hadem olan Rezbar, Remzbar adı ile de anılmaktadır. Hatun Dayrek, Hüseyin Bey'in kızıdır. Şeyh İsa'nın hanımı ve Sultan İshak'ın annesi Yedilerden birisidir. 1345 yılında Diye'de ölmüştür (Yezdanpenah, 2016, 108; Tabibi III., 1971, 1412). Topluluk içinde Anadolu'da bulunan Hacı Bektaş'ın yanında olan Kadıncık Ana'nın Remzbar donunda olduğu inancı yer

almaktadır (KK-11.). Cem töreninin icrası zamanında Hadem görevini üstlenmiştir. Rezbar'ın önemi, mazhariyetleri doğurmasıdır. Bu durum genelde kutsal bir durumdur. Mazhariyetler babasız olarak dünyaya gelir. Rezbar'a hakkın sırrı denilmesi bu yüzdendir.

Akik, yediler içerisinde yer almaktadır. Alan çalışması sırasında yaptığımız görüşmelerde, Dünyanın yaratılışı sırasında bu isimle anılmıştır. Daha sonra Hasan ve Şah İbrahim donlarına girmiştir. Şah İbrahim donuna girene kadar kendisinden fazlaca bahsedilmez. Yediler içerisinde yer alan ve Hasan'ın donu olarak kabul edilen Şah İbrahim, özellikle Irak bölgesinde tanınan ve burada bulunan Ehl-i Haklar tarafından önem verilen birisidir. Ehl-i Haklarca Buza-Sevar, Malik-i Tayyar kuşların sahibi ve şahbaz olarak da tanınmaktadır (Minorsky, 1988, 204). Şah İbrahim Seyyid Muhammed Guruhsevar 'ın çocuğudur. 1352 yılında Diye'de doğmuştur. Annesi Hatun Zeynep, Mir Hüsrev Loristani'nin kızıdır. Bağdat'ta öldü. Kakailer bunun zamanında ortaya çıktılar (Yezdanpenah, 2016, 109). Kakailer arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Sultan İshak'ın manevi oğludur. Şah İbrahimi hanedanının dip atasıdır. Babası, ikinci yediler'den birisidir. Belirtmek gerekir ki Şah İbrahim yedilere muhtemelen sonradan eklenmiş olabilir. Şah İbrahim, Sultan İshak'tan sonra ortaya çıkmıştır. Bu durum tezimizin, topluluğun sürekliliği sağlaması için değişim gösterdiği fikrine güzel bir örnektir.

Baba Yadigâr, 1360 yılında Diye Şeyhan'da doğdu. Hiç çocuğu olmadı. Soyu, Batıni olarak Hayal ve Vusal adlı iki dervişten devam ettiği söylenmektedir. Timur devrinde, Timurlular tarafından öldüğü söylenir (KK-8; Yezdanpenah, 2016, 108). Yediler içerinde yer alan Baba Yadigâr, Hüseyin'in mazharıdır. Hakkın yadigârı olan Baba Yadigâr, Eyvat olarak da anılır (Minorsky, 1988, 204). Baba Yadigâr ziyareti sırasında yaptığımız görüşmeler de ziyaret eden kişilerce, Baba Yadigâr hem Hüseyin hem de İmam Rıza ile aynı olduğu söylenmektedir. Ziyaret eden kişiler, Meşhed'e gitmekle Baba Yadigar'a gitmenin aynı olduğunu söylemişlerdir (KK-9). Şah İbrahim gibi Baba Yadigâr'da topluluk içinde ayrı bir öneme sahiptir

Alan çalışması sırasında yaptığımız görüşmelerde Yediler ve ikinci yediler inancının varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yazılı literatürde yer alan 72 Pir ve Kırklar inancı unutulmuş veya etkisi azalmıştır. Günümüzdeki Ehl-i Haklar yazılı kaynakları

okuduklarından dolayı bu isimlerden haberdardırlar. Ehl-i Haklar, ‘Pir Bünyamin’, ‘Yar Davud’, ‘Pir Musa-ı Kalemzer’, ‘Rezbar Ana’ isimlerini anarak yemin, dua ve ibadet etmektedirler. Yaptığımız gözlemlerde bu durum tespit edilmiştir. Bu yüzden denilebilir ki Yediler inancı, Ehl-i Haklarda yaşamaktadır.

1.4.1.5. İkinci Yediler

Bu isimlendirme bizim tarafımızdan verilmiştir. Yedilere Farsça Heften, İkinci Yedilere ‘Heftevan’ yani, yedi gibi denilir. Bu isimin Türkçe karşılığı bu şekilde daha uygun olduğu görülmüştür. Bu isimlendirme yapılırken Türkçe konuşan Ehl-i Haklardan da fikir alınmıştır. Sultan İshak döneminde ortaya çıkmış bir yapıdır. Sadece Sultan İshak zamanında bulunmaktadırlar. İkinci yedilere, Farsça Heftevane de denilmektedir. Genel olarak yediler için göktekiler, ikinci yediler için yerdekiler denilmektedir (KK-13). Dünya son bulunca ikinci yedilerin cesetleri yok olacak ve gökteki yediler ile tek vücut olacaklardır (Minorsky, 1988, 204). Sultan İshak zamanında kurulan hanedanların kurucu soylar bu kişilere dayanmaktadır. Bunun için denilebilir ki maddi dünyanın yedileri, ikinci yedilerdir. Şahname-i Hakikat’te Bu kişiler şunlardır; Seyyid Muhammed, Ebü’l Vefa, İsa, Mir Borende, Mustafa, Şeyh Şehab, Habibşah (Şahname-i Hakikat, 1995, 218; Kubadi, 1996, 72; Gocaveri, 2009, 39; Tabibi III., 1971, 1414). İkinci yedilerin isimleri hakkında araştırmacılar genel olarak hemfikirdirler.

Serencam’da, dünyanın yaratıldığı an itibari ile ikinci yedilerin hikâyeleri yer almaktadır. Yedilerin göçmeleri sonrasında, ikinci yediler onlara vekâleten Ehl-i Hak’ı yayma ve koruma görevini üstlenmiştir.

İkinci yediler, dünyanın yok olacağı son gün kaybolacak ve yediler ile gökte birleşeceklerdir. Bu nedenle yerdeki yediler, Ehl-i Haklar arasında sıkça kullanılan bir kavramdır. İkinci yedilerden beşi, Sultan zamanında kurulmuş olan beş hanedan yani ailenin dayanaklarıdır. Diğer iki hanedan soyu ise sonrasında eklenerek hanedan sayısı yedi olmuştur.

Havendegar, yedileri gökteki yediler olarak yarattı daha sonra yerdeki yediler olarak bir grup daha yarattı. Bunlar H.8.yy’da yaşadılar. Hanedanların kurucularıdır. Bir rivayete göre Mir Hüsrev Loristani’nin kız kardeşi olan Hatun Beşire, Sultan huzurunda yedi lokma yemek yer ve ikinci yedileri doğurur (Hodabende, 2004, 42; Kubadi, 1996, 72).

Bu olaya dair hikâye Serencam'ın Heftevane bölümünde de anlatılmaktadır (Safizade, 1996, 252).

Serencamın Heftvane bölümünde 4. Bende yer alan şu beyit ile;

هفتوانه را برای ارشاد یارسان تعیین می کنم

Mealen; Heftevanı yarsanı irşad için tayin ediyorum (Safizade, 2007, 252). Metinden anlaşılacağı üzere ikinci yedilerin görevini Sultan İshak tayin etmiştir.

Nemame' ye ait olan bir kelamda ikinci yedilerin yaratılışı şu şekilde anlatılır;

Bir nazar eyledi Hatun Beşire'ye,

Ettiler o demde gitti zuhura. (Divan-ı Kelam-ı Bist o Çehar Guyende-i Hakikat, 2011, 429).

İkinci yediler bir bakıma maddi dünyayı temsil etmektedirler. Bu kişiler tarihi olarak var olmuş ve Ehl-i Hak topluluğunun kutsal aileleri olan hanedanların dip atalarıdırlar. Dünyadaki işler ile ilgilenen ikinci yediler dünyanın sonunda gerçekleri ile yani yediler ile tek beden olacaklarına dair inanç vardır. Görüldüğü üzere kültürel hayattaki özellikle korunma ve inancın sürekliliğini sağlama gibi ihtiyaçlar, inanç içerisinde maddi olguların oluşmasına neden olmuştur. Aileler için gerçekte yaşayan kutsal atalar bulma ihtiyacı sonucunda ikinci yediler oluşmuştur. Yediler, evlenmemişlerdir. Bunun sebebine dair sorduğumuz sorularda, kutsal kişiler olduklarından normal insanların yaptığı işlerden muaf olduklarına dair cevaplar aldık. Bu cevabın devamında, yedileri temsilen maddi dünya için ikinci yedilerin ortaya çıktığını söylemektedir. Bu kişiler insanların yapmış olduğu işleri yapmaktadırlar. Bu nedenle evlenmişler ve çocukları olmuştur. Böylece kurulan ve süreç içinde kurulacak olan hanedanların kutsal ailelerine kaynaklık edecek dip atalar ortaya çıkmıştır (KK-5).

Bu izahat, çalışmanın amacına binaen emsal teşkil eder. Yani, toplumsal yaşamdaki diyalektik yeni kurumların ortaya çıkışına sebep olmaktadır. Gündelik hayattaki bu durumu, tarihi olarak bir zamana dayandırmak sadece o tarihte siyasi, sosyal ve ekonomik durumların topluma etkileri ile açıklanabilir.

Yedi vücuttan oluşan heftenden sonra, ikinci derecede önemli olan ve yedi kuvvet anlamına gelen Heftevane yer alır. Bugün Ehl-i Hak'a bağlı farklı ocakların, yani alt grupların, bu yedi gruptan geldiğine inanılır. Heften ve Heftevane arasındaki temel fark, Heftenin içsel (batın), Heftevane'nin ise dışsal (zahir) dünya evreni yansıtmaları ve bu evrendeki sorumluklarıdır (Özdemir, 2009, 16).

1.4.1.6. Kırklar

Kırklar, yakın coğrafyalardaki benzer inanç ve topluluklarca da kutsallık verilen bir kurumdur. Kırklar, Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan ve genellikle Muhammed'in Miraca çıkışı sonrasında karşılaştığı kırk kişi olarak görülür. Ehl-i Haklar Kırkları, Şeriat çağına yani Muhammed devrine dayandırsalar da daha sonra bu kişileri farklı donlar ile anmışlardır. Genel kabul ise, Kırkların hariçten inanca dâhil edildiği yönündedir. Saha çalışmasında görüşme yaptığımız kişiler Kırklar topluluğunun adını bilmektedirler. Bunun yanı sıra kırkların isimlerini bilmezler. Bu nedenle Kırkların isimlerine yazılı literatürden ulaşmaktayız. Bu kişiler şunlardır; "*Şah Şehabettin, Abdullah Kaf, Nuryal, Sultan Kaf, Arif Ali Şah, Rüstem Ali, Gelu Kalender, Şah Şükür, Hadi Borende, Gelşir, Teraş, Sorh Abdal, Seyyid Ahmet Şah, Şah Şeref, Behar Ali, Hezar Ali, Tahir Ali, Batın Ali, Sebz Ali, Ayn Ali, Nur Ali, Çerağ Ali, Keşkül Ali, Şeyh Hüseyin Basri, Şeyh Habib Acemi, Şeyh Abdullah Semerkandi, İbrahim Edhem, Şey Ebu Süleyman, Davud Bin Nasr Tai Kerhi, Şeyh Maruf Kerhi, Şeyh Seri Sukuti, Abdurrahman Cami, Bayezid Bestami, Şeyh Cüneyd Bağdadi, Şeyh Hemşad, Şeyh Dineveri, Şey Ebu Muhammed Emeviye*" (Hocaeddin, 1362; 9-10).

Kırklar hakkında müstakil bir eser yazan Babazade ise, Kırkların isimlerini şu şekilde vermektedir; "*Hu, Şeyh Hasan Basri, Şeyh Habib Acemi, Şeyh Abdullah Semerkandi, İbrahim Edhem, Şeyh Ebu Süleyman Davud B. Nestai Kerhi, Şeyh Maruf Kerhi, Abdurrahman Camii, Bayezıd Bestami, Şeyh Cüneyd Bağdadi, Şeyh Meunşad, Şeyh Dineveri, Şeyh Ebu Muhammed Emeviye, Şeyh Cami Veciyeddin Elbekruyi, Şeyh Nemeddin Suhreverdi, Şeyh Kutbeddin Ebubekir Ebhuri, Şeyh Rükneddin Secasi, Şeyh Feriduddin Attar Nişaburi, Şems Tebrizi, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Mevlana Celaleddin-i Belhi, Sultan Hamid, Âşık Paşa, Şeyh Fazıl Hak, Şeyh Şehabeddin Ahri, Şems Mağribi, Şeyh Cemalleddin, Şeyh Zahid Gilani, Şeyh Safiyeddin Erdebili, Şeyh Sadreddin Musi, Hoca Ali Siyah Puş, Şeyh Muhammed Muen Horasani, Hacı Bektaş-ı*

Veli, Pir İlyas, Hoca Yusuf Hayran, Seyyid Muhammed Aczi, Sultan Hazri, Sultan Nikani, Baba Salman, " (Babazade, 1964, 61-62).

Ana kaynaklar arasında gösterebileceğimiz Ayin-i Yâri adlı eserde ise Kırkların isimleri şu şekildedir; "*Paşa, Çerağ, Mezbin, Nişan, Pişan, Ronin, Esir, Ata, Serhad, Havar, Şami, Setar, Şucağ, Lame, Suna, Enver, Kaytul, Berik, Elmas, Bihul, Nesa, Yunhun, Besöz, Havale, Vişum, Safin, Havid, Şefik, Tevfik, İsmail, Musır, Yafte, Sur, Davud, Bünyamin, Pir Musi, Musatafa*" (Mecmua-ı Ayin-i Enderz-i Remz-i Yâri,1981,32).

Bazı Ehl-i Haklar, Kırklar için Mirac'ı kaynak gösterir. İlk cemi kırklar yapmışlardır. Medine'de Künbed'ül-Hazra'da Muhammed Bin Abdullah zamanında zuhur etmişlerdir. Peygamber Miraç'a çıktığı zaman içinde Ruşen Ali, Kalender Cani, Nur Nihal ve Mir Şir Şah'ın olduğu kırk kişi ile karşılaştı. Kırkların buraya dayandığı belirtilir. Sultani ise, Seyyid Bereke zamanında Kırkların tekrar vücut bulduğunu söylemektedir (Tezkere-i A'la, 23-25; Sultani, 2006, 38; Babazade, 1964, 59; Gocaveri, 2009, 214).

Kırklar listesinde seçkin dervişlerin isimleri vardır. Bunlar gelenekten geleneğe büyük ölçüde değişiklik gösterir. Görünüşe göre kırklar inanışı, mezhep dışındaki saygı gösterilen kişilerle ilişkilendirmek amacıyla sonradan eklenen bir gruptur (Minorsky, 2006, 8).

1.4.1.7. Yetmiş İki Pirler

72 Pir kurumu ve kavramı Sultan İshak zamanında ortaya çıkarılan kurumlar arasında yer almaktadır. Serencam'ın Risale-i Bargah Bargah kısmına göre H.8'yy'da yaşamışlardır. Bu zamanda Ehl-i Hak inancının Hint'ten Çin'e kadar yayıldığı, Ehl-i Haklarca söylenmektedir. Bu yayılımda 72 Pir ortaya çıkmıştır. Görüşme yaptığımız Ehl-i Haklar, Kırklarda olduğu gibi 72 Pirlerin isimlerini bilmemektedirler. Bu nedenle 72 Pirlerin isimlerine yazılı literatürden ulaşmaktayız. 72 Pir Serencamda şu isimlerle anılmaktadır; "*Pir Süleyman Sistani, Pir Kamil Semerkandi, Pir Rukneddin, Pir Mikail, Davudani, Pir Nali Mardini, Pir Tahir Isfahani, Pir Şems Alemdar, Pir Kemal Mamulani, Pir Rasteguyi Karadağı, Pir Taki Şahuyi, Pir Haydar Loristani, Pir Nale Balemiyi, Pir Ahmet Loristani, Pir Taceddin Fars, Pir Hüseyin Kaşani, Pir Mahmud Bağdadi, Pir Abdülaziz Basrai, Pir İbrahim Caf, Pir Süleyman Erdelani, Pir Hak*

Erdebili, Pir Mansur Şusteri, Pir İsa Şakaki, Pir Haydar Gül Meydani, Pir Malek Gorani, Pir Mahmut Mahideşti, Pir Bahtiyari, Pir İsa Basegani, Pir Halil Musuli, Pir Cafer Kurdistani, Pir Hamza Birişahi, Pir Hüseyin İstanbuli, Pir İlyas Moryasi, Pir Firuz Hindi, Pir Ayaz Mağribi, Pir Negaratani, Pir Kamer Serevkaneşi, Pir Tahmasb Kirmani, Pir Timur Oramani, Pir Rahmet Bembi, Pir Kubad Divane, Pir Kazım Kengaveri, Pir Danal Dalahuyi, Pir Safer Kakacayi, Pir Musa Miyaneyi, Pir Sure Hindeleyi, Pir Sadık Mazenderani, Pir Nimet Taberdar, Pir Dilaver Dereşişi, Pir Hayat Maçini, Pir Kamu Şami, Pir Hatim Hamedani, Pir Muhammed Şehrezuri, Pir Nari Oramani, Pir İsmail Kuhlani, Pir Nazdar Şirazi, Pir Neriman Şahuyi, Pir Tayyar Horasani, Pir Umar Kabei, Pir Ahmet Gencei, Pir Ahmer Berşahi, Pir Nadir Papaki, Pir Şehriyar Orami, Pir Mahmut Loristani, Pir Necmeddin Parsi, Pir Neki Tokami, Pir Hoşin Rujevi, Pir Mirda Hurdini, Pir Baba Gayb Hocavi, Pir Şemseddin, Pir Aziz Hodane, Pit Fethali Sahne-İ, Pir Rüstem Su, Sultan İshak Berzencei, Pir Bünyamin, Seyyid Mir Ahmed, Seyyid Mustafa, Seyyide Eb'ul Vefa, Seyyid Şehabeddin, Seyyid Habibşaş, Hacı Baveysi" (Safizade, 1982, 31-32). Serencam içerisinde bu kişilerin kelamları yer almaktadır.

Şah Name-i Hakikat adlı eserde ise; "*Pir Rüstem, Haydar, Pir Nağmin, Pir Mana, Ahmed, Pir Tayyar, Nazar, Pir Hıdır, Pir İbrahim, Muhammed, Pir Maksud, Şemseddin, Rükneddin, Pir Fazıl, Besir, Mebin, Pir Mikail, İsmail, Pir Ali, Tahir, Necmeddin, Pir Safder, Pir Yahya, Mehdi, Pir Sadi, Abdülaziz, Kasım, Pir Hatem, Pir Halik, Salman, Pir Mansur, Yakup, Seyyid Ali, Kalender, Pir Malek, Pir Kabil, Naser, Pir Kanber, Pir Cafer, Pir Tekaver, İsa, Pir Celil, Pir Hamza, Pir Hasan, Pir Hayas, Pir Elyas, Pir Tahmas, Pir Mumen, Pir Kenan, Pir Safi, Pir Musa, Pir Sabur, Pir Abdullah, Pir Fethullah, Pir Sadık, Pir Dilaver, Pir Safder, Pir Timur, Pir Mabud, Pir Said, Pir Hamid, Pir Aziz, Şeyh Gaffar, Pir Ekabir, Pir Fariğ, Pir Maruf, Pir Cüneyd, Pir Hüseyin, Pir Murad, Kerendi, Hadi, Yusuf* " (Şahname-i Hakikat, 222-223). 72 Pirden bazıları şunlardır;

Pir Süleyman Sistani: H.8. Yy.'da yaşamıştır. Sistan'da doğmuştur. Daha sonra Sultan İshak'ın yanına gelmiş ve erenlerinden olmuştur. Perdiver'den Sultan İshak'ın emri üzerine Şehrezur'a gitmiş ve orada ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 92).

Pir Kabil Semerkandi: H.7. yy'ın başlarında Semerkant da doğmuştur. Seyyah olan Semerkandi Sultan İshak'ın adını duymuş feyz almak için yanına gitmiştir. H. 756 yılında ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 94).

Pir Rükneddin: H.8.'yy'da yaşamıştır. Aslen Oramanlıdır ve orada yaşayıp ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 94).

Pir Mikail Davudani: H.658 yılında Davudan köyünde doğmuştur. Önceleri Sultan İshak'a muhalefet edip karşısında durmuştur. Daha sonra feyz alıp hırka giymiştir. Hicri 736'da Kara Dere köyünde öldü (Name-i Serencam, 1996, 95).

Pir Nail Muradini: Şeyh Ataullah Şehrezuri'nin oğludur. H.662'de Muradine ilçesinde doğmuştur. Molla İlyas'tan eğitim almıştır. H.K.8.yy'ın başlarında öldü (Name-i Serencam, 1996, 96).

Pir Tahir Isfahani: H.8'yy'da yaşamıştır. Isfahanlı'dır. Şehrezur'da ölmüştür.

Pir Şems Alemdar: H.8.'yy'da doğmuştur. Tasım karyesinde doğmuştur. Mezarı ziyaret olarak görülmektedir.

Pir Kemal Mamulani: H.8'yy'da yaşamıştır. Aslen Mamulani karyesindendir. Ancak Şehrezur'da doğmuştur. Oraman'da ölmüştür.

Pir Taki Şahuyi: H.8.'yy'da yaşamıştır. Kuh-ı Şahu'da doğmuştur. Perdiver'de ölmüştür.

Pir Haydar Loristani: Pir Haydar Loristani H.658 yılında Modiyan nehri etrafında, Hürremabad yakınlarında doğmuştur. H.733 yılında ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 102).

Pir Nire Balamuyi: H.8.'yy'da yaşamıştır. Aslen Oramanlıdır, fakat Şehrezur'da doğmuştur. Loristan' da ölmüştür. Halk arasında takvası ile meşhur olmuştur.

Pir Ali: Sultan İshak'ın çağdaşıdır. H.8. Yy'da doğmuştur. Pir Ali ve Pir Bünyamin pirlerin başıdır. Bünyamin'in donudur.

Pir Ahmet Loristani: H.642'de Loristan'da doğmuştur. Çocukluğundan beri ilim ile uğraşmıştır. Bu amaçla Şehrezur ve Bağdat'a tahsil yapmak için gitmiştir. Daha sonra

Sultan İshak'tan feyz almak için yanına Oraman'a gitmiştir. Oraman'da ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 103).

Pir Taceddin: H. 8.'yy'da yaşamıştır. Sultan İshak'ın yaranlarındandır.

Pir Hüseyin Keşani: H. 8.'yy'da yaşamıştır. Aslen Kaşanlıdır, fakat Şehrezur'da dünyaya gelmiştir. Şeyhan karyesinde ölmüştür.

Pir Mahmud Bağdadi: Sultan İshak'ın yarenlerindendir. H.661 yılında Bağdat'ta Kerendi ile karşılaşmıştır. Küçükken babası ölmüştür. Şehrezur'a gidip Molla, İlyas'tan kelam dersleri almıştır. Sultan İshak'tan feyz almış ve H.735 yılında Şehrezur'da ölmüştür (Name-i Serencam, 1996, 106).

Pir Abdülaziz Basrayi: H.8.'yy'da yaşamıştır. Aslen Basralı'dır fakat Küfe ya da Dinever' de dünyaya gelmiştir. Şehrezur'da ölmüştür.

Pir İbrahim Caf: H.651 yılında Diyehaver'de doğmuştur. Şeyhan'a gidip Sultan İshak'ın hizmetine girmiştir. H.740 yılında ölmüştür.

Pir Süleyman Erdelani: H.676 yılında Hüseyinabad'da doğmuştur. Bağdat'a gidip kelam dersleri almıştır. Hadis, kelam matematik gibi ilimler ile ünlenmiştir.

Pir Halik Erdebili: H.8.'yy'da yaşamıştır. Erdebil'de doğmuş ve Şehrezur'da ölmüştür.

Pir Mansur Şusteri: H. K.646 yılında doğmuştur. Bağdat'a gidip kelam dersleri almıştır. Daha sonra Sultan İshak'ın hizmetine girmiş ve H.738 yılında ölmüştür.

Pir İsa Şakaki: H. 8.'yy'da yaşamıştır. Oraman'da dünyaya gelmiştir.

Pir Haydar Gül Meydani: H.8.'yy'da yaşamıştır. Aslen Kırmısinli'dir. Küfe 'de doğmuştur. Diyehaver'de ölmüştür.

Pir Malek Gorani: Diye Sarep'da H.642 yılında doğmuştur. Önce Irak ve Şam'a gitmiştir. Hırkasını Sultan İshak'ın elinden giymiştir. H.735 yılında ölmüştür.

Pir Mamel Mahideşi: H.7.'yy'da yaşamıştır. Mahideşt'te doğmuştur. Şemsettin Mahideşti'den derler almıştır. Eski dinler hakkında ilim çalışmaları yapmıştır. Daha sonra Sultan İshak'tan feyz almıştır. H.765 yılında Mahideşt'te ölmüştür.

Pir Naşi Bahtiyari: H.8.'yy'da yaşamıştır. Sultan İshak'ın yaranlarından ve 72 pirlerdendir. Şehrezur'da doğmuş ve burada ölmüştür.

Pir İsa Besakani: H.7.'yy'ın sonlarında doğmuştur. Nihavend'de doğmuştur. Molla İlyas Şehrezuri'den fıkıh, Molla Nasır Şehrezuri'den hadis ve Molla Gafur Şehrezuri'den felsefe dersleri almıştır. İrşat hırkasını Sultan İshak'tan giymiştir. H.741 yılında ölmüştür.

Pir Halil Musuli: H.654 yılında Musul'da doğmuştur. H. 742 yılında ölmüştür.

Sultan İshak Ehl-i Hak inancını kurduktan sonra inancın yayılmasını istemiştir. Bu amaçla birçok taraftarını farklı coğrafyalara, inancı anlatmaları için göndermiştir (KK-5). Bir bakıma 72 Pir Kurumunun amacı Ehl-i Hak inancını yaymaktır. Bu kurumun oluşmasına bir diğer sebep ise, farklı coğrafyalarda Ehl-i Hak gibi yaşayan dervişleri inanca dâhil edilmesi gösterilebilir. Zira bu coğrafyadan çok uzakta yaşayan ve Ehl-i Hak inancını bilmeyen tarihi kişiler Ehl-i Haklarca 72 Pirler arasında gösterilmektedir. Sultan İshak, Delil ailelerinin soyunu 72 Pirlere bağlamıştır. Böylece hem 72 Pir Kurumu hem de Delil aileleri kutsal bir soy bağı temin ederek inancın, süreklilik kazanması sağlanmıştır. 72 sayısı Anadolu'da dünya milletlerini anlatmak için kullanılan bir kavramdır.

72 Pir hakkında denilebilir ki, bu kurum inancın yayılması ile mi? Yoksa inancı yaymak için mi? Oluşmuştur. Sorusunun cevabı belirsizdir. Sahadan elde edilen verilerden yola çıkarak bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz. 72 Pir Ehl-i Hak inancının kendini evrensel bir inanç olduğunu belirtme çabasıdır. 72 Pirler arasındaki kişiler bu inancı bildiklerine dair bir belirti yoktur. Eğer bu kişiler, inancı biliyor olsalardı günümüzde sadece İran ile sınırlı kalmazdı. Bunun için diyebilliriz ki, Ehl-i Hak kelamları bu kişilere kutsallık vermişlerdir.

1.4.2. Ehl-i Haklarda Sosyal Yapı, Hanedanlar

Sosyal veya toplumsal yapı, toplumsal davranışlarda yinelenen kalıplar ya da, daha özgül kapsamda bir toplumun farklı ögeleri arasındaki düzenli ilişkiler için esnek biçimde kullanılan bir terim olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999, 804). Ehl-i Hak topluluğu günümüzde 'Hanedan', 'Hanedanha-yı Hakikat' adlarıyla anılan on bir farklı aile veya kola ayrılan bir sosyal yapıya sahip olarak varlığını sürdürmektedir (Camizade ve Veysi, 2016, 112). Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde, her bir kola Hanedan denilmektedir. Bu şekilde meydana gelen yapılanmanın temelleri Sultan İshak zamanında atılmıştır. Sultan İshak, nüfusu artan Ehl-i Hak inananlarını sistemli bir şekilde idare etmek ve ileride meydana gelebilecek olan karışıkları önlemek için soyları ikinci yedilere dayanan, Hanedan sistemini kurmuştur.

Her zuhur döneminde, zuhur eden zata yarenler eşlik etmiştir. Yediler, dünyanın yaratılışında bizzat Tanrının kendisinden yaratılmış ilk kişilerdir. Yediler, Pir Bünyamin, Pir Mikail, Pir Musa, Rezbar, Pir Davud, Şah İbrahim ve Baba Yadigâr'dan oluşmaktadır. Bu kişiler sürekli olarak donadona girmişler ve her zuhur döneminde ortaya çıkmışlardır. Sultan İshak zamanında bu zatlara gökteki yediler denilmiştir. Bunun yanı sıra gündelik hayata uygulanacak olan bazı uygulamalar için dünyevi yedilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu uygulamaların başında bu ailelere Dip atalık edecek soylar gelmektedir. Bu nedenle Sultan İshak zamanında ikinci yediler kurumu ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedilen hanedan sistemi gündelik hayatın ve inancın devamlılığı açısından önemlidir. Bunun için Sultan İshak, ikinci yedileri ortaya çıkararak bu kişilerin manevi soylarında yedi hanedan kurulmuştur.

Yedi hanedan, Sultan İshak hayatta iken kurulmuş oldu. Sultan İshak, bu sistemi kalıcı hale getirmek için Baş Tapşırma töreninin esaslarını ortaya koymuştur. Baş Tapşırma kişinin bir hanedana girmesini zorunlu kılmaktadır. Bu esasa göre Ehl-i Hak bir aileden doğan bebek yedi günlük olmadan, bu tören yapılarak hanedan defterine, hanedanının piri tarafından ismi kaydedilmeye başlandı. Böylece ileride ortaya çıkacak hanedan soyundaki karışıklıklar engellenmiş oldu. Sultan İshak, bu törenin düzenli olarak yapılabilmesi için Pir ve Delil kurumunu kurdu. Bu kurumlar şu şekildedir, Pir kişiyi Sultan'a sunan ve teslim eden kişidir. Pir, iki dünyanın piri olarak aziz kılınan Bünyamin'dir. Delil ise, iki dünyanın rehberi Davud'dur. Sultan İshak, bizzat kendi

Bünyamin ve Davud'u seçerek baş bağlamıştır. Bu şekilde hanedana giriş ve bu törenin icrası ortaya çıkmış oldu. Görüldüğü üzere gündelik hayatı belirleyen ihtiyaçlar, yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamış ve inanca yenilikler eklemiştir. Daha sonra görüleceği üzere bu hanedanlar kültürel hayattaki ihtiyaçlara karşı yetersiz kalmış ve ihtiyaçlar dört hanedanın daha ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yedi hanedandan sonra ortaya çıkan hanedanlar zuhur esasına dayalı olarak kurulmuşlardır. Şah Veys Kulu, Ateş Bey ve Şah Hayas zuhur olarak kabul edilmişler ve bunların soyundan gelen kişiler hanedan kurmuşlardır. 18.yy'a gelindiğinde hanedan sayısı on bir olmuştur (Burhan'ul-Hak, 1995, 67).

Ehl-i Haklardaki hanedan sisteminin kendine özgü bir yapısı bulunmaktadır. Bu yapıya göre öncelikle her hanedan içerisinde pir ve delil soyu bulunmaktadır. Yine aynı şekilde hanedanların bazıları pirlerini zuhur olarak görmekte ve zuhur döneminin kapanmadığı söylemektedirler. Bu da bazı hanedanlarda Şah veya Sultan Kurumu olduğunu göstermektedir. Örneğin; Ateşbeyi hanedanında pirler aynı zamanda Tanrının zuhurudurlar. Bu nedenle yarenleri veya yedileri de don değiştirerek ortaya çıkmışlardır. Ancak bu durum hanedanların genelinde yoktur. Bu nedenle her hanedanda ortak olarak sadece Pir ve Delil kurumları bulunmaktadır (Burhan'ul-Hak, 1995, 74).

Hanedanlar içerisinde bulunan farklılıkların önemli nedeni, inancın farklı coğrafyalarda bulunan topluluklar arasında yayılmasıdır. Bu nedenle bu toplulukların kültürel özellikleri hanedanları etkilemiştir. Örneğin, Ateşbeyi hanedanına mensup olanların büyük çoğunluğu Türk'tür. Cem törenlerinde Türkçe kelamlar söylerler. Aynı şekilde Haydari hanedanına mensup olanların çoğu Gorani 'dir. Goranice konuşurlar ve Goranice kelamlar söylerler (KK-5). Ayrıca hanedanlar birbirlerinden bağımsız olarak hareket ederler. Bu nedenle hanedanlar kendi varlıkları sürdürebilmek için, Ehl-i Hak sistemi içerisinde on bir farklı Ehl-i Hak sistemi sergilerler. Çünkü her hanedanda Şah'ı, Pir'i ve Delil'i temsilen veya onun donuna girmiş kişiler bulunur, böylece her hanedan Ehl-i Hak sistemini oluşturan bir yapı sergiler. Donadon ve zuhur inancının belki de gündelik hayattaki en önemli işlevi budur. Çünkü ancak bu inanç ve esaslar sayesinde sistem bütünlük arz etmektedir. Bu yapıyı daha da açmak gerekirse, Ateşbeyi hanedanı on bir Ehl-i Hak hanedanından birisidir. Kendi Pirlerini Sultanın zuhuru olarak görürler. Diğer hanedanların bu hanedan üzerinde bir etkisi yoktur. Bu durum diğer hanedanlar

içinde geçerlidir. Ateşbeyiler, Ehl-i Hak sistemi içerisinde olmakla beraber diğer hanedanların veya kendilerinin diğer hanedanlar üzerine etkileri yoktur.

Bu hanedanlar kendi aralarında bağımsız olarak hareket etmekle beraber ritüel ve ibadet olarak farklı özellikler göstermektedirler. Bu farklılıklar bölümler içerisinde yapılan ibadet ve uygulamalarda belirtilmiştir. Bunlara sebep olarak burada, etnik kimlikler ve hanedanların yaşadıkları coğrafyalardaki özelliklerin kültürel hayatlarına yansımaları olarak görülebilir. Örneğin, Tahran'da yaşayan Ehl-i Hakların kıblesi Mekke iken Kirmanşah Sahne'de yaşayanlar için Perdiver'dir. Yine aynı şekilde, Hersin bölgesinde yaşayan Ateşbeyilerin kıblesi Gerehban 'dır (KK-5; KK-11). Bununla beraber Ehl-i Haklar kendileri Taife olarak adlandırıp Ehl-i Hak milleti olduklarını söylerler. Alandan elde ettiğimiz verilerde ayrıştırıcı, bölücü milliyetçi duygular Ehl-i Haklarda görülmez.

Günümüzdeki, Ehl-i Hak hanedanları içerisinde en etkili olan ve en çok bilinen hanedanlar Ateşbeyi, Hamuşi ve Şah İbrahimi hanedanlarıdır (Sultani, 2006, 18). Hanedanha-yı hakikat yani Ehl-i Hak topluluğunu inanç ve toplumsal bağlamda ayırdığı hanedanlar, Sultan İshak zamanında yedi günümüzde ise on bir tanedir. Toplamda on bir olan hanedan isimleri şu şekildedir; Şah İbrahimi, Baba Yadigari, Hamuşi, Ali Kalenderi, Mir Suri, Ateşbeyi, Seyyid Mustafayi, Hacı Baveysi, Zennuri, Şah Hayasi ve Baba Haydari (Sultani, 2006, hanedanha,17; Mehdiyani, 2014, 91; Tabibi III., 1971, 1415; Ağaçeri ve İstahri, 2014, 9). Ehl-i Hak hanedanları aşağıda sırası ile açıklanmıştır. Bu hanedanlara Ayin-i Yâri isimli kitabında Elkazi, Bektaşiliği de ekleyerek 12 hanedan saymaktadır (Mecmua-ı Ayin-i Enderz –i Remz-i Yâri, 1981, 37). Ancak bu veriler bu hanedanları tam bir şekilde açıklamak için yeterli değildir.

Yediler bekâr olduklarından çocukları yoktu. Vekilleri olanların çocukları oldu ve bunların soyu hanedanları oluşturdu. Bu Hanedanlar, Şah İbrahim hanedanı, Seyyid Eb'ul Vefa, Hacı Baba İsa, Mir Borende, Seyyid Mustafa bu beş hanedan İkinci Yediler'den kuruldu. Altıncı Ali Kalenderi, yedinci Yadigari oldu (Şahname-i Hakikat, 233-234). Daha sonra dört hanedan daha eklendi. Minorsky Ehl-i Hakların on iki hanedanı olduğunu söylemektedir (Minorsky, 2006, 6).

Ehl-i Hak topluluğunda yer alan Hanedanlar, Anadolu'daki, Alevi ocaklarına benzemektedirler. Bu konu hakkında Yaman'ın "Alevilikte ocak kavramı; Dede,

Seyyid, Pir, Mürşid, Rehber gibi adlarla da anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini, soylarını nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır"(Yaman, 2011, 48), diye tanımladığı Ocaklar, Ehl-i Haklarda bulunan sistem ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ivanow, Hanedanlara Ocak dendiğini de belirtmektedir (Ivanow, 1953, 6).

Hanedanların ortak özellikleri;

1. Sultan İshak zamanında hanedanlar kurulmuştur. Hanedanların soyu manevi olarak Sultan İshak'a bağlanmaktadır.
2. Hanedanlar için kutsal tabaka İkinci Yediler 'dir.
3. Pir ve delil kurumu her hanedan da vardır.
4. Baş Tapşırma merasimi bütün hanedanlarda yapılmaktadır.
5. Cem ve Cemhane hepsinde bulunmaktadır.
6. Yar bayramını bütün hanedanlar uygulamaktadır.
7. Bütün Ehl-i Haklar, Nezir, niyaz ve kurbani sunarlar.
8. Genel olarak Namaza karşıdırlar.
9. Ramazan orucu tutmazlar.
10. Şarab âdeti vardır.
11. Hulul ve tenasüh vardır (Hodabende, 2004, 51).

Farklılıklar;

1. Şeytana bazı hanedanlar hürmet ederler. Yadigari, Haydari, Zennuri, Hamuşi hanedanları şeytana saygı duyarlar.
2. Şarab, Şah Hayas hanedanın için önemli değildir.
3. Ateşbeyi hanedanı namaz kılıp, ramazan orucu tutarlar. Ancak sahada bu durumun zorunlu olmadığı kişinin kendi tercihi olduğu bilgisi elde edilmiştir.

4. Şah Hayas hanedanı horoz kesmez.

5. Hanedanlar arasında Şah Hayas ve Ateşbeyi hanedanları, pirlerini şah mihman olarak bilirler. Yani bu hanedanların pirleri Tanrının zuhurudurlar. Bu hanedanlar Sultan İshak'tan sonra kurulmuşlardır (KK-5; Burhan'ul-Hak, 1995, 74; Hodabende, 2004, 51).

1.4.2.1. Şah İbrahimi Hanedanı

Bu hanedanın soyu Sultan İshak zamanında ikinci yedilerden olan Seyyid Mehmet Guruh Sevar'ın oğlu Şah İbrahim'e dayanmaktadır. Şah İbrahim'in annesi Hatun Zeynep, Emir Hüsrev Loristani'nin kızıdır. Şah İbrahim'in çocukları Mireh Bey, Kanun Bey, Kalender Bey ve Çerağ Beydir. Han Ahmet ve Hobyar da Mireh Bey'in çocuklarıdır. Bu hanedan, Şah İbrahim'in Bağdat'a göçü ile kurulmuştur. Şah İbrahim'in çocukları Karakoyunlular zamanından başlayarak, Hemedan'a kadar mensuplarını çoğaltmışlardır (Name-i Serencam, 1996, 25; Gocaveri, 1997, 42; Hocaeeddin, 1362, 52; Sultani, 2006, 18; Kubadi, 1996, 69).

Şah İbrahim, Sultan İshak tarafından Irak halkını irşad için görevlendirilmiştir. Bu yüzden Bağdat'ta yaşamış ve orada ölmüştür. Kaçarlar döneminde bölgenin bölüşülmesi ile Seyyid soyu Kerkük, Kerend ve Sahne olarak üçe ayrılmıştır. Kerend kolu, özellikle Afşar Nadir Şah'ın cülusu zamanında zuhur eden Seyyid Rıza Bey Sani zamanında güçlenmiştir. Rıza Bey Sani, Afşar Nadir Şah'ın Bağdat seferine yardım etmiştir. Bunun sonucu olarak ona yönetmesi için topraklar verilmişti. Zend hanedanı zamanında, Sahne kolu Kerkük kolundan ayrılmıştır. Sahne kolunu ise, Seyyid Murad kurmuştur. Kuşçuoğlu, bu hanedana mensuptur (Burhan'ul-Hak, 1995, 67; Sultani, 2006, 20; Sultani, 2006, 27).

Günümüzde Irak'ta bulunan Şehrezur ve Kerkük'te yaşayan Ehl-i Haklar Kakai adıyla bu hanedana bağlıdırlar. İran'da yaşayan Şah İbrahimiler, Kerend ve Sahne kolu olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Bu hanedanın başında, Seyyid Kazım Efzali, Seyyid Hodayan Efzali, Seyyid Emrullah Şah İbrahimi vardır. Şah İbrahimi hanedanına mensup olan Ehl-i Haklar genel olarak, Şehrezur, Kerkük, Kerend, Sahne, İran Azerbaycan'ı ve Tahran'da yaşamaktadırlar. Seyyid Kasım Efzali, bu hanedana mensuptur. Şah İbrahimilerin büyük çoğunluğu Türkçe konuşan topluluklardan

oluşmaktadır. Özellikle Irak'ta yaşayanların tamamı Türk'tür. Bu hanedana mensup olan Kuşçuoğlu kelamlarını Türkçe söylemiştir (Name-i Serencam, 1996, 25; Sultani, 2006, 24).

1.4.2.2. Ali Kalender Hanedanı

Hanedanın adını aldığı ve Seyyid soyunun dayandığı kişi olan Ali Kalender, ikinci yedilerden birisidir. Sultan İshak, hanedanların kurulmasını buyurduğunda Ali Kalender ölmüştü. Evli olmadığından çocuğu da yoktu. Ali Kalender, Dalahu bölgesinde yaşamıştır. Kendine yakın olan iki kişi vardı; Dede Ali ve Dede Hüseyin. Daha sonrasından bu kişilerden soyu devam etmiştir. Dede Ali'nin soyu pir soyu oldu ve Dede Hüseyin'in soyu delil soyu oldu. Ali Kalender hanedanına mensup Ehl-i Haklar günümüzde daha çok Celalevend ve Osmanvend bölgelerinde yaşamaktadırlar. Günümüzde, hanedanın başında, Seyyid Aga Bozorg, Seyyid Mir Nizam ve Seyyid Mir Necat bulunmaktadır (Sultani, 2006, 175; Name-i Serencam, 1996, 25; Hocaeeddin, 1362, 52; Burhan'ul-Hak, 1995, 67; Gocaveri, 1997, 42).

Ali Kalender'in mezarı 'Evlad-ı Kubad' köyüne 22 km uzaklıktaki dağlık bölgede bulunmaktadır. Ali Kalender hanedanı hakkında bilgiler tam değildir. Tezkere-i Ala, Şah İsmail'i Ali Kalender olarak tanıtmaktadır. Ateşbeyiler, Şah Hayasiler ve Ali Kalenderiler ile birlikte yaşamışlardır (Sultani, 2006, Hanedanha,173; Kubadi, 1996, 69).

1.4.2.3. Yadigari Hanedanı

Baba Yadigâr, H. 8.'yy'da yaşamıştır. İlahi, onun Sultan İshak hayatta iken öldüğünü söylemektedir. Safizade ise, Sultan İshak zamanında Baba Yadigâr'ın genç biri olduğunu söyler. Hakkında iki farklı görüş olsa da bu konu ile ilgili olarak hanedanın soyunun dayanağı Baba Yadigâr olduğu bilinmektedir. Baba Yadigâr evli olmadığı için çocuğu da yoktu. Bu yüzden Seyyid soyu Hayal ve Vusal adlı iki yareninden gelmektedir. Seyyid Ahmet Hüseyni, Seyyid Cemşid Hüseyni, Seyyid Ahmet Yadigari günümüzde bu hanedanın liderleridir. Genellikle Kerend ve Kirmanşah' ta yaşamaktadırlar (Name-i Serencam, 1996, 25; Burhan'ul-Hak, 1995, 67; Kubadi, 1996, 70; Hocaeedin, 1362, 52; Soltani, 2006, 177; Gocaveri, 1997, 42).

1.4.2.4. Hamuşi Hanedanı

Seyyid Eb'ul Vefa, Sultan İshak zamanında yaşayan ikinci yedilerden biriydi. Seyyid Eb'ul Vefa hanedanının kurucusu olarak kabul edilir. O öldükten sonra oğlu Seyyid Ud ve torunu Şeyh Ali'den soyu devam etmiştir. Eb'ul Vefa'nın torunu Şeyh Ali öldükten sonra oğulları arasında anlaşmazlıklar oldu. Rıza, Halil ve Ekâbir lakabıyla meşhur Hamuş, Şeyh Ali'nin çocukları idi. Kimin pir olacağı konusu tartışma çıkardı. Şah İbrahimi hanedanı, küçük çocuk olan Hamuş'u, Seyyid Eb'ul Vefa hanedanının piri yaptılar. Halil ve Rıza bu durumdan rahatsız oldu. Seyyid Rıza Loristan'a göçtü. Seyyid Halil'in beş oğlu ve bir kızı oldu. Baba Ali, Ayvaz, Yakup, Baba Huşa ve Baba Mehmet oğulları idi. Bir de kızı vardı. Kızın adı Esmere idi ve onun oğlu Zevalnur kalenderdi. Bu kişinin çokça kerameti vardı. Daha sonra kurulacak olan Zevalnur hanedanının kurucusudur. Zevalnur 'un oğlu ve kızı yoktu. Ondan sonra hanedanın başına Seyyid Rıza'nın çocukları geçti. Seyyid Rıza'nın Seyyid Hayat, Seyyid Hayas ve Seyyid Ayaz adında çocukları vardı. Günümüzde, bu hanedanın piri Seyyid Nasreddin Haydari 'dir. Bu hanedan günümüzde Hamuşi Hanedanı olarak bilinmektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 68; Kubadi, 1996, 69; Gocaveri, 1997, 42; Name-i Serencam, 1996, 26).

Hamuşi hanedanının soyu ikinci yedilerden Seyyid Eb'ul-Vefa'ya dayanmaktadır. Sultan zamanından Safeviler'e kadar Hemedan, Kürdistan, Loristan'a kadar yayılmışlardır. Halvetiye tarikatı da Seyyid Eb'ul-Vefa'ya soyunu dayandırır (Sultani, 2006, 35). Son tecelli olduğu kabul edilen Seyyid Bereke, 1831 yılında zuhur etmişti. Bu tecelli ile beraber tecelli perdesi kapanmıştır (Sultani, 2006, 38). Seyyid Bereke ile beraber Kırklar tekrar vücut buldular. Bunların isimleri; Seyyid Bereke, Derviş Tahmasb, Seyyid Ayaz, Seyyid Hüsrev, Seyyid Rüstem, Nevruz Sorani, Mirza Ali Abbasvend, Pir Veis, Lâçin, Tahmas Guhvareyi, Huda Verdi Loristani, Fariğ Kirmanşahi, Kerim Halil, Haydar Kalhani, Şirhan Kalhani, Abbas Kerendi, Timur Banyarani, Veli, Nezr Berevendi, Cüze Tüfenkçi, Melek Ali, Kerim Guvareyi, Hasan Ali Çekaburi, Düşte Biyameyi, Rüstem Kerendi, Rüstem Babacani, Haydar Koçekebli, Hüseyin Ali Çekaburi, Seyfur, Beymurada Kalhani, Huda Murad Kalhani, Derviş Berahas, Rıza Ali Biyameyi, Gulam Çekaburi, Şirhan Kerendi, İmam Biyameyi, Şah Rıza Kerendi, Şükr Guhvareyi, Haydar Paydar, Kemer Biyameyi (Sultani, 2006, 39). İsimleri sayılan bu kırkların hemen hepsinin defteri bulunmaktadır. Seyyid Bereke, Muhammed Şah Kaçar'ın cülusunda zuhur etti. Nasreddin Şah zamanında Hamuşi

kolunun faaliyetleri artmaya başladı (Sultani, 2006, 41). Aga Nasreddin, sekiz yıl boyunca İran sınırları için savaşmıştır (Sultani, 2006, 53).

1.4.2.5. Mir Suri Hanedanı

Mir Sur, Sultan İshak döneminde yaşamış olan ikinci yedilerden birisidir. Mir Sur, Şeyh İsa'nın oğludur. Günümüzde, bu hanedanı Seyyid Feridun Zengi ve Seyyid Salman Zengi yönetmektedir (Safizade, 1996, 27; Burhan'ul-Hak, 1995, 69; Hocaeedin, 1362, 52). Seyyid Mir Ahmet Alevi Berzenci, Mir Sur adıyla tanınmaktadır. Sultan İshak'ın kardeşidir (Sultani, 2006, Hanedanha, 180). Bu hanedan mensuplarının sayısı azdır. Saha çalışması sırasında bu hanedana mensup kişilerle karşılaşılmamıştır.

1.4.2.6. Seyyid Mustafa Hanedanı

Sultan İshak'ın yarenlerinden olan Seyyid Mustafa ikinci yedilerden biridir. H.8.'yy'da yaşamıştır. Hemedan havalisinde çokça yaşamaktadırlar. Bu hanedana mensup olan kişilerle görüşme yapılmamıştır. Hemedan'da yaşayan Ateşbeyi olan kişiler bu hanedan hakkında bilgi vermişlerdir (Gocaveri, 1997, 42; Name-i Serencam, 1996, 27; Burhan'ul-Hak, 1995, 26; Hocaeedin, 1362, 52, KK-18; Sultani, 2006, Hanedanha, 180).

1.4.2.7. Baba İsa Veya Hacı Baveysi Hanedanı

Hacı Baba İsa, ikinci yedilerden birisidir. H.8.'yy'da doğmuştur ve Şeyhan köyünde ölmüştür. Safizade Hacı Baba İsa'nın ikinci yedilerden olmadığını söylemektedir. Ancak, İlahi ve Gocaveri onun ikinci yedilerden olduğunu belirtmektedirler. Günümüzde bu hanedanın başında Seyyid Sehrab İbrahimi bulunmaktadır. Bu hanedan günümüzde, Hacı Baveysi adıyla anılmaktadır (Burhan'ul-Hak, 1995; Gocaveri, 2009, 42; Hocaeedin, 1362, 53; Sultani, 2006, 18; Name-i Serencam, 1996, 271).

1.4.2.8. Zevalnuri Hanedanı

Zevalnuri Hanedanı, Sultan İshak zamanında kurulan yedi hanedandan sonra kurulmuştur. Ancak, hanedan soyu ikinci yedilere dayanmaktadır. Baba Yadigâr ve Ali Kalender Hanedanların soyu manevi olarak yedilere dayanmakla beraber soyca ikinci yedilerdendir. Zevalnur H. 9. yy'da Loristan'da doğmuştur. Seyyid Eb'ul Vefa

hanedanında pirlik yüzünden çıkan tartışma sonrasında Loristan'a göç eden Şeyh Ali'nin çocuklarından Seyyid Halil'in soyuna dayanmaktadır. Seyyid Halil'in kızı Esmere'den Zevalnur adlı oğlu oldu. Zevalnur bu hanedanın kurucusudur. Zevalnur'un oğlu ve kızı yoktu. Hamuşi hanedanından doğmuş bir hanedandır. Ondan sonra hanedanına Seyyid Rıza'nın çocukları oturdu. Seyyid Rıza'nın Seyyid Hayat, Seyyid Hayas ve Seyyid Ayaz adında çocukları vardı. Bu hanedan, Horoz kesmez. Günümüzde bu hanedanın başında Aziz Zevalnuri bulunmaktadır (Safizade, 1996, 27; Gocaveri, 1997, 42; Hocaeedin, 1362, 52; Sultani, 2006, 179; Burhan'ul-Hak, 1995, 69).

1.4.2.9. Hayasi Hanedanı

Şahu bölgesi Derziyan köyünde yaşayan Kanber'in evinde, Şah Veys Kulu ortaya çıkmıştır. Hatun Zerbanu Şah Veys Kulu'nun annesi ve Pir Kanber'in kız kardeşidir. Doğumu muhtemelen 1408 yılıdır. Bazı Ehl-i Haklar, daha sonra iki zuhurunda daha olduğuna inanmaktadırlar. Bu kişiler Şah Ayaz ve Muhammed Bey'dir. Şah Veys Kulu ölmeden önce kendinden sonra iki kişinin müstakil olarak Şah mihman olacağını söyledi. Şah Ayaz'ın çocuğu olmadı, yerini Şah Hayas aldı. Muhammed Bey'in yerini de Ateş Bey aldı. Sonrasında Ateşbeyi hanedanı ve Şah Hayasi hanedanı kuruldu. Şah Hayas, Sultan oldu. Pir Kanber Pir soyu, Baba Golab ise Delil soyu oldu. (Burhan'ul-Hak, 1995, 71; Gocaveri, 2009, 42; Hocaeedin, 1362, 52). Bu şekilde iki hanedan soyu da zuhurlara dayanmaktadır.

Şah Hayas hanedanı Şah Mihman soylu hanedan olarak kabul edilmektedir. Şah Hayas'ın zuhuru ile hanedan kurulmuştur. Şah Hayas, 1714 yılında yaşamıştır. Şah Hayas, Şam ve Irak'a seyahatler yapmıştır. Daha sonra Seyyid Abbas, hanedanın başında olmuştur. Ceyhunabadi bu hanedana mensuptur (Sultani, 2006, 161). Ceyhunabadi'nin oğlu İlahi'nin bir takım inananları olmuştur. Muhtemelen gelecek zamanda bu toplulukta bir hanedan kurabilir.

1.4.2.10. Ateşbeyi Hanedanı

Şah Veys Kulu ölmeden önce kendinden sonra iki kişinin müstakil olarak şah mihman olacağını söyledi. Şah Ayaz'ın çocuğu olmadı, yerini Şah Hayas aldı. Muhammed Bey'in yerini de Ateş Bey aldı. Sonrasında Ateş Beyi hanedanı ve Şah Hayasi hanedanı kuruldu. Muhammed Bey'in Oğlu Ateş Bey'e dayanır. Ateş Bey H.11'yy'da

doğmuştur. Cemşid Bey, Abdal Bey, Elmas Bey, Peri Hanım, Kamerican, Kamelek, Kara Pus, Mir Dost, yaranlarıdır. Günümüzde Seyyid Nizameddin Muşaşi, Sam Muşaşi, Seyyid Mansur Mirza Muşaşi, Seyyid Cemşidullah tarafından yönetilmektedir (Safizade, 1996, 28; Burhan'ul-Hak, 1995, 71; Hocaeedin, 1362, 52; Gocaveri, 1997, 42).

Ateşbeyi hanedanı Safevi Devleti'nin hüküm sürdüğü bir zamanda kurulmuştur. Şah Veys Kulu'nun Türkiye'de ortaya çıkışından sonra, altıncı zuhur olarak Şah Muhammed Bey zuhur etti. Safevi kaynakları ona Dede Mehmet olarak yer vermektedir. Batı İran ve Azerbaycan bölgesinde Şah İsmail zamanında zuhur etmiştir. Şah İsmail zamanında Muşaşiler ve Nurbahşiler Muhammed Beyi Pir kabul ettiler. Muhammed Bey, Şah İsmail zamanından Tahmasb zamanının ortalarına kadar Sehend Dağı çevresinde yaşamış ve çeşmesini kaynatmıştır. Burç Kuran bölgesinde ölmüştür (Sultani, 2006, 70).

Yedinci zuhur olan Han Ateş, H.10.yy'ın başında Acer'de doğmuştur. Aceri'nin sağ tarafında Çekatu nehrinde Güney Azerbaycan'da zuhur etmiştir. Bu bölge Belbes taifesinin bölgesi idi (Sultani, 2006, 70). Şah Hayas hanedanı ve Ali Kalenderi hanedanı, Han Ateş zuhur edince ona bağlandılar. Muhammed Bey'in oğulları da Han Ateş ve Han Elmas Kirmanşah'a gitti. Han Abdal Urmiye bölgesine ve Han Cemşid Horasan'a gitti (Sultani, 2006, 71). Ateşbeyi hanedanı özellikle Afşarlar döneminde İran'ın batısına hâkim olmuşlardır (Sultani, 2006, 72).

Ateş Bey'den sonra, sırasıyla Han İmamkulu, daha sonra Serhoş Bey, daha sonra Sultan Mahmud Aga hanedanın başına geçmiştir. Kaçarlar döneminde Ateşbeyiler Gerehban havalisi ve Tahran taraflarına yayılmışlardır. Seyyid Abbas Aga, Gerehban'da yaşamıştır. Seyyid Abbas Aga Feth Ali Şah zamanına kadar bu bölgede faaliyetlerine devam etmiştir. 1938 doğumlu Aga Nizameddin hanedanın başındadır. Günümüzde Hersin-Gerehban'da bulunan ziyaret Ateşbeyilerin merkezi olarak kabul edilmektedir (Kubadi, 1996, 70; Sultani, 2006, Hanedanha,73; Sultani, 2006, 74; Saki, 2018, 420).

Ateşbeyi hanedanı mensuplarının sayısı diğer tüm hanedan mensuplarının sayısından daha fazladır. Yine Ateşbeyilerin yaşadıkları coğrafya hakkında, Hazar denizinden, Basra Körfezine kadar her yerde yaşarlar, merkezleri Gerehban'dır demektedirler.

Ateşbeyiler, Türkçe konuşmakta ve ibadetlerini Türkçe yapmaktadırlar (KK-11; KK-5; K.K7.13; KK-1.).

1.4.2.11. Baba Haydar Hanedanı

Şah Hayas zamanında bir başka hanedan daha kurulmuştur. Bu hanedanın adı, Baba Haydar'dır. Baba Haydar, Pir Rüstem'in soyundan gelmektedir. Baba Haydari Hanedanı soyu Seyyid Haydar'ın çocuğu Seyyid Mansur'dan gelir. Seyyid Mansur, 1831'de Tutşami'de doğmuştur. 1899'da öldü. Seyyid günümüzde Nasreddin Haydari yönetmektedir (Safizade, 1996, 28; Gocaveri, 1997, 42; Hocaeedin, 1362, 52; Burhan'ul-Hak, 1995, 74).

Baba Haydari hanedanı, Şah Hayas ve Ateşbeyi hanedanının kuruluşu ile yakın dönemlerde ortaya çıkmışlartır. Baba Haydar'da Şah Mihman olarak bilinmektedir. Soyu 72 Pir'den Seyyid Mir Ahmet'e dayanmaktadır. Baba Haydar, Pir Rüstem'in donudur. Haydariler, I. Dünya savaşından sonra Irak'tan Sahne'ye göçmüşlerdir (Sultani, 2006, Hanedanha,178).

Saha çalışması sırasında yaptığımız gözlemlerde, İran içerisinde ki Ehl-i Hakların Gorani olarak anılması bu hanedan mensuplarının yapmış oldukları propagandalardır. Bu hanedan mensupları Ehl-i Hak inancının Kürtlerin kadim inancı olduğunu ve başka etnisiteden kişilerin inanç içerisinde yer almadığını söylemektedirler. Bu hanedan mensupları, Ehl-i Hak inancının kendilerine özgü olduğunu ve Sultan İshak'ın Kürt olduğunu söylemektedirler. Siyasi kaygılar taşıyan araştırmacıların çoğu bu hanedanı esas alarak, topluluğun geneli hakkında sonuçlara varmaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT

İki bölümde ele aldığımız tez çalışmasının bu bölümünde, Ehl-i Hakların Kültürel Hayatları incelenmiştir. Çalışmanın yöntemi ve amacına uygun olarak bu bölüme kaynaklık eden veriler, ana kaynaklardan, yapılan çalışmalardan ve sahadan elde edilmiştir. Bu bölüm, konunun anlatımının akışına uygun olarak *Ehl-i Haklar' da Dini Yaşam* ve *Ehl-i Haklar' da Toplumsal Yaşam* olarak iki kısımda değerlendirilmiştir.

2.1. Ehl-i Haklarda Dini Yaşam

Ehl-i Hak topluluğu, Ehl-i Hak inancı etrafında meydana gelmiş bir topluluktur. Bu nedenle inanç içerisinde yer alan inanışlar ve uygulamalar topluluğun süreklilik içerisinde kalmasını sağlamaktadır. İnanç içerisinde yer alan inanış ve uygulamalar zaman içerisinde bir takım değişikler sonucunda günümüzdeki şeklini almıştır. Bu bölümde *dini İnanışlar* ve *ritüeller* başlıkları altında, Ehl-i Hak inancında yer alan inanışlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1.1. Ehl-i Haklarda Dini İnanışlar

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu kendi değerler sistemi içerisinde anlamlı bir bütünlük arz etmektedir. Ehl-i Hak inancında var olan dini inanışlar, Ehl-i Hak inancının yapısal bütünlüğüne uygun olarak kendisine topluluk içerisinde yer bulmuştur. Önemle belirtmek gerekir ki, bazı inanışlarda şekil olarak farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumun sebepleri arasında Ehl-i Hakların Hanedan adı altında dağınık şekilde yaşamaları gelmektedir. Örneğin, Haydari Hanedanına mensup Ehl-i Haklar ve bu hanedanın kaynaklarında Ateş Bey'in ve Muhammed Bey'in zuhuru hakkında bilgi verilmez. Buna karşılık Ateşbeyi hanedanına mensup olanlar ve bu hanedana ait kaynaklarda, Ateş Bey'e ve Muhammed Bey'e ait mitler fazlasıyla yer alır. Benzer şekilde bu durum yapılan ritüellerde de görülmektedir. Ateşbeyi Hanedanına mensup

Ehl-i Haklar, Ehl-i Hakların altı günlük orucunu tutmazlar. Bu başlık altında Ehl-i Haklardaki dini inanışlar için genel bir çerçeve çıkarılırken, yeri geldiğinde tespit edilen farklılıklara da yer verilmiştir.

2.1.1.1. "Su'dan Başka Bir Şey Yoktu", Ehl-i Haklar' da Yaratılış

Ortak kültürü paylaşan benzer topluluklarda olduğu gibi, Ehl-i Haklarda da ortak bir yaratılış hikâyesi veya kozmoloji bulunmaktadır. Şah Name-i Hakikat, Burhan'ül Hak, Surudha-ı Din-i Yarsan, Defter-i Rumz-ı Yaristan, Kelam-ı Serencam ve Tezkere-i A'la adlı ilk elden kaynakların tamamında yaratılış ve dünyanın oluşumu hakkında anlatılar yer almaktadır. Bu eserlerde ki yaratılış anlatılarında ana temalar benzer olmakla beraber, bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Ayrıca, sahadan elde ettiğimiz verilerde de yaratılış anlatılarına dair bilgiler yer almaktadır.

Ehl-i Hak yaratılış mitlerine geçmeden önce söylemek gerekir ki, Ehl-i Hak inancı sistemli bir bütünü oluşturduğu için yaratılış konusu da inanç içerisinde yer alan temel unsurlarla bağlantılıdır. Örneğin, Ehl-i Haklar' da yaratılış, Ehl-i Hak inancının Tanrı anlayışı ile doğrudan alakalıdır. Ehl-i Hak inancının Tanrısı, belirli zamanlarda dünyaya insan şeklinde zuhur etmiştir. Tanrının ilk hali yazılı kaynaklarda 'Ya' adıyla belirtilmektedir (Şahname-i Hakikat, 1995). Bu durum alandan elde ettiğimiz verilerce de sabittir (KK-13). Tanrının ilk hali uçsuz bucaksız denizin derinliklerinde bir incinin içinde bulunmaktadır. Hemen bütün anlatı ve kaynaklarda Ya şeklindeki Tanrının inci içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Ya şeklinde olan Tanrı, inci içerisinden 'Havenkar' adıyla zuhur eder ve dünyayı yaratmaya başlar. Bu durum aynı zamanda Ehl-i Hak inancının da kutsal tarihinin başlangıcı sayılmaktadır. İnananlar, Ehl-i Hak inancının kuruluşunu bu şekilde açıklamaktadırlar.

Ehl-i Hak inancında yaratılış, önce manevi dünyanın yaratılışı ile başlamış, daha sonra maddi dünyanın yaratılışı ile devam etmiştir. Bu durum aslında inancın temel esası olan Batın ile Zahir ilişkisi esasına dayanmaktadır. Ancak, sahada elde ettiğimiz veriler ışığında bu tür ayrıştırmanın, inananlar arasında bulunmadığı görülmektedir. Çünkü inananlar dünyanın manevi yani Batın kısmı ile yaşamaktadırlar. Ehl-i Hak inancının ortaya attığı görüş, her şeyin batın manası olduğu, şeriat ehlinin bunu anlamayacağı ve sadece hakikat ehlinin bu inanca, dünya görüşüne vakıf olabileceğidir. Bu nedenle Ehl-i Haklar için iki dünya değil tek bir dünya inancının bulunduğu söylenebilir.

Araştırmacılar, Ehl-i Hak inancını inananları açısından değil de kendi bakış açıları ile yorumlamışlardır (Hodabende, 2004, 81; Tabibi II., 1971, 1213).

Ehl-i Hak inancına göre, hiçbir şey yok iken Tanrı, bir inci tanesi içindeydi. İnci, sedefin içinde, sedefte uçsuz bucaksız suyun içerisindeydi (Şahname-i Hakikat, 1995, 23; Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 22). Dünyanın ilk halini uçsuz bucaksız deniz olarak tarif eden Ehl-i Hak, tek varlığın ise "Ya" adında ve şeklinde olan Tanrı olduğunu söylemektedir. Cebrail'i Havenkar kendi özünden yaratmıştır. Dünya üzerinde uçan Cebrail, kendisini yaratan Tanrıdan habersiz şekilde uçmaktadır. Ta ki yaratıcıdan ona ses gelene kadar. Tanrı ona sorar;

Ya- Ben kimim? Sen kimsin?

Cebrail- Burada kimse yok. Seni bilmiyorum ben uluyum dedi.

İnciden bir şimşek çıkar ve şimşek Cebrail'in kanatlarını yakar. Cebrail, suya düşer. Bin yıl boyunca suda kaldı. Daha sonra imtihan için Tanrı yine onu affeder. Tanrı yeniden sorar;

Ya - Ben kimim? Sen kimsin?

Cebrail- Ben seni görmüyorum, kendini göster ben benim der.

Ya, onun kanatlarını tekrar yakar. Tekrar suyun girdabına düşer. Çok zaman geçtikten sonra, Cebrail'in kanadı tekrar çıkar. Uçmaya başlar. Tanrı ona rehberlik için ergen olmayan bir erkek çocuğu yollar. Çocuk ona Tanrı sana sorduğunda, ben yaratılanım sen yaratıcımsın diye söyle, der. Bu çocuk onu eğitir. Ab-ı hayat suyunu verir. O'da suyu içer. Daha sonra Cebrail düldül şeklini alır. Daha sonra Tanrı seslenir;

Ya- Sen kimsin? Ben kimim?

Cebrail- Ben yaratılanım, sen benim yaratıcımsın der.

Cebrail, Secde eder, mest olur. Tanrı onu iki dünyanın piri yapar. Sahada elde ettiğimiz verilerde hikâyede anlatılan çocuğun Ali olduğu belirtilmektedir (KK-5). Böylece yeryüzünde Ya ve Cebrail vardı. Cebrail bir süre sonra Tanrıdan başkalarını da yaratmasını ister. Tanrı dualarını kabul eder. Ondan başka altı teni daha yaratır. Bu altı

kişiden biri, dişi idi. Mikail nefesinden, İsrafil ağzından, Azrail öfkesinden, Ruçyar ve Ayvat gözlerinin nurundan yaratıldı. Böylece yediler yaratılmış oldu (Şahname-i Hakikat, 1995, 42-43; Sultani, 1998; Tabibi II., 1971, 1216; KK-5). Yediler, Tanrıya şükür ve secde ettiler. Birleşip Tanrı'ya inci'den çıkması için dua ettiler. Tanrı yedilerin duasını kabul etti. 'Ya' incinin içerisinden 'Havenkar' olarak zuhur etti. Böylece Ehl-i Hak'ın kutsal tarihi başlamıştır (KK-13; KK-5).

Anlatı şu şekilde devam eder; Ya inciden çıkıp aşikâr olduktan sonra inci kaynamaya başladı. Çıkan dumandan gökyüzü yaratıldı. Dokuz felek ve yedi çarh yaratıldı. Alevlerin ışığından yıldızlar meydana geldi. İnciden çıkan madde yeryüzü oldu. Padişahın emri ile iki ruh yaratıldı. Biri Gav Guzan diğeri aslan, biri Ayvat diğeri Ruçyar, biri Hasan diğeri Hüseyin'dir. Padişah denizin ortasına Hacer taşını oturttu. Havenkar denizden bir balık çıkardı. Beyaz taşı balığın sırtına koydu. Üzerine öküzü koydu. Zemini öküzün üzerine koydu. Aslan, öküzün üstünde ve zeminin arkasında kaldı. Aslan güneş, öküz ay oldu. Dört unsur; ateş, su, hava ve toprak yeryüzünde yaratıldı. Daha sonra dört mevsim, 12 ay, günler, geceler, haftalar bölündü. Bu yaratılma altı gün sürdü. Bu sürede Yediler, altı gün oruç tuttu. Yedinci gün bayram yaptılar. Yedilere Muhammed'de eklendi ve sekiz ten oldular. İlk gün duşenbe yani pazartesi günü idi. Âlemin padişahı Şenbe günü Cebrail'i, Yekşenbe yedilerin zatını, Duşenbeden Şenbe'ye kadar insanın nefsi ve diğer her şeyi yarattı. Dokuzuncu gün Nevruz bayramı oldu. O gün padişahın cülusu oldu. Ay ve güneş raks etti. Yediler hazır oldu. Semah ettiler, Cem yaptılar (Şahname-i Hakikat, 1995, 35-38; Sultani, 1998, 53; KK-13; KK-5).

Ehl-i Hak topluluğu, bu şekilde kendi mitini, kültürel yasaları ve esasları bağlamında ortaya çıkarmaktadır. Bu anlatımda ve mit oluşum sürecinde kullanılan motif ve sembolleri Ehl-i Hak topluluğu kültürel hayatlarında kullanmakta ve inancın sürekliliğini sağlamaktadır. Örneğin, yapılan her cem töreninde, yaratılış sürecinde Sultanın ve Yarenlerinin bir arada hazır olduklarına inanılır. Böylece tören öncesinde ciddi ve samimi bir hazırlık yapılır. Tören esnasında Sultanın batında hazır olduğuna inanıldığından, riyakârlık yapılamaz. Tören sonrasında ise törende alınan kararlar titizlikle uygulanır.

Yaratılış süreci, Ehl-i Hak metinlerinde küçük farklarla anlatılmaktadır. Şahname-i Hakikat'te yaratılış süresi yedi gün olarak gösterilir. Başka bir yerde yedilerin altı gün oruç tutması, yedinci gün bayram yapmaları, başka yerde dokuz gün gösterilmektedir. Bu durum şu şekilde olması muhtemeldir; ilk iki gün Yediler yaratıldı. Yediler, Yaratıldıktan sonraki altı gün yani sekizinci güne kadar oruç tuttular. Dokuzuncu gün bir inanışa göre, Nevruz günü yaratılış süreci bitip, Havenkar kendine dokuzuncu katı yapıp oturduğu gündür.

Ehl-i Hak yaratılış hikâyelerinde insanın yaratılışına ayrı başlık verilmektedir. Yediler, Havenkar'dan istekte bulunarak insanın yaratılmasını niyaz ettiler. Bu niyazları âlem-i padişah tarafından kabul edildi. Havenkar, Âdem'in yaratılması için Mikail'den Sarandip dağına gidip sarı toprağı getirmesini istedi. Ancak sarı toprak, gelmeyi ret etti. Sarı toprak, Adem'in soyu günahkar olacağını bilmekteydi. Son olarak İsrafil, Sarandip dağına gitti. Sarı toprağı alıp geldi. Azrail ise siyah toprağı getirdi. Havenkar sarı ve siyah toprağı karıştırıp, kendi şeklini verdi. Yediler ve Şahlar sarı topraktan yaratıldılar. Yediler, Havenkar'dan insan şekline girmek istediklerini niyaz ettiler. Alemin padişahı bunu kabul etti. Cebrail, Pir Bünyamin oldu, Adem yaratıldıktan sonra sol kaburgalarını birinden Havva yaratıldı. Adem ve Havva'nın cennete gönderilmesinden sonra Şeytan bu durumu kıskandı. Şeytan yılan ve tavus kuşu yardımıyla cennete girdi. Havva'yı yasak olan buğdayı yemeğe ikna etti. Bunun üzerine; yılan, tavus kuşu, Adem-Havva cennetten kovuldular (KK-13).

Ana kaynaklarımız arasında yer alan Surudha-yı Din-i Yarsan'da yaratılış ile ilgili olarak; her yer su ile kaplıydı, zamansız bir anda Tanrı dur içindeydi. Sonra Cebrail'i yaratıldı. Cebrail'i, Dünyayı gezmeye gönderdi. Sadece dur tanesi vardı. Hoda, yıldızları, göğü, mevsimleri ve yedi teni yarattı. Yedi günde, yedi ten yedi zemin, yedi yıldız ve arşın dört köşesi yaratıldı (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 22). Suri, Âdem, yaratılmadan önce altı aşama olduğunu, yedinci gün Âdem'in yaratılışı olduğu belirtmektedir (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 30).

Suri'de Farsça olarak yer alan yaratılış anlatısı şu şekildedir;

"*Yedi don beyan ediyor,*

Söylüyorum size,

Hakikat gizli iken sizin için malum oldu,

Ta ki sizin için şeytan gönderilince,

O zaman hiçbir şey ve felekler yoktu,

Ne arş vardı, her yer derya idi,

Mevla uçsuz bucaksız denizde, dur da idi,

Hak, sofrasında Cebrail'i yarattı,

Yaratılanların celili oldu,

Önce dört melek yaratıldı,

Gök ve yer yerini aldı,

Güçlülerin başı düzeldi,

Yedi kat yer, balığın üzerine yerleştirildi,

Ve en güçlü yaratıcı, dört unsuru yarattı.

Bir süre sonra,

Alem ve hayal geldi,

Meleklerin başına Cebrail geldi,

Sarandip dağından toprak geldi,

Adem'in yaratılması için,

Melekler birer birer toprağa girdiler,

Padişahın emriyle korkusuzca,

Âdem'in hiç gücü yoktu,

Melekler birer birer arz etti,

Acele ile Azrail'e buyurdu,

Sarandip dağından toprak istedi

Azrail hışımla toprağa girdi,

Padişahın buyruğu ile korkusuzca,

Hak, Âdem'e girdi." (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 74-76).

Ehl-i Hakların yaratılış hikâyeleri ile ilgili benzer bilgilerin Türklerin yaratılış hikâyelerinde bulmaktayız. Bu bilgilerden bazıları şunlardır.

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içeydi her yer!

Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,

Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak (Ögel, 1995, 432).

Sahadan elde ettiğimiz veriler ve yazılı kaynakların belirttiği yaratılış anlatılarında bazı önemli noktalar vardır. Bu önemli noktaları şu şekilde maddelersek konu daha iyi anlaşılacaktır. Ehl-i Haklarda yaratılış hakkında önemli noktalar şunlardır;

- Tanrının ilk adı ve şekli Ya'dır.
- Tanrı, dünyayı yaratmadan önce inci içerisindedir.
- Evvelde dünyanın her yeri su ile kaplıdır.
- Yaratılış süreci, hulul, don be don gibi Ehl-i Hak inanç sistemi içerisinde önemli olan esasların ilk örnekleri ile açıklanmaktadır.
- Dokuz ve yedi gün şeklindeki yaratılış süreci Ehl-i Hak anlatılarında geçmektedir. Bu durum şu şekilde olması muhtemeldir. Cebrail, ikinci gün yaratıldı ise, bundan sonraki yedi gün ile beraber dokuz gün etmektedir. Bu durum aynı zamanda dokuz felek anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle denilebilir ki, yaratılış dokuz gün sürmüştür.

- Metinlerde Sami yaratılışına benzer ögeler görülmekle beraber bunlar inanca muhtemelen sonradan eklenmiştir. Bu şekilde inanç, İslami unsurlardan faydalanmış ve kendini gizlemeye çalışmıştır. Özellikle yediler ve formları hem Zerdüşti melekleri ile hem de İslam'da olan dört melek ile ilişkilendirilmektedir. Aslında burada yedi ve dört sayılarının karışması da söz konusudur. Ayrıca beş melek olduğu zaman ise Manihaizm'den söz edilebilir.

- Yaratılış mitlerindeki önemli noktalarından biri ise, 'Ya' şeklinde olan Tanrı 'Havenkar' olarak ortaya çıktıktan sonra, Ya'nın pasif duruma geçmesi ve önemini yitirmesidir. Buda akla kahraman atalar kültünü getirmektedir. Ayrıca eski Türklerde Tanrının pasif durumda olduğu bilinmektedir.

- Evvelde, dünya yaratılmadan, Ya vardı. Cebrail'i yarattı ve daha sonrasında Cebrail'i eğitmesi için ergen olmayan bir erkek çocuğu gönderdi. Bu çocuk sahadan elde etiğimiz verilerde Ali olarak gösterilmektedir. Yani evvelde, Ya, Cebrail ve Ali olarak üç varlık vardı. Bu durumda, Şah Ya'dır, Pir Cebrail, Ali rehberdir.

- İnsanın yaratılış sürecinde siyah ve sarı toprak insanları ayırmaktadır. Sarı topraktan Ehl-i Hak erenleri ve Ehl-i Haklar yaratılmıştır. Bu nedenle soyları farklıdır. Bu durum Anadolu Alevi inancında yaralan Guruh-u Naciye inancını akla getirmektedir.

Ehl-i Hak yaratılış anlatılarında geçen bazı kültürel kodlar, İslam önce eski Türk inancında yer alan ögeler ile benzerlik göstermektedir. Altaylılara göre yer yaratılmadan önce su vardı. 'Kuday' yahut 'Ülgen' yer yaratmak için, kendisiyle arkadaşlık eden 'kişi' ye emrederek denizin dibinden toprak çıkarttı (Radloff, 1956,6). Radloff'ta yeralan yaratılış hikâyesi de şu şekildedir; "*Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti. Yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ayda henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi dedi*" (Radloff, 1956, 4).

Sistemli bir bütünlük arz eden Ehl-i Hak değerler sistemi, yaratılış hikâyesi içerisinde topluluk tarafından uygulanan ritüelleri kodlamıştır. Cem, oruç, bayram ve kurban ritüellerinin dayanakları Ehl-i Hak yaratılış mitinde belirtilmektedir. Ayrıca yaratılış

hikâyesinde, Ehl-i Hakların diğer topluluk ve inançlardan aldığı unsurlar ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında yaratılış hikâyesinin ürünleri veya yansımaları kendisini bir takım inanışlarla göstermektedir.

2.1.1.2. Sac-ı Nar Ya Beyabes, Ehl-i Haklarda Zuhur

Ehl-i Hak inancının belirleyici özelliklerinden olan 'Zuhur', kelime olarak ortaya çıkma, görünür olma anlamlarına karşılık gelmektedir. Zuhur inancı, Ehl-i Haklar arasında, "zuhur", "mazhariyet", "zat", "dovr, beyabes" gibi isimlerle anılmaktadır. Kutsal anlatılarda "*Ali güneşi doğdu*", *"Ali güneşi battı*", gibi deyimlerle de zuhur dönemleri ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından zuhur inancı 'Hulul' kavramı ve inancı olarak da ele alınmaktadır. Hulul, "bir şeyin, başka bir şeyin içine girmesi" anlamını taşımaktadır (Yezdanpenah, 2016, 71). Bu anlam ve kavram, zuhur inancının farklı bir yönüne vurgu yapmaktadır. Ehl-i Hak topluluğu ve değerler sistemi içerisinde bir tanım yapmak gerekir ise, Ehl-i Hak inancının önderleri kabul edilen kişilerin, Tanrının mazharı olarak yeryüzüne gelmelerine Zuhur denilmektedir (Elkazi, 1980, 7; Hodabende, 2004, 87; Hocaeddin, 1362, 12; Yezdanpenah, 2016, 61; Mokri, 1969, 134; Muhammedi, 2006, 71).

Zuhur, sürekliliği, tarihsel ve toplumsal bağlılığı işaret eder. Duvazdeh imam, devriyeler, miraçlama ve tevhidleme ile pratik olarak cem tam olarak zuhur konusu etrafında dönmektedir. Metaforik olarak zuhur, sürekliliği ve bağlantısı bir silsileye eklenerek bütünün parçasına dönüşür. Böylece bu zuhur cemaatin inanç, erkân tertibi için ihtiyaç oldukça gerçekleşmektedir. Zuhurun temel kuralı, kendinden önceki zuhura bağlı olmasıdır. Kendisini bir önceki zuhura bağlayarak kendi zuhurunun gerekçesini ve izahını mümkün kılmaktadır. Tarihsel sürekliliğin sağlandığı ve toplumsal anımsamanın devamlılığı cemaatin dağıldığı ve kendisini toparlayamadığı zamana işaret etmektedir. Bu durum zuhurun temel özelliklerinden biridir. Böylece öğreti, hafıza, süreklilik, zaman, mekân ötesinde toplumsal kargaşa, düzensizlik zuhura ihtiyaç duymaktadır (Taşğın, 2013, 127).

Zuhur inancı, Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde ortak belirleyici bir unsurdur. Bazı araştırmacılar, Ehl-i Hak inancının Zuhur inancına paralel olarak ortaya çıktığını söylemektedirler (Ruhani Nejat, 2007, 165). Bu kaide ortak olmakla beraber, hanedanlar arasında zuhur olan kişiler ya da mazhariyetlerin isimleri ve cisimleri hakkında

farklılıklar bulunmaktadır. Bunun dışında zuhur olan kişilere gösterilen tavır ve davranışlar benzer şekillerde saygı ile yapılmaktadır. Bu nedenle diyebiliriz ki, Ehl-i Hak inancının merkezini Tanrının ardı sıra tam bir şekilde tecelli etmesi inancı oluşturmaktadır. Muhtemelen Zuhur inancına her insanda Tanrının zerresi bulunduğu inancı kaynaklık etmiştir (Musalı, 2013, 16; Muhammedi, 2006, 71; Gocaveri, 2009, 99; Tabibi II., 1971, 1211).

Ehl-i Hak inancına göre, Tanrı ruhu veya zatı, insanda tecelli eder. Bu tecelli ile beraber zat girdiği beden ile bütünleşir. Araştırmacılar, buna örnek olarak gül ve gül suyunu göstermektedirler (Muhammedi, 2006, 71). Ehl-i Haklar bu durum ile ilgili olarak, "*Ali Tanrı değildir, ancak Tanrıdan da ayrı değildir*", diyerek zuhur inancını ifade etmektedirler (KK-.5; KK-11). Ehl-i Haklar, Ali'yi Tanrının tam bir mazharı olarak görmektedirler (Tabibi II., 1971, 1213). Bunun anlamı şudur ki Ali, Tanrının kendisi değil, bu dünyada cisim bulmuş hallerinden bir tanesidir. Bu nedenle denilebilir ki, Ehl-i Hak inancında Tanrı kavramının karşılığı olarak ilahi, yaratıcı ve düzenleyici bir ruh inancı bulunmaktadır. Bu ruh, zaman zaman yeryüzüne insan bedeninde zuhur ederek ortaya çıkar, dünya işlerini düzenler ve kaybolur (Yezdanpenah, 2016, 72).

Zuhur inancından dolayı Ehl-i Haklara uzun bir süre "Ali İlahi" denilmiştir (Ruhani Nejat, 2007, 167). İlahi, bu isimlendirmeye şiddetle karşı çıkmakla beraber, bu konu hakkında, "Ehl-i Haklar 'Ali İlahi' değillerdir, Ali Tanrı değildir, Tanrının mazhariyetidir", demektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 177). Bunun yanı sıra her hanedan da ulûhiyete ve mazhariyete ulaşanlarda bulunmaktadır (Kubadi, 1996, 84).

Zuhur inancı ve dönemleri aynı zamanda Ehl-i Hak inancının kutsal veya mitsel tarihini oluşturmaktadır. Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında önemli bir bileşen olması dolayısı ile Ehl-i Hak inancının sürekliliği bu yolla sağlanmaktadır. Bu daha çok inanç içerisinde bulunan Şah-ı Mihman kaidesi ile alakalıdır. Şah-ı Mihman inancı, Tanrının kısa süreliğine kişide bulunması olayıdır. Sahadan elde ettiğimiz bazı verilerde, zuhurları devam ettiği görülmektedir. Özellikle Şah-ı mihman inancı zuhurların sayısını artırmakta ve devam ettiğini göstermektedir. Şah-ı Mihmanlara bazı durumlarda inanca mensup olanlar bu makamı vermişlerdir. Bu nedenle bazı hanedanlar için zuhur olan kişiler diğer hanedanlar arasında kabul görmemekle beraber saygı duyulmaktadır (KK-13; KK-5). Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan zuhurların sayısı hakkında yazılı

kaynaklar ve sahadaki veriler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yazılı kaynaklar ve araştırmalar genel olarak, zuhur sayısını yedi olarak göstermektedir. Hâlbuki sahada yaptığımız görüşmelerde bu sayının daha fazla olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hatta zuhur döneminin kapanmadığı ve devam ettiği görülmektedir.

Tanrı, mazhariyet olarak yeryüzünde kişide ortaya çıkar. Bu devirde, mazhar olan zata dört, beş veya yedi kişi eşlik etmektedir (Hodabende, 2004, 89; Hocaeddin, 1362, 13). Bu kişilere Sultan İshak zuhur döneminde "Yediler" denilmiştir. Bu kişilerden biri kadındır. Bu kişiler, Tanrının 'Havenkar' adı ile zuhur ettiği dönemde yanında olan ve ilk yaratılanlar olan kutsal yedilerin donlarıdır. İlk önce Cebrail yaratıldı ve Bünyamin donunu aldı. Zuhur eden kişiler ve yarenleri bazı kaynaklarda farklılık içermektedir. Aşağıda kaynakların tamamında yer alan zuhurların tamamı verilmiştir.

Maşallah Suri'de yer alan zuhur cetveli şu şekildedir;

1. Havendegar; Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail,
2. Murtaza Ali; Salman, Muhammed, Kanber, Nesimi,
3. Şah Hoşin; Baba Bozorg, Baba Hüseyin, Baba Tahir, Baba Fakih,
4. Sultan-ı Âlem; Davud, Bünyamin, Pir Musi, Rezbar,
5. Şah Kırmızı Puş; Ka Pire, Ka Arap, Ka Rahman, Rezbanu Hatun,
6. Muhammed Beg; Emir Can, Kara Puş, Ka Melekcan, Şehsuvar Aga,
7. Ateş Beg; Han Cemşid, Han Abdal, Han Elmas, Hatun Peri Hanum (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 190).

Hocaeddin, tecelli veya zuhur cetvelini şu şekilde vermektedir;

1. Havendegar; Cebrail, Mikail, Azrail, İsrafil.
2. Murtaza Ali; Salman, Kanber, Muhammed, Nusayr, Fatma.
3. Şah Hoşin; Baba Bozorg, Kaka Reda (Rıza), Kara Fakıh, Baba Tahir, Mama Celale.

4. Sultan İshak; Bünyamin, Davud, Pir Musa, Mustafa Davudan, Hatun Dayrek.

5. Şah Veys Kulu; Kamerican, Yarican, Yarlı, Şehsuvar Aga, Rezbar.

6. Muhammed Bey; Cemşid Bey, Elmas Bey, Abdal Bey, Peri Han Şart.

7. Han Ateş; Han Cemşid, Han Elmas, Han Abdal, Dusti Hanım (Hocaeeddin, 1362, 13).

Safizade, Zuhurları; Murteza Ali, Behlül-i Mahi, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey Olarak Sıralamaktadır (Safizade, 2005, 195).

Merdani ise, şu şekilde yedileri vermektedir;

1. Havendegar, Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail,

2. Ali, Salman, Kanber, Muhammed, Nusayr, Fatma,

3. Şah Hoşin, Baba Bozorg, Kaka Reda, Kore Fakih, Baba Tahir, Mama Celale,

4. Sultan Sehak, Bünyamin, Davud, Pir Musi, Musatafa Davudan, Hatun Dayrek,

5. Kırmızı, Karican, Yarcan, Yarlı, Şehsuvar Aga, Remzbar,

6. Muhammed Bey, Cemşid Bey, Elmas Bey, Abdal Bey, Perihan,

7. Han Ateş Cemşid Han, Han Elmas, Han Abdal, Desti Hanım (Merdani, 1998, 35).

Hodabende ise yedileri şu şekilde vermektedir;

1. Havendegar, Cebrail, İsrafil, Mikail, Azrail,
2. Ali, Salman, Kanber, Muhammed, Nusayr, Fatma,
3. Şah Hoşin, Baba Bozorg, Kaka Reda, Kore Fakih, Baba Tahir, Mama Celale,
4. Sultan Sehak, Bünyamin, Davud, Pir Musa, Mustafa Davudan, Hatun Dayrek,
5. Şah Veys Kulu, Kamerican, Yarlı, Şehsuvar Aga, Rezbar,
6. Muhammed Bey, Cemşid Bey, Elmas Bey, Perihan,
7. Han Ateş, Han Cemşid, Han Elmas, Han Abdal, Dusti Hanım (Hodabende, 2004, 89).

Burhan'ul-Hak'ta yer alan tecelli dönemleri ve yediler şunlardır;

1. Behlül; Dede Recep İstanbuli, Civanmerd-i Kasab, Habib Neccar, Hasan Gavyar.
2. Şah Fazl Veli; Nesimi, Zekeriya, Türk Ser Boride, Hallacı Mansur.
3. Baba Serheng; Rotaf, Galem, Rum, Hunkar.
4. Mübarekşah; Kaka Reda, Gazi Nebi, Hodadad, Kernedi, Baba Bozorg, Hobyar, Mirza Amane, Mama Celale.
5. Baba Naus; Gazi Nebi, Hamza, Baba Sevuş, Ali, Divuza, Hatun Geli.
6. Sultan İshak; Bünyamin, Davud, Pir Musa, Mustafa Davudan, Hatun Dayrek, Şah İbrahim, Baba Yadigâr.
7. Şah Veys Kulu; Pir Kanber, Kaka Arap, Kaka Rahman, Kaka Pire, Hatun Zerbanu.
8. Muhammed Bey; Kamerican, Kara Puş, Mir Dost, Ka Melek.
9. Ateş Bey; Abdal Bey, Cemşid Bey, Elmas Bey.
10. Baba Celil; Mir Attar, Mir Hayas, Mir Cevzi, Dede Bekter, Mirza Kulu.

11. Seyyid Ferzi; Şeyh Emir, Abidin, Ned Reviş, Gul Muhammed, Selim, Forke (Burhan'ul-Hak, 1995, 1995).

Minorsky'de yer alan tecelli cetveli şu şekildedir;

1. Havandagar, Cibrail, Mikail, İsrafil, Azrail,
2. Murtaza Ali, Salman, Kanbar, Hazret-i Muhammed, Nusayr, Fatima,
3. Şah Hoşin, Bab Buzurg, Kaka Reda, Kore-Faki, Baba Tahir, Mama Calala,
4. Sultan Sohak, Benyamin, Davud, Pir-i Musi, Mustafa Doudan, Hatun Dayira,
5. Kırmızı (Şah Veys Kuli), Kamerican, Yarican, Yarali, Şah Savar Aga, Razbar,
6. Mamad Beg, Camşid Beg, Almaş Beg, Abdal Beg, Parihan-i Şart,
7. Han Ataş, Han Cemşid, Han Almas, Han Abdal, Dusti Hanum (Minorsky, 1988, 202).

Zatın zuhur edişini Ehl-i Hak, iki şekilde açıklamaktadır. Bunlar 'Zat-ı Beşer' ve 'Zat-ı Mihman 'dır. Zat-ı beşer, kişinin doğumundan itibaren gerçekleşen ve ölene kadar devam eden zuhur dönemidir. Ali, Hoşin ve Sultan İshak'ın zuhurları buna örnek oluşturmaktadır. Zat-ı mihman ise, kişiye zatın kısa süreliğine girmesidir (Burhan'ul-Hak, 1995, 633; Hodabende, 2004, 91). Şah İsmail'in zuhuru buna örnektir.

Ehl-i Hak inancında Tanrının ilk adı 'Ya' dır. Ya bir önceki bölümde anlatılan yaratılış anlatılarında inci içerisinde Havenkar olarak zuhur eder. Daha sonra Cebrail'i yaratır. Sonraki süreçte yediler yaratılır. Bu kişiler, Cebrail, Mikail, Azrail, İsrafil, Remzbar, Akik ve Yakik'tir. Bu şekilde ilk zuhur dönemi başlamış olur. Bu şekilde Ehl-i Hak inancının kutsal tarihi de başlamış olur. Yaratılış sürecinde Yediler, Tanrıdan görünür olmasını dilemişlerdir. Tanrı'da Yedilere, zuhur edeceğinin sözünü verip kaybolmuştur (Dehkan, 2003, 74). İlk dönemde yer alan Havenkar, Tanrının mazharıdır, Yediler ise yarenleridir. Daha sonra gerçekleşecek olan zuhur dönemlerinde, Havenkar'ın donu Ali'de, Yediler donu ise; Kanber, Salman, Fatma, Muhammed, Nusayr ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Hak anlatıları ve yazılı kaynaklarında, Havenkar, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Han Ateş olmak üzeri yedi zuhur

dönemi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çok sayıda şah-ı mihman vardır. (Dehkan, 2003, 74; Gocaveri, 2009, 99).

Zuhur dönemlerinde, zuhur eden kişilerin dünyaya gelişleri kutsal doğumlar ile gerçekleşmektedir. Genelde zat, zuhur etmeden önce yediler, dünya ya gelirler ve şahı beklerler. Şah, bir önceki dönemde yani gitmeden önce geleceği şekli anlatılarda belirtmiştir. Bu şekilde zatın zuhuru meydana gelir. Sultan İshak zuhur etmeden önce, yarenlerine *beyaz şahin* donu ile geleceğini, Berzence' ye Şeyh İsa'nın evine gitmelerini söylemiştir. Şeyh İsa'yı Hatun Dayrek ile evlendirin, kuru ağaç yeşerip, beyaz Şahin bu ağacın üzerine konunca ben zuhur edeceğim der. Bu işaret ve belirtiler, Ehl-i Hakların gündelik yaşamları ile doğrudan alakalı olup, inanç ve değerler sistemi içerisine kodlanmıştır. Bu işaretler bazen bir mağara, bazen bir çeşme, bazen de bir ağaç ile simgelenmektedir. Sultan İshak zuhur etmeden önce, kuru ve bir kısmı yanık bir ağacın bir bostana dikilmesini emretmiş, daha sonra ağaç yeşerip beyaz bir şahin bu ağaca konarsa gelmem yakındır, diyerek geleceği şekli belirtmiştir. Zuhur eden kişilerin doğduğu kadınlar genel olarak bakire kişilerdir. Bu kadınlar, yedilerden birini teşkil eder. Bu kadınlara zat bir ışık olarak veya güneş parçası olarak girer ve babasız çocuklar doğurur. Bu çocuklar doğduklarında konuşmaya başlar ve kerametler gösterirler. Bu kodlama, Ehl-i Hakların değerler sisteminin bileşenlerini çözmek için yeterlidir. Örneğin, kutsal mağara, ışık parçasından hamile kalma gibi kavramlar Orta-Asya merkezli inanç ve toplulukların anlatılarında yer almaktadır. Sultan İshak'ın Beyaz Şahin şeklinde gelmesi akla Emel Esin'in şu ifadelerini getirmektedir: "*Nitekim VI. yüzyıldan kalma bir Çin kaydında, bir Türk kağanının oğlu için şöyle denmekteydi: Bir oğlu beyaz bir kuğu şekline girdi*" (Esin, 2001, 53).

Zuhurların sayısı ve tarihi kişilikleri çoğu zaman belirsizdir. Bu kişiler hakkındaki bilgilere genel olarak, kelam defterlerinden ulaşmaktayız. Ayrıca halk arasında bazı kişiler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Ehl-i Haklar, genel olarak yedi zuhur dönemini kabul ederler. Bunun yanı sıra Ehl-i Hak mitlerinde bazı önemli kişilerde zuhur olarak anlatılmaktadır. Behlül-i Mahi, Baba Serheng, Baba Naus gibi kişiler zuhur olarak görülmektedir.

Ehl-i Hak'ın Tanrısı, ardı sıra insan şeklinde yedi defa zuhur eden ve insan şeklini alan bir Tanrıdır. Tanrının ilk hali olan "Ya" , yaratılış süreci sonrasında hem anlatılarda,

hem de yazılı kaynaklarda geçmez. Zuhurlar sonrasında bir önceki, mazhar daha sonraki zuhur döneminde vazgeçilerek "tapılmaz". Bu konu hakkında özellikle Ateşbeyi hanedanına bağlı olan Ehl-i Haklar, Sultan İshak Perdiver'de kayboldu. Kıblemiz artık Gerehban, Ateş Bey oldu, diyerek zatın oradan ayrıldığını belirtmektedirler (KK-13).

Ehl-i Hak inancının Tanrı anlayışını oluşturan zuhur inancı, kelamların tamamında yer almaktadır. Ehl-i Haklardaki zuhur inancının temel özellikleri şunlardır;

- Zuhur, kutsal zatın insan vücudunda ortaya çıkmasıdır,
- Zuhur için temiz ve saf bir beden gerekmektedir,
- Bazıları zuhur edilecek bedenin 1001 dona girmesi gerektiğini söylemektedirler,
- Tanrı, 'Ya' şeklinden Havenkar'a geçtiğinde 'Ya' pasif duruma geçer ve önemini yitirir. Devrin zuhuru Havenkar'dır. Havenkar, Ali olduğunda, Havenkar önemini kaybeder ve Ali, devrin zuhuru veya sahib'us zamanıdır.
- Ateşbeyi hanedanına mensup olan Ehl-i Haklar, Sultan İshak'a fazla önem vermezler. Zira Ateş Bey, son tecellidir ve zat ona geçmiştir. Aynı şey birçoklarının söylediği gibi, Ehl-i Hak inancında Sultan İshak, Ali'den daha fazla öneme sahiptir.
- Bütün kutsalların özü, Tanrıdır. Tanrı, inci de iken, kendi zatından Cebrail'i yaratır. Havenkar olarak zuhur edince, yedileri kendi zatından yaratmıştır. Zat kavramı ve anlayışı ile kutsal Ehl-i Hak coğrafyası ve etnik yapısını çeşitlendirip çoğaltmıştır.
- Goranice konuşan Sultan İshak, Anadolu'da Hacı Bektaş olur ve Türkçe konuşur. Bu nedenle zuhur da etnik unsurlar gözetilmez (KK-1; KK-5;KK-13; KK-8).

Bu konu ile ilgili olarak Muhammedi; "*sonra Tanrı sedefin içinde Bünyamin'i yarattı, ona Cebrail adını verdi. Cebrail yalnız olduğu için diğerlerinden yaratılmasını istedi gök ve yaratıldı. Sonra dedi; Ali'den başka Tanrıya tapmayın*, (Muhammedi, 2006, 75)" diyerek zuhur inancı hakkında bilgi vermektedir. Zuhur inancı sürekli olarak tartışıla gelmiştir. Şah Hoşin, zuhur inancı ile ilgili olarak, "*Baba Fakıh, bizim Allah'ımız değil,*

Allah'ımızladır demektedir "(Muhammedi, 2006, 79). Defter-i Rumz-ı Yar'da, Kul Abidin, "*Haberimiz yok ki, Sultan İshak Tanrıdır*" (Muhammedi, 2006, 102) demektedir.

İlahi, Ehl-i Haklar arasında tartışılan bu konu hakkında şunları söylemektedir; "*Ehl-i Haklar arasında tartışılan konulardan biri de şudur. Zat-ı mihman ve zat-ı beşer. Zat-ı mihman mazhariyettir fakat hulul değildir. Bu yüzden, Ehl-i Haklar Ali İlahi değildir. Fakat Ali Tanrının mazharıdır* (Burhan'ul-Hak, 1995, 177). Yine Ceyhunabadi ise; *Yaresan dogmasının merkezinde Tanrının art arda gerçekleşen tecellilerine olan inanç yer alır. Öylesi tecessümler sembolik olarak Tanrının giysi (cam, cameh, lebas, dun) giyinmesi olarak adlandırılır. Daha önce belirtildiği gibi ya biçimindeki Tanrı, ezelde denizin dibinde bir incinin içerisinde ikamet etmekteydi. Ardından, Havenkar biçiminde zuhur etti ve içinde kendi özünün sergilenebildiği özel bir ruh yarattı* (Şahname-i Hakikat, 1995, 52) diyerek zuhur inancı hakkında görüşlerini söylemektedir.

Yaranlar, zuhurdan hemen önce yeryüzünde görülmektedirler. Zuhurların ortaya çıkışlarında benzer özellikler görülmektedir. Zuhur inancı hakkında önemli olan ve Ehl-i Haklar arasında bilen kavramlardan bir de Sac-ı Nar'dır. Ehl-i Haklardaki 'sac-ı nar' güneş çeşmesi anlamına gelmektedir. Kelime anlamı olarak, Ocak anlamında ekmek pişirilen yerdir. Bir bakıma zuhurun ortaya çıktığı yerdir (Ruhani Nejat, 2007, 186). Sac-ı Nar Gerehban'da bulunmaktadır. Anadolu'da sıkça görülen *Tandır* şeklindedir.

Ehl-i Haklarda bulunan zuhur inancı, topluluğun belirgin özelliklerinin başında gelmektedir. Saha çalışmasında elde ettiğimiz verilerde zuhur eden kişilerin Tanrı olmadıkları ancak Tanrıdan da ayrı olmadıkları söylenmektedir. İnananlar zuhur eden kişilerin insan olduklarını sadece Tanrının onlarda ortaya çıktığını söylemektedirler. Bu durumun sonucu olarak söylenebilir ki, Ehl-i Haklar kutsallık verdiği şeyleri, maddi dünyada görme ihtiyacı duymaktadırlar. Bazı hanedan pirleri Şah-ı Mihman olarak kabul edilmektedir.

2.1.1.3. Ehl-i Haklarda Donadon İnancı

'*Donadon*', '*don be don*', '*came be came*', '*tenasüh*' gibi adlandırılmalarla anılan bu esas, Ehl-i Hak inancının en temel özelliklerindendir. Don, Türkçe kelime olup elbise anlamına gelmektedir (Hadi ve Eb'ulbeşeri, 2015, 67; Tabibi II., 1971, 1210). Came ise

don'un Farsça karşılığıdır. Ehl-i Hak'ın kutsal metinlerinde bu kavram don olarak geçmektedir. Tenasüh ise, ruh göçü anlamına gelmektedir. Bu inanç, Ehl-i Hak topluluğunun gündelik hayatını belirlemiş ve Ehl-i Hak inancına süreklilik kazandırmıştır. Araştırmacılar, bu inancı tenasüh olarak ele alıp değerlendirmişlerdir. Hatta bazıları reenkarnasyon olarak adlandırmışlardır.

Bu inanç, kabaca ruhun bir bedenden yani bir dondan diğer dona geçmesidir. Donadon da geçişler ruhun kâmilleşmesi sonunda hak olması için gerçekleşmektedir. Bu nedenle reenkarnasyondan ayrılmaktadır. Reenkarnasyonda geçişler sıradandır. Ehl-i Haklar da bulunan donadon inancını Tenasüh veya Reenkarnasyon inancı olarak ele almak doğru değildir. Ehl-i Hak inancında öldükten sonra tekrar gelen ruh daha kâmil bir şekilde gelmektedir. Ayrıca Ehl-i Hak'ta donadon 1001 don ile sınırlandırılmaktadır. Bu yönleri ile reenkarnasyon ya da tenasüh öğretilerinden ayrılmaktadır (Çavuşi, 2008, 133; Mokri, 1969, 134; Ruhani Nejat, 2007, 165).

Donadon, Ehl-i Hak inancında 1001 don şeklinde gerçekleşecek ve kişi kâmilleşip hak ile beraber olacaktır. Saha çalışması sırasında görüşme yaptığımız kişilerden birisi; "*ruhum göçe göçe, Ali'ye ulaşacak,* demiştir (KK-11). Bu geçişleri Minorsky bir ördeğin suya dalışı şeklinde örneklendirmektedir" (Minorsky). Ceyhunabadi, bu 1001 donluk süreyi 50000 yıl şeklinde göstermektedir (Şahname-i Hakikat, 1995, 44-45). Bu geçişler için hemen bütün kaynaklar kişi eğer iyi işler yaparsa sonraki donu iyi olur, eğer kötü işler yaparsa sonraki donu zor bir hayat beklemektedir. Bu inanç ve anlayış toplumsal olarak bir düzenleme getirmektedir (Çavuşi, 2008, 146). Ehl-i Hak Seyyidleri arasında yer alan ve Kirmanşah bölgesinde yaşayan görüşme yaptığımız kişi bize; "*cisim ölür, ruh göçer, cisim araçtır*" diyerek donadon inancı hakkında bilgi vermiştir (Ruhani Nejat, 2007, 165; Muhammedi, 2006, 74; KK-5). Bu inancın Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında önemli bir yeri bulunmaktadır. Donadon inancı ile ilgili olarak birçok hikâye anlatılmaktadır. Donadon inancı ile ilgili olarak sahada elde ettiğimiz bir hikâye şu şekilde anlatılmaktadır; "*Biz bu geçişi rüya vasıtası ile anlarız. Biri ölünce birkaç kişinin rüyasına girer ve anlarız ki göçen kişi o dona girmiştir. Bu yüzden cenaze törenlerinde fazla ağlamayız. Sade göçen kişiyi eski donunda göremeyeceğiz diye üzülürüz*" (KK-1). Ehl-i Haklar içerisinde anlatılan bir başka Donadon hikâyesi ise şu şekildedir; " *Kaynak kişilerimiz arasında yer alan ve bu hikâyeyi anlatan kişinin abisi göç eder. Birkaç kişi göç eden kişiyi, ablamın evine girerken rüyalarında görmüşler.*

Kısa bir süre sonra ablamın erkek çocuğu oldu. Sonrasında anladık ki doğan çocuk abimin donudur. Abimin ruhu, doğan çocuğun bedeni ile tekrar bu dünyaya gelmiştir" (KK-2). Sahada yaptığımız görüşmelerde bu türden hikâyeler fazlaca anlatılmaktadır.

Ehl-i Haklar da donadon inancı üç aşamada gerçekleşmektedir. Öncelikle, ruh bu dünyadan diğer dünya ya intikal eder. Daha sonra ikinci aşamada, Ruh cevherde, daha kuvvetli olan bedene intikal eder. Son aşama da ise, dünyaya tekrar gelir (Ruhani Nejad, 2007, 180). Belki de bu yüzden ruhun gidip gelmesi süresi üç gündür. Sahada da bu süre üç gün olarak belirtilmektedir (KK-8).

Ruhun tekrar dünyaya gelişi, dünya da yaptığı işler ile ilgilidir. Ehl-i Hak'ın kutsal metinlerinde dönüş dört çeşit olarak gösterilmektedir. Bunlar;

1. Nesh; ruhun bir insan bedeninden diğer insan bedenine geçmesidir,

2. Mesh; ruhun bir insan bedeninden kuş ve hayvan bedenine geçmesidir,

3. Resh; ruhun bir insan bedeninden çıkıp ağaç ve bitki bedenine girmesidir,

4. Fesh; ruhun bir insan bedeninden girmesidir, sürüngen veya böcek bedenine geçmesidir (Surudha-ı Din-i Yarsan, 12; Ruhani Nejat, 2007, 180; Çavuşi, 2008, 143).

Yazılı kaynakların bu şekilde bir ayrım ve sınıflandırma yapmalarına karşı bazı Ehl-i Haklar don değiştirmenin sadece insandan yine insan şekline olduğunu söylemektedirler. Donadonun gerçekleşmesi için bazı şartlar gerekmektedir ki, bu şartlar donadonu benzer inançlardan ayırmaktadır. Bu şartlar şunlardır;

- Donadonun gerçeklemesi için bir ruh ve iki beden gereklidir,
- Ruh bir bedenden diğerine geçtiğinde daha kâmil olmalıdır,
- Don sayısı 1001 ile sınırlıdır (Çavuşi, 2008, 153),
- Donadon da geçişin süresi üç gündür (Ruhani Nejat, 2007, 181; KK-13.).

Maşallah Suri, eserinde ruhun bir bedenden diğerine geçerken eğer iyi amel yapmışsa iyi bir bedene gider diyerek açıklar. İyi donlar gökyüzüne, kötü olanlar yeraltına gider (Surudha-ı Din-i Yarsan, 13-14). Denilir ki, insan günahları temizlene kadar 1001 dona

girmelidir (Gocaveri, 1997, 232; Çavuşi, 2008, 134). 1001 don ile ilgili olarak Kul Veli'ye atfedilen Türkçe kelam şu şekildedir;

Menim Allah'ımın min birdir namı,

Yarendi ittiler cümle gerami,

Erenler şevkine yarandı dünya,

Seggiz cennet kuruldu etti damı (Divan-ı Kelam-ı Bist o Çehar Guyende-i Hakikat, 2011, 264).

Donadon ile ruh ölümsüzleşmektedir. Bu sayede topluluk ve inanç süreklilik kazanmaktadır. Ehl-i Hakların gündelik hayatına dair, önemli inançlardan biri olan donadon inancı ile beraber topluluk her zaman bir lider ve ibadetleri gerçekleştirecekleri din adamları oluşturmaktadırlar. Kutsal varlıklar olan yediler, bu sayede insan şekline gelerek topluluğun önder ihtiyacını karşılamaktadırlar.

Anadolu da yaşayan Bektaşiler arasında da Donadon inancı bulunmaktadır. Ocak, Bektaşiler arasındaki bu inanışı Eski Türklerin Budizm'den almış olabileceğini söylemektedir (Ocak, 2012, 196). Ögel ise Uygur Türklerinin öldükten sonra başka bir bedene bürünmelerine Sangsar denildiğini söylemektedir (Ögel, 1995, 489).

2.1.2. Ehl-i Haklarda Ritüeller

Ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı-yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasıdır (Karaman, 2010, 224). Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında ritüeller önemli bir yer tutmaktadır. Ehl-i Hak topluluğunda birlikte hareket etme ve topluluk bilincinin oluşmasını sağlayan önemli ritüeller bulunmaktadır. Ehl-i Hak ritüellerinin kutsal dayanaklarına genelde metinlerde rast gelinmektedir. Bunun yanı sıra özellikle sahada elde ettiğimiz veriler ve yaptığımız gözlemlerde bu durum açıkça görülmektedir. Ritüeller için, uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli olarak da bir tanım yapılabilir (Marshall, 1999, 623).

Karaman, ritüeller ve toplumdaki yerleri hakkında şunları söylemektedir; "*Biçim ve içeriği itibariyle kültürel etkilere açık olan ritüeller kültürel çeşitliliklerin ötesinde*

sosyal yaşamda benzer ve ortak pek çok etkiyi yaratmaktadırlar. Ritüeller, her şeyden önce sosyal bütünleşmenin önemli bileşenlerindendir. Temel karakterleri itibariyle kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller grubu bir arada tutmakta dayanışmayı artırmakta topluluğun kolektif şuurunu güçlendirmektedir. Ancak ritüeller, aynı zamanda, diğerlerinden de farklılığın sembolik ifadesi olmaktadır" (Karaman, 2010, 233). Benzer şekilde Rappaport'ta " *ritüel, yazıya geçmemiş, hiç değişmeyen ifadelerin ve belirli şekildeki hareketlerin sıralarla oyuncular tarafından ortaya konulması*" (Rappaport, 2006, 187) şeklinde bir tanım yaparak ritüellerin değişmezlik ve yazısız biçimler olduğunu vurgulamaktadır.

Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında yer alan ritüeller önceleri sözlü olarak daha sonra ise yazılı olarak kültürlenme yolu ile aktarılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Ritüeller hem sözleri hem de hareketleri içermektedir (Rappaport, 2006, 190). Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında uygulaya geldiklerin ritüellerin büyük çoğu Sultan İshak zamanında kuralları belirlenmiş ve kısmi değişiklikler ile bugüne gelebilmişlerdir. Özellikle Cem ve buna bağlı olarak yapılan nezir törenleri komşu topluluklarda yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Ehl-i Hak ritüellerinin kendilerine özgü yönleri bulunmaktadır. Sultan İshak, zuhur edip inancı kurumsallaştırmış ve inancın kanunlarını belirlemiştir. Hemen bütün Ehl-i Hak yazılı kaynaklarında bu durum belirtilmektedir. Cem, nezir, oruç Ehl-i Hakların önem verdikleri ve ayrılmadan yaptıkları ritüellerdendir. Ehl-i Hakların yapmış oldukları ritüellerin çoğu bir mite dayanmaktadır.

Bu ritüellerin yanı sıra geçiş ritüelleri veya geçiş ritleri de denilen kişiyi bir konumdan başka bir konuma geçiren ritüellerde Ehl-i Haklar için önem taşımaktadır. Şüphesiz bunun başında 'Baş Tapşırma', 'Baş Bağlama' veya Farsça 'Ser-Seporden' olarak bilinen tören gelmektedir. Bu tören ile beraber kişiler Ehl-i Hak inancına dâhil olmaktadırlar. Doğum, evlenme ölüm gibi geçiş ritleride Ehl-i Hakların kültürel hayatlarında önemli yer tutmaktadırlar.

Ehl-i Hakların zaman ve mekân olarak ele alabileceğimiz kültürel hayatlarının oluşumu, sürekliliği için ritüeller önemli ihtiyaçları karşılamaktadırlar. Bu ihtiyaçların başında beraber hareket etme ve korunma gelmektedir. Yapılan bu ritüelleri sosyal yapıları gereğince Seyyid soyundan kişiler yönetmektedirler. Bu kişiler kutsal yedilerin veya ikinci yedilerin soyundan gelip günümüzde vücut bulunulduğuna inanılan

kişilerdir. Ritüelleri yönetme vazifesi bu soylu kişilerce yapılmaktadır. Ehl-i Hak topluluğunun kültürel hayatları içerisinde, inanç sistemi eksiksiz bir parçayı tamamlamaktadır. Çoğu zamana birbirinden kopuk ve habersiz kalmış olan Ehl-i Hak hanedanları ritüeller vasıtasıyla bir araya gelmektedirler. Günümüzde ise özellikle Gerehban ve Perdiver ziyaretleri sırasında bu durum açıkça gözükmektedir. Önemli bir ritüel olan ziyaret, yılın belli zamanlarında veya ferdi olarak yapılan bir ritüeldir. Bu ritüel sırasında bazen Cem ve nezir ritüelleri de yapılmakta ve inanç eksiksiz bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Topluluk bilinci oluşturma yönüyle önem arz eden ritüeller bazen farklılıklara da yol açmaktadır. Örneğin, Ateşbeyi hanedanına mensup Ehl-i Haklar oruç ritüelini yerine getirmezler. Bununla birlikte Şah Bayramını diğer Ehl-i Haklar ile birlikte kutlarlar. Şah Hayasi hanedanında horoz yemek yasak olmasına rağmen nezirleri diğer Ehl-i Haklar ile beraber yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra kapalı bir topluluk olma özelliği gösteren Ehl-i Hak topluluğu yaptıkları ritüelleri diğer insanlardan gizlemektedirler (Kubadi, 1996, 89). Ehl-i Haklar arasında Cem ritüellerine çalışma boyunca katılımlı gözlem yapılmıştır.

2.1.2.1. Gerçeklerin Aynası, Havendegar'ın Mekânı Cem

Cem, Ehl-i Hak topluluğu için önemli ritüellerden birisidir. Kelime anlamı itibari ile toplanma anlamına gelmektedir. İnanç ve topluluk üyelerinin yapmakla yükümlü oldukları ritüellerin başında gelmektedir. Ehl-i Hak topluluğu üyelerinin grup olarak yaptıkları Cem töreni, Sultan İshak ile bugünkü halini almıştır. Ceme kutsal dayanak olarak, Tanrının dünyayı yaratmasından sonra Yediler ile beraber Cem yapması gösterilmektedir (KK-5). Cem töreni Ortadoğu'da bulunan benzer diğer Cemaat, topluluk ve inançlarda da bulunmaktadır. Anadolu Alevilerinde, dedelerin ya da babaların önderlik ettiği, Alevi-Bektaşi erkânının zikrinin yapıldığı dini törene cem denilmektedir (Gökbel, 2019, 161). Ehl-i Hak Cemi kendine özgü kuralları ile diğer Cem törenlerinden ayrılmaktadır. Saha çalışması sırasında çok sayıda cem törenine katılımlı gözlem yapma şansı bulduk.

2.1.2.1.1. Cemin Şartları

Ehl-i Haklar için bir ibadet şekli olan Cem töreni, için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar, hem katılımcıların hem de Cem törenini yürütenlerin yapmaları gereken yükümlülüklerdir. Ayrıca, Cem töreninin icra edileceği mekân ve zamanda da bazı özellikler aranmaktadır. Alan çalışması sırasında katılımlı gözlem yaparak çok defa katıldığımız Cem törenlerinden elde ettiğimiz verilere ve yazılı kaynaklardaki bilgilere göre Cem töreninin yapılması için gerekli olan şartlar veya yükümlülükler şu şekildedir;

- Cem yapılabilmesi için en az üç kişi gereklidir. Bu kişiler Şah, Pir ve Delili temsil etmektedir. Şah-Sultan İshak, Pir-Pir Bünyamin ve Delil-Davud'dur. Sahada kaynak kişilerle yaptığımız görüşmelerde Cem için kaç kişi olmalıdır? Şeklinde sorduğumuz sorularda farklı cevaplar aldık. Genel olarak kabul edilen sayı üç tür şeklindedir. Bazıları Cem tek kişi ile bile yapılabileceğini söylemektedirler. Çünkü şah, pir ve delil batın âlem de her yerde bulunduklarından kişinin yanında olacağına dair bir inanış vardır. Ceme, katılımcı sayısı ne kadar fazla olursa Cemin o kadar makbul olacağı görüşme yaptığımız kişilerce söylenmektedir (KK-11; KK-5.).

- Ceme katılan kişiler, herhangi bir hanedana Baş Tapşırmış olmaları gerekmektedir. Katılımcılar bir hanedana bağlı olmalılar ve genelde bağlı bulundukları hanedanların Cemlerine katılmalıdırlar (KK-5; KK-13).

- Her anlamda temiz olmalıdırlar. Bu hem dış temizliği hem de iç temizliği ifade etmektedir. Tahran'da katıldığımız bir cem töreni öncesinde, katılımcıların ellerini yıkadıkları mekânı gözlemledik.

- Ceme katılanlar Tanrı huzurunda imiş gibi saygı, tevazu ve halisane şekilde hazır bulunmalıdırlar. İnananlarca, Cem sırasında Tanrı orada bulunmaktadır (Şahname-i Hakikat, 1995, 291).

- Ceme katılanlar bellerine kemer veya kuşak bağlamak zorundadırlar. Bunun üç anlamı bulunmaktadır. Birincisi, Tanrının hizmetçisi veya uşağı olduklarını sembolize etmektir. İkincisi, Tanrı için hizmete hazır olduğunu göstermek.

Üçüncüsü, Cem başlarken herkes kemerlerini birbirine bağlayıp bir vücut şeklini alarak Cem sırasında birliği sağlamaktadırlar. İlahi, cem esnasında kemerlerin birbirine bağlanması gerektiğini söylese de sahada bu görülmemiştir (Burhan'ul-Hak, 1995, 81).

- Oturanlar birbirlerinin sağ ellerini aynı şekilde öperler. Bu, Ehl-i Hakların kendilerine özgü selamlaşma şeklidir.
- Cem sırasında sadece Halife, Seyyid ve Kelamhanın yeri bellidir. Halife, Seyyid'in solunda, Kelamhan ise Seyyid'in sağında oturur. Seyyid ise girişin tam karşısına oturur.
- Halife ve Hadem Cemin sonuna kadar nezirlerden yiyemezler.
- Cem sırasında Hadem tekrar etmeleri için kelamları söyleyene kadar herkes konuşmadan sessizlik içinde ibadet etmelidir.
- Nezir olan Cemlerde nezirler dağıtılmadan dışarı çıkılmaz ve sessiz dua edilir. Seyyid isterse nezirden sonra, Ceme ara verebilir.
- Ceme katılanların akıl sağlıkları yerinde olmalı ve ergenlik çağına erişmiş olmaları gerekmektedir.
- Ceme kadınlar katılamaz. Ancak, Cem açık havada yapılıyorsa seyredebilirler. Kadınlar Pirden izin alırlarsa Cem törenini seyredebilirler (Gocaveri, 1997, 107; KK-11; KK-5; KK-13). Katıldığımız cem törenlerinde kadınlar için ayrı bölümler olduğunu gözlemledik.

Ceme katılmadan önce gusül abdesti alınmalıdır. Gusül ve niyeti şu şekildedir; "*Kendimi temizlemek için, Razbar suyu İbrahim şişesi ile yaran aşkıyla, gusül alıyorum temizlenmek için*," denilerek Gusül abdesti alınır (Tezkere-i A'la, 189; Gocaveri, 1997, 111; KK-11).

Cem töreni icrası sırasında okunan bazı dualar bulunmaktadır. Cem sırasında okunan duaları İlahi şu şekilde belirtmektedir; Sesli ve sessiz olmak üzere beş çeşit dua bilinmektedir. Bunlar şunlardır;

İbadet (عبادات): Dini görevler için yapılan dualardır.

Hacet (حاجات): Bunlar bir ihtiyacın orataya çıkması sonucunda edilen dualardır..

Muvazat (موعظات): Bunlar nasihat verme ve ruhu temizlemek için okunan dualardır.

Cezbiyat (جذبيات): Katılımcılara coşku verip kendinden geçiren dualardır.

Murakebet (مراقبات): Gönül rahatlığı ile gizliden okunan dualardır (Burhan'ul-Hak, 1995, 88). Bu dualar günümüz Ehl-i Haklarınca adlandırılmamakla beraber bir kısmı uygulanmaktadır.

Ayrıca, Cem yapılması için temiz bir mekân gerekir. Cemhaneler, genellikle ziyaret yerleri çevrelerinde bulunmaktadır. Şehirlerde genelde çok katlı kompleks binalardan oluşmaktadır. Kırsal yerleşim bölgelerinde tek katlı yerlerdir. Cemhaneler bünyesinde, kurban kesim yerleri, mutfak, konaklanabilecek odaları da barındırmaktadırlar. Bunun yanı sıra herhangi bir yapı olmadan da Cem yapılabilir.

Burada yer alan bilgiler, sahada elde edilen veriler ile yazılı kaynakların bize vermiş oldukları verilerin kıyas yapılarak sunulmuştur. Yazılı kaynaklar bazı durumlarda sahadan elde edilen verilerle uyuşmaktadır. Bazı durumlarda ise, sahadan sözlü olarak elde edilen verilerin belirsizliği nedeniyle farklılık göstermektedir. Ayrıca alan çalışması sırasında görüşme yaptığımız kişilerin bazıları, yazılı kaynaklardan haberdardır. Bu durumda elde edilen veriler hemen hemen yazılı kaynaklardaki ile aynıdır. Bazen ise bu durum tam tersi bir sonuç göstermektedir. Bu durumun sebebi ise, kaynak kişilerin bazıları İlahi'nin Burhan'ül-Hak adlı eserini benimsemesi, bazılarının ise bazı başka kaynakları benimsemelerinden kaynaklanmaktadır.

2.1.2.1.2. Cem Töreni

Cem töreni her Cuma akşamı, Cemhanede yapılır. Cuma akşamı, Anadolu Alevilerinde görüldüğü üzere Perşembe günü akşamıdır. Genelde güneş batmadan önce ve batışı arasında yapılmaktadır. Katıldığım Cemlerin geneli bu zamanda olmuştur. Şehir merkezlerindeki Cemhanelere genellikle dışardan büyük bir kapıdan girilir. Bu alana girildikten sonra bele kuşak bağlanıp, başa külah takılmaktadır. Bu andan itibaren Ehl-i

Haklara mahsus olan selam şekli ile selamlaşma yapılmaktadır. Bu selamlaşma, karşılıklı iki kişi birbirinin sağ elini aynı anda öpmesi şeklindedir.

Cemin yapılacağı odaya veya alana girilince (Ehl-i Haklar bu alana 'Meydan' der), Seyyid'in olduğu tarafa, 'Ya Hak' veya 'Ya Ali' diyerek secde edilir. Secde edilen yer önce öpülür ardından alın yere vurulur. Seyyid'in olduğu yerde halka dolmuş ise arka arkaya gelecek şekilde saf tutulur (Gocaveri, 1997, 108). Oturma şekli sağdan sola şeklindedir. Oturma şekli iki dizin üzerine oturulmasıdır. Cem de sadece Seyyid, Halife, Kelamhan 'ın özel yeri bulunmaktadır. Yeni gelen kişi oturan herkese gider dizi üzerine çömelip elini öper (Name-i Serencam, 1996, 566). El öpme yukarıda anlatılan selamlaşma şeklinin aynısıdır. Halife, Seyyid'in solunda, Kelamhan sağında oturur (Name-i Serencam, 1996, 566). Hadem ise, merasim boyunca ayakta durur (Burhan'ul-Hak, 1995, 80). İlk halkada oturanlar bellerindeki kuşakları birbirlerininkine bağlarlar. Cem töreni sırasında adaklar sunulur, tüketilir ve Cem başlar (Burhan'ul-Hak, 1995, 80). Burada bazı farklılıklar söz konusudur. İlahi, adaktan sonra Cem başladığı söylemektedir. Cem, Seyyid'in duası, telkinleri ve duyurusu ile başlar (Safizade, 1996, 566). İlk olarak Hadem 'evvel ahir yar 'diyerek üç kere ayakta kapanır. Bu sırada, Hadem yardımcıları Cemin ilk halkasının elini yıkar (KK-17; KK-13; KK-32; KK-29). Bu bilgileri hem görüşme yaptığımız kaynak kişiler vermektedir hem de kendi gözlemlerimiz göstermektedir.

Cem töreninin sayısı ile ilgili olarak; "*Adamın biri yola çıkmış. Dağ başına geldiği zaman yorulmuş burada biraz dinlenmek istemiş. Dinlenirken canı cem yapmak istemiş. Etrafta hiç kimse yokmuş. Adam, oradan iki taşı alarak karşısına koymuş ve cem yapmış*" şeklinde bir hikâye anlatılmaktadır (KK-10).

2.1.2.1.3. Cem Görevlileri

Cem töreninin Ehl-i Hak değerler sistemine uygun olarak yapılmasını sağlayan görevliler bulunmaktadır. Bu konuda sahadan elde ettiğimiz veriler ve yazılı kaynaklardaki bilgiler uyum göstermektedir. Buna göre, cem töreninde Seyyid, naip, halife, hadem ve Kelamhan görevli olarak bulunmaktadır.

Seyyid: Seyyid Ehl-i Hak topluluğu içerisinde var olan on bir hanedan soyundan gelen kişidir. Cem'deki görevi Nezr dualarını okumak ve Cem'in hayırlı olmasını dilemektir

(Burhan'ul-Hak, 1995, 84; Name-i Serencam, 1996, 566; Gocaveri, 1997, 107; KK-5). Saha çalışması sırasında çok sayıda Seyyid ile görüşme yapma imkânı bulduk.

Naip: Seyyid'in yardımcısı olan naip, nezirlerin çok olması ve Cem kalabalık olduğu zaman Seyyid'e yardım amacıyla nezir dualarını okuyan ve delil soyunda gelen kişidir (Burhan'ul-Hak, 1995, 84, Name-i Serencam, 1996, 566; Gocaveri, 1997, 107).

Halife: Cemi yöneten kişidir. Aynı zamanda cem esnasında sunulan niyazları bölüştürüp, dağıtma işini yönetir (Burhan'ul-Hak, 1995, 84, Name-i Serencam, 1996, 566; Gocaveri, 1997, 107).

Kelamhan veya Guyende: Ehl-i Hak'ın kutsal kelamlarını 'tanbur' eşliğinde Cem sırasında okuyan kişidir (Burhan'ul-Hak, 1995, 85; Name-i Serencam, 1996, 566; Gocaveri, 1997, 107). Saha çalışması sırasında bazen Tanburun çalınmadığını da gözlemledik.

Hadem: Cem'in hemen bütün işlerini yapar. Hadem genelde tek kişi değildir. Cem yapılan yerin düzenini sağlamak, Cemi başlatıp sonlandırmak, payları cemneşinlere dağıtmak gibi görevleri vardır (Burhan'ul-Hak, 1995, 85; Name-i Serencam, 1996, 566; Gocaveri, 1997, 107). Katıldığımız cem törenlerinde birden fazla hademin görev yaptığını gözlemledik.

Cemin icrası sırasında yapılan uygulamalarda, hanedanlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Katıldığım Cem törenlerinde bu farklılıklar gözükmektedir. Bu farklılıkları yaptığımız gözlemler ile tespit ettik. Yazılanlar ile yapılanlar arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Öncelikle; Cem töreni başlamadan evvel kuşak ve külah giyilmelidir. Cemhane'de sadece ön tarafta daire şeklinde bir halka bulunmaktadır. Bu halkanın arkasına diğer katılımcılar sıralanmaktadır. El öpme sadece ilk halkada, önce Seyyid'den başlanarak yapılmaktadır. İlk halkada bulunanların elleri yıkanmaktadır. Cem, Seyyid duasını okuduktan sonra Hademin evvel ahır yar! Demesi ile başlar ve aynı şekilde sona erer. Kelamlar Türkçe' de okunmaktadır. Tanbur çalınması zorunlu değildir.

Cem töreninin önemi hakkında Musalı; *"Haftada bir kez yapılan Cem törenlerine büyük önem verirler. Orada ihsanlar veya kurbanlar sunulu, zikir okunur, saz, tambur, def,*

bazen aynı zamanda ney çalınarak kelam söylenir, Cemaat coşkulu hareketlerle eşlik eder. Cemlerin tertibi ve teşkilinde Ehl-i Hakk kolları arasında farklılıklar gözükmektedir. Örneğin bazı gruplarda kadınlar Ceme alınırken, bazı diğer kollarda kadınlar Ceme dâhil edilmezler. Bazı yerlerde şarap sunulurken, diğer yerlerde içecek olarak ayran verilir" (Musalı, 2013, 19), demektedir. Benzer şekilde Safizade, Cemin önemi şu şekilde anlatmaktadır; "*Ehli Hak topluluğu haftada bir gün Cemhane denilen yerde toplanmalıdır. Temiz kalp ve halis niyetle zikirlerle ibadet yapmalıdır. Cem üç kişiden az olmamalıdır. Ceme katılanlar Baş Tapşırmış olmalı, akıl baliğ olmalıdır. Kadınlarda kocalarından izin aldıktan sonra arkaya oturarak Ceme katılabilirler. Herkes kemer bağlamalıdır. Ceme katılırken elbiseler ve gönüller temiz olmalıdır. Cemhaneye ilk giren kıbleye doğru secde eder ve iki dizi üzerine oturur. Sonra gelenlerde secde eder ve oturanın sağ tarafına oturur*"(Safizade, 1989, 565) demektedir.

2.1.2.1.4. Cem Töreninin Toplumsal İşlevi

Cem töreni Ehl-i Haklar arasında düzenli ve sürekli olarak yapılan ibadetlerin başında gelmektedir. Cem töreninin en önemli toplumsal işlevi, topluluğun kimlik oluşumu sağlamasıdır. İran'da Cem töreni Ehl-i Haklar ile anılan bir ritüeldir. Bu sayede ortak bir kimlik ve aidiyet hissi Cem töreni sayesinde gerçekleşmektedir.

Cem töreni ile beraber Ceme katılanlar, Ehl-i Hak içerisinde bulunan don değiştirme inancı sayesinde Tanrı ve yarenleri olan yediler ile beraber olurlar. Cem toplanma veya yapılma amaçlarından biriside dünyanın yaratılışı esnasında Tanrının yarenleri ile buluşmasını anmaktır. Bu nedenle Ehl-i Haklar Cem sırasında Tanrı ve yarenlerinin cemde hazır bulunduklarına inanırlar. Bu durum inanç mensuplarına sürekli olarak bir iman tazeleme imkânı sağlar. Bu sayede inanç ve ibadetlerin sürekliliği kültürel hayatları içerisinde yer alan Cem töreni ile beraber gerçekleşmiş olur.

Anadolu da bulunan Alevi ve Bektaşi topluluklarında da Cem ritüeli canlı olarak yapılmaktadır. Bu anlamda Dede Gargınoğlu şunları söylemektedir; "*Hasat dönemi bittikten sonra kışa girerken, bolluk, bereket, temizlenme ve arınmanın sembolü olarak birlik Cemi yapılır. Yılın bu ilk Cemine bazı yörelerde ve süreklerde Abdal Musa Cemi adı verilir*" (Dede Gargınoğlu, 2013, 208). Anadolu da yapılan Cem törenlerinde 12 hizmet görevi varken, Ehl-i Haklarda bu görevler yoktur. Yine benzer şekilde bir kısım

Ehl-i Haklar Cemin kaynağını Miraca ve kırklara dayandırmaktadırlar. Bu durum Anadolu'da bulunan Alevi ve Bektaşi topluluklarında da görülmektedir (Dede Gargınoğlu, 2013, 216).

2.1.2.2. Oruç

Her Ehl-i Hak'ın yapmakla yükümlü olduğu ibadetlerin başında oruç gelmektedir. Saha çalışması yaptığımız zaman dilimi Oruç zamanı olmadığı için gözlem yapma fırsatımız olmadı. Ancak saha çalışması sırasında kaynak kişiler ile yaptığımız görüşmelerden Ehl-i Hak orucu hakkında bilgiler elde ettik.

2.1.2.2.1. Oruç çeşitleri

Ehl-i Haklar, Müslümanlarınkinden farklı olarak yılın farklı zamanlarında oruç tutarlar. Bu orucun süresi farklılık göstermektedir. Bazı hanedan mensupları hiç oruç tutmaz, bazıları üç, bazıları da altı gün oruç tutarlar. Bu oruçların zamanı her yıl aynı zamana denk gelmekle beraber, bu süre Pir tarafından belirlenir. Genel, olarak Ehl-i Haklar iki tür oruç tutarlar. Bunlar; '*Ruze-i Mernovi'* ve '*Ruze-i Kavaltas'* adını taşımaktadır. İlahi, bunlardan başka olarak bir de '*Davet-i Şahi*' adında bir oruçtan bahsetmektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 144). Ancak bu oruç saha da görüşme yaptığımız kişilerce bilinmemektedir (KK-17; KK-5; KK-8). Ruze-i Mernovi ve Ruze-i Kavaltas, üç günlük orucun farklı isimler ve farklı mitlere dayandırılması ile oluşmuştur. Orucun benzer şekilde Mitleşmesi Anadolu yaşayan Anşa-Bacılı Alevilerinde de görülmektedir. Anşa Bacılılar, Şubat ayının ikinci haftası yedi gün oruç tutmaktadırlar. Tuttukları bu yedi günlük orucu da Hubyar Sultanın yedi gün fırında kalmasına dayandırmaktadırlar (Selçuk, 2017, 174). Ehl-i Hak toplulukları içerisinde sadece Ateşbeyiler, Ramazan orucu tutarlar. Bu durum ise, mecburi değil kişinin isteğine göredir. Bunun yanı sıra yine Ehl-i Hak toplulukları içerisinde Ateşbeyiler, Mernovi ve Kavaltas orucu tutmazlar. Bunun dışında diğer Ehl-i Hak toplulukları üç günlük veya her ikisini yani altı günlük orucu tutarlar.

Bayrak Kuşçuoğlu'na ait olan bir kelamda oruç şu şekilde geçmektedir;

Gelin gelin ey yarenler yardan böyle berat oldu,

Davud muçesi o sad dinar oldu.

Üç gün oruç emir eyledi pirim Bünyamin,

Bünyamin ustad-ı aziz Havendegar oldu (Divan-ı Kelam-ı Bist o Çehar Guyende-i Hakikat, 2011, 209).

2.1.2.2.1.1. Ruze-i Mernovi

'Mernovi', yeni mağara anlamına gelmektedir. Sultan İshak'ın ve yaranlarına hürmet göstermek için bu ad verilmiştir. Sultan İshak, Berzence' den Perdiver'e göçe karar vermiştir. Bu karar sonrasında yaranları ile beraber yola koyuldu. Çiçek Bey ve Sultan İshak'ın kendisine düşman olan kardeşleri, Sultan İshak'ı öldürmek için onları takibe başladı. Sultan İshak ve yaranlar 'Şender'(شندر) dağına geldikleri zaman burada bir mağaraya sığınıp kayboldular. Onları takip edenler üzerine tufanlar fırtınalar gelerek helak oldular. Dördüncü gün Sultan İshak ve yaranları aşikâr oldular. Dördüncü güne Ruz-ı Padişahi adını verip bayram yaptılar. Bu mağaraya Mernovi, bu üç günlük oruca da Ruze-i Mernovi adını verdiler. Günümüzde Ehl-i Haklar bu olay anısına Sultan İshak ve yaranlarına saygı amacıyla bu orucu tutmaktadırlar (KK-10; KK-11; KK-12; Burhan'ul-Hak, 1995, 145; Gocaveri, 1997, 129). Oruç niyeti şu şekildedir; "*Ruze migirem, ruze-i padişahi, ez levh ta kalem, ez gav ta mahi, be in şart ikrar binayı poştan binayı daveti padişahi ve hükmü aziz havendegar*" (KK-17; KK-5; KK-8; Gocaveri, 1997, 130).

2.1.2.2.1.1. Ruze-i Kavaltas

Ruze-i Kavaltas, Kavaltas olarak adlandırılan yedilerin hikâyesine dayandırılarak Ruze-i Mernovi yerine tutulan oruçtur. Bazı Ehl-i, Ruze-i Mernovi' ye Ruze-i Kavaltas demektedirler. İslam içerisinde yer alan yedi uyurlar hikâyesinin Ehl-i Hak versiyonudur. Ruze-i kavaltas, kavaltas adı verilen yedi Ehl-i Hak dervişten ileri gelmektedir. Kavaltas Sultan İshak'ı görmek için yola çıkar. Yolları uzun ve zahmetlidir. Yolda kar altında kalarak helak olurlar. Üç gün kar altında kalırlar. Sultan İshak bu durumu fark eder onları tekrar canlandırır. Tezkere-i A'la'da şu şekilde geçer; yedi kişi olan Kavaltası Sultan imtihan eder. Yarım fersah mesafede bir mağarada bırakır ve der gelin sohbet edelim. Bunun üzerine Kavaltas kar altında kalır (112-105 Tezkere-i A'la).

Kavaltas duası şu şekildedir; "*Se ruz ruze migirem be aşkı yaranı kavaltas, ez ma giriften ez hak kabul kerden, evvel ahır yar, aziz Şah Havendegar*" (KK-17; KK-5; KK-8; Tezkere-i A'la, 1950, 187; Gocaveri, 1997, 132). Ruze-i Kavaltas orucunun başlangıcı Yaran-ı Kavaltas hikâyesi ve Şah İbrahim ile Kuşçuoğlu arasındaki hikâyeye dayandırılmaktadır (Muhammedi, 2006, 139; Müslimi Zade, 2015, 41; Dehkan, 2003, 76).

2.1.2.2.2. Orucun şartları

Oruç dönemi, her yıl kameri aylardan birinin on ikisinde on dördüne kadardır. Bu zaman kameri aylardan Kavs (**قوس**) ve Cedi (**جدی**) burçları arasında, İrani takvime göre şemsi Azer ve Dey ayı içerisine denk gelmektedir. Bu zaman kışın başlangıcıdır. Büyük Çilenin 12. Gününde başlar. Büyük Çile kışın başladığı ilk aydır ve Küçük Çile kışın ikinci ayıdır. Orucun başladığı ilk gün yani 12. Günün gecesinde 15. Geceye kadar, her Ehl-i Hak evi imkân ve şartlarına göre her akşam nezirler sunmalıdırlar. Bu nezirler, İlk gün 'pir-i ezeli' yani Pir Bünyamin'e, ikinci gün 'delil-i ezeli' yani Davud'a, üçüncü gün Mustafa Davudan'a, dördüncü gün ise 'padişah-ı hakikate' hürmeten sunulmalıdır. Her Ehl-i Hak, 'ser fıtre-i yâr'i (**سر فطر یاری**) adıyla, ilk gün veya padişah gününde, beş 'şah-i perdiveri' yani; bir miskal gümüşün dörtte biri kadar para vermelidir. Her Ehl-i Hak, 14. Gece sonrasında Ruz-ı Padişahi'de 'Gerde-i Rezbar' adıyla bilinen ekmeği dağıtmalıdır. Serane yâri (**سرانه یاری**), her Ehl-i Hak kişi başı 3 riyale denk gelen parayı hanedanın pirine vermelidir. Bu paranın 3'de biri pire, 3'de biri delile ve 3'de biri Cemhane içindir. Delil yoksa para pire verilir. 16. geceye kadar bir zamanda Pir Musi neziri de verilmelidir. Oruç başlamadan önce ateş yakılmaktadır (Burhan'ul-Hak, 1995, 147; Gocaveri, 1997, 133; Tabibi IV., 1971, 1543).

Ehl-i Hak orucu hakkında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan;

Birincisi, zaman konusudur. Çile ayı bellidir fakat üç günden sonrası belli değildir. Bu hesaplar için 10 farklı takvim vardır bunlar; Hesab-ı Şemsi, Bastani, Celali, Zerdüşti, Fars-i Kadim, Zerdüşti Kadim, Rumi ve Rusi, Miladi Mesihi, Türk-i Gazan Hani, Arabi ki kameri hesap iledir. Bu takvimlerden dördü Ehl-i Haklarca kullanılıp orucun zamanı belirlenmiştir. Çünkü yukarıda adı geçen bazı zaman hesapları Sultan zamanında bulunmamaktadır. Sultan sadece 'çilenin 10. ayın 12'si'diye ferman vermiştir. Bunlar;

Türk takvimi olarak bilinen şemsi takvim, Farsi takvimi, bazı bölgelerde kullanılan Rumi takvim ve Kameri takvimdir.

İkincisi, tutulan bu üç günlük orucun isimlendirilmesi meselesidir. Bazıları bu oruca 'ruze-i mernovi' bazıları 'kavaltas' demektedir. Bazıları ise ikisinin de ayrı olduğunu söyleyerek altı gün oruç tutmaktadırlar (Burhan'ul-Hak, 1995, 150).

Üçüncüsü; altı gün oruç tutanlar 12 ile 14 arası üç güne *ruze-i mernovi* demekteler ve 15 ile 17 arasına Kavaltas demektedirler. Ruze-i Kavaltas boyunca her akşam bir nezir verilmektedir. İlk akşamki nezir Şah İbrahim, ikinci akşamki nezir Baba Yadigâr, üçüncü akşamki Hatun Razbar, dördüncü akşamki padişah-ı hakikat adınadır (Burhan'ul-Hak, 1995, 151; Gocaveri, 1997, 135).

Ehl-i Hak inancı içerisinde bulunan oruç ibadeti hakkında farklılıklar bulunmaktadır. Hanedanlar farklı şekillerde kendilerine uygun olarak bu ibadeti yerine getirmektedirler. Bununla beraber, bize göre en uygun görüş tek bir orucun yani Ruze-i Mernovi'nin olduğudur. Bu oruç hakkında anlatılan mit büyük çile ayında tutulmasıdır. Anlatılan mitteki olay ile zaman uyuşmaktadır. Hanedanlar arasındaki algılanış ve uygulanış şekilleri nedeniyle iki farklı oruç ortaya çıkmıştır. Aslında tek bir oruç vardır. Bu üç günlük oruç sonrasında padişah bayramı yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, Ateşbeyi hanedanı her iki orucu da tutmazlar. Bunun sebebi ise, Ateşbeyi hanedanının Sultan İshak'tan sonra kurulması ve Han Ateş'in sonradan ortaya çıkması şeklinde yorumlanabilir.

Ehl-i Hakların hiçbir topluluğu Muharrrem Orucu ve yasını tutmazlar. Ehl-i Haklara göre Hüseyin ölmemiş don değiştirmiştir. Bu nedenle yas gerektirecek bir durumun olmadığı söylenmektedir. Hüseyin, Baba Yadigâr donunda zuhur etmiştir.

2.1.2.3. "Bir Niyaz Bin Namaz", Ehl-i Haklar'da Nezirler

Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan önemli ritüeller arasında nezir bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancında altı çeşit nezir bulunmaktadır. Bunlar; Kurban ya Kurbani, Kurban hükmünde olan nezirler, Kurban hissi ve teşrifatı ile yapılan nezirler, Hidmet, Niyaz, Şokrane' dir (Burhan'ul-Hak, 1995, 97; Safizade, 1981, 11; Gocaveri, 1997, 115).

Nezirlerin yapılması için bazı gerekli şartlar bulunmaktadır. Bunları görüşme yaptığımız kaynak kişiler şu şekilde belirtmektedir.

- Alınıp satılabilen şeylerden olmalıdır.
- Yenilebilir ve kullanışlı olan şeylerden olmalıdır.
- Faydalı yiyeceklerden tercih edilmelidir.
- Haram ya da mekruh şeylerden olmamalıdır. Burhan'ul-Hak'ta da bu bilgiler yer almaktadır (Burhan'ul-Hak, 1995, 93; KK-17; KK-5; KK-8).

Neziri sunan kişilerde de bazı özellikler aranmaktadır bu özellikler şunlardır;

- Neziri sunan kişi aklı yerinde olmalı ve buluğ çağına erişmiş olmalıdır.
- Neziri sunan kişide şuur olmalıdır. Yani Ehl-i Hak inancına iman etmelidir.
- Kesin bir şekilde emin olarak nezrini sunmalıdır. Kararsız ya da başkasının zorlaması ile yapmamalıdır.
- Neziri sunan kişi, sunduğu neziri meşru yolardan kazanmış olmalıdır (KK-17; KK-5; KK-8).

Anadolu Alevilerinde de Nezir bulunmaktadır. Anadolu Alevilerinde Nezir, adak, uğur olsun, bereket olsun, diye mürşide verilen armağan olarak tanımlanmaktadır (Gökbel, 2019, 683).

2.1.2.3.1. Kurbani

Ehl-i Hak inancı içerisinde Kurbani olarak adlandırılan bu nezir ile kanlı kurbanlar ifade edilmektedir. Bu bölümde yer alan bilgilere yazılı kaynaklardan ulaşabildik. Saha çalışması sırasında kurbanın kesilme anını gözlemleme imkânı bulamadık. Ancak, kurban sonrası dağıtılan etlerden pay alarak katılımlı gözlem yaptık. Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan Kurban olayı, dünyanın yaratılışı ile doğrudan ilgilidir. Ehl-i Haklar ilk kurban için yaratılış hikâyesini dayanak olarak göstermektedirler. Tanrı Havenkar' ın önünde, Pir Musa, Pir Bünyamin, Mustafa Davudan, Remzbar, Şah İbrahim, Baba Yadigâr, Pir Davud, kendilerini kurban etmişlerdir. Kurbanı kesme özel bir törenle icra

edilir. Kurban Cemhaneye götürülür ve hademe teslim edilir. Hadem Cemde oturanların elini yıkar, su önce öpülür daha sonra yıkama olur. Evvel ahir yar kelimesi, her şeyin başlangıcında ve sonunda olan ve iç ve dış her şeyi bilen anlamına gelmektedir (Name-i Serencam, 1996, 195) Cem bitene kadar kimse Cemden çıkamaz. Hadem evvel ahir yar der Cem biter. Hadem ekmek, tuz ve eti getirip sofra kurar. Halife eti kemikten ayırıp böler. Daha sonra ya hak ve evvel ahır diyerek bölerler. Kurban; deve, ehil öküz (vahşi olmayan), ehil koyun (vahşi olmayan), horoz gibi hayvanlardan oluşmaktadır (Name-i Serencam, 1996, 194; Hadi ve Eb'ulbeşeri, 2015, 79; Gocaveri, 1997, 115). Bu hayvanlarda şu özellikler aranmaktadır;

- Kurbani, erkek olmalıdır.
- Bu hayvanlar kısır olmamalıdır. Kaynak kişiler sadece tarımsal amaçlı kullanılan öküzün kısırlaştırılmış olabileceğini söylemektedirler.
- Kurbani, yaşlı veya iş yapamaz durumda olan hayvanlardan olmamalıdır.
- Deve, koyun ve öküz bir yaşından az olmamalıdır. Horoz altı aydan küçük olmamalıdır.
- Hayvanlar özürlü olmamalıdır.
- Sağlıklı olmalılar ve hasta olmamalıdırlar.
- Kurban edilecek hayvanlar zayıf olmamalılar (Burhan'ul-Hak, 1995, 98; Name-i Serencam, 1996, 194; Gocaveri, 1997, 115).

Kurbani töreninde yedi tane dua bulunmaktadır. Bunlar;

- Bıçak duası,
- Dua-ı nakdine,
- Dua-ı muçe,
- Deri duası,
- Dua-ı kabz,

- Sofra duası,
- El yıkama duası, (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 192).

Kurbani töreninin icrası

- Kurban edilecek hayvanın ağzına öncelikle su ve şeker verilir. Hayvan daha sonra kesilmek için temizlenir. Yaptığımız görüşmelerde, bazı Ehl-i Hakların hayvana şeker yerine ot verdikleri bilgisine ulaşılmıştır.
- Öncelikle, hayvanı kesmek için kullanılacak olan bıçak bilenir. Bıçak için Şokrane olmalıdır. Şokrane, Seyyid veya temsilcisine verilir. Kurbanı adayan kişi, beline kuşağını takar. Perdiver'e doğru dönerek iki dizi üzerine çöker. Hadem ve yardımcısı karşılıklı olarak Seyyid'in yanında ayakta durur. Hadem rükû ederek, 'Allah' der. Seyyid karşılık olarak 'eyvallah' der. Daha sonra Seyyid ara vermeden bıçak duasını okur. Bıçak duası bittikten sonra Hadem tekrar 'Allah' der, sonra Seyyid karşılık olarak 'eyvallah' der. Oturanın kalkması için ruhsat duası okur. Hadem secde eder ve şokraneleri oradakilere dağıtır.
- Dualanan bıçağa, merasim sonuna kadar kimse dokunamaz. Eğer dokunan olursa dua tekrarlanır.
- Hayvan kesildikten sonra, kanı toprak ile gizlenir. Kan kutsaldır ve üzerine basılmaz. Kemiklere zarar verilmeden hayvanın derisi yüzülüp eti parçalanarak doğranır. Yemesi yasak olan yerler ayrılır ve bunlarda gömülür. Doğranan et, sadece su ve tuzla pişirilir, yemeğin tadına bakılmaz.
- Derinin satılıp parasının niyaz olarak verilmesi gerekir.
- Hayvanın beyni ayrı bir öneme sahip olup, bir mezarlığa ya da başka bir yere gömülmelidir.
- Kurban sahibi olan kişi, kurban eti ile tüketilecek kadar, yeterli sayıda ekmeği de tedarik etmelidir. Eğer ekmek yetersiz olursa kurban eksik kalır.

- Etin pişirildiği ateşte kutsaldır. Bu ateş tören boyunca sadece et için kullanılmalıdır. Aynı şekilde ekmeğin getirildiği evdeki ateşte kutsaldır. Bu ateşte pişen her şey kurban sayılır. Kurban duası okunması gereklidir.

- Kurban törenine katılan herkes, kasap, tabah, fırıncıda dâhil olmak üzere hizmetlilerde bedenen ve ruhen temiz olmalıdırlar.

- Et piştikten sonra, Cem töreni için hazırlık başlar. Katılımcılar, kurban Cemine çağrılır.

- Kurban merasiminde bulunanlar Cemhaneye girmeden önce, el ve ayaklarını yıkarlar.

- Cem yapılan yere Hadem sağ elinde ibrik, sol elinde leğen ile gelir. Rükû ederek evvel ahir yar der. Böylece kurban Cemi başlamış olur. Seyyid duasını okumaya başlar. Önce Seyyid 'in eline su döker daha sonra kurban veren kişinin eline su döker. Daha sonra sağdan başlayarak Ceme katılan herkesin eline su döker. Eline su dökülen herkes ibriğe dokunur, daha sonra ellerini ıslattıktan sonra dokundukları parmakları öperek evvel ahir yar derler. Herkesin eli yıkandıktan sonra Hademler kendi ellerini yıkarlar. Leğendeki su dökülür ve eşikte ayakta beklerler.

- Hadem sofrayı Cemin ortasına getirir. Daha sonra yardımcıları, tuz, ekmek ve kurban etini tencere ve boş tepsiler getirir. Halife, Cem ezanını okuduğu sırada eti önüne koyar. Halife, etleri kemiklerden ayırır. Yardım isterse yardım edilir.

- Et ekmeğin arasına sarılarak dağıtılır. Yaptığımız gözlemlerde, '*Dest-i Pir'* denilerek dağıtılır.

- İlk paya serçem adı verilir. Halife kelle, serçem ve bir kemiği hademe verir. Bu parçaları ziyaret eder ve Cem eşiğine giderek palaviç pozisyonunda ayakta durur. Evvel ahir Yar der. Daha sonra Seyyid kurban duasını okur. Katılımcılar ellerini açar dua sonunda amin (hak) derler. Seyyid duayı okuduktan sonra, Hadem evvel ahir yar der ve secde eder, katılımcılarda aynısını yapar. Daha sonra Hadem elindeki serçemi tencerenin yanına koyar. Daha sonra Seyyid' den başlanarak paylar dağıtılmaya başlanır.

- Kurban yemeği bitince, sofra duası okunur.
- Sofrada kalan ekmek, tuzu baş tencereye koyar ve eşiğe götürür. Daha sonra Ceme ab-ı çarh getirilir. Bir tas sudana gelir. Bu sudan ilk önce Seyyid içer. Daha sonra herkes bu sudan bir yudum almak zorundadır.
- Sonra ibrik ve leğen gelir. Eller yıkanır. El yıkama merasimi bittikten sonra derinin niyazı dağıtılır. Seyyid icazet duasını okur. Hadem evvel ahır yar der ve merasim son bulur (Name-i Serencam, 1996, 195; Burhan'ul-Hak, 1995, 104-123; Gocaveri, 1997, 118).
- Alkollü olan kişiler ile nezre saygısızlık yapan kişiler nezirlerden yiyemezler. Ritüellerin icrası sırasında alkolün haram olduğu sahada gözlemlenmiştir.

Suri'de yer alan ve Sultan İshak tarafından söylenen kelam şu şekildedir;

"Deriyi parçalamayın,

Kemikleri kırmayın,

Nefs aletlerini yıkayın ve Ceme oturun,

Hadem izin verene kadar uzak durun,

Kurban sahibi de diğerleri gibi yapsın,"(Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 131).

Ehl-i Haklarda yapılan kurban ritüeli sonrasında hayvanın kemikleri kırılmaz. Bu duruma benzer olarak Alevi-Bektaşilerde kurban edilen hayvanların kemiklerini kırmazlar. Vilayetname' de bu duruma örnek olarak Hacı Bektaş ile Sultan Seyyid Gazi arasında geçen şu hikâye anlatılmaktadır: "*Her pişip yenen kuzunun kemiğini, gene kendi derisinin içine koydular, başını, ayağını da derinin içine bıraktılar, hepsini bir damın içine doldurdular, kapıyı kapadılar. Hünkâr, kalkıp iki rik'at namaz kıldı, ellerini kaldırıp dua eti, ellerini yüzüne sürdü, emretti, damın kapısını açtılar. Tam o sırada koyun da gelmiş, sağılmıştı, emişecek yere gelmişti. Kapıyı açar açmaz gördüler ki kuzular, dirilmiş*" (Vilayetname, 1995, 71). Bu durum eski Türk inanışlarında da yer almaktadır. İnan, eski Türklerin kurban edilen hayvanların kemiklerinin kırılmadığını ve köpeklere verilmediğini söylemektedir (İnan, 1986, 101). Sahadan elde ettiğimiz

verilerde de kurban edilen hayvanların kemiklerinin başlarının gömüldüğü gözlemlenmiştir. . Kurbanda ineğin beynini yemek haramdır. Beyin gömülmelidir. Sultan İshak zamanında, Sultan İshak Şundur Dağı'nda ineği avlar ve yarenlerine emreder beynini getirin der. (Muhammedi, 2006,183; Gocaveri, 1997,116; Burhan'ul-Hak, 1995, 127).

2.1.2.3.2. Kurban Olmayıp Kurban Hükmünde Olan Nezirler

- Helal olan balıkların tamamı bu nezirlerdendir.
- Ceviz.
- Gerde, hayvani yağ ve buğdaydan yapılan ekmektir.
- Nar (Burhan'ul-Hak, 1995, 100; Gocaveri, 1997, 107).

Ehl-i Haklar da dört çeşit kanlı kurban vardır. Bunlar; öküz, koyun, deve ve horozdur. Dört çeşit de kansız kurban vardır. Bunlar; gerde, nar, ceviz ve balıktır. Kansız kurbanlar merasim sırasında hemen tüketmek gerekmez eve de götürülebilir. Saha çalışması sırasında balık haricinde bu tür nezirlerin dağıtımını gözlemleme imkânı bulduk. Ancak, ceviz bu duruma istisna teşkil etmektedir. Ceviz, Baş Tapşırma töreninde tüketilmelidir (Burhan'ul-Hak, 1995, 100; Gocaveri, 1997, 107).

- Gerde, nar, balık ve ceviz niyazlarında kurban hükmünde olup kansız kurban merasimi yapılır.
- Hayvan derisi olmadığı için, deri niyazı yoktur.
- Balık bıçak ile kesilmediği için bıçak duası yoktur. Balık ya kebap yapılır ya da yağ da kızartılır. Eğer bıçak kullanılacak olursa bıçak duası okunmalıdır.
- El yıkama olmaz.
- Bazı hanedanlar nar ve gerdeyi parçalamadan dağıtırlar (Burhan'ul-Hak, 1995, 126).

2.1.2.3.3. Ne Kurban Ne Kurban Hükmünde Olmayıp Aynı Merasim Yapılan Nezirler

- Kavun,
- Şeker veya şekerli ürünler,
- Badem,
- Kavit, yani öğütülmüş ve şekerle karıştırılmış kavrulmuş bezelye. Bu yiyeceğin yapımında en az yedi farklı madde kullanılmalıdır.
- Tuz (Burhan'ul-Hak, 1995, 101; Gocaveri, 1997,116).

Bu tür niyazlar kansız kurban merasimi ile aynıdır. Şeker, gavit, tuz, kavun bu tür niyazlardandır. Bu niyazlarda bıçak gerekir ise bıçak duası okunur. Kand[17] kırılacağı zaman, kand kırma duası okunur

2.1.2.3.4. Hidmet

Hidmet, pirinç ve kurban etinden oluşan bir yemektir. Bir hidmet için gerekli olan malzeme miktarı şu şekildedir; en az üç kilo pirinç (250 gr daha eklenebilir), pirincin dörtte bir kadar yani 750 gr hayvani yağ ve kesilmiş bir horozdur (horoz en az altı aylık olması gerekmektedir). Pirinç ve yağdan pilav yapılıp, horoz eti içine konulur. Ehl-i Hak adabına göre yapılan ekmeğin içine sarılır. Burada önemli olan nokta eğer horoz tek başına nezir olarak sunulursa kurban olur. Pirinç ile beraber bu şekilde sunulursa hidmet olur. Hidmet merasimi kanlı kurban merasimi ile aynıdır. Kanlı kurbandaki deri niyazı yerine kuş tüyünün niyazı verilir. Horozun değerinin on 'da biri ile yirmide biri arasında para verilir (Burhan'ul-Hak, 1995, 127; KK-5; KK-8; KK-9).

2.1.2.3.5. Niyaz

Niyaz, Ehl-i Haklar için ayrı bir öneme sahiptir. Her Cem merasiminde niyaz olmak zorundadır. Niyaz kurban haricinde her türden yiyecekleri kapsamaktadır. Ehl-i Hakların gündelik yaptıkları ibadetlerin başında gelmektedir. Ateş Bey zamanında meydan gelen bir olay niyazın önemini anlatmaktadır. Bu hikâye şu şekildedir; *"*Ateş

[17] Şeker.

Bey devrinde bir kurban merasimi esnasında Ceme bir niyaz getirilir. Bu niyaz Ceme katılanlar arasında daha dağıtılmadan önce, Ateş Bey tasın değiştirilmesini emreder. Cemaat bunun sebebini sorduğundaysa tasın dinen temiz olmadığı şeklinde cevap verir. Bu nedenle merasim tekrar baştan yeni tas ile yapılır. Tası getiren insanlar onu satıcısına geri götürürler ve tasın yedi yıl önce bir hırsızdan satın alındığı ortaya çıkar. Sonrasında, Ateş Bey şu şekilde buyruk verir, bir niyaz bin ibadet değerindedir"(KK-5). Niyaz, Cem sonrasında hemen orada tüketilmelidir. Kansız kurban merasimi ile aynı merasim yapılır. Sofra ve bıçak duası okunmaz (Burhan'ul-Hak, 1995, 101; Gocaveri, 1997, 116; Müslimi Zade, 2015, 41).

Anadolu Alevilerinde de benzer şekilde Niyaz bulunmaktadır. Alevilerde tarikat, yol ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden nesneye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrıya yalvarma, yakarma şeklinde uygulanan ibadete Niyaz adı verilmektedir. Kimi Bektaşi bölgelerinde mürşide sunulan lokmaya da Niyaz denilmektedir (Gökbel, 2019, 684).

2.1.2.3.6. Şokrane

Tanrıya, şükür amacıyla yapılan bir ritüeldir. Bir arzunun gerçekleşmesinin istenmesi veya istenen dilek olduktan sonra sunulan nezirdir. Niyaz için uygun olan yiyecekler Şokrane içinde kullanılır. Aralarındaki fark, Şokrane' de yiyecekleri Cem sonrasında tüketmek gerekmez. Bu nedenle sunulan nezir daha sonra tüketilebilir. Gerçekleşen bir dilek sonrasında Şokrane sunulur (Burhan'ul-Hak, 1995, 102; Gocaveri, 1997, 116). Kansız kurban merasimi ile aynı merasim yapılır. Sofra ve bıçak duası okunmaz (Burhan'ul-Hak, 1995, 128).

Suri'de yaralan kelam şu şekildedir;

Ey dostlar kurban sunun

Ben söylerim size kurbanın kural ve dualarını

Sultani ziyafetini hazırlayıp bitirelim

Zira bu, yüce insanların ebedi gün padişahının bir tavsiyesidir

Sevinç kaplayacak Şah Hoşin' in ordularını

Davud'un ve ayrıca Bünyamin'in aşkı için

Dar koşullarda ve felaketle mücadelede

Kurban sunmamız tavsiye olunur

İlkin Cebrail görülmez âlemden bir koç getirdi

Ve İsmail'in yerine onu kurban etti

Zilhicce ayının onu, kurban bayramıdır

Tüm dünyanın ve padişahın malumudur

İkinci kurban sarı koçtur

Balığın etini yiyen Mikail'di

Kurban hazır ve iyi halde olmalı

Semiz olmalı ve altı ay boyunca şefkatle beslenmeli

Cem katılımcıları temiz kalpli yarlar olmalı

Kutlu padişah Sultan İshak'ın meclisinin zahitleri olmalı

Kurbanın toynak ve ayakları, ağız ve burnu temizlenmeli

Kurban yemeği Cemhaneye getirmeli Ehl-i Hak kurallarına göre

Tüm katılımcılar yıkanmış ve temiz olmalı

Taki yüce padişahın huzurunda oturmaya layık olsunlar

Kirli insanların gözleri Cemi görmekten yasak edilmiştir

Pir ve müritlerinin eşit olduğunu görmezler

Zira kirliler şeytandan taraftır

Bu sebeple Sultanın Cemine girmeleri yasaktır

Ebedi adet ve Sultanın emirlerine göre

Cem katılımcıları kurban sunmak için çabalamalıdırlar

Gel ey dost, nazikçe, düzen ve kuralla

Getir tatlıları Şokrane diye adak için

Kurban hayvanının ağzını şekerlendir

Onu kesmek istediğinde

Bünyamin'in akdi duasını oku ve âmin le eşlik etsin müritler

Kurban hayvanı tek hamlede kaldırılmalı yerden

Hiçbir inançsızın olmadığı bir yere götürülmelidir

Kurban olan hayvan yere yatırıldığında

Bünyamin'in temiz aşkı için

Hızlıca boynunun keserken

De Evvel Ahir Yar

Başka tür özel bir kurban yemeği de negdinehdir

Nedgdineh isminden de anlaşıldığı gibi daha hayırlı yemektir

Tuz ekle ve pişir onu

Ta ki yemeğe ve uyumaya ihtiyacı olmayan padişaha hizmet edene kadar

Ruhu çıplak olan fakirlere bir pay ver

Evet, size öneriyorum, ey aynı fikirdeki dostlar,

Zedelemeyin kurbanın derisini

Ey dostlar, sertçe koparmayın deriyi

Kırmayın kurbanın kemiklerini

Kâsenizi yıkayın ve oturun Cemde

Hademe verilmeden önce hiçbir şey istenmemelidir

Ceme götür kurbanın derisini

Ne kadar ediyorsa niyaz için ver

Gerde al fakat kırk ekmekten fazla olmasın

İki beyaz demir sikke ver baş sadakası için

Şehirlerde çoğalasınız

Bundan sonra sıcak su götür Cemhaneye

Yıka tüm müritlerin ellerini

Ta ki merasimler yürüsün

Tomar üzerine altın kalemle kaydedilmeyecektir

Tüm kural ve kaidelere hakkıyla uy

Öteki dünya sabahında saygın olmak için (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 119-134).

Ehl-i Haklarca inanılır ki, Yar Ahmed ruhu ineğe gitti, Sultana kurban oldu. Çünkü Sultan bu etten eşine yedi lokma verdi. Eşi lokmaları yedi ve üç gün sonra yedi kişi doğurdu. Bunlar ikinci yedilerdir. Ceviz, nar, gerde ve herbeze için bıçak duası yapılır. Hidmet içinde Kurbani teşrifatı yapılır (Gocaveri, 1997, 122). Niyaz ve Şokrane için kansız kurban teşrifatı yapılır fakat bıçak duası olmaz. Tekbir: "*Hak elhamdülillah rabbil âlemin sofre-i Sultan, kerem-i hanedan ve dem pir tekbir*" (Gocaveri, 1997, 123). Nezir duası; "*eşare şah u şart-ı Bünyamin u Reda-yı pir Davud u kalem zerin Pir Musi ve hidmet-i pak Hatune Remzbar ve naz-ı Şah İbrahim ve naz-ı Şah Yadigâr, evvel ahır yar ve hukm-ü aziz Şah Havendegar"* (Gocaveri, 1997, 123).

Bıçak duası şu şekildedir: "*Hadem Allah! Der, Seyyid Eyvallah! der: eyvallah tığ-ı borre nefs-i gira ve eşare şah u Şart-ı Bünyamin ve Redayı Pir Davud ve kalemzerrin Pir Musi ve hidmet-i pak Hatune Remzbar ve naz-ı Eyvat ve naz-ı melek tayyar, evvel ahır yar ve hukm-ü aziz Şah Havendegar* (Gocaveri, 1997, 123).

2.1.2.4. "Hak ile Hak, Yar'a Yaren Olmaya Geldim", Ziyaret

Ziyaret uygulaması, Ehl-i Haklar için en önemli ibadetler arasında yer almaktadır. Ehl-i Hak inancında çok sayıda ziyaret yeri bulunmaktadır. Belirli günlerde veya ihtiyacın hâsıl olduğu özel durumlarda Ehl-i Haklarca kutsal olan mekânlar ziyaret edilmektedir. Bu ziyaretler esnasında Cem yapılmakta, niyaz verilmekte veya sadece dua edilmektedir. Bu mekânlarda genel olarak ibadetlerin yapılması için gereken törenleri icra edecek görevlilerde hazır bulunmaktadır. Selçuk, kutsal şahsiyetlerin mitleştirilmesinin ziyaret ritüeli ile açığa çıktığını belirtmektedir (Selçuk, 2017, 179). Ziyaret ritüeli ile beraber, ziyaret edilen mekânın mitleştirilme sürecinde sahneler tekrarlanmaktadır. Ehl-i Haklarca önemli görülen ve belirli zamanlarda ziyaret edilen mekânlarda Ziyaret ritüeli gözlemlenmiştir. Ziyaret duası şu şekildedir;" *Ehl-i kabir hakkın selamı üzerine olsun, Sultan İshak umuduyla, kerem-i hanedan, hilkati baki Cavidan, evvel ahır Havendegar*" (KK-5; KK-8). Bu bölüme kaynaklık eden verilerin çoğunu saha çalışması sırasında yapılan katılımlı gözlem oluşturmuştur. Yine bazı verilerin kaynağı ise yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Özellikle adı bilinip fakat ziyaret etme imkânı bulamadığımız ziyaretleri kaynak kişilerle yaptığımız görüşmeler vasıtasıyla elde ettik.

Makber-i Sultan İshak

Fotoğraf 1. **Sultan İshak Ziyareti**

Bu ziyaret yeri İran-Irak sınırında Pave Şehristanı'na 20 km uzaklıkta, Sirvan Nehri kenarında yer almaktadır. Bu bölgeye, Perdiver'de denilmektedir. Sultan İshak, Berzence köyünden buraya göçmüş ve inancı burada kurmuştur. Bu bölgeye yakın köylerde yaşayan kişiler, Sünni- Şafi inanca mensupturlar. Bölge, Ehl-i Hakların tamamınca kutsal sayılmaktadır. Sultan İshak'ın kabri burada bulunmaktadır (Müslimi Zade, 2015, 31; Mehdiyani, 2014, 99).

Katılarak gözlem yaptığımız bu ziyaret ile ilgili olarak, Sultan İshak'ın gerçekte yaşamış olduğu bu bölge, zorlu bir coğrafi yapıya sahip olduğunu gözlemledik. Dağlık bir bölge de yer alan Sultan İshak ziyaretine ulaşım zordur. Bu bölge aynı zamanda inancın kuruluşunda ve yayılımında, korunaklı ve gizli bir yer özelliği göstermektedir.

Günümüzde bu ziyaret yerinde Cemhane, nezir için satış yapılan dükkânlar ve konaklamak için odaların bulunduğu yapılardan oluşmaktadır. Sultan İshak'ın kabri bir yapı içerisine alınmış ve bu yapının iki kubbesi bulunmaktadır. Bu iki kubbeli yapının

içinde bulunduğu ve etrafının duvar ile çevrilmiş olduğu geniş bir avlu bulunmaktadır. Bu avluya girilince ayakkabılar çıkarılmaktadır. Mermer ile kaplanmış olan bu avludan ziyaretin bulunduğu yapıya saygı ile varılmaktadır. Yapıya gelinince kapının pervazı ve eşiği öpülür. Diz çökülerek içeri girilir. Girilince yere secde edilir ve öpülür. Daha sonra girişten sol taraf oda şeklinde bir alan içerisin de Sultan İshak'ın kabri bulunur. Sürünerek bu alana geçilir. Daha sonra kabrinin bulunduğuna inanılan sandukanın dört köşesi öpülür. Nezir olarak para bırakılır. Katılımlı gözlem sırasında bu uygulamaları gözlemledik.

Ehl-i Haklarının önemli ziyaret yeri olan Sultan İshak ziyareti bazı Ehl-i Hak hanedanlarınca ziyaret edilmemektedir. Özellikle Ateşbeyi hanedanına mensup olan Ehl-i Haklar *beyabes-i perdiver*'in, *beyabes-i sac-ı nar*'a geçtiğini söyleyerek Ateş Bey'in ziyaretgâhı olan Gerehban'ı ziyaret etmektedirler. Alan çalışması sırasında görüşme yaptığımız Ateşbeyiler Sultan İshak'ın da ziyaretinin önemli olduğunu ancak Gerehban 'ın daha önemli olduğunu söylemektedirler. Buna neden olarak ise, zat Perdiver 'den Gerehban'a geçti demektedirler.

Sultan İshak ziyareti ile ilgili olarak denilebilir ki, Ehl-i Hakların bilinen ve tanınan ziyaret yerlerinin başında yer almaktadır. Burası Tanrının evi olarak bilinmektedir (KK-5; KK-13; K-28; Hodabende, 2004, 52). Özellikle Nevruz ve Padişah bayramlarında burada Cem yapılmakta ve nezirler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle Sultan İshak ziyaretinde her Perşembe günü Cem yapılmakta ve burada bu ziyaretin hizmetinde olan Seyyidler hazır bulunmaktadır. Buranın hizmetkârları kendilerini buraya adamışlardır. Bu kişiler genelde Ehl-i Hak inancına uygun olarak yaşayan temiz kişilerdir. Burada bulunan yapıda diğer ziyaretlerden farklı olarak iki kubbe bulunur. Bu da eski Türk kurganlarındaki ikili yapıyı akla getirmektedir. Nitekim Çoruhlu, Orta-Asya'da bulunan büyük kurganların bir mezar bölümü ve bir de Kurgan bölümü olduğunu söylemektedir (Çoruhlu, 2012, 396; Hodabende, 2004, 52).

Makber-i Baba Yadigâr

Fotoğraf 2. Baba Yadigâr Ziyareti

Katılımlı gözlem yaptığımız bir başka ziyarette Yadigâr ziyaretidir. Kirmanşah Ostanın'[18]da yer almaktadır. Ehl-i Haklar Baba Yadigâr'ı İmam Hüseyin'in donu olarak gördükleri için Baba Yadigâr ziyaretine önem vermektedirler. Bu ziyaret Reycap civarında, Dalahu yani Kerend-i Garb sınırları içinde Tenge Sorne adlı bölgede yer almaktadır. Banzerde Köyü bu ziyarete en yakın olan köydür. Bölge oldukça dağlık olmakla beraber yaz ve kış aylarında çıkmak oldukça zordur. Genelde ilkbahar döneminde ziyaret edilmektedir. Baba Yadigâr, Yediler içerisinde yer alır. H. 8.yy'da yaşamış olan Baba Yadigâr, Ehl-i Haklar arasında İmam Hüseyin ve İmam Rıza'nın donu olarak görülmektedir (Hodabende, 2004, 52). Makber-i Davud Kebud Sevar'ın makberi de burada bulunmaktadır. Bu mekânda ayrıca Guslan, Hanita ve Şifa Çeşmeleri de bulunmaktadır.

Çeşme-i Guslan: Baba Yadigâr ziyaretinde bulunan çeşmedir. Bu bölgede Baba Yadigâr'ın ikiye böldüğüne inanılan siyah taşta bulunmaktadır. Burada bulunan ağaçta

[18] İran idari yapısında şehirden büyük yerleşim yeri ismidir.

kutsal sayılmaktadır. Bu çeşmenin yukarı kısmında Kırklar adlı kutsal alan vardır. Perdiver yakınlarında Çihilten olarak adlanan dağ ile benzerlik göstermektedir.

Çeşme-i Hanita: Şah İbrahim'in ortaya çıkardığı çeşmedir. Baba Yadigâr ziyaretinin yukarısında bulunmaktadır. Çıkmak, oldukça zordur. Şah İbrahim hanedanı için oldukça önemlidir.

Fotoğraf 3. Hanita çeşmesi

Çeşme-i Şifa: Bu çeşme, Hanita ve Guslan arasındaki bölgede yer almaktadır. Şifa için kullanılır. Bu sudan içenlerin hastalıklarının geçtiğine dair inanç bulunmaktadır. Yaptığımız görüşmelerden bu bilgilere ulaştık.

Aramgah-ı Pir Bünyamin

Ehl-i Haklar için diğer önemli ziyaret, Yediler içerisinde yaralan Pir Bünyamin'in ziyaretidir. Dalahu 'da bölgesinde, Kerend-i Garb 'da yer almaktadır. Pir Bünyamin ziyareti yakınında, Rıza Bey Sani'nin kabri de bulunmaktadır. Pir Bünyamin'in Kubbesi bulunan mezarı vardır. Pir Bünyamin, H.633 yılında Şahu Dağı'nda doğmuştur. Gençliğinde Sultan İshak'ın hizmetinde bulunmuştur. Dalahu bölgesinde her Cuma

burada cem yapıldığı söylenmektedir. Hakim bir tepede yaralan kabir Pir Musi ziyaretine bakmaktadır.

Yukarıda isimleri geçen ziyaret yerlerinde katılımlı gözlem yapılmıştır. Diğerleri ise bu yerlerde kaynak kişilerle yaptığımız görüşmeler ile elde edilmiştir. Ehl-i Hakların özellikle Kirmanşah ostanı içerisinde çok sayıda ziyaret ettikleri kutsal mekânlar bulunmaktadır. Makber-i Seyyid İshak, Seyyid Muhammed Güruh Sevar, Davud Oraman, Bargâh-ı Pir Bünyamin, Pir Musi, Pir Yunus, Seyyid Rıza Bey Sani ve Seyyid İsmail Şehristan-ı Dalahu'da. Baba Yadigâr, Çeşme-i Guslan, Çeşme-i Hanita, Şah İbrahim, Çeşme-i Şifa ve Aramgah-ı Seyyid Rıza Bey Dalahu civarında bulunur. Ziyaret yerlerinde Ehl-i Haklar Cem, Nezir gibi ibadetleri yapmaktadırlar. Ziyaret edilen yerler Tanrı makamı olarak kutsallaştırılmakta ve buna uygun olarak davranışlar yapılmaktadır. Hemen bütün ziyaret yerlerinde Cemhane bulunmaktadır. Nezir olarak genelde Şokrane sunulmaktadır. Bunun yanı sıra Kurbani olarak verilen kanlı kurbanlarda tarafımızca gözlemlenmiştir. Ziyaret, Ehl-i Hakların önem verdikleri ritüeller arasında yer almaktadır. Ehl-i Hak ziyaret mekânları da Ehl-i Hakların düzenli olarak toplandıkları kutsal mekânları oluşturmaktadır. Bu mekânlar özellikle Kirmanşah Ostanın da yoğunlaşmıştır.

Fotoğraf 4. Pir Bünyamin Ziyareti

Aramgah-ı Pir Musi

Ehl-i Hakların kutsal olarak gördüğü ziyaretlerin başında gelmektedir. Halk arasında Dalahu, resmi olarak Kerend-i Garb şehrinde bulunmaktadır. Burada kurban kesmek içinde bir mekân yapılmıştır. Pir Bünyamin ziyaretinin karşısında bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Pir Musa Ziyareti

Pir Davud Davudani

Pir Davud Ehl-i Hak büyükleri arasında yer almaktadır. 8.yy'ın ilk yarısında yaşamıştır. Serpol Zahap yakınlarında ziyareti bulunmaktadır. Mezarının üstüne kümbet yapılmıştır.

Makber-i Ateş Bey Gerehban

Fotoğraf 6. Gerehban'da Bulunan Otel

Muhammed Bey'in oğlu olan Ateş Bey, Tanrının mazharıdır. Makberi Ateş Bey, Hersin Şehristanı Gerehban köyünde bulunmaktadır (Hodabende, 2004, 53). Burada Abbas Bey'in mezarı bulunmasına rağmen Ateş Bey'in mezarı varmış gibi anılmaktadır. Ateşbeyi lideri Abbas zamanında inşa edilmiştir. Sonrasında ise, Ateşbeyilerin merkezi olmuştur. Günümüzde bu mekânı Seyyid Nizameddin Muşaşi yönetmektedir. Büyükçe bir otel, cemhane, lojmanlar, yemekhanelerin olduğu kompleks binalar bütünüdür. Bölgede yetiştirilen güllerden, yine Gerehban'da bulunan gülsuyu fabrikasında gülsuyu elde edilmektedir. Fabrika binası da Ateşbeyilere aittir. Büyükçe bir alana sahip olan bu bölgeye sadece Ehl-i Hakların girmelerine izin verilmektedir. Bölgede eski ve yeni mezarlık bulunmaktadır. Günümüzde ölen Ateşbeyiler buraya gömülmek istemektedirler. Ateşbeyi Seyyidlerinin çoğunun mezarı buradadır.

Tekke-i Seyyid Bereke

Tutşami köyünde Kerend-i Garb yakınlarında bulunur. Baba Haydar hanedanının başı Seyyid Nasreddin Haydari, burada yatar.

Diğer önemli ziyaret yerleri

- Seyyid Nizam Muşaşi'nin annesinin kabri Hersin /Kirmanşah,

- Aramgahı Han Ateş Heşdrud'da,
- Aramgahı Şah İbrahim Bağdat'ta,
- Cemhane-i Sahne,
- Cemhane-i Kerend,
- Makber-i Seyyid Bereke Tutşami'de,
- Dalahu'da Baba Yadigâr ziyareti,
- Makberi Şah Hayas,
- Makberi Hacı Nimetullah,
- Makberi Nur Ali,
- Makberi Hacı Baba Hüseyin Dinever 'de, (Merdani, 1998, 44)
- Gar-ı Seyyid Hamuş, Tutşami'de ziyaretgâhı Timur Banyaran Goranda'dır.
- Aramgah-ı Seyyid Kalender Bey, Kale-i Zencir Kalhani'de,
- Gozargah-ı Behlül Tenge Gul' da Çeşme-i Sefid,
- Aramgah-ı Seyyid Ferzi ve Şeyh Emir Rusta-yı Gazvine,
- Aramgah-ı Seyyid Abbas Şah Hayas'ın torunu, Ceyhunabadi Ceyhunabad'da,
- Ziyaretgâh-ı Ali Kalender, Celalevend' de,
- Ziyaretgâh-ı Ateş Bey Hersin Kirmanşah,
- Gar-ı Mir Bey ve Heftevane Dalahu,
- Dekkan Davud, Serpol Zahap,
- Aramgah-ı Şemsi Kamer Rusta-yı Talsem,
- Aramgah-ı Hacı Baveysi Rusta-yı Karakaç Sengir,
- Aramgah-ı Mir Sur ve Şeyh Hayas, Kerkük,
- Seyyid Kanun Bey, Irak,
- Nur Ali İlahi, Tahran,
- Ali Kalender, Loristan,
- Makber-i Zevalnur, Loristan,
- Seyyid Eb'ul Vefa, Loristan (KK-5; KK-13; KK-8;KK-22; Camizade ve Veysi, 2016, 130).

Ehl-i Hakların özellikle Kirmanşah eyaleti içerisinde çok sayıda ziyaret ettikleri kutsal mekânlar bulunmaktadır. Makber-i Seyyid İshak, Seyyid Muhammed Güruh Sevar, Davud Oraman, Bargâh-ı Pir Bünyamin, Pir Musi, Pir Yunus, Seyyid Rıza Bey Sani ve

Seyyid İsmail Şehristan-ı Dalahu'da. Baba Yadigâr, Çeşme-i Guslan, Çeşme-i Hanita Şah İbrahim, Çeşme-i Şifa ve Aramgah-ı Seyyid Rıza Bey Dalahu civarında bulunur.

Harita 1. Gerehban, Sahne ve Kirmanşah.

2.1.2.5. Bayramlar

Ehl-i Hakların kolektif olarak yaptıkları ritüellerin başında Bayramlar yer almaktadır. Yılın belli zamanlarında yapılan bu törenler ile beraber topluluk, dayanışma içerisinde olmaktadır. Bayramları toplumsal olarak yapılan takvimsel ritler olarak değerlendirebiliriz. Takvimsel ritleri Hanko, şu şekilde tanımlamaktadır; *"Takvimsel ritler dönemler halinde ortaya çıkan, topluluk tarafından organize edilen ve sosyo-ekonomik mevsimlerin çoğunlukla başında ya da sonunda yapılan ritlerdir*" (Hanko, 2015, 203). Bayramların toplumsal işlevlerinin başında yer alan dayanışma, Ehl-i Haklar için ayrıca bir öneme sahiptir. Ehl-i Haklar on bir farklı aile, ocak veya hanedan şeklinde yaşadıklarından bu bayramlarda Cemhaneler, ziyaretler yerlerinde bir araya gelmektedirler. Bu durum topluluk içerisinde sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı pekiştirmektedir. Bu törenler sırasında etnik farklılıklar gözetilmeksizin Ehl-i Hak olan aileler inanç merkezli olarak tek bir topluluk oldukları bilincine ulaşırlar (KK-9.).

Bayramlarda özellikle Pave' de Sultan İshak ziyareti ve Gerehban'da törenler yapılmaktadır. Bu törenler sırasında, nezirler sunulur, Cemler yapılır ve Ehl-i Hak büyükleri ziyaret edilir. Ehl-i Haklar arasında özellikle üç bayram kutlanmaktadır. Saha

da elde ettiğimiz verilere göre; Şah Bayramı, Kavaltas Bayramı ve Nevruz Ehl-i Haklarca kutlanan bayramlardır. Ehl-i Hak toplulukları içerisinde bu bayramların farklı anlamları olsa da, yapılan ritüeller benzerdir.

2.1.2.5.1. Şeb-i Şah ya Ruz-ı Padişahi

Ehl-i Hakların ilk bayramı Şeb-i Şah, Ceşn-i Havenkar olarak da adlandırılan şah bayramıdır. Üç günlük Ruze-i Gar, Ruze-i Mernovi olarak da adlandırılan oruçtan sonra kutlanmaktadır. Üç günlük oruç tutulup, zorluk ve zahmet çekildikten sonra Padişah-ı Alem tarafından Ehl-i Haklara hediye edilmiştir. Büyük Çile'nin on ikisinden on dördüne kadar bu oruç tutulmaktadır. On beşinci gün, Ruz-ı Padişah veya Sultan İshak günüdür. Ehl-i Haklar bugün topluca Cemhaneye giderler. Cemhane de niyazlar verilir. Bugün herkes mutlu bir şekilde gün geçirir. Herkes birbirini öper ve bayramlaşırlar. Ev ziyaretleri yapılır. Yaptığımız gözlemlerde ateşe etrafında halay çekildiği de görülmüştür. Bu durum diğer önemli günlerde de vardır (Safizade, 1981, 15; Gocaveri, 1997, 141).

2.1.2.5.2. Ceşn-i Yaranı Kavaltas

Ehl-i Haklar için ikinci bayram 'Ceşn-i Yaran-ı Kavaltas' adını taşımaktadır. Bazı Ehl-i Haklar Büyük Çile ayının 14. ve 16. günlerinde üç günlük oruç tutarlar. Dördüncü gün yani 17. Gün Kavaltas bayramıdır. Aynı şekilde bu bayramda da Cemhaneye gidilir. Ev ziyaretleri yapılır (Gocaveri, 1997, 141; Safizade, 1981, 15).

2.1.2.5.3. Nevruz

Ehl-i Hakların kutladığı bir diğer bayram, Nevruz bayramıdır. Yaratılışta insanın yaratıldığı son gün adına kutlanmaktadır. Name-i Serencam'da anlatıldığı üzere Tanrı insanı yarattıktan sonra yediler ve kırklar mutlu bir şekilde bugünü kutladılar. Ehl-i Haklar, Nevruz gecesi meyve ve tatlılar dağıtırlar, evliya kabirlerine ziyarete giderler. Bu ziyaretlerde mendil içine koydukları meyveleri mezarlara bırakırlar. Bunlara pirler dua verir. Pir dua okuduktan sonra mendiller açılır ve bu meyveler dağıtılır (Gocaveri, 1997, 142; Safizade, 1981, 16). Şokrane olarak görülen bu meyvelerin başında Nar gelmektedir.

Ehl-i Haklar tarafından kutlanan bayramlar için, sahadan elde ettiğimiz verilere göre, bayramların tutulan oruçlara göre yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Bayramların isimleri farklı olsa da yapılan pratikler aynıdır. Büyükler ziyaret edilir, niyazlar dağıtılır, Gerehban ve Pave ziyaretleri yapılır. Bunun yanı sıra mutlaka Cemhanede cem töreni yapılmaktadır.

2.1.2.6. Geçiş Ritüelleri

İnanç merkezli toplulukların birçoğunda olduğu gibi Ehl-i Haklarda da, Geçiş Ritüellerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Genel olarak doğum, evlenme ve ölüm gibi konular geçiş ritüelleri içerisinde yer almaktadır. Geçiş ritüellerini bir tanımlama içerisine alan Hanko şunları söylemektedir; *"Geçiş ritleri, kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüellerdir. Genellikle kişinin eski statüsünden ayrıldığı yabancılaştırıldığı ayrılma ritlerini kapsar. Önceki rolü gündemden kaldırılır ve eski egosu öldürülür. Aynı zamandan yeni bir statüye geçmeye hazırlayan geçiş ritlerini de kapsar. Bunlar kişinin hayatında meydana gelen değişikliğin farkına varmasını sağlar, üstüne alması gereken yeri, görevleri ve hakları tanımlar, bilgi aktarımını sağlar ve kişinin o konudaki yeterliliğini test eder* "(Hanko, 2015, 202). Aynı şekilde geçiş ritüelleri ile ilgili olarak, kişi merkezli olduğunu ve kişinin hayatında bir defa tecrübe edeceğini vurgulamaktadır (Hanko, 2015, 203). Benzer şekilde Bates'te şu şekilde bir tanım yapmaktadır; "*Kişinin toplumsal olarak tanımlanmış bir grup koşullar dizisinden bir başkasına geçişini belirleyen ayinlere, geçiş ritleri adı verilir* "(Bates, 2013, 450). Aynı zamanda, topluluğa ve inanca giriş ritüelleri kültürlenme süreci ile doğrudan alakalıdır. Bu durumun inancın sürekliliği konusunda da önemi bulunmaktadır (Türk ve Çapar, 2011, 20). Ehl-i haklarda doğum, Baş Tapşırma, evlenme ve ölüm için ritüeller yapılmaktadır.

2.1.2.6.1. Doğum

Bütün topluluklarda doğum olayına, soyun devamlılığını sağlaması ve dolayısıyla topluluğun varlığı sürdürmesi için topluluk ve bireyler tarafından önem verilmektedir. İnanç merkezli meydana gelmiş olan Ehl-i Haklarda doğuma ayrı bir önem verilmektedir. Çünkü Ehl-i Hak nüfusunun artması onları güçlendirecek ve farklı dini inançlara sahip olan komşularına karşı güçlü kılacaktır (KK-13). Nesillerin devamlılığı Serencam içerisinde birçok kelamda anlatılmakta ve önem verilmektedir. Don be don

inancı dolayısıyla yeni doğan kişi geçmişte ki herhangi bir kişi olarak dünyaya gelmektedir. Özellikle de yakın zamanlarda ölmüş bir kişi var ise, yeni doğan kişi onun donu olarak doğduğuna inanılmaktadır. Yeni doğan kişinin, ölen kişi olduğu ise yakınları tarafından görülen rüyalar ile açıklanmaktadır.

Doğum sonrası doğan çocuk için 'ad koyma' merasimi yapılmaktadır. Çocuğa ad koyma merasimi, Pir Bünyamin huzurunda Cem törenin de gerçekleşmektedir. Ad koyma merasimi için Cem-i Hakani düzenlenmelidir. Her Cemde olduğu gibi, bu Cem merasimi içinde niyaz verilmelidir. Çocuk Ceme gelmeden önce yıkanmalı ve temiz elbiseler giydirilmelidir. Daha sonra çocuk, Ceme getirilebilir. Bu töreni yöneten Seyyid sağ elini çocuğun altına koyarak töreni başlatır. Seyyid bu şekilde dua okur ve orada bulunanlarda Ya Hak! derler. Ad koyulan çocuğun hanedanı, tören öncesinde belirlenmesi gerekmektedir. Seyyid kulağına bebek duası okumalıdır. Çocuğun babası daha sonra niyaz ya da Şokrane vermelidir (Safizade, 1996, 555). Dua şu şekildedir;

Pir Bünyamin buyuruyor;

Bu hanedan da,

Ey bebek sen bu hanedanda ortaya çıktın,

İnek adım atarak aramızdan geçti,

Ve dört unsurdan oluştu,

Ümit ediyorum ki annenin çiğ sütü pişer,

Ve iyi işler yaparsın,

Baş Tapşıranların hatırına ve kır cevizlerin yerini alanların,

Ve lokma-ı Cemhane ait olsun,

Ve kıyamet günü yaptığın işler emredilenlerden olur,

Mesajın ve şartın kapansın,

Yaptığın işler ve sözler doğru olur,

Ehl-i Hak'a inancın olur,

Ümit ediyorum ki Cem de mutlu olursun,

Ey bebek umarım mutluluk temizliğin farkına varır ve donun bize ulaşır,

Umarım ki adımların iyiliğe bağlanır ve gururlanırsın,

Ve bu fani dünya da anne ve babanı üzmezsin,

Pir ve delil korkulan olmasın diye okuyor,

Ve kanaatkar ol ve hata yapma,

Temizlik ve doğruluk diyarını kendin inşa edersin,

Ve komşuların senden razı olsun, iyi işler yap,

İyi dostların seni iyi ansın,

Ve herkes senin adını iyi ansın,

Ehl-i Hak seni iyilerin defterine yazsın (Safizade, 1996, 554-555).

2.1.2.6.2. Baş Tapşırma

Yazılı kaynaklarda Farsça Ser-Seporden olarak geçen bu tören, Türk olan Ehl-i Haklarca Baş Tapşırma olarak adlandırılmaktadır. 'Baş Tapşırma', 'Baş Bağlama', 'Ceviz kırma' (جوز شکستن), 'Baş verme' (سر سپرذن) gibi isimlendirmelerle anılan bu ritüel, inanca giriş için yapılan ve uygulanan bir ritüeldir. Baş verme ya da Ser-Seporden yani başını teslim etme anlamına gelmektedir. Ehl-i Hak çocukları doğumlarının ilk haftasında adları konmalı ve bu tören ile birlikte bağlı olacakları hanedana katılmalıdırlar. Ayrıca Ehl-i Hak olmayıp ergenliğe erişip kendi isteği doğrultusunda Ehl-i Hak olmak isteyen kişiler içinde bu tören yapılmaktadır. Baş Tapşırma, Ehl-i Hakların önem verdiği en önemli ritüellerdendir. Yaratılışta Tanrı, Bünyamin'e baş vermiş ve Davud'a ikrar vermiştir (Gocaveri, 1997, 136; Camizade ve Veysi, 2016, 120; Tabibi III., 1971, 1414).

Ehl-i Hak inancı farklı topluluklar ve kültürlerden gelen kişilere açık bir yapıya sahiptir. Bir başka deyişle, daha önce farklı bir dine mensup olan kişiler Ehl-i Hak inancı ve topluluğuna girebilirler. Bu durum sahadan elde edilen verilerce de tespit edilmiştir. Bunun için bazı yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir. İlk elden kaynaklar bu konuda bazı farklılıklar içerse de tam bilgi vermektedir. Bu şartlar şu şekildedir;

- Ehl-i Hak inancına girecek kişilerin pir, delil ve padişahı olmalıdır. Pir Bünyamin, Delil Davud ve Padişah Sultan İshak'tır. Bu kişilere şahitlik etmek ve kabul etmek gerekmektedir.

- Tören sırasında, Padişah görünür de değilse batında hazır olmalıdır. Ehl-i Hak inancı içerisinde Ateşbeyiler de padişah görünürdür. Diğerlerinde padişah zuhuru Sultan ile bitmiştir. Bu sebeple Ateşbeyiler de görünür olan padişaha şahitlik etmek gerekmektedir. Diğer hanedanlar padişahı batında kabul ederler.

- Pir, Ehl-i Hak içerisinde yer alan hanedanlardan birinin soyundan gelmelidir.

- Delil kişinin gireceği hanedan soyundan gelmeli ve törende hazır bulunmalıdır. Delil aracılığı ile baş teslim edilir.

- İnanca girecek kişi, yanında bir adet ceviz[19] (Hindistan Cevizi) getirmelidir.

- İnanca girecek kişi, bir parça bez getirmelidir. Bu bez bir metreden az olmamakla beraber beyaz olmalıdır. Bu beze 'Şed' denilmektedir.

- Her türden bir miktar niyaz getirilmelidir. Genelde, eğer imkân varsa şah-ı nebat tercih edilir.

- Bir Kurbani veya bir hidmet olmalıdır.

- Sultan İshak döneminde kalma şekilde ceviz payı için iki misgal gümüş veya değerinde para getirtilmelidir.

- Cevizi başından kesecek şekilde keskin bir bıçak getirilir (Burhan'ul-Hak, 1995, 60-63; Gocaveri, 1997, 137; KK-11; Tabibi III., 1971, 1416; Gocaveri, 1997, 137; Şahname-i Hakikat, 1995, 421; Minorsky, 2006, 10).

[19] Bazı Hanedanlar Hindistan cevizi kullanmaktadırlar. Bazıları ise normal cevizi kullanırlar.

Törende bulunan Pir, Padişahı veya Sultanı temsil eder. Delil, bu törene rehberlik eder ve kişinin Sultana başını teslim etmesi için yol gösterir. Ceviz kişinin başını temsil eder (Burhan'ul-Hak, 1995, 62; Tabibi III., 1971, 1416).

Baş Tapşırma töreni, Ehl-i Hak inancına katılacak kişinin, tören için gerekli malzemeleri getirmesi ile başlar. Öncelikle yeni kişi, bir ceviz, bir sikke, bir parça beyaz bez, ceviz payı olan nezir, kurban ve cevizin kırılacağı bir tepsi getirir. Bu tören için özel bir Cem töreni vardır. Cem başlamadan bu malzemeler ortaya getirilir. Cem töreni başlamadan önce kurbanlar, kurban adabına göre pişirilip yenir. Kurban töreni bittikten sonra Baş Tapşırma töreni başlar (Burhan'ul-Hak, 1995, 132; Müslimi Zade, 2015, 39; KK-11).

Törende ezeli pirin temsilcisi ve ezeli delilin temsilcisi hazır bulunurlar. Eğer delil yoksa pir Ceme oturanlardan birini delilin vekile olarak seçer. Yeni katılacak kişi yetişkin birisi ise Ceme katılmalıdır, değilse yasal olarak ona vekillik edebilecek kişi orada hazır bulunmalıdır (Burhan'ul-Hak, 1995, 133; Gocaveri, 1997, 138; Minorsky, 2006, 10).

Beyaz bez parçası inanca girecek kişinin veya vekilinin boynuna sarılır. Daha sonra Pirin yanında olan delil, Cemde oturanlardan birini seçer ve bu kişi hademin sol eliyle eteğini tutar. İnanca girecek kişi veya vekili de boynunda beyaz bez sarılı vaziyette sol eliyle hademin eteğini tutar (Gocaveri, 1997, 138; Tabibi III., 1971, 1417). Böylece sağ elleri boşta kalır. El öpme duası okunur ve her üç kişi Ceme katılanların sağ ellerini öper. Bu ritüelden sonra icazet duası okunur. Bu dua bitene kadar etekten tutma olayı devam eder (Gocaveri, 1997, 138). Dua bittikten sonra boynunda sarılı olan bez çıkarılır, pir ve delile sunulur. İnanca girecek kişinin ceviz payı olarak getirmiş olduğu para, Pir'e verilir, bez de delile verilir (Gocaveri, 1997, 138). Daha sonra ceviz duası okunur. Pir tarafından okunan ceviz duası bittikten sonra, bıçak duasını okumaya başlar (Burhan'ul-Hak, 1995, 134; Tabibi III., 1971, 1417). Dua bitikten sonra, pir cevizin üst kısmını başından keser. Baş Tapşırma adakları, Seyyid tarafından dağıtılır. Daha sonra Nezr duası ve tekbir okunur. Pir şartları inanca girecek kişiye anlatır ve bu şartlar kabul edildikten sonra, ceviz dağıtılır (KK-11). Pir inanca giren kişiye şu duayı okur;

"Padişah-ı hakikat Sultan İshak,

Pir-i hakikat Pir Bünyamin,

Delil-i hakikat Davud,

İstenilen her şey senin içindir,

Bu kişiler ki, Ali'nin imamlığına ve Muhammed'in peygamberliğine katılırlar,

Alemi zer de Padişah Havendegar, Pir Cebrail'i memur kıldı hidayet için,

Delil İsrafil'dir ki suru üflemekle görevlidir,

Sultan İshak hakkın nurunun mazharıdır.

Oturan Bünyamin falan hanedandan,(hanedan ismi)

Oturan Davud, yetmiş iki pirden, falan hanedandan,(hanedan ismi)

Seyyid'in adı (hanedan ismi)

Delilin adı (adı geçen hanedan temsilcisi olarak geçer). Şahitliği ile der". Okunan duadan sonra, Cem törenine katılanlara ceviz dağıtılır. Törende bulunanlar cevizleri avuçlarına alırlar ve tekbir getirerek yerler (Burhan'ul-Hak, 1995, 136-138). Katıldığımız bir cem töreninde bu cevizlerden ikram edilmiştir. Ceviz, tören sırasında tüketilmelidir.

Çekide: Annesi veya babası Ehl-i Hak olan kişiler için kullanılmaktadır. Bu kişilerin doğumundan yedi gün geçmeden adı konulmalı ve Baş Tapşırma töreni yapılmalıdır. Eğer yedi günü geçerse Nezr verilmelidir.

Çespide: Bu kişiler ise inanca sonradan katılan Ehl-i Hak olmayanlar için kullanılan bir kavramdır. Bu kişiler bazı şartları yerine getirdikten sonra inanca girebilirler. Bu şartlar şu şekildedir;

1.Şeriat, tarikat, mağrifet ve hakikat kapılarından geçmesi gereklidir. Bu manevi kapıların topluluk içinde kendi anlamları bulunur. Hakikat kapısında Sultan'ın Şahlığına

(yani Sultan İshak'ın Tanrının zuhuru olduğuna), Bünyamin'in Pir olduğuna, Davud'un Delil (Rehber) olduğuna inanmak gerekir (KK-18).

2. Ehl-i Hak olmak isteyen kişinin akıl sağlığının yerinde olması ve kendi isteği ile inanca giriş yapması gerekmektedir.

3. Ehl-i Hak olmak isteyen kişi ergenliğe girmiş olması gerekmektedir. Bu şart Baş Tapşırma töreninden sonra kişi başka bir hanedana geçmek istediğinde de aranmaktadır.

4. Hakkı idrak etmiş olmalıdır (KK-5; KK-13; KK-24).

Diğer törenlerin icrası sırasında olduğu gibi, Baş Tapşırma töreninde de Hanedanlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir;

a. Bazı hanedan mensupları, beyaz bezi delilin vekilinin başına sarar.

b. Bazı hanedan mensupları, beyaz bezi cevizi kesmek için kullanılan bıçağın altında tutar.

c. Bazı hanedan mensupları, beyaz bez ve sikke kullanmaz.

d. Bazı hanedan mensupları, Baş Tapşırma töreni için kurban veya hidmet uygulamalarını ara vermeden uygular.

e. Bazı hanedan mensupları, öncelikle adak ritüelini uygular ardından ikinci Nezr duasını okur. Sonrasında, yeme izni verilmeksizin ceviz ve gerekli aletleri Ceme getirirler.

Anadolu'da da örnekleri veya benzerleri görülen Baş Tapşırma, Baş bağlama veya Farsça adıyla Ser-Seporden töreni bir kabul ritüelidir. Anadolu'da Bektaşiler de uygulanan ikrar töreni, genellikle, Bektaşi olmayan; ancak, bu yola gönül verip de katılmak isteyenler için yapılmaktadır (Üzüm, 2018, 144). Bu yönü ile iki ritüel arasında benzerlikler bulunmaktadır. Yola giriş törenleri, Alevilikte toplumdaki bireyleri, aileleri ve giderek de bütün bir topluluğu birbirine bağlayan toplumsal değer ve fonksiyonlarının yanı sıra, inancın sürekliliğinin sağlanması bakımından da oldukça önemlidir. (Türk ve Çapar, 2011, 20). Alevilerde törenler gizlidir, dışarıdan yabancı kişiler alınmazlar (Türk ve Çapar, 2011, 21). Anadolu'daki ikrar töreni uygulaması

hakkında Türk şunları söylemektedir; "*Alevi-Bektaşilerde yola giriş, çocuk ikrarı, ikrar Cemi ve musahiplik Cemi olmak üzere üç aşamada gerçekleşir. Alevilerde 12 yaşına gelen bir çocuğa alevi inancını öğretmek, ona ve babanın gittiği yolu göstermek için çocukluk ikrarı alınır. Erkek çocukların ikrarında; ikrar olacak oğlanların boyunlarına birer mendil bağlanır ve oğlanlar mürebbinin eşliğinde Ceme katılırlar. Mürebbi, en büyük olanın mendilini tutar, öbür oğlanlar ise birbirlerinin boynundaki mendiller tutarlar. Önde mürebbi olmak üzere bütün erkek çocuklar eşiği öperler. Mürebbi tuttuğu mendili Dede'ye teslim eder. Dede erkek çocuklara öğütler verir ve bu öğütleri üç kez tekrarlar. Daha sonra çocuğun boynundaki mendili üç kez düğüm yaparak beline bağlar. Bütün toplumlarda bir nevi yola giriş denilebilecek kabul törenlerinin ortak amacı, bireyin söz konusu topluma uyum sağlamasıdır. Ancak, bu törenlerin amacı sadece bireyle toplumun ya da topluluğun uyum sağlaması değildir*" (Türk, 2011, 23).

Ehl-i Hakların uyguladıkları ritüellerin birçoğu Anadolu'da, Alevi-Bektaşi topluluklar tarafından yapılmaktadır. Bu durum saha çalışmasının önemini açıklar niteliktedir. Daha önce Anadolu'da bazı Alevi-Bektaşi köylerinde yaptığımız saha çalışmalarındaki gözlemlerimizin benzerlerini, Ehl-i Hak yaşam bölgelerinde gördük.

2.1.2.6.3. Evlenme

Ehl-i Hak inanç sistemi ve topluluğu inanç merkezli bir topluluk olarak bilinmesine rağmen bazı durumlarda bölgesel veya etnik özellikler göstermektedir. Ehl-i Haklar bazı konularda olduğu gibi etnik özellik ve geleneklerine göre bazı törenlerini yapmaktadırlar. Ehl-i Haklar arasında evlilik konusu da coğrafya ve etnisiteye bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu bölümde tüm Ehl-i Hakların düğün merasimi sırasında yapmakla yükümlü oldukları durumlar anlatılmıştır.

Her Ehl-i Hak, evlenmekle yükümlüdür. Vefalı, temiz, iyilik düşünen nesillerin yetişmesi için evlilik kurumu Ehl-i Hakların çok önem verdiği kurumdur. Geçmiş zamanlarda boşanma yasak olsa da, kaynak kişiler ile yaptığımız görüşmelerde günümüzde boşanmaların olduğu görülmektedir. Boşanma topluluk arasında hoş görülen bir durum değildir. Ehl-i Hak topluluğunun devamı için evliliğe verilen önem Serencam da çokça geçmektedir. Ehl-i Hak olan kadın ve erkek vefalı, hakkı bilen ve beyaz nesil yani Hak olana kadar beraber olmalıdırlar. Evlenecek olan kişiler ergenliğe erişmiş olmalıdırlar. Bununla beraber her ikisi de Ehl-i Hak olmalı ve Ehl-i Hak

içerisinde yer alan bir hanedana baş tapşırmalıdırlar. Düğün akdi, Cemhane de Seyyid'in yanında yapılmalıdır. Evlenecek kişiler kendi hanedanlarından izin aldıktan sonra Seyyid'e başvururlar. Uygun görülürlerse evlilik akdi için Cem töreni düzenlenir. Cemhane de Seyyid gelin ve damada nasihatlerde bulunur Ehl-i Hak dininin esaslarını açıklar. Daha sonra Pir Musa kelamını okurlar (Safizade, 1995, 560).

Ehl-i Haklar resmi olarak İran İslam Cumhuriyeti devletinin yasalarına uygun olarak evlilik yaparlar. Bunun yanı sıra Şia'dan farklı olarak kendi dini kurallarına göre evlenirler. Ehl-i Hak olan bir kişi, Ehl-i Hak inancına göre Ehl-i Hak olan bir kişi ile evlenebilir. Sırrın açığa çıkmaması için bu gerekli bir şarttır. Bunun yanı sıra Ehl-i Hak olan kişi hanedanın Seyidi ile evlenmesi caiz değildir. Zira o kişi, Seyyid'in çocuğu sayılmaktadır (Muhammedi, 2006, 195). Hanedanın pir ve delili ile evlenilmez. Bunun yanı sıra boşanmanın dört nedeni vardır;

Kadın, iffetini kaybederse,

Kadın, kocasından izinsiz dışarı çıkarsa,

Kadın, kocasının malına hıyanet ederse,

Kadın, kocasına küfür ederse, boşanma gerçekleşir (KK-5).

Ehl-i Haklarda genel olarak tek eşle evlilikler yapılmaktadır. Hanedanın piri kendi hanedanında biri ile evlenemez (Müslimi Zade, 2015, 39; Tabibi, 1973, 60). Bu yüzden başka hanedanlardan kişiler ile evlenirler. Evlenecek çiftlerin ergenliğe girmiş olmaları gerekmektedir. Evlenmek isteyen erkek ve kadın Cemhaneye giderler. Cemhanede evlilik için özel bir tören yapılır. Seyyid, Pir Musi kelamını okur. Seyyid, gelin ve damada nasihat verir. Düğün duası okunur. Bu duadan sonra kadın gelinlik duasını okutur ve niyaz verilir. Mehir, İslami usul ile aynıdır.

Ehl-i Haklarda evlenme düğün merasiminde yapılmaktadır. Bu merasim Kirmanşah bölgesinde farklı, Tebriz bölgesinde farklıdır. Bunun yanı sıra modernleşmenin de etkisiyle şehirlerde farklı düğün merasimleri yapılmaktadır. Ancak, düğün öncesi Cemhane de dini bir tören yapılır. Bu tören öncesi, mutlaka resmi nikâh yapılmalıdır. Herhangi bir Ehl-i Hak düğününe katılmadığımız için bu bölüm için veriler pir ile yaptığımız görüşmelerden elde edilmiştir.

2.1.2.6.4. Ölüm

Ehl-i Haklarda diğer geçiş ritlerinin de olduğu gibi ölümünde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ehl-i Haklar arasında yapılan ölüm törenleri örfi özellikler taşımaktadır. Bu törenler bölgeler ve hanedanlar arasında farklılık göstermektedir (KK-5). Öncelikle ceset taş üzerinde su ile yıkanmalıdır. Daha sonra ceset üzerine Pir Bünyamin duası okunmalıdır. Cesedin üzerine toplamda dokuz defa olmak üzere, üç sağ omuzundan, üç sol omuzundan ve üç defada başı üzerinden su dökülmelidir. Suyun alındığı kap üç litreden az su almamalıdır (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 199). Ölü guslü şu şekildedir;

Meyyit guslü hazır ver yerindedir,

Ve aziz Havendegar'ın hükmü ile

Ve Kalem Zerin Pir Musa'dır,

Ve İbrahim kâsesi ve Rezbar suyu ile

Ve kudretli haşmetli Mustafa kuvvetiyle,

Ve Uçan melek Ayvat' ın sevimliliği,

Ve yıkadım onu ab-ı taşar suyu ile

Pak ve temiz olsun Evvel ve ahir yardır (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 199).

Kefenleme özellikle Ateşbeyi hanedanından olanlarda Şiiler ile benzer şekilde yapılmaktadır (Muhammedi, 2006, 147).

Cenaze yıkandıktan sonra beyaz bir kumaş ile beraber kefenlenir. Cenaze kefenledikten sonra tabuta konulur. Tabut katılımcılar ile beraber mezarlığa götürülür. Mezarlığa gelinince tabut yere konur ve Cemaat tabutun etrafında ayakta durur. Burada bir niyaz dağıtılır ve yenir. Daha sonra Cemaat şu duayı okur;

Kesin olan hakikat ile beraber,

(Cenazenin adı), Kesin olan hakikat ile beraber,

Sultanın izni ve Bünyamin şartı ile

Günahlarından affedilsin (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 200).

Bu dua okunduktan sonra, tabutu dört kişi alır. Başını Perdiver'e yani kıbleye çevirirler. Mezarın içinde bir boşluk bulunmaktadır. Ceset, buraya konulur. Daha sonra cesedin omzuna bir yakını tahta bir çubuk ile dürter. Cesedin üzerine toprak atılır. Katılımcılar telkin duası okurlar. Bu dua şu şekildedir;

Falan kişi öldü,

Ya Şah, aman falan kişi öldü,

Eğer günah işlemişse,

Din-i Yari'den birini kıskanmıştı,

Sultanın dergâhına sığındı,

Başını Bünyamin şartına teslim etti,

Hakikatin helal lokmasını yedi,

Din-i Yari'ye ihanet etmedi,

Bir ceviz ve bir sikke ile dinini mühürledi,

Ne emredeceğini sadece sen bilirsin,

Ey Şah kabul et tövbe isteklerimizi,

Affet hatalarımızı ve günahlarımızı,

Falan kişinin faniliği bitti,

Günah yüküyle gitmekte,

Ya Hak cezalandırma onu,

Her ne sorulursa şudur cevabı,

Evveli yardır, ahiri yardır,

Piri Bünyamin, Şah Havendegar 'dır,

Delili Davud, yolunun rehberidir,

Yaptıkları ayağının altındaki çerağdır,

Muhasib, Pir Musa'dır defter sahibi,

Kıble-i hakanisi Perdiver'dir,

Mahşerde şefaatçisi Hatun Rezbar'dır,

Yardımcısı Şah İbrahim, Yâri Baba Yadigâr'dır,

Hesap kitabı dona dondadır,

Sıratı ve mizanı şartındadır,

Sığındığı yer Ceme sığınanların yeridir,

Cem hakkın mekânıdır,

Dininin esasları şart-ı ikrardır,

Hesap gününde Yedilere inancı vardır,

Heftevane bütün işlerin rehberleridir,

Kırklarda bu rehberlerdendir,

Tohver yani Kevser suyunun sıfatıyla,

Canlı olduğu zaman bitti ölüm başladı,

Ümit ediyorum ki nasibi tüm Yaresanlar gibidir,

Ahiret yolculuğu kolay olur,

Ümit ediyorum hak olur hakla beraber olur,

Büyük yaranlar yoldaşı olsun,

Bu kanun günahkârın telkını olsun,

Bu şart dinin esas yoludur (Surudha-ı Din-i Yarsan, 1965, 202-207).

Cenaze gömüldükten sonraki ilk gece mezar üzerine bir ateş yakılır. Ölen kişinin odasında da üç gün boyunca lamba yanmaktadır. Ehl-i Haklar bu ateş ve ışığı kutsal saymaktadırlar, (Defter-i Rumz-ı Yaristan, 3-4). Çerağ yakarken, Çerağ duası okurlar. Bu dua şu şekildedir,

Ya Ali Eyvallah Çerağ yandı,

Ya Ali Eyvallah, Nurlu gün gitti,

Zülmani gece geldi,

Geceyi ve gündüzü hayır eyle,

Dem-i Ali-i Ümraniden,

Hu Ya Ali medet (Babazade,16).

Kabir duası şu şekildedir " *Ehl-i kabir Hakk'ın selamı üzerine olsun, Sultan İshak umuduyla, keremi hanedan, hilkati baki Cavidan, evvel ahır Havendegar*" (KK-5).

Ehl-i Hakların kıblesi konusu tartışmalıdır. Kaynak kişiler ile yaptığımız görüşmelerden Ehl-i Hak'ın kıblesi hakkında üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır;

- Ehl-i Hak'ın kıblesi yoktur. Kıble Ehl-i Hak'ın gönlündedir.
- Perdiver,
- İslam kıblesi.

Perdiver'in önemi, beyabes dönemi yani Sultan İshak'ın zuhurunun burada olmuştur. Perdiver Ehl-i Hakların kıblesidir. Kesilen kurbanlar bu yöne çevrilir (Hodabende, 2004, 172). Sultan burada yaşadığı için kutsaldır. (Hodabende, 2004,174). Beyabes yani ahit ve mesaj. Beyabes-i sac-ı nar olarak bilinir. Yani güneş battıktan sonra, yediler veya en azından dördü kendilerini tanıyıp Tanrının huzurunda ahdi ve mesajı

yenilemelerine beyabes denir. İki beyabes ünlüdür. Beyabesi sac-ı nar ve beyabes-i perdiveri.

Sultan demiş ki, "*eğer sayısız sahipkar gelir, Ve her sahipkar sayısız teşkilatla gelir, o ahit ve mesaj isterim ki Perdiver'de son bulsun*," (Gocaveri, 1997, 57).

Ateşbeyi hanedanından olanlar ve bazı diğer hanedan olan Ehl-i Haklar gibi cenaze namazı kılarlar ancak şu şiiri okurlar:

"Cennet bahçesinde güzel yerde otur,

Mevla'nın lütfuyla affedil,

Bünyamin şartıyla ayakların kapanasın,

Ellerin Rezbar'ın eteklerine tutsun,

Pir Musi'nin defterine hesabın temiz yazılsın,

Sultan İshak'ın yanında yüzün temiz olsun,

Suçlu bu yolla namazın kınıyor,

Bu namaz Sultan İshak'ın izniyle", (Muhammedi, 2006, 147).

Sahada yaptığımız görüşmelerde sadece Ateşbeyi hanedanına mensup olanlarda Kırk yemeği olduğu görülmüştür. Kaynak kişiler ölümün, son olmadığı için yas gerekmediğini söylemektedirler. Ancak katılımlı gözlem yaptığımız bir cenaze merasiminde katılımcılardan özellikle kadınların siyah elbiseler giydikleri görülmüştür. Cenaze yakınları arasında ağlayanlarda olduğu yine gözlemlerimiz arasında yer almaktadır. Bu merasimde cenaze sahibinin yakınları baş sağlığı için sıraya dizilmişlerdir. *Hak rahmeteş kon* diyen katılımcılara, ya hak! diye cevap verilmektedir.

2.2. Ehl-i Haklar'da Toplumsal Yaşam

Geçmişten günümüze Ehl-i Hakların toplumsal yaşayışlarında bir takım değişiklikler olması nedeniyle, toplumsal yapı ve ilişkilerine dair kesin yargılara varmak güç bir durumdur. Bu durumun diğer bir nedeni de İran siyasi coğrafyası içerisinde farklı

kültürel ve etnik bölgelerde On bir farklı hanedan olarak yaşamalarıdır. Bu sebepler dolayısı ile Ehl-i Hakların toplumsal yapı ve ilişkileri hakkında kesin yargılara varılamaz. İnanç ve topluluk kuruluş yıllarında, topluluğa dışarıdan kişileri kabul etmezken, günümüzde topluluğa dışarıdan kişiler kabul edilir. Günümüz siyasi, sosyal ve ekonomik sebepleri bu gibi uygulamaları çeşitlemektedir. Bu başlık altında genel olarak Ehl-i Hakların kültürel hayatlarındaki yaşayışları açıklanmaktadır.

2.2.1. Ehl-i Haklar'da Beslenme ve Giyim

İran Ehl-i Hakları belli bir etnisiteye dayanmadıkları için bölgesel özellikleri korumakta ve gündelik hayatlarını sürdürmektedirler. Bu nedenle Ehl-i Hakların ortak olarak yedikleri veya içtiklerinin sayısı az bulunmaktadır. Bu türden yiyecekler genellikle törenler sonrasın da yapılan veya törene konu olan yiyeceklerdir. Gözlemlerimiz ve görüşmelerimiz sırasında Ehl-i Hakların gündelik hayatlarında İran'a özgü yemeklerin çokça tüketildiği ile karşılaştık. Bu yiyeceklerin kısaca anlatılması amaca uygundur.

Girde

Ehl-i Hak topluluğunun hemen bütün ritüelleri sırasında yapmış oldukları ekmeğe girde denilmektedir. Hemen bütün Kurbanilerin yanında bu ekmekten verilmektedir. Bu ekmeğin hazırlandığı ev ve kullanılan ateşte kutsal sayılmaktadır.

Dende Kebab

Dende kebab, Kirmanşah bölgesinin tanınmış yemeklerinden bir tanesidir. Şişlik yemeğine benzemektedir. Dende, Farsça pirzola anlamına gelmektedir. Koyun pirzolasından yapılmaktadır. Yemek için kullanılan et, safran ve baharat ile terbiye edilir. Bu yemek Kirmanşah'ın hemen her bölgesinde yapılmaktadır. İnanç mensupları Sahne şehrinde bize bu yemeği ikram ettiler.

Horş-u Helal

Kirmanşah'ın misafirperver halkının hemen tamamının yaptığı, misafirlerine ikram ettikleri yemeklerin başında gelmektedir. Bu yemek özellikle misafirler için hazırlanmaktadır. Koyun eti, koyun yağı, gül suyu, pirinç, badem, salça ve baharat ile hazırlanan çorbadır. Çorba için kullanılan salça yemeğe adını vermektedir. Kerend

şehrinde bu yemeği bize ikram ettiler. Misafirler için hazırlanan yemeklerde misafirlerin yemeğe önce başlamasına dikkat edildiği saha çalışması sırasında gözlemlenmiştir.

Aş-ı Abasali

Bu aş yani çorba iklimin soğuk olduğu bölgelerde yapılan yemeklerdendir. Kirmanşah'ın en lezzetli yemeklerindendir. Pehleviler devrinden itibaren yapılmaktadır. Özellikle iftar sofralarında yer almaktadır. Nohut, bezelye, kırık buğday ve mercimekten hazırlanan çorbadır. İçerisinde ayrıca et ve yağda bulunmaktadır. İnananlar bu yemeği Mernovi orucu sonrasında cemhaneye götürdüklerini söylemektedirler.

Aş-ı Sorane

Bahar mevsiminde Kirmanşah'ın kırsal bölgelerinde toplanan otlarla hazırlanan bir çorbadır. İçerisinde nar salçası, soğan, et, yağ, zeytinyağı ve şeker bulunmaktadır.

Şelmin

Şelmin ya şelam özellikle kış mevsiminde hazırlanmaktadır. Şelmin şalgamdır. Şalgamın yapraklarının parçalanması ile hazırlanır. Bulgur ile yağ piştikten sonra bu yaprak parçaları nar ile üzerine serpilir.

Cerg-u Bez

Cerg-ü bez, sadece Kirmanşah'ta yapılmaktadır. Cerg-ü bez, koyun ciğeri ile hazırlanmaktadır. Kebap olarak pişirilen ciğerlerin üzerine mahalli olarak hazırlanan sos sürülür. Bu şekilde tekrar kızartılır. Cerg-u Bez, Kirmanşah'a özgü bir yemektir.

Kuku Boğaze

Bu yemek sadece Kirmanşah ve çevresinde yapılmaktadır. Hindistan cevizi ve Kirmanşah'a özgü olan poğaze bitkisinden oluşur. Bu bitki bahar mevsiminde toplanmaktadır. Bu yemek içinde soğan, sarımsak, yumurta da kullanılmaktadır.

Valek Pilavı

Valek, Kirmanşah'ta bulunan yerel bitkilerdendir. Bu bitki ile pilav hazırlanmaktadır. Buzağı eti, pirinç, zeytin yağı ve baharatlar kullanılır. Koyun eti, balık eti de kullanılmaktadır. Bu pilav genel olarak yemeklerin yanında yenilmektedir.

Venuşek Pilavı

Venuşek, dağ meyve ağaçlarının meyvesidir. Bu bitkiden yapılan pilavdır. Soğan, pirinç, et ve salça kullanılmaktadır. Safranda sıklıkla üzerine serpilmektedir.

Köfte-i Şirin

Köfte-i şirin Kirmanşah bölgesinin tanınmış önemli yemeklerinden bir tanesidir. Dışarıdan görünüşü köfte şeklindedir. Yumurta, pirinç, şeker, kuru nane ve sirkeden hazırlanmaktadır.

Nan-ı Gulane

Nan-ı gulane ekmek çeşitleri arasında yer almaktadır. Ekmeğin hamuru buğday ununda hazırlanmaktadır. Kırsal bölgelerde toplanan otların hamurun içine konulup pişirilmesi ile hazırlanmaktadır. Ekmek, saç üzerinde pişirilmektedir. Pişirilen ekmeğin üzerine yağ sürülür. Yanında ayran veya yoğurt ile yenilmektedir.

Köfte-i Tebriz

Şüphesiz Tebriz'in en tanınmış yemeği Tebriz köftesidir. Pirinçten yapılan içe, et, soğan, ceviz, yumurta, salça, et yağı katılarak hazırlanmaktadır. Genelde dışı ceviz ile süslenir. Köfteler büyük olmakla beraber pişirildikleri su ile servis edilir. İran'ın hemen her yerinde Tebriz köftesi yenilmektedir.

Horş-i Havuç

Tavuk ya da koyun etinin pişirilip üzerine havucu yağda kızartılıp dökülmesi ile oluşur.

Kuku-ı Lubyar-ı Sebz

Kuku-ı lubyar-ı sebz yemeği, Tebriz'in en eski yemeklerinden olup, özel misafirler ve Ramazan ayında yapılmaktadır. Kıyma, patates, havuç, soğan, yumurta ve safran bu yemeğin içindekileri oluşturmaktadır.

Doymaç

Sabah kahvaltıları ve öğle yemekleri için hazırlanmaktadır. Bu yemek en çok Tebriz bölgesinde yapılmaktadır. İçerisinde, ekmek kurusu, Tebriz peyniri, tereyağı, tere ve ceviz bulunmaktadır.

Aş-ı Mast

Tebriz'in en ünlü çorbalarındandır. Mercimek, pirinç, et suyu, patates, yoğurt, nohut, fasulye, havuç malzemelerinden hazırlanmaktadır. Bazen de içine erişte atılmaktadır. Aş-ı doğ veya ayran aşı da denilmektedir.

Dizi

Dizi, Tebriz'in en ünlü olan yemeklerindendir. Dizi için eğer Tebriz'e geldi iseniz, dizi yediniz mi? Diye sorulmaktadır. İçinde nohut, et suyu, soğan, bulunur. Salçada kullanılmaktadır.

Yaprah Dolması

Yaprah dolması, içinde bulgur, soğan olan malzemenin yaprağa sarılması ile yapılan yemektir. Özel misafirler için hazırlanmaktadır.

Şorba-ı Tere ya Suzi Şorbası

Tebriz'in en eski çorbalarındandır. Günümüzde fazla yapılmamaktadır. Çorbanın içerisinde; tere, patates, domates, Tebrizlilerin sarı yağ dedikleri hayvani yağ, yumurta ve salça bulunmaktadır.

Aş-ı Meyve

Meyvelerden oluşan bir çorbadır. İçeresinde, nohut, fasulye, alıç, havuç, nar, bulunmaktadır. Genel olarak düğünler için hazırlanan yemeklerdendir.

Aş-ı ovmaç

Bu çorba genellikle kışın hazırlanmaktadır. Kışın meydan gelen soğuk algınlığına iyi gelmektedir. İçerisinde, erişte, soğan, mercimek, reyhan tere, biber bulunmaktadır.

Bu bölümde anlatılan yemekler ile ilgili veriler yaptığımız görüşmelerden elde edilmiştir. Bu yemeklerin bir kısmı çalışma sırasında gözlemlenmiştir. Diğerleri hakkındaki bilgiler kaynak kişiler tarafından verilmiştir. Cem törenleri sırasında sunulan kanlı kurban yemeklerinin hazırlanışı, tuz ve su iledir. Bu yemeklerde baharat veya başkaca malzemeler kullanılmaz. Bu et yemeklerinin yanına Girde denilen ekmek hazırlanır. Et pişiminden kalan yağlı et suyu da bardaklar ile ikram edilir.

Ehl-i Haklar gündelik hayatlarında İran'da yaşayan diğer insanlar gibi aynı öğünlerde yemekler yerler. Ehl-i Haklar bayramlarda ve cem törenleri sonrasında hazırlanan yemekleri beraber yerler. Ehl-i Hakların kendileri domuz eti yemediklerini söylemektedirler (KK-23). Ancak, İran'da yaşayan Müslüman onların sürekli olarak *haram et*[20] yediklerini söylemektedirler (KK-36).

Ehl-i Haklar tek bir etnisiteye dayanmadıkları için bölgesel özelliklerini korumaktadırlar. Bu nedenle Ehl-i Hak topluluğuna özel giyim eşyalarının sayıları sınırlıdır. Anadolu da yaşayan bazı Alevi-Bektaşi topluluklarda kendilerine özgü kıyafetler bulunmaktadır. Özellikle Amasya-Tokat çevresinde yaşayan Anşa-Bacılı topluluğu 'saya' dedikleri kıyafetleri gündelik hayatlarında giymektedirler. Aynı zamanda bu elbiseleri özel günler ve cem törenleri sırasında da giymektedirler. Bunun gibi Ehl-i Haklarda gündelik hayatlarında özellikle cem törenlerinde giymekle zorunlu oldukları kıyafetler bulunmaktadır. Bunların başında takke yer almaktadır. Takke eski Türklerde biat alameti olarak görülmektedir. Ehl-i Hak törenleri içerisinde yer alan cem töreni erkeklere mahsus olduğu için bu kıyafetlerde erkeklere mahsustur. Bir diğer kıyafet ise kuşaktır. Kuşakta Takkede olduğu gibi biat alametleri arasında yer

[20] Domuz eti.

almaktadır. Her Ehl-i Hak kuşak bağlamak zorundadır. Bu kuşak genellikle baş bağlama töreninde kullanılan bez parçasını temsil etmektedir. Bazı durumlarda ise bu kuşak bez parçası ile aynıdır. Külah ve kuşak batıni manada padişaha baş bağlamanın ve ona kulluğun simgesi olarak görülmektedir. Her Ehl-i Hak külah ve kuşak ile beraber cem törenine katılmaktadır.

Gündelik hayatta Ehl-i Hak hanedanları bulundukları bölgelerin özelliklerine uygun olarak kıyafetler giymektedirler. Kirmanşah bölgesinde Şalvar giyen Ehl-i Haklar Tebriz ve çevresinde giymezler. Bütün Ehl-i Hak kadınlarının başları kapalıdır. Bu İslam devrimi sonrasında zorunlu yaptırımdan bağımsız bir durumdur. Yaptığımız görüşmelerde bu bağlamda sorduğumuz sorulara cevap olarak Ehl-i Hak kadınları başlarını kapattıklarını söylemektedirler (KK-9).

Kirmanşah bölgesi yerel halkı kendilerine özgü geleneksel kıyafetler giymektedirler. Bölge halkı bu elbiselerin Medler döneminden bu yana var olduğunu söylemektedirler (KK-9). Benzer özelliklere sahip olarak kadın ve erkek kıyafetleri bulunmaktadır. Geleneksel kıyafetleri kadınlar daha sıklıkla kullanmaktadırlar.

Kirmanşah Ostanı İran'ın güney-batı bölgesinde bulunur. Irak sınırında bulunması giyim üzerine etki oluşturmaktadır. Giyim Irak'ta yaşayan Soraniler ve İran'ın Kürdistan eyaletinde yaşayan Kırmançiler ile benzerlik göstermektedir. Giyim üzerine geleneksel kıyafetleri daha sıklıkla giyen kadınları öncelikli olarak anlatmak yerinde olacaktır.

İran topluluklarının genelinde olduğu gibi kadınların geleneksel kıyafetleri hicaplıdır. Bu durum devrim öncesinde de aynıdır. İslam devriminin getirmiş olduğu hicap zorunluluğu geleneksel kıyafetlerde var olan durumu etkilememiştir. Bölge halkının kadınları kapalı giyinmektedirler. Ehl-i Haklarda bölgenin yapısına uygun olarak aynı kıyafetleri giymektedirler. Benzer şekilde kadınların giydikleri kıyafetler gündelik hayat için rahattırlar. Bu durum kadınların kolayca iş yapmalarını sağlamaktadır.

Kadın kıyafetlerinin önemli bileşenlerinin başında başlarına taktıkları serbendler gelmektedir. Külah yani şapka şeklinde olan başlığın etrafına takılan başörtüsüdür. Bu başlıklar genellikle altın veya gümüş sikkeler ile süslenmektedirler. Bu başlıklar kadınların başını çenelerine kadar kapatır. Kirmanşah bölgesinde üç çeşit serbend

vardır. Bu serbendler; ket, gülveni ve servendir. Bu başlıklar kişilerin maddi durumuna uygun kumaşlardan yapılırlar. Başlıkların renkleri ve özellikleri kişinin bekar-evli, yaşlı-genç oluşuna göre değişmektedir.

Başlıktan sonra kadın elbiselerinin bileşeni olarak iç gömlekler gelmektedir. Bu iç gömlekleri sade ve uzundurlar. Genelde dışarıdan görünmezler. Sadelik ve uzunluk hem rahatlığı hem de estetiği sağlamaktadır. Çelika ya kulahçe gömleğin üzerine giyilen elbiselerdir. Bu elbise genellikle yarım şekildedir. Tam şekilde kapatmaz. Oraman bölgesinde bu elbiseye celuska, sohme denilmektedir. Kuşak şeklinde bele sarılır. Altın ve gümüş sikkeler ile süslenmektedir. Bu elbiselerin üzerine İranlıların çadır dedikleri çarşafa benzer şallar giyilmektedir. Kadınların giydikleri gömleklere keba denilmektedir. Kadınların altlarına giydikleri şalvarlarda ayrı bir öneme sahiptir. İki çeşit şalvar bulunmaktadır. Bunlar; Şevanlu ve Gol'dür. Eskiden giyilen ayakkabılara papuş denilmektedir. Bunlar genelde el işi ile yapılmaktadır. Günümüzde ise daha çok modern sanayi ürünleri olan ayakkabılar giyilmektedir.

Kirmanşah bölgesindeki erkeklerde kadınlarınkine benzer olarak geleneksel kıyafetler giymektedirler. Bu kıyafetler başlık, gömlek, şalvar ve ayakkabıdan oluşmaktadır. Erkeklerin giydikleri başlıklara arkçin denilmektedir. Bu başlık külaha benzer bir bez parçasının başa sarılmasından oluşur. Geraves-i fekiyane ise iç gömlektir. Uzun ve geniş olarak kullanılmaktadır. Sohme ise gömlek ve şalvarı sararak kemer vazifesi gören kuşaktır. Erkeklerin giydikleri şalvara cafi denilmektedir. Erkekler kış aylarına özel olarak kepenk dedikleri paltoları da giymektedirler.

2.2.2. Ehl-i Haklar 'da Ekonomi ve Eğitim

İran coğrafyası ve ekonomisine bağlı olarak, etnik bir topluluk olmaktan ziyade inanç merkezli bir topluluk şeklinde varlığını sürdüren Ehl-i Hak topluluğu içinde bulunduğu siyasi yapı ve kültürel coğrafya bağlamında bir ekonomiye sahiptir. Bu duruma bağlı olarak, İran siyasi coğrafyası içerisinde Ehl-i Hak topluluğu bulundukları coğrafyanın ekonomik yapısına uyum sağlamıştır.

Ehl-i Hak anlatıları ve yazılı metinlerinde topluluk kurulduğu zaman göçebe bir hayat tarzına bağlı olarak hayvancılık ile meşgul olan Ehl-i Haklarda günümüzde bu durum değişmiştir. Bu başlık altında Kirmanşah, Tebriz ve Tahran şehirlerinin ekonomik

yapılarına odaklanmak yerinde olacaktır. Mevcut Ehl-i Hakların neredeyse tamamı bu şehirlerde dağınık şekilde yaşamaktadırlar.

İran'da yaşayan Ehl-i Haklardan Goraniler, göçebe bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Dalahu dağ bölgeleri ve Sirvan nehri kıyılarında yaşayan Ehl-i Haklar kışları köylerinde yazları ise dağlarda yaşamaktadırlar. Bu duruma uygun olarak geçim kaynakları hayvancılıktır. Küçükbaş hayvancılık yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra göçebe olmayan kabileler ise büyük baş hayvancılık yapmaktadırlar. Ayrıca tarıma elverişli olan bölgelerde tarımda yapılmaktadır. Kirmanşah 'ta yaşayan Ehl-i Hakların büyük çoğunluğu kırsalda yaşadıkları için tarım ve hayvancılık temel geçim kaynaklarıdır (Asaturyan, 1996, 43; Tabibi, 1973, 51).

Ehl-i Hakların gündelik hayatlarındaki bu ekonomik faaliyetler tarihsel süreç içerisinde inancın ve topluğun oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu durumun göstergelerini uygulaya geldikleri ritüellerde görmekteyiz. Bölgede yapılan tarımsal faaliyetlerden elde edilen ürünler özel törenlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Bölgede yetiştirilen ceviz ve nar bu duruma en uygun örneklerdendir. Ceviz, özellikle Baş Tapşırma töreninde kullanıldığı için bazı bölgelerde Ceviz Kırma töreni diye adlandırılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde nar da, nezir törenlerinde sunulan başlıca meyvelerdendir. Bunun yanı sıra yapılan hayvancılık nedeni ile küçükbaş hayvanların sıklıkla Kurbani olarak sunulması da gündelik hayattaki ekonomik faaliyetlerin inanca ve topluluğu nasıl etki ettiğinin göstergeleridir.

Kırsal bölgelerde, Ehl-i Haklar el yapımı eşyalarda yapmaktadırlar. Bunlar; halı, kilim, cacım, cevlayi, çığ, give çeşitleri, kalemzeni, hakaki, tespih, hecari, maden işlemeciliği, çorap, külah şeklinde basit ev eşyalarıdır. Bu türden ekonomik faaliyetler içerisinde yer almaktadırlar.

Gerehban da yaptığımız gözlemlerde bu bölgede gül suyu fabrikasının olduğunu gözlemledik. Bu fabrika Ateşbeyi hanedanına aittir. Fabrikada genel olarak Ateşbeyi hanedanına mensup olan Ehl-i Haklar çalışmaktadır. Fabrika için kullanılan hammadde olan güller ise Gerehban ve çevresinde bulunan Ehl-i Hak köylerinden temin edilmektedir.

İran'da yaşayan Ehl-i Haklar İran İslam Cumhuriyeti devletine bağlı olan resmi eğitim kurumlarından eşit olarak faydalanmaktadırlar. İran'da yaşayan Ehl-i Hak topluluğu özellikle İslam devrimi sonrasında örgün eğitim kurumlarının yaygınlaşması bağlı olarak okuma-yazma oranı artmıştır. Görüşme yaptığımız Ehl-i Hakların özellikle 50 yaş altı olanlar yükseköğretim kurumlarında eğitim görmüşlerdir. Bunun yanı sıra daha yaşlı olanlarda okuma yazma oranı düşmektedir.

Ehl-i Hak topluluğu özellikle şehirlerde İran toplumunun eğitimine paralel bir eğitim seviyesine sahiptir. Ancak kırsal kesimde yaşayan Ehl-i Haklar eğitim kurumlarının kırsala ulaşması ve yaygınlaşması ile beraber okuma yazma imkânına kavuşmuşlardır. Ehl-i Hak nüfusunun kırsal kesiminde yaşayanlar Tebriz ve Kirmanşah üniversitelerinde yoğun olarak eğitim almışlardır. Bunun yanı sıra kırsal bölgeden Tahran'da yüksek eğitim almaya gelenlerin sayısı da oldukça yüksektir. Bu şekilde eğitim almaya gelenlerin birçoğu ile saha çalışması sırasında görüşmeler yapılmıştır (KK-8).

Ehl-i Hak topluluğunun eğitim durumları ile ilgili olarak elde ettiğimiz sözlü verilere dayanarak denilebilir ki, 50 yaş ve üzeri olanlar kısmen okuma-yazma bilirken, 50 yaş altı olan Ehl-i Hakların çoğu yükseköğretim kurumlarında eğitim almışlardır. Eğitim durumu günümüzde inançlarından ve kimliklerinden daha ziyade ekonomik durumları ile ilgilidir. Ekonomik durumu yükseköğretim de eğitim almaya yeten Ehl-i Haklar bulundukları şehirlerdeki üniversitelerin yanı sıra farklı şehirlerde de eğitim almaktadırlar. Bu durumu oluşturan sebepler arasında Ehl-i Hak inancının eğitime verdiği önemde gösterilebilir. Bunun yanı sıra geçmişte kırsalda ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan Ehl-i Hakların şehirlerde ekonomik faaliyetler içerisinde yer alabilmeleri için yükseköğretim kurumunda eğitim alma şartı da gösterilebilir. Sonuç olarak Ehl-i Haklar günümüzde gündelik hayatları içerisinde eğitim faaliyetlerine önem vermekteler ve yer almaktadırlar.

İnanca dair eğitim faaliyetleri cemhanelerde yapılmaktadır. Eğitim faaliyetlerinin başında tanbur çalmayı öğrenme gelmektedir. Çocuklar burada tanbur çalmayı öğrenirler. İnanca dair bilgiler yine cemhanelerde pirler veya Seyyidler tarafından öğretilmektedir.

2.2.3. "Şah ? Pir? Delil?" Ehl-i Hak Kimliği

Uzun bir süre Ali İlahi olarak adlandırılan ve kısmen günümüzde de bu adlandırma içerisine dâhil olan Ehl-i Haklar, kendilerine özgü inançlarını İran'ın Batı bölgelerinde daha yaygın olarak sürdürmektedirler. Aynı zamanda tek bir etnisiteye dâhil edemeyeceğimiz bu topluluk, birçok etnik unsurdan meydana gelmektedir.

Tarihsel olarak topluluğa bakıldığı zaman bazı devirlerde kapalı topluluk olma özelliği gösterse de bazı devirlerde bu durum değişmiştir. Özellikle Karakoyunlular ve Safevi Türk devletleri zamanında alenen inançlarını yaşamışlar ve yaymışlardır. Günümüz de ise siyasi sebepler dolayısıyla özel bir durum göstermektedirler. Özellikle Kirmanşah bölgesinde Sünni-Kürt hâkimiyetini kırmak amacıyla devlet tarafından destek görmekte ve inançlarını aleni olarak yaşamaktadırlar.

İran'da yaşayan Ehl-i Haklar genellikle komşuları tarafından tanımlanmışlar ve bu doğrultuda araştırmalara konu olmuşlardır. Bu durum onların uzun bir süre nasıl yaşadıkları ve hangi inanca mensup oldukları konusunu karanlıkta bırakmıştır. Rus şarkiyatçılarla hız kazanan araştırmalar sırasında ilk defa onların Ali İlahi olmadıklarını vurgulayan kişi 20.yy'ın başlarında Minorsky olmuştur. Bu çalışmadan sonra Ali İlahi kavramı yerini Ehl-i Hak'a yani hakikatin insanlarına bırakmıştır. Bu çalışmalar sırasında Minorsky ile başlayan ve sonrasında Ivanow gibi araştırmacıların Kelamları ve Serencamları yayınlamasıyla beraber Ehl-i Hak inancının ve topluluğunun kimliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Topluluğun kendi içerisinden çıkan Ceyhunabadi, Elkasi, Suri, İlahi, Safizade, Soltani, Niknejad gibi araştırmacılar ile beraber beklenenin aksine bir bilgi kirliliği ortaya çıkmıştır. Bu kişiler kendi siyasi, sosyal ve dini düşüncelerine göre Ehl-i Hak inancını ve topluluğunu yorumlamışlardır. Bu kişilerin kitaplarını okumaya başlayan özellikle hanedanlarla bağları zayıf olan Ehl-i Haklar, Ehl-i Hak değerler sisteminden çıkmaya başlamışlar ve Şii topluluklar içerisinde erimişlerdir. Bu durum sonucunda özellikle Hanedanları ve pirleri başlarında olan Ateşbeyiler, Şah İbrahimiler ve Hamuşiler canlı ve güçlü bir yapıda kalmışlar diğer hanedan mensuplar, ya bu hanedanlara baş bağlamışlar ya da Ehl-i Hak inancını terk etmişlerdir. Bu nedenledir ki, Ehl-i Hak algısı yerini Ateşbeyi, Hamuşi ya da Şah İbrahimi kimliğine bırakmıştır. Bu sonucun oluşmasında özellikle İran devletinin siyasi ve sosyal çalışmaları da neden olmuş olabilir. Fars ve On İki İmam Şia'sı kimliği ile tanımlı olan

devlet, yer yer Sünni toplulukların birliğini engellemek amacıyla Goranice konuşanlara destek vermiştir (KK-28; Afşari, 1992, 384).

İran'da Ehl-i Hak kimliğini belirleyen en önemli fiziksel özellik, Ehl-i Hakların bıyıklarını kesmemeleridir. Bu sayede Ehl-i Haklar diğer insanlardan ayrılmaktadırlar. Bıyık bırakan kişilere genellikle Ehl-i Hak mısınız? Diye sorular sorulmaktadır. Bu durum ile ilgili olarak Meşhed yolunda tanıştığım bir Ehl-i Hak ile Ehl-i Hak hakkında görüşme yaptım. Kendisi bana Şah, Pir, Rehber şeklinde bir soru yöneltti. Bende bu kişileri yani, Şah Sultan, Pir Bünyamin, Rehber Davud şeklinde cevap verdim. Bunu duyunca Ehl-i Hak'a mahsus selamlaşma ile selamlaştık. Bıyık kesmeme durumu özellikle Tahran gibi büyük şehirlere Üniversite eğitimi için gelen gençler tarafından sakal ile birleştirerek bu kimliğin vereceği zararın azaltılmasına yönelik bir çözüm ile karşılanmıştır (KK-23). Bıyığını kesen bir Ehl-i Hak cem törenine katılamaz. Bu nedenle Ehl-i Haklar bıyıklarını kesmezler.

Ehl-i Haklar kendileri arasında özel bir selamlaşma şekli bulunmaktadır. Buna göre her iki Ehl-i Hak karşılaştığında yaşa veya statüye bakılmaksızın birbirinin elini öperler. Bu selamlaşma topluluk içerisinde eşitliğe vurgu yapmaktadır. Selamlaşma şekli karşılaşan iki Ehl-i Hak'ın aynı anda birbirinin sağ ellerini sıkıp öpmeleridir. Bu selamlaşma şekli Ehl-i Haklara mahsus olduğu için, bu selamlaşma şeklini yapan kişilerin Ehl-i Hak olduğu anlaşılmaktadır.

İran Ehl-i Hakları kendilerini Sünni olan topluluklara yakın görmektedirler. Ehl-i Haklar arasında, Sultan İshak gibi birçok Ehl-i Hak büyüğünün Ehl-i Hak olmadan önce Sünni olduklarına dair bir inanç bulunmaktadır. Sünnileri şeriat çağının Müslümanları olarak görmektedirler (KK-27).

İran Ehl-i Haklarının kimliğini oluşturan ve diğer insanlardan ayıran bir diğer temel özellik ise üç telli olan ve Anadolu'daki bağlamaya benzeyen Tanbur adlı müzik aletini çalmalarıdır. İran içerisinde bulunan Tanbur müziği veya derviş, ihvan müziği diye anılan müzik sektörünün tamamı, Ehl-i Hakların elinde bulunmaktadır. Tanburlar genel olarak Kirmanşah bölgesinde üretilmektedir. Buradan ülkenin diğer kısımlarına Tanbur satılmaktadır. Bu müzik ve müzik aleti olan Tanbur, Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde kutsal bir yeri bulunaktadır. Cem törenlerinde çalınan Tanbur zamanlar insanların dinledikleri bir müzik aleti ve müzik dalı haline gelmiştir. Ehl-i Haklara ait

olan kelamların tamamını içeren deftere, Kirmanşah bölgesinde bir Seyyid'den ulaştık. Bu çalışmanın formatı gereği ekte veya çalışma içerisinde bunu paylaşmayacağız. Ancak denilebilir ki her ritüel için ayrı bir makam bulunmaktadır.

İran siyasi coğrafyası içerisinde varlığını sürdüren bir topluluk olan Goraniler Ehl-i Hak toplulukları ile özdeşleşmiştir. 'Goranice' konuşan ve 'Gorani' denilen bölgede yaşayan bu topluluğun tamamı Ehl-i Hak'tır. Tebriz'de bu isimle anılan bir bölge bile vardır. Minorsky'nin Görenler anlamında Türkçe etimolojiye dayandırdığı, Goraniler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Goranileri Kürt olarak gören araştırmacılar bu sebeple Ehl-i Hak inancına Kürtlerin kadim inancı, topluluğun tamamını ise Kürt olarak görmektedirler. Goraniler ise kendilerini Gorani olarak adlandırmaktadırlar. İran siyasi coğrafyası içerisinde; Kirmanşah, Kasr-ı Şirin, Dalahu dağları, Sirvan nehri kıyılarında yaşamaktadırlar. 18.yy'da Musul bölgesinden bu bölgelere göç etmişlerdir. Goranilerin etnik kimlikleri belli olmadığı için haklarında araştırma yapılmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Asaturyan, 1996, 31).

İran Ehl-i Hakları Türkiye'de yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklara benzer bir algıya sahiptir. Kendilerini Ehl-i Hak, Yarsan olarak adlandıran Ehl-i Haklara İran toplumu farklı isimler vermiştir. Bu isimlendirmeler; Ali İlahi, Şeytanperest, Davudi, Abdal Beyi, Ateş Beyi, Taife, Taife-i San, Zerdüşti, Mecusi, Kakai gibidir. Yapılan bu isimlendirmelerin bazıları düşmanlıktan bazılar ise, Ehl-i Hakların yapmış oldukları pratiklerden dolayıdır. Urmiye bölgesinde topluluktan olan kişilere Abdal Beyi, denmesinin sebebi Han Ateş'in kardeşi Abdal Bey'in buraya göç etmiş olmasıdır. Aynı şekilde İran Azerbaycan'ında Ehl-i Haklara Taife denilmesi, Anadolu'da bazı Alevi-Bektaşi topluluklarda da görülen aşiret kavramı ile aynıdır. Tebriz'de sıklıkla kullanılan ve Minorsky'nin açıklamaya çalıştığı Gorani kavramı ve isimlendirmesi de bu türdendir. Tebriz'de Ehl-i Haklara Gorani denilmektedir. Minorsky bu kelimenin Türkçe görmek fiilinden geldiğini söylemektedir ki, Ehl-i Haklarda kendilerinin hakikat topluluğu olduğunu belirtmektedirler. Bu açıklama ve örneklere dayanarak denilebilir ki Ehl-i Hak kimliği oluşumu yaşadıkları coğrafya ve komşu topluluklarının algısının bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Açıklanması gereken bir başka konu ise Kirmanşah'ta yaşayan Haksariler ve Tebriz'de yaşayan Kırklar gibi topluluklarında Ehl-i Hak inancı içerisine dâhil edilmesidir. Bu topluklar Ehl-i Hak olmamakla beraber diğer toplulukların yakıştırmaları ile Ehl-i Hak topluluğu içerisine dâhil edilmişlerdir. Bu

nedenle Ehl-i Hak kimliği içerisinde başka topluluklarda yer almaktadır. Türklerin yaşadıkları bölgelerde Kızılbaşlık Ehl-i Hak kimliği veya algısının üst kimliğini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Kızılbaşlık, İran'da Safevi devleti ile beraber resmiyet kazanmıştır. Tarihte ve günümüzde bu kavram etnik bir kimlik olarak Türk topluluklarını karşılamaktadır. Aynı şekilde Anadolu'da da Alevi-Bektaşi toplulukları içerisine alır. İran'da benzer olarak bu şekildedir. Ehl-i Haklara Kızılbaş mısınız? Diye sorulduğunda evet cevabı alınmaktadır. Bu kavram tarihsel olarak Şah İsmail'i akla getirir. Ehl-i Hak Şah İsmail'i 'Şah-ı Mihman' olarak Tanrının zuhur tasvir eder. Sultani gibi araştırmacılar, bu neden ile İran Alevileri, Türkiye ve Suriye Alevileri diyerek bütün bu toplulukları Kızılbaş üst kimliği altına toplamıştır. Türk kökene dayanan Ehl-i Hakların çoğu Şamlu kabilelerinde oluşmaktadır (Afşari, 1992, 389).

2.2.4. Ehl-i Hakların Gündelik Hayatlarında ki Kutsal ve yasakları

Ehl-i Haklar gündelik hayatlarında özellikle dini inanışlarından kaynaklanan bir takım uygulama ve davranışlara ayrı önem vermektedirler. Bunlara Ehl-i Hak'ın kutsalları denilmektedir. Ayrıca gündelik hayatlarında yapmaları yasak olan bir takım şeylerde bulunmaktadır. Yasaklar genel olarak inancın toplumsal sisteme getirdiği ve toplumsal sistemi düzenlediği konularla ilgilidir. Öncelikli olarak Ehl-i Hakların kutsallıklarına önem verdikleri şeyleri, yazılı kaynaklar ve sözlü anlatılara dayanarak açıklayacağız.

Perdiver

Perdiver, Ehl-i Hak tarihi açısından önemli olan coğrafi bölgenin adıdır. Ehl-i Hak inancı ve topluğu için önemli yerlerin başında Perdiver gelmektedir. Perdiver kelime anlamı olarak köprünün bu tarafı anlamına gelmektedir (Deryayi, 2010, 96). H.8.yy'da Sultan İshak, Berzece'den bu bölgeye göç etmiş ve burada Sirvan nehri üzerine bir köprü inşa etmiştir. Bu köprünün günümüzde ancak kalıntıları kalmıştır. Ehl-i Haklarca bu köprü, Zerdüştilik'te bulunan Cinvad köprüsüne ve İslam inancındaki Sırat köprüsüne benzetilmektedir. Perdiver, Dalahu'nun kuzey batısında Sirvan nehrinin kıyısında bulunmaktadır (Deryayi, 2010,96; Safizade,1981;5).

Harita 2. İran-Irak sınırında Pave şehrine bağlı Perdiver.

Sultan İshak, buraya göç ettikten sonra bu köprünün yapılmasını emretmiştir. Günümüzde Sultan İshak ziyareti burada bulunmaktadır. Köprünün ayakları hala ayaktadır. Perdiver, Sultan İshak'ın burada yaşayıp ölmesinden dolayı kutsallık kazanmıştır. İnanç içerisinde kelamlarda, anlatılarda sıkça yer almaktadır. Sultan İshak'ın dönemine Beyabes-i Perdiveri denilmektedir (Deryayi, 2010, 97).

Fotoğraf 7. Perdiver

Evvel Ahır Yar

Ehl-i Haklar arasında Yar kelimesi Tanrının isimlerinden biri olarak kullanılmaktadır (Ruhani Nejat, 2007, 189). Bu söylem donadon inancı ile doğrudan bağlantılıdır. Evvelim yar, ahirim yine yar diyerek kutsal döngüsellik ifade edilmektedir. Ehl-i Haklar tarafından yapılan hemen bütün ritüeller sırasında bu tabir kullanılmaktadır.

Şariba

Ehl-i Haklarca bıyık kesmek yasaktır. Genel olarak halk anlatılarında ve yazılı kaynaklarında bu olaya Şariba denilmektedir. Ehl-i Haklar diğer bazı sufi gruplara benzer olarak bıyıklarını kesmezler. Ehl-i Hakları diğer topluluklardan ayıran en belirgin özelliklerinden birisidir. Ancak günümüzde kesenler vardır. Bu durumun sebebi şehirleşmenin artması ve diğer toplulukların tepkilerinde çekinceler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra üniversite okumaya giden Ehl-i Haklar bıyıklarını bir engel oluşturmaması için kesmektedirler. Bıyık kesmeme olayına Şariba demektedirler. Bu durum diğer bazı Gulat-ı Şia'dan sayılan topluluklarda da bulunmaktadır. Ehl-i Hak bu durumu Ali'ye dayandırmaktadır. Bıyıklarını kesenler bir inek kurban ederler. Bıyıklarını kesenlerin niyazı kabul olmaz. Cemhaneye giremezler. Bıyık Bırakanlar yalan konuşmazlar (Mecmua-ı Ayin-i Enderz-i Remz-i Yari, 1981, 44; Tabibi I., 1971, 1126; Hodabende, 2004, 202).

Ehl-i Haklar bıyıklarını kesmeme nedeni olarak üç hikâye anlatmaktadırlar. Bunlardan birincisi şu hikâyedir; "*Hz. Musa ve Hz. İsa zamanında Ali aşığı bir Müslüman varmış. Bu kişi bir dervişmiş. Bu kişinin babası puta tapan bir putperestmiş. Putperest olan baba, oğlunu da kendisi gibi putperest yapmak istemiş. Bunun üzerine Allah babayı domuz şekline dönüştürmüş. Oğlu ise babasının uyurken ağzından öpmesin diye bıyıklarını kesmemiş*" (KK-9; KK-19; KK-28).

Anlatılan diğer hikâye ise; "*Hz. Muhammed ölünce Hz. Ali ona meyyit guslü yaptırmış. Meyyit guslü yaptırırken göbeğinden öpmek istemiş. Bu sırada göbeğinde biriken su Hz. Ali'nin bıyıklarına değmiş. Bu yüzden Hz. Ali bıyıklarını bir daha hiç kesmemiş*" (KK-9; KK-19; KK-28).

Üçüncü hikâye ise yine Ali'ye dayandırılarak açıklanmaktadır. Hikâye şu şekilde anlatılmaktadır: "*Sıffin savaşı sırasında orduların ayrılması ve Ali tarafı olan kişilerin belli olması için bizzat Ali tarafından bıyıkların kesilmesi yasaklanmıştır*" (KK-9; KK-19; KK-28).

Görüldüğü üzere üç anlatıda Ali'ye dayanmaktadır. Bu durum Ali kültü olan diğer topluluklarda görülmekle beraber İran için, Ehl-i Hakların kimliğini tanımlayan önemli bileşenlerden birini oluşturmaktadır.

Bıyık bırakan Ehl-i Haklar düzenli olarak cem törenine katılmalıdırlar. Bıyık bıraktıktan sonra, bıyık bırakan Ehl-i Hak yalan söyleyemez. Bıyık bırakan Ehl-i Hak'ın içki ve sigara kullanması yasaktır. Bu pratiklerin sonucu olarak denilebilir ki; bıyık bırakan Ehl-i Hak inancının yasakladığı şeylerden uzak durmalıdır. Böylece; daha öncesinde yapmış olduğu Baş Tapşırma töreni amacına ulaşmış olur. Ehl-i Hak gündelik hayatı içinde Şariba pratiği, kimlik, sosyal düzen inanç gibi değerlere işlevsellik kazandırarak inancın ve topluluğun sürekliliği bağlamında kendine yer bularak, kültürel yapıyı üretmektedir. Anadolu'da bulunan Alevi-Bektaşi topluluklarında bu şekildeki bıyık türüne 'mühür bıyık' denilmektedir. Mühür bıyıkta, Şariba geleneği ile aynı anlamları taşımaktadır.

Tebriz bölgesinde, Şariba geleneği ile ilgili olarak şu anlatı anlatılagelmektedir; "*Pehlevileri iktidara getiren devrim sonrasında, askerler topluluk üzerine hakim olmak ister. Bu amaçla Tebriz'de bulunan bir cemhaneye askerler gelir. Cemhanede asılı duran Ali resminin indirilmesini, cemhanenin Hadem'ine söylerler. Hadem de Pirime sorayım, daha sonra indireyim der. Pir, indirmesi için onay verir. Hadem, Ali resmini duvardan indirir. Daha sonra askerler, bıyıklarının uzun olduğunu söylerler. Hadem'den bıyıklarını kesmelerini isterler. Hadem de bıyıkları pirim istese bile kesmem diyerek askerlerin teklifini ret eder"* (KK-4).

Beyabes

'Beyabes-i Sac-ı Nar' ve 'Beyabes-i Perdiveri', Ehl-i Hak inancı ve topluluğu için kutsal sayılan önemli kavramlar arasında yer almaktadır. 'Beyabes' kısaca Tanrının zuhur ettiği devir anlamına gelmektedir. 'Beyabes-i Sac-ı Nar' Ateşe Bey'in zuhur dönemini, 'Beyabes-i Perdiver' ise, Sultan İshak'ın zuhur devresini karşılamaktadır. Bu

dönemlere Ehl-i Haklar ayrı önem vermektedirler (Ruhani Nejat, 2007, 186; Tabibi III.,1971,1418). Ateş Bey hanedanına mensup olan Ehl-i Haklar 'Beyabes-i Sac-ı Nar' olduğundan sonra, 'Beyabes-i Perdiveri'nin' öneminin kalmadığını söylemektedirler. Çünkü artık Perdiver'de sadece ceset kalmıştır. 'Beyabes-i Sac-ı Nar' ise canlıdır demektedirler (KK-9.).

Fotoğraf 8. Gerehban'da bulunan Sac-ı Nar

Kelamlar

Kelamlar Ehl-i Hak büyükleri tarafından yazılan ve özel törenlerde okunan şiirlerdir. En önemli kelam Sultan İshak'a atfedilen 'Kelam-ı Serencam'dır. Bunun yanı sıra önemli Ehl-i Hak büyüklerinin kelamları da bulunmaktadır. Kelamlar ilk başlarda sözlü olarak aktarılmış sonraları ise yazıya geçirilmişlerdir. Ehl-i Hak inancı ve topluluğu için önemli kaynakların başında gelmektedirler. Farsça, Goranice ve Türkçe kelamlar bulunmaktadır. Kelamlar, Tanbur eşliğinde okunurlar (Tabibi III., 1971, 1419; Ruhani Nejat, 2007, 186).

Cem ve Cemhane

Ehl-i Hakların toplandıkları, ibadet ettikleri, zikir ettikleri hususi mekânlara Cemhane denilmektedir. Cemhane için özel bir bina veya yapı şekli olmamakla beraber temiz olan her yer Cemhane olabilmektedir. Cemhaneler, ibadetlerin ve törenlerin yapıldıkları mekânlar olmakla beraber bunun yanı sıra topluluk için önemli kararların alındığı

mekânlar olarak da gündelik hayatta yer almaktadırlar. Cemhaneler, Ehl-i Hak yaşam bölgelerinde genellik bulunmakla beraber, ayrıca şehir merkezlerinde de bulunmaktadırlar. Şehir merkezlerinde ise hanedanların önemi fazla olmamakla beraber çoğunluğa göre, çoğunluk olan hanedanın piri cemhaneyi yönetmektedir (Burhan'ul-Hak, 1995, 26; Ruhani Nejat, 2007, 186).

Ehl-i Haklara ait bulunan hemen her ziyaret yerinde bir cemhane bulunmaktadır. Bu cemhanelerde, mutfak, yatacak yer ve ibadet edilen bölümler yer almaktadır. Bazen birçok yapının bir araya gelmesiyle oluşmakla beraber bazen ise tek bir yapı şeklindedir. Cemhanelere Ehl-i Hak olmayan kişilerce girilmesi yasaktır. Her cemhanede bir Seyyid bulunmaktadır. Seyyidler hem törenleri yönetir hem de bölgede yaşayan Ehl-i Hakların sorunları ile ilgilenirler. Ehl-i Hakların gündelik hayatında önemli bir yeri olan cemhaneler, Seyyid ve Ehl-i Hak topluluklarının büyükleri ile beraber topluluk içeresindeki dayanışmanın merkezini oluşturmaktadırlar. Müşkülü olan kişiler bu mekânlara gelip pir veya Seyyid'lere danışarak işlerini çözmeye çalışırlar. Maddi ve manevi olarak ele alınan sorunlar Seyyidler tarafından çözülmeye çalışılır. Eğer Seyyid sorunu çözemezse bir başka Ehl-i Hak veya hanedanın yöneticilerinden destek almaktadır. Tahran'da katılmış olduğumuz cem törenleri sırasında, cemhaneye gelen Ehl-i Hakların birbirinden borç para aldıklarını gözlemledik. Bunun yanı sıra yapılan törenlerin bir kısmı ve özellikle cem törenlerinde Seyyid ve cemhane için para toplandığı yine gözlemlerimiz arasında yer almaktadır. Toplanan bu paralar Ehl-i Hak toplulukları ve cemhaneler için harcanmaktadır. Gündelik hayatta sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın merkezi durumunda olan cemhaneler geçmişten günümüze bu özelliğini korumaktadır. Ehl-i Haklar cemhanelere Tanrının evi gözü ile bakmaktalar ve dilek, temenni ve ihtiyaçlarını burada dile getirmektedirler. Bu durum aslında burada bulunan Pir'i, Tanrının mazharı ve bu mekânında onun yaşadığı yer olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Cemhanede, ibrik, teberzin, keşkül, külah, teşbih, müzik aletleri ve niyaz için gerekli olan eşyalar bulunmaktadır (Camizade ve Veysi, 2016, 119). Bu eşyalar tamamen ritüeller için kullanılmaktadır.

Şehir merkezlerinde yer alan cemhaneler genellikle kolay fark edilmeyen bölgelerde yer almaktadır. Devlet bu mekânların açılmasına izin vermekle beraber, halktan gelebilecek tepkileri azaltmak amacıyla gizli bölgelerde cemhaneler açılmaktadır.

Ahd ve Misak

Ehl-i Hak inancının temelini oluşturan Ahd ve misak, Tanrının zuhurlarına olan imanı açıklamaktadır. Ahd ve Misak'a, 'Pir Bünyamin Şartı' da denilmektedir (Burhan'ul-Hak, 1995; Ruhani Nejat, 2007, 187). Her Ehl-i Hak Beyabes-i Perdiveri' ye yani Sultan İshak'ın Tanrının mazharı olduğu iman etmesi gerekmektedir. Buna Pir Bünyamin şartı denilmektedir. Aynı şekilde Ateş Bey'in zuhuruna imanda Ahd ve Misak' tır. Ateş Beyi hanedanına bağlı olanlar genelde buna iman etmektedirler.

2.2.5. Ehl-i Hak Mekânları

Ehl-i Hak topluluğunun ibadetlerini yaptıkları, inanç ve topluluğun kendine özgü mekânları bulunmaktadır. Cemhaneler Ehl-i Haklar için önemli dini mekânlar olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra ziyaret yerleride kutsal mekânlar arasında yer almaktadır.

2.2.5.1. Cemhaneler

Cemhane, genel olarak Ehl-i Hak inananlarının cem törenlerini yaptıkları mekân anlamlarına gelmektedir (Merdani, 1998, 70).

Fotoğraf 9. Gerehban da bulunan Cemhane

Cemhane, Ehl-i Haklara özel olan, cem törenin, nezir ve niyazların yapıldığı mekândır (Hodabende, 2004, 201; Müslimi Zade, 2015, 40). Cemhaneler Ehl-i Hakların haftada en az bir ve bazen daha fazla olarak pir huzuruna gelip müşküllerini dillendirdikleri ve sorunlarına çözüm aradıkları yerler olarak topluluk içerisinde önemli bir yeri vardır (Hodabende, 2004, 201). Cemhaneler, Hangahlara benzemektedirler. Hangah, genellikle tasavvuf ehli olan dervişlerin kaldığı ve zikir yaptıkları mekânlardır. Denilebilir ki, cemhaneler Hangahların devamıdır (Hodabende, 2004, 201; Müslimi Zade, 2015, 40).

Fotoğraf 10. Cemhanede bulunan Müzik aletleri

Cemhaneye girince girenlerin yapması gerekenler bulunmaktadır. Madden ve manen temiz olmanın yanı sıra huzur ve huşu içinde cemhaneye girmeleri gerekmektedir. (Merdani, 1998, 70). Cemhaneye giren kişi öncelikle Tanrının ismini anarak (Ya Hak, Ya Havenkar) secde eder ve içeride oturanların sağ tarafına oturur (Merdani, 1998, 71).

Fotoğraf 11. Cemhanenin içi

Horde Serencama göre Ehl-i Haklar en az haftada bir kez cemhaneye gitmek zorundadırlar. Cem yapılan ve Ehl-i Hakların toplanıp beraberce ibadet yaptıkları bu mekânlara cemhane adı verilmektedir. Cemhane de genel olarak Pir veya Seyyid ve Kelamhan hazır bulunmaktadır. Kelamhan, Tanbur eşliğinde kelamlar söyler ve orada bulunanlar bu kelamlara eşlik ederler. Ehl-i Haklara cemhaneye, cem yapmak, niyaz vermek, nezir sunmak ve kurban kesmek için gelirler. Bunun yanı sıra önemli konuları pir huzurunda çözmek içinde cemhaneye gelmektedirler. Ehl-i Haklar cemhanelerde, Tanrılarının hazır bulunduğunu bildikleri için cemhaneler, Ehl-i Haklar için önemli kutsal mekânlardır (Safizade, 1981, 9; Yezdanpenah, 1977, 36).

2.2.6. Ehl-i Haklar'da Müzik

Günümüzde Ehl-i Haklar yapmış oldukları geleneksel müzik ile tanınmaktadırlar. Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde bulunan kutsal kelamlar, 'Tanbur' adı verilen üç telli[21] müzik aleti ile beraber ritüeller sırasında okunmaktadır. Ehl-i Hak'a inananlar, sır

[21] Günümüzde üç tellidir. Geçmişte iki telli olarak kullanılmaktaydı.

olduğuna inandıkları tanrı sözlerinin kelam olarak dile geldiğine ve vücut bulduğuna inanırlar. Kelam 19.yy'da yazıya geçirilene kadar sözlü olarak korunmuş, nesilden nesile aktarılmıştır (Özdemir, 2009, 17). Tanbur Ehl-i Hak ritüellerinin en önemli parçası olan müzik aletidir (Mecmua-ı Ayin-i Enderz –i Remz-i Yari, 1981, 45; Camizade ve Veysi, 2016, 128). Bu özelliği ile Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklara benzerlikler göstermektedir. Ehl-i Hak cemleri 'Tanbur' adı verilen müzik aleti ile yapılmaktadır. Bu aleti çalanlara 'Tanburnevaz' denilmektedir. Ehl-i Hak makamlarının bir kısmı sadece insan sesiyle icra edilirken bir kısmı da müzik aleti ile icra edilmektedir. Cem sırasında bu makamları icra eden kişiye Kelamhan denmektedir (Behnound ve Yalçın, 2016, 137; Behnound ve Yalçın, 2016, 137). Tanbur, dini amaçla kullanılan bir müzik aletidir (Fozi, 2007, 177). Ehl-i Hak Tanburu, iki telli sazlar ailesinden, uzun saplı süslemesi olmayan basit yapıda bir halk çalgısıdır. Tanburun itibarının, kutsallığının ve eserinin ona, bu müzik aletinin semaya özgü kullanımını teşvik eden, 11. Yy'da yaşayan ve ilahi özün tecellisi olan Şah Hoşin tarafından bahşedildiği söylenir (During, 2006, 57). Tanbur, teknesi ve kapağı dut ağacından, sapı ise genelde ceviz ağacından yapılan on dört perdeli herhangi bir pena veya mızrap kullanılmadan el ile icra edilen bir çalgıdır. Üzerinde iki sıra tel bulunan Tanburun alt ve üstte birer adet olmak üzere iki teli vardır. Yaklaşık elli yıldır daha yüksek bir sese ulaşma amacıyla alt sıra tele bir tel daha eklenmiştir (Behnound ve Yalçın, 2016, 137). Tanburun teknesi yekpare olarak kullanılan dut ağacından yapılır. Kutsal olarak kabul edilen dut ağacı, Pir Bünyamin'in ağacı olarak da Ehl-i Hak metinlerinde geçer. During, Bünyamin'in tel, Davud'un ses olduğunu söylemektedir. Tekne kapağında yine dut ağacı kullanılır (Özdemir, 2009, 24). Tanburun tekne boyu, sembolik ve ortalamam olarak 40 cm'dir. Tanburun sapı ceviz ağacından yapılır. Perdelerinde olduğu gibi, Tanburun 72 cm olarak sap boyu vardır (During, 2006, 57; Özdemir, 2009,24). Tanburun burgularının takılı olduğu, üst eşikte sapın bitiş noktası arasındaki uzunluk 14 cm'dir. Yedilere gönderme yapılır (Özdemir, 2009, 5). Perdeler bağırsaktan yapılır (Özdemir, 2009, 26).

Ehl-i Hak cem makamları hakiki makamlar ve mecazi makamlar olarak iki gruba ayrılmaktadır (During, 2006, 52; Özdemir, 2009,50; Behnound ve Yalçın, 2016, 136). Cemhaneler de icra edilen müzikte dört makam bulunmaktadır. Bu makamlar; Yâri, Tarz, Ali Mevla ve Cem süresince okunan kelamlardır (Yezdanpenah, 1977, 38). Kutsal

sayılan makamlar, tanbur repertuvarının büyük çoğunluğunu oluşturur. Bu makamlara genel olarak 72 makam adı verilir (Behnound ve Yalçın, 2016, 152).

Mecazi makamlar genellikle günlük olayların anlatımı üzerine oluşturulmuş makamlardır. Mecazi makamlar düğün ve çeşitli etkinliklerde davul, zurna, kemençe ve çeşitli üflemeli sazlarla çalındığı gibi, cem içerisinde hizmetler başlamadan önce kelamhanlar tarafından da icra edilmektedir (Behnound ve Yalçın, 2016, 137).

Hakiki makamlar yalnızca cem içerinde icra edilen Ehl-i Hak topluluğu tarafından kutsal kabul edilen makamlardır. Ehl-i Haklar tarafından kutsal kabul edilen tanburla sadece cem içerisinde icra edilirler. Hakiki makamların tamamı sözlü olup kadim zamanlarda yaşanmış olayları anlatırlar (Behnound ve Yalçın, 2016, 152).

Cem süresi boyunca yapılan müzik icrası ile beraber Ehl-i Haklar, cem sırasında kendilerinden geçmektedirler. Böylece cem amacına ulaşmış olup bu dünyadaki işler bir tarafa bırakılmaktadır. Cemin şartları arasında yer alan kalp temizliği ile beraber mest olma hali Tanbur ile sağlanmaktadır.

Ehl-i Hak cem makamları gücünü ve işlevselliğini cem sırasında batın ve zahir arasındaki bağlantıyı sağlayan bir iletişim aracı olmasından alır (Behnound ve Yalçın, 2016, 181). Günümüze kadar iki telli bir çalgı olarak gelen Tanburun alt teline 1950'lerden itibaren, sesini daha yüksek çıkabilmesi için bir tel daha eklenmiştir (Özdemir, 2009, 23).

Yeryüzünde insan yok iken Tanrı meleklerden insanı balçıktan oluşturmasını ister. Daha sonra ona ruh vermek üzere melek Mikail'i yanına çağırır, ondan tanbur çalmasını ister. Melek Mikail'de tarz makamını çalar ve insana ruhunu verir. (Özdemir, 2009, 37).

Cemde katılımcılar nakaratlara elleri birbirine vurarak eşlik ederler. (Özdemir, 2009, 44). Ölçüsüz melodilerden oluşan repertuvar, sayısı yorumculara ve her grubun kendine özgü geleneklerine bağlı olarak değişen dest gâh ya da makam olarak adlandırılan modal ezgileri kapsar (During, 2006, 52).

Ehl-i Hak kimliğinin oluşmasında müzik ve Tanburun önemli bir yeri bulunmaktadır. Tanrının sesi olarak görülen Tanbur, kutsaldır (KK-1). Ehl-i Hak'ın kutsal sazı olan Tanburu sadece Ehl-i Haklar kullanmaktadır. Özellikle, Kirmanşah şehrinde Tanbur

yapım atölyeleri bulunmaktadır. Kelamhanlar ‘nekkali’ veya hikâye okuyucu olarak da görev yapmaktadırlar. İnananlar, Cem sırasında müzik sayesinde göğe yükselirler (Camizade ve Veysi, 2016, 128). Ehl-i Haklarda hemen her ritüel için farklı makamda tanbur çalınmaktadır. Örneğin, Ölüm ritüeli sırasında Fani Fani makamı ile cenaze töreni yapılmaktadır (KK-1).

Katılımlı gözlem yaptığımız cem ritüelinde Tanburun önemi görülmüştür. Saha çalışması sırasında hem tanbur çalınan hem tanbur çalınmayan cem törenlerinde bulunulmuştur. Tanburun çalındığı cem törenlerinde katılımcıların daha heyecanlı şekilde sem sırasında topluca söylenen kelamlara eşlik ettikleri gözlemlenmiştir. Katılımcılar gözlerini kapatıp, tanbur sesi ile vecd haline geldikleri yine gözlemlerimiz arasında yer almaktadır.

2.2.7.Ehl-i Haklar ’da Toplumsal İlişkiler

Ehl-i Hak inancı kuruluşundan günümüze toplumsal olarak farklı özellikler göstermektedir. Bu özelliklerin başında, ilk zamanlarda kapalı bir topluluk iken daha sonraları inanca dışarıdan kişilerin katılımı görülmektedir. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasındaki önemli sebepler arasında, Ehl-i Hak topluluğunun kendi aralarında, diğer topluluklar ve siyasi yapılar ile olan münasebetleri yer almaktadır. Bu nedenle bu başlık üç kısımda ele alınmıştır.

2.2.7.1. “Tayfasan ?” Ehl-i Hakların Birbirleri İle olan İlişkileri

Ehl-i Haklar, genel olarak İran siyasi coğrafyası içerisinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra yoğun olarak ve beraber olarak yaşadıkları bölgelerde bulunmaktadır. Çoğunlukla dağınık olarak yaşadıkları için, yaşadıkları bölgelerde diğer topluluklarla ilişki içerisine girmekten çekinmektedirler. Bu nedenle şehir merkezlerin de beraber yaşayabilecekleri mahalleler oluşturmuşlardır. Beraber yaşadıkları bu yerleşim bölgeleri için örnek verecek olursak, Kirmanşah ’da Sahne, Tebriz’de Ilhıcı ve Gülizar mahallesi, Tahran’da İmam Hüseyin meydanı ve çevresidir. Bu mahallelerde Cemhaneler oluşturmuşlardır. Bu Cemhanelerin çevresinde birlik içerisinde yaşamaktadırlar. Diğer topluluklara saygı ve dikkat içerisinde gündelik hayatlarına devam etmektedirler.

Ehl-i Hak olan bir kişi, genellikle Ehl-i Hak olan esnaftan alışveriş yapmaktadır. Bu yaşam bölgelerinde yaşayan Ehl-i Haklar birbirlerini tanımaktadırlar. Bunun en önemli sebebi bölgelerdeki Cemhanelerdir. Bu Cemhanelerde her zaman için bir Seyyid bulunmakta ve Ehl-i Haklara gerek dini ve gerek ise toplumsal sorunlar için yol göstermektedir. Şehirlerdeki bu Cemhanelerde her Perşembe günü yapılan cem törenleri ve önemli günlerde yapılan nezir, niyaz ve kurban törenleri toplumsal olarak Ehl-i Hakları bir arada tutmaktadır.

Şehirlerde bulunan bu mahallelerde Ehl-i Haklar hanedanlarına bakılmaksızın birbirleri ile sıkı ilişki içerisindedirler. Yapılan törenlerde çoğunluk hangi etnik unsurdan ise o etnik unsurun diline göre yapılmaktadır. Tahran'da ve Tebriz'de yapılan cemlerin ve cemde okunan kelamların Türkçe olması bu nedenledir. Çünkü burada daha çok Ateşbeyi hanedanına mensup Türkler çoğunluktadırlar. Bunun yanı sıra Sahne şehrinde yapılan cemler ise Goranice baskındır. Bu bölgelerde Goranice konuşan unsurlar çoğunluktadır. Tahran'da görüşme yaptığımız Ehl-i Hak olan bir esnaf, çalıştığı kişilerin veya kendisi ile alışveriş yapan kişilerin çoğunlukla Ehl-i Hak olduğunu söylemiştir.

Ehl-i Hak inancı özellikle gündelik hayatta kendisini gösterdiği için bir bölgede yaşayan Ehl-i Haklar cem törenleri yanı sıra ziyaret yerleri vasıtası ile de toplumsal birlikteliğe dâhil olmaktadırlar. Tebriz'de ve Tahran'da bu duruma örnek oluşturacak ziyaret yerleri bulunmaktadır. Sahne şehri, Gazvineh ve Şah Hayas ziyaret yerleri bu duruma örnek oluşturmaktadır.

Bu durum Ehl-i Haklar arasında birlikteliği sağladığı dayanışmayı da artırmaktadır. Tahran'da katılmış olduğum bir cem töreni esnasında tanıdığım bir Ehl-i Hak'ı bir diğerinden borç para alırken gördüm. Bunun için denilebilir ki sıkıntı içerisinde olan bir Ehl-i Hak'a başka bir Ehl-i Hak yardım etmektedir. Cemhanenin, Seyyid' ine toplumsal olarak Ehl-i Haklara yardımda bulunur musunuz? diye bir soru yönelttiğimiz de, kendisi Cemhaneye katılan her Ehl-i Hak'ın babası durumunda olduğu için yardım etmenin mecburi olduğunu söylemiştir (KK-29). Özellikle Türk olan Ehl-i Haklar, Taife adı ile birbirlerini tanımlamaktadırlar. Taife, teorikte ve pratikte aşiret, aile anlamı ile Ehl-i Haklar arasında kullanılmaktadır. Bu taife bilinci, özellikle Türk olan Ehl-i Haklar arasında mevcuttur. Bu durumun Türk olan Ehl-i Hakların diğer toplulukların

bulunduğu bölgelerde yaşadıklarından ileri geldiğini öngörmekteyiz. Bu savunma ve karşı koyuş ile Ehl-i Haklar süreklilikleri sağlamakta ve her Ehl-i Hak'ı kendi ailesinden biri olarak görmelerini sağlamaktadır. Önemli günlerden olan bayramlarda Ehl-i Haklar ziyaret yerleri ve Cemhaneler de bir araya gelmektedirler. Bu toplanmalar veya toplantılarda birbirlerinin sorunlarına çözümler aramaktalar ve bu sorunları çözmektedirler.

Ehl-i Haklar için denilebilir ki, birlikte yaşamak ve birlikte davranmak hem inancın hem de topluluğun devamlılığı için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Modernleşme ve şehirleşme ile beraber Ehl-i Haklar yaşam bölgelerini terk etmiş olsalar dahi, gittikleri bölgelerdeki topluluklar içerisinde asimile olmamışlardır. Şehirlerde bunu önlemek için küçük mahalleler kurmuşlardır. Bu karşı koyuş az bir Ehl-i Hak topluluğunu korumaktadır. Bu tespitler bu çalışma ile beraber ortaya konmuştur. Ehl-i Hak olan araştırmacılar bile bu durumun farkında değillerdir.

2.2.7.2. Ehl-i Hakların diğer topluluklar ile olan İlişkileri

Ehl-i Hak inancı, zorlu bir coğrafyada kendilerine düşmanlık eden siyasi yapılar içerisinde 13.yy'da bugünkü adı ile Pave şehrinde ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında yaşadıkları bölgeler kültürler ve siyasi yapılar arasında geçiş noktası olma özelliği göstermektedir. Bu durum inanç ve topluluğun yaşayışı üzerinde etkilere neden olmuştur. Bu etkiler özellikle kültürel hayat üzerinde belirgin şekilde görülmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan bu durum diyalektik bir bakış açısıyla bakıldığında kolayca çözümlenmektedir. Ehl-i Hak yaşam bölgeleri coğrafi olarak ağır şartlar gerektiren bir yapıdadır. Kuruluş aşamasında, istilalar ve yıkımlar meydana gelmiştir. Ekonomik olarak sıkıntılar her zaman olmuştur. Bu zorlu yaşam şekilleri Ehl-i Hakları bu şartlara karşı koyabilecek bir inanç ve sosyal yapının oluşmasına sebep olmuştur. Bu karşı koymanın başında kapalı bir toplum olma özelliği gelmektedir. Ehl-i Haklar gerek inançsal yapısı ve gerek ise yaşayış biçimleri ile geçmişten günümüze, içinde bulundukları siyasi ve toplumsal yapılardan kendilerine özgü yaşam şekilleri ile ayrılmaktadırlar. Kuruluşundan itibaren kapalı bir topluluk olma özelliği gösteren Ehl-i Haklar, bu özelliklerini günümüzde kısmen devam ettirmektedirler. Ateşbeyi Hanedanı inanç özelliklerini sır olarak görüp korumaktadırlar. Bunun yanı sıra diğer hanedanlarda bu durum görülmemektedir.

Ehl-i Haklar günümüzde; Sünni-Şafi Müslümanların, On İki İmam Şii Müslümanların, Hristiyanların, Zerdüştilerin ve hatta Yahudilerin yaşadıkları bölgelerde yaşamaktadırlar. Bu durum zaman zaman gerginliklere sebep olmuştur. Bu gerginliklerin sonuçları olarak onlara verilen isimlendirmeleri ve iftiraları göstermek bilimsel bir yaklaşım olarak gereklilik arz etmektedir. Ehl-i Haklara, Ehl-i Hak, Yarsan ve Taife dışında verilen isimlerin tamamı kendilerinden farklı olan topluluklar tarafından yapılmıştır. Şii ve Sünni Müslümanlar genelde Ali Allahi veya Ali İlahi adıyla bu topluluğu anmaktadırlar. Bu isimlendirmeler Ehl-i Haklar için ilk başlarda yani yapılan ilk çalışmalarda da görülmektedir. Bu nedenle ilk olarak Minorsky bu topluluk için bu isimlendirmenin yanlış olduğunu söyleyerek, Ehl-i Hak denilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine Müslümanlar tarafından Şeytanperest yani şeytana tapanlar olarak tanıtılmaları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunlar zaman zaman siyasi yapılarında bilinçli olarak yapmış oldukları baskılardan ortaya çıkmaktadır. İsimlendirme dışında Anadolu da Aleviler için söylenen 'mum söndü' olayı aynı şekilde Ehl-i Haklar içinde söylenmektedir.

Ehl-i Hakları düşmanca gören komşu topluluklar, Ehl-i Haklar hakkında yaptıkları bu isimlendirmeleri günümüzde de devam ettirmektedirler. Bunun yanında Ehl-i Hakların diğer topluluklara bakışları da bulunmaktadır. Ehl-i Haklar Sünni-Şafi olan topluklara karşı saygı içerisindedirler. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin ilki, Ehl-i Haklar'a göre Sünniler şeriat aşamasındadırlar. Yani şeriat aşamasında olanlar İslam'ın esaslarını yerine getirmelidirler. İkinci sebep ise, Sultan İshak gibi ilk dönem Ehl-i Hak büyüklerinin, Ehl-i Hak olmadan önce Sünni olmalarıdır.

Ehl-i Haklar, Şii Müslümanları sevmezler. Çünkü Şiilerin Ali'nin haklı olduğunu bildikleri halde Ehl-i Haklara zulüm yapmakta olduklarını söylerler. Bu yüzden Şii olan Müslümanlara, Sünnilerden daha fazla düşman gözü ile bakmaktadırlar (KK-15).

Ehl-i Haklar, Zerdüştîleri sevmezler. Zerdüştiler kuruluş aşamasında Ehl-i Hakları zulüm ettiklerini ve onları hor gördüklerini söylemektedirler. Özellikle Şah Hoşin zamanında Zerdüştilerin Ehl-i Haklara zulüm yaptıkları Ehl-i Haklar tarafından söylenmektedir. Zerdüştiliğe karşı Ehl-i Hak'ın ortaya çıktığı sıkça anlatılmaktadır. Benzer şekilde Zerdüştiler, Ehl-i Hakları çoban ve köylü olarak aşağılamaktadırlar. Kendisiyle görüşme yaptığımız bir Zerdüşti'ye Ehl-i Hak inancının sizin dininize

benzer yönleri var mı? Diye sorduğumuzda onların eşkıya ve göçebe olduğunu bu yüzden kendi asil dinlerine layık olmadıklarını söylemiştir (KK-33).

Ehl-i Haklar, baskın topluluklar arasında yaşadıkları bölgelerde takiyye yapmaktadırlar. Bunların başında mezarlarını İslam'ın kıblesine çevirmeleri gelmektedir. Bunun yanı sıra özellikle şehirde yaşayan Ehl-i Hakların bıyıklarını kesmeleri de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kendilerine sorular sorulunca inançlarının Şii İslam olduğunu söylemektedirler.

2.2.7.3. Ehl-i Hakların Devlet ile olan ilişkileri

Günümüzde İran olarak adlanan siyasi coğrafya, birçok etnik unsur ve dini topluluğu barındırmaktadır. Denilebilir ki İran İslam Cumhuriyeti'nin kimliğini resmi olarak Fars ve Şii-İslam oluşturmaktadır. Ancak bu durum toplumsal olarak gerçeği yansıtmamaktadır. İran siyasi coğrafyasında, etnik olarak; Türkler, Kırmançlar, Soraniler, Goraniler, Lekler, Lorlar, Talışlar, Araplar, Beluciler ve Ermeniler resmi olarak tanımlanan Fars etnik unsurundan, nüfus olarak daha fazla yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Sünni Müslümanlar, Hristiyanlar, Zerdüştîler, Bahailer, Yahudiler gibi dini topluluklarda Şii İslam'dan farklı olarak yer almaktadır. Ancak Şii-İslam çoğunluktadır.

Bahsedilen bu konuya paralel olarak İran devleti bu karışık yapıyı, resmi ideoloji olan Şii-Fars kimliğinde korumaya çalışmaktadır. İran'da yaşayan Türklerin çoğunluğu Şii Müslümanlardır. Ancak bu etnik unsur, Fars değildir. Yine aynı şekilde yaşayan Kırmançlar ve Soraniler Sünni Müslümanlardır. Ancak bu etnik unsurlar Şii değillerdir. Devlet bu unsurları resmi ideolojide birleştirmeye çalışmaktadır. Bu durum ise, bu unsurlar üzerinde kontrol edilebilirliği sağlamak amacıyla ilişkileri belirlemektedir.

Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı devlet özellikle Sünni nüfusun Türkmenler hariç tamamını oluşturan Kırmançlar ve Soraniler arasında birliği kırmak için Goranice konuşan bazı Ehl-i Hak hanedanlarına destek vermektedir. Bunun en güzel örneğini, Nur Ali İlahi'nin oğlu olan Behram İlahi'nin Rehberin doktoru olarak çalışması gösterilebilir. Bunun yanı sıra devlet, Türk olan Ateşbeyilerin ziyaret yeri olan Gerehban'a kendileri tarafından dökülen asfaltın sökülmesine karşılık, özellikle

Haydarilerin ziyaret etmiş olduğu Pave'ye zorlu coğrafya ya rağmen yoların yapması gösterilebilir.

Bunlara benzer şekilde İran içerisinde ki müzik piyasasında 'Kürt müziği' adı altında bir ekonomi oluşturulmaya çalışılması, devlet tarafından desteklenmektedir. Görüşme yaptığımız müzik ile uğraşan Türk Ehl-i Haklar, bu durumu destekler açıklamalar yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra devlet bilimsel olarak kanıtlanmamış Goranice konuşan Goranileri, Soranice konuşan Soranileri ve Kırmançi Konuşan Kırmançileri Kürt adı altında birleştirerek, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere iskân ettirmektedir. Urmiye bölgesi bu durum için örnek olarak gösterilebilir.

Ehl-i Haklar arasında, etnik kimliklerin bir önemi yoktur. Zira inanç bu durumun önüne geçmektedir. Ehl-i Haklar, Ehl-i Hak olma kimliği içinde birleşmektedir. Sultan İshak, Anadolu da Hacı Bektaş Veli olarak zuhur edince Türkçe konuşmuştur. Aynı şekilde tecelli tablolarında birçok etnik kimlikten Ehl-i Hak büyükleri yer almaktadır.

Ehl-i Haklar, tarihten bu yana siyasi yapıların kendilerine zulüm yaptıklarını iddia etmektedirler. Bu durum günümüzde de değişmemiştir. Görüşme yaptığımız Ehl-i Hakların tamamı devlete karşı iyi niyet beslememektedirler. Buna neden olarak kendileri Ehl-i Hak oldukları için devlet kadrolarında yer almadıkları gibi nedenler söylemektedirler.

Bütün bu durumların yanı sıra, Ehl-i Hak yaşam bölgeleri özellikle Kirmanşah Ostanı için stratejik bir duruma sahiptir. Geçmişte İran'a hüküm süren devletler ile Anadolu'da hüküm süren Osmanlı devleti arasında sınır bölgelerinde yer almışlardır. Kimi zaman bölge yönetimi İran hükümetlerine, kimi zaman ise Osmanlı devletine geçmiştir. Bu durum Ehl-i Hakların her iki siyasi yapı için sınırlarını koruma amacıyla ilişkiler içerisine girmesine neden olmuştur. Bu durum günümüzde de değişmemiştir. Bölge özellikle Irak sınırında bulunması açısından önemlidir. Irak ile yapılan savaş bu bölgede gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra, bölge Irak ve İran için savaş sebebi olmuştur (Mehdiyani, 2014, 103).

Bölgenin öneminden farklı olarak buradaki etnik yapıda devletlerarasında ayrı bir öneme sahiptir. İran-Irak sınır bölgesinin İran tarafında Kırmançiler, Irak tarafında Soraniler yaşamaktadır. Bu iki önemli Sünni topluluk arasında etnik bir temele

dayandırılması güç olan Ehl-i Haklar yaşamaktadır. Yine aynı şekilde Irak sınırı Arap bölgesi, İran sınırı ise Fars bölgesidir. Tüm bunların yanında sınırın her iki tarafında da Türkçe konuşan Kakailer ve Ateşbeyiler yaşamaktadır (Mehdiyani, 2014, 103).

İran da faaliyet gösteren Hizbi P.P.K. (PEJAK) 'ın merkezi Kirmanşah 'tır. Bu terör örgütünün yerel halk üzerinde etkisi vardır. Bunun yanı sıra Hizb-i Menhele Demokrat'ta bölgede faaliyet göstermektedir. Kaçakçılık yine bu bölgelerde yoğun olarak yapılmaktadır (Mehdiyani, 2014, 105).

İran devleti, Ehl-i Hakları günlük çıkarları doğrultusunda desteklemekte veya engellemektedir. Ehl-i Hak nüfusu bu siyasete bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kırsalda Haydari ve Şah İbrahimi hanedanına bağlı olanların sayısı fazla iken, şehirlerde Ateşbeyiler'in sayısı fazladır. Ateşbeyi hanedanı için belirtmek gerekir ki şeriat dönemi ibadetlerini yapmaktadırlar. Yani namaz kılan Ateşbeyiler vardır. Özellikle İlahi ve Ceyhunabadi, Ehl-i Hak inancını, Şii-İslam içerisinde yorumlamışlardır. Bu yorumlama sonralarında bazı Ehl-i Hakları Şii-İslam içerisinde erimesine yol açmıştır. Devlet özellikle kırsalda bulunan Gerehban ve Pave gibi kutsal coğrafyalarda baskın değildir. Şehirde ise tam anlamıyla bir kontrol vardır. Bu nedenle kırsalda zararsız küçük bir topluluk, şehirde ise yine zararsız ve kontrol edilebilir bir çoğunluk vardır.

SONUÇ

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu hakkında yapılan ilk çalışmalar, onları ‘Ali İlahi’ olarak tanımlamış ve bu tanım üzerinde araştırmalar yapılmaya devam etmiştir. Bu durum 20.yy. başlarında özellikle Rus araştırmacıların çalışmaları ile farklı bir yöne doğru yönelmiştir. Özellikle Minorsky’nin yaptığı çalışmalar ile birlikte bu topluluğun, ‘Ali İlahi’ olarak adlandırılamayacağı, kendilerini ‘hakikat topluluğu’ anlamına gelen Ehl-i Hak dedikleri ortaya çıkmıştır. Bu düşünce ile birlikte yapılan çalışmalar farklı bir boyut kazanarak, topluluğun ve inancın tarihi süreç içerisinde bölgede varlığını bildiğimiz, Kalenderîlik, Hurufilik gibi Gulat-ı Şia’da sayılan inanç ve toplulukların özelliklerini taşıyan bir topluluk olduğu meyanında araştırmalar hız kazanmıştır.

20.yy’ortalarında Ivanow, Maşallah Suri, Ceyhunabadi gibi araştırmacı ve tarikat mensuplarının yayınladıkları Ehl-i Hak inancının kutsal kelamları ile birlikte artık Ehl-i Hak inancı ve topluluğu üzerinde belirsizlikler ortaya kalkmaya başlamıştır. Yapılan bu çalışmalar ve yayınlanmış olan bu ana kaynaklar ile alan çalışmasından elde edilen veriler kıyas ve tenkit yapılarak bir disiplin içerisinde çalışmanın amacına uygun sonuçlara ulaşılmıştır.

Ehl-i Hak inancı, tarihi olarak H.8.yy’da Sultan İshak tarafından kurulmuştur. Sultan İshak’ın yaşadığı tarih hakkında farklı görüşler olmaklar beraber, genel kabul görüş Sultan İshak’ın Hicri 612/ Miladi 1216 yılında Süleymaniye’ye bağlı Berzence köyünde doğmuş olduğudur. Sultan İshak, bu bölgeden Oraman’a yani günümüzde Pave şehri yakınlarında buluna Perdiver’e göç etmiş ve inancını yaymaya başlamıştır. Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan kutsal anlatılarda Sultan İshak’ın Perdiver’e gelmesi ile beraber inancı sistemleştirdiği ve günümüze kadar gelen esaslarının belirlendiği anlatılmaktadır. Sultan İshak’ın yaşadığı bu dönemde bölgeyi Moğollar yönetmekteydi. Moğolların ve beraberinde getirdikleri demografik ve kültürel özellikler kuruluş döneminde olan Ehl-i Hak inancı üzerinde etkilere neden olmuştur. Özellikle Orta-Asya merkezli Türk inanışları ve Moğollar ile beraber gelen Türk unsurlar inanç içerisinde

yer almışlardır. Bu durum sonrasında Timur, Karakoyunlu-Akkoyunlu ve nihayet Safevi Türk devletleri ile beraber devam edecektir.

Sultan İshak'tan sonra zuhur eden Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey, coğrafi olarak İran'ın Türk bölgelerinde yaşamışlardır. Bu yüzden Sultan İshak'ın Gorani olarak bilinmesine rağmen inancın ve topluluğun tamamen Gorani olduğunu söylemek bilimsel olarak doğru değildir. Sultan İshak, ortadan kaybolunca Anadolu'da Hacı Bektaş Veli olarak ortaya çıkmıştır. İnanç içerisinde var olan Ateşbeyiler ise Muhammed Bey'in Anadolu da Hacı Bektaş Veli olarak ortaya çıktığını söylemektedirler. Bu nedenle Türk kültürü izlerinin Ehl-i Haklar üzerinde derin etkileri olduğu söylenebilir.

Ehl-i Hak inancına, aidiyet ve kimlik kazandıran ve inancı benzer diğer topluluk ve inançlardan ayıran temel özellik, zuhur inancıdır. Hulul, zuhur, mazhariyet, devr, beyabes gibi adlarla da anılan bu esas, Ehl-i Hak inancının Tanrısının insan bedeninde ortaya çıkmasıdır. Ehl-i Hak anlatıları ve kutsal kitapları sırasıyla zuhur dönemlerini şu şekilde belirtir; Havendegar, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey. Bu zuhurlar Tanrının tam bir şekilde bu kişilerin doğdukları andan, kayboldukları zamana kadar olan zuhurlardır. Bunun yanı sıra zat-ı mihman denilen bir yapı ve anlayışta bulunmaktadır. Bu ise; kişi de Tanrının kısa bir süre bulunmasıdır. Şah İsmail, Gazneli Mahmud, Şah Abbas bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Ehl-i Hak inancı içerisinde bulunan diğer bir esasta Donadon inancıdır. Donadon, kişi öldükten sonra yeni beden ile tekrar dünya ya gelmesi anlamını taşımaktadır. Kişinin don değişmesi 1001 sayısı ile sınırlıdır. Bunun yanı sıra kişi bir sonraki donunda tekrar dünyaya geldiğinde önceki donundan daha kamil olarak gelir. Bu gibi özellikleri dolayısıyla reenkarnasyon inancından ayrılmaktadır. Donadon inancı Ehl-i Hak inancı ve topluluğuna süreklilik kazandırmaktadır.

Ehl-i Hak inancının toplumsal yapısını, Hanedan denilen 11 kutsal aile oluşturmaktadır. Bu ailelerin kuruluşları Sultan İshak ile başlamıştır. Sultan İshak döneminde 7 olan hanedan sayısı günümüzde 11'dir. Bu hanedanlar; Şah İbrahimi Hanedanı, Ateşbeyi Hanedanı, Hayasi Hanedanı, Yadigari Hanedanı, Hamuşi Hanedanı, Ali Kalender Hanedanı, Zennuri Hanedanı, Mir Suri Hanedanı, Mustafayi Hanedanı, Hacı Baveysi Hanedanı, Baba Haydari Hanedanı. Bu hanedanlar içerisinde Şah İbrahimiler,

Ateşbeyiler Türkçe konuşmaktadırlar. Ateşbeyi hanedanı nüfus olarak en büyük hanedandır. Ehl-i Hak hanedanları İran siyasi coğrafyası içerisinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

İran siyasi coğrafyası içerisinde Ehl-i Haklar; Kirmanşah, Kerend-i Garb, Sahne, Tebriz, Tahran, Loristan, Mazenderan, Urmiye bölgeleri ve köylerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra hemen bütün İran'da Ehl-i Haklar yaşamaktadır. Bu çalışma ile ortaya çıkan sonuca göre diyebiliriz ki, Tahran en çok Ehl-i Hak'ın yaşadığı yerdir. Ayrıca, Kirmanşah ise, nüfus yoğunluğuna bakılarak en yoğun Ehl-i Hak nüfusunun olduğu bölgedir.

Ehl-i Hak inancı içerisinde; Cem, Oruç, Kurban, Niyaz, Nezir ve Ziyaret gibi ibadetler bulunmaktadır. Cem töreni, her Cuma akşamı yani Perşembe gecesi, Cemhaneler de yapılmaktadır. Bunun yanı sıra özel cem törenleri de bulunmaktadır. Bir ihtiyaç, dilek veya sadece şükür amaçlı olarak yapılan ibadetlere Ehl-i Hak literatürü içerisinde 'nezir' denilmektedir. Nezirler içerinde yer alan, kanlı törenlere 'kurbani', kansız olanlara ise, 'niyaz' adı verilmektedir. Ehl-i Hak inancının büyüklerinin bulunduğu mezarları ziyaret etmek, Ehl-i Haklarca yapılan önemli ibadetlerdendir. Bu ibadetlerde nezirler sunulur ve cem törenleri yapılır. Zuhur, Donadon inançlarına bağlı olarak ortaya çıkan ziyaret fenomeni, Ehl-i Hak topluluklarının gündelik hayatları içerisinde fazlaca yer alır. Ehl-i Hak büyükleri kaybolduktan sonra onları için yapılan ziyaret mekânları Ehl-i Hak toplulukları için dilek, temenni, şükür mekânlarına dönüşmüştür. Hemen bütün Ehl-i Hak yaşam bölgelerinde o bölgeyi koruyan, üzerine yemin edilen bir Ehl-i Hak büyüğü bulunmaktadır.

Ehl-i Hak inancı, Ehl-i Hak topluluğunda var olan Doğum, Evlenme ve Ölüm gibi geçişlere kendi değerler sistemi içerisinde anlamlar yüklemiştir. Yazılı kaynaklar, geçiş ritüellerinin yapılış şekilleri ve pratikleri hakkında bilgiler vermektedir. Ancak yaptığımız saha çalışması sırasında elde ettiğimiz verilerden anlaşıldığı üzere, yazılı kaynakların belirttiği bazı pratikler topluluk tarafından uygulanmamaktadır. Ölüm olayı ve sonrasında önemli olan 'Kıble', yazılı kaynaklarda Perdiver olarak belirtilirken, Ateş Beylerde Gerehban, şehirlerde ise İslam'ın kıblesi olarak bilinmektedir. Aynı şekilde Musahiplik Kurumu yazılı kaynaklarda yer alırken Ehl-i Hak topluluklarınca uygulanmamaktadır. Bu yüzden denilebilir ki yazılı kaynaklar tek bir elden Ehl-i Hak

topluluğu ortaya çıkarırken, sahada durum böyle değildir. İnanç içerisinde yer alan bazı gelenekler bölgeye ve etnik yapıya göre değişmektedir.

Ehl-i Hak inancı ve topluluğunda var olan geçiş ritüellerinde biri de Türkçe 'Baş Tapşırma' veya Farsça 'Ser-Seporden' törenidir. Bu tören 'ceviz kırma' olarak da anılmaktadır. Bu tören Ehl-i Hak bir aileden dünya ya gelen çocuğun yedi günlük olmadan yapıldığı ve 'Ehl-i Hak' olmayan bir kişinin topluluğuna girmesi için yapılan törendir. Sahadan elde ettiğimiz veriler arasında yer alan önemli bulgulardan biriside Ehl-i Hak topluluğu gizliliğini korumak isterken nüfusunun da artmasını istemektedir. Bu amaçla kendi aralarında evlilikler yapmakla beraber Alevi topluluklarla da evlilik yapmaktadırlar. Bu evliliklerden veya bireysel olarak topluluğa girenlere 'Çespide' denilmektedir. Ehl-i Hak ailesinden gelenlere ise 'Çekide' demektedirler. Çespideler ve Novzadlar için yapılan Baş Tapşırma töreninde, Pir, Delil ve Hadem gibi görevliler bulunurken, ceviz, bıçak ve mendil gibi bileşenler vardır. Pir, girilecek hanedanının başıdır ve Bünyamin'i temsil eder. Delil ise, rehber ve kılavuz olarak Davud'u temsil eder. Cevizin kırılması kişinin başını kurban etmesi anlamına gelmektedir. Kullanılan mendil veya bez ise bu bağlılığın sembolü olarak kişinin beline bağlayacağı kuşaktır.

İran'da yaşayan Ehl-i Haklar tek bir etnisiteden meydana gelmemektedirler. Türk, Fars, Gorani, Lor, Lek gibi etnik unsurlardan Ehl-i Hak olan topluluklar bulunmaktadır. Bu çalışma ile beraber sahada görüldüğü üzere Araplardan Ehl-i Hak olan topluluklara rastlanmamıştır. Ehl-i Hak inancının ve topluluğunun etnik bir temele sahip olmayışının sebebi kültürel hayat ile ilgilidir. Çalışmanın amacına uygun olarak yapılan saha çalışması ve yazılı kaynaklara dayanarak denilebilir ki, Ehl-i Hak inancı tek bir etnik unsurdan meydana gelmemektedir. Bu durumun sebeplerini Ehl-i Hak inancının kuruluşu ve yayılmasında ki siyasi ve sosyal yapılarda aramak gerekir. Cengizhan sonrası özellikle Hülagü ile başlayan Moğol akınları İran coğrafyasında yaşayan topluluklar ve etnik unsurlar üzerinde baskıya neden olmuştur. Bu akınlar toplulukları başsız kalmasına sebep olmuştur. Başsız kalan topluluklar varlıklarını sürdürebilmek için kendilerine benzer siyasi ve sosyal yapılar içerisine girmelerine neden olmuştur. Bu siyasi durum sadece Hülagü ile sınırlı kalmamıştır. Sonrasında devam edecek olan Timur'un seferlerinde de aynı durumlar meydana gelmiştir. Timur sonrasında ise, Karakoyunlu-Akkoyunlu ve Safevi devletleri de bölgede bulunan topluluklara aynı etkileri yapmıştır. Bu etkiler sonucunda günümüzde de varlığını koruyan çok etnikli

fakat inanç merkezli bir Ehl-i Hak topluluğu ortaya çıkmıştır. Sosyal sebepler arasında yine bu siyasi yapıların Orta-Asya'dan getirdikleri farklı dini akımlar bölgede birçok aykırı inançların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şüphesiz bunların başında Ehl-i Haklar üzerinde etkileri olan Kalenderilik ve Hurufilik gelmektedir. Bir dönem ortadan kaldırılan bu yapılar özellikle Ehl-i Hak bölgelerine sığınmışlar ve fikirlerini bu bölgelerde devam ettirmişlerdir. Nitekim 16.yy da günümüzde ki şeklini alan Bektaşilik, Ehl-i Hak inancının Anadolu'da bulunan şubesi şeklinde algılanmaktadır. Ehl-i Hak inancı ve topluluğu Anadolu'da bulunan Alevi-Bektaşi topluluklar ile benzer ve aynı ibadet ve inanışlara sahiptir. Bektaşilerde bulunan cem töreni, şart-ı ikrar töreni, kurban, niyaz gibi ibadetler, Ehl-i Haklarda bulunan cem, Baş Tapşırma, nezir ve kurbani gibi ibadetler ile aynı amaç ile farklı şekillerde yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Ehl-i Haklar Hacı Bektaş Veli'yi Sultan İshak'ın Anadolu'daki zuhuru olarak bilmektedirler.

Ehl-i Hak inancında yer alan ve önemli kaynaklar arasında bulunan kelam defterleri Ehl-i Hak inancının yazılı şahitlikleridirler. Sultan İshak'a dayandırılan ve H.8 yy'da yazıldığı söylenen Kelam-ı Serencam Ehl-i Hakların kutsal kitabıdır. Bu kelam defterinin yanı sıra çok sayıda kelam defteri de bulunmaktadır. Bu kitabın aslı Goranice yazılmıştır. Bunun yanı sıra Farsça ve Türkçe kelam defterleri de bulunmaktadır. Bu kelamların sahiplerine ve cem sırasında okuyanlara 'Kelamhan' veya 'Guyende' denilmektedir. Türkler arasında 24 guyende önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak; Ehl-i Haklar kuruluş dönemindeki siyasi ve sosyal durumların kültürel hayatları içerisinde varlıkları sürdürebilmek için kendilerine benzer olan inanışların ve yapıların diyalektik olarak çatışması sonucunda oluşmuştur. Meydana gelen inanç ve topluluklar sürekliliklerini korumak için yine, gündelik hayatı zaman ve mekan olarak ele alıp değerler sisteminde kodlayarak günümüzdeki halini almışlardır. Bu çalışma hem yazılı kaynakları hem de etnografik alan çalışmasını verilerini kullanarak elde etmiş olduğu verileri belli bir disiplin içinde sunmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Afşar, Ali (2015). *Tarih-i Ekrad (تاریخ اکراد)*. Tahran: Kitabhane-i Muze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis Şura-ı İslami (کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی).

Aka, İsmail (1993). *Timurlular*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınevi.

Altuntek, N. Serpil (2009). *Yerlinin Bakışı Etnografya Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya.

Amuzgar, Jale (2015). *Tarih-i Esatir-i İran* (*تاریج اساطیری ایران*). Tahran.

Armeki, Taki Azad (2018). *Endişe-i Nevsazi Der İran* (*اندیشه نوسازی در ایران*). Tahran: İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran (انتشارات دانشگاه تهران).

Aşık Paşazade (2013). *Osmanoğulları Tarihi*.(Haz. Kemal Yavuz ve M. A.Yekta Saraç). Ankara: Koç Kitaplığı.

Aştiyani, Abbas İkbal (2014). *Emir Kebir* (*امر کبیر*).Tahran: İntişarat-ı Negah (انتشارات نگاه).

Ay, Zahide (2012). *Alamut Sonrası Nizari İsmailiği*. İstanbul: Önsöz.

Babazade, Perviz (Bita). *Hemase-i Por Şukuve-i Ehl-i Hak-ı Çihiltenan* (حماسه پر شکوه اهل حق *چهل تنهن*). Tahran:

Barthold, Wilhelm (1990). *Uluğ Bey ve Zamanı* (Çev. İsmail Aka). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barthold, Wilhelm (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi* (Çev. M. Fuad Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları.

Barthold, Wilhelm (2006). *Türk-Moğol Ulusları Tarihi* (Çev. Hasan Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barthold, Wilhelm (2013). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Çev. Ragıp Hulusi Özdem). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bates, Daniel G. (2013). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*, (Çev. Suavi Aydın). İkinci Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Behrami, İrec (2000). *Usture-i Ehl-i Hak* (*اسطوره اهل حق*). Tahran: Neşr-i Atiye (نشر آتیه).

Bennett, Andyy (2005). *Culture and Everyday Life*. London: Sage Publications.

Beyani, Şirin (2011). Moğolan ve Hükümet-i İlhani Der *İran* (مغولان و حکومت ایلخانی در *ایران*). Kum: Gülha (گلها).

Bruinessen, Martin Van (2005). *Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (Çev. Hakan Yurdakul) (Altıncı Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, Martin Van (2005). *Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (Çev. Hakan Yurdakul). Altıncı Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Caferyan, Resul (2010). *Tarih-i Teş-i Der İran* (*تاریخ تشیع در ایران*). Tahran: Neşr Alem (نشر علم).

Caunce, Stephen (2011). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya). Üçüncü Baskı. İstanbu: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Certeau, Michel De (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I.* (Çev. Lale Arslan Özcan). Ankara: Dost Yayınları.

Certeau, Michel De, L. Giard, P. Mayol (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi II.* (Çev. Lale Arslan Özcan). Ankara: Dost Yayınları.

Ceyhunabadi, Hacı Nimetullah (1995). *Şah Name-i Hakikat ya Hak'ul Hakayık* (حق *الحقایق یا شاهنامه حقیقت*).Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

Chaney, David (2002). *Cultural Change and Everyday Life*. New York: Palgrave.

Creswell, John W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaışma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). İkinci Baskı. Ankara: Siyasal Yayınları.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. (Çev: Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çetin, Ensar (2013). *Gündelik Hayat Sosyolojisi.* İstanbul: Rağbet.

Çağatay, Neşet ve İbrahim Agah Çubukçu (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çubukçu, İbrahim Agah (1989). *Türk-İslam Düşünürleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Dilfani, Siyavuş (2014). *Peydayeş-i Silsile-i Ehl-i Hak* (پیدایش سلسله اهل حق). Tahran: Menşur Umid (منشور امید).

Eagleton, Terry (2005). *Kültür Yorumları* (Çev: Özge Çelik). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eb'ul Kasimi, Muhsin (1996). *Mani* (مانی).Tahran: İntişarat-ı Tahuri (انتشارات طهوری).

Edmonds, Cecil John (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar*, (çev: Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül). İstanbul: Avesta Yayınevi.

Efzali Şah İbrahimi, Seyyid Kazım (bita). *Defter-i Rumz-ı Yaristan* (دفتر رمز یارستان). Tahran.

Elkazi, Mecid (1981). *Mecmua-ı Ayin-i Enderz –i Remz-i Yari* (مجموعه آین و اندرز و رمز یاری).Tahran.

Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı.

F. Punch, Keith (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş,* (Çev: Dursun Bayrak, H.Beder Arslan, Zeynep Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Fığlalı, Ethem Ruhi (2008). *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Garthwaıte, Gene R. (2011). *İran Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*, (Çev. Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gocaveri, Ahmet Mollamiri (2009). *Ehl-i Hak* (اهل حق). Tahran: Şeriat (شریعت).

Göker, Lütfi (1995). *Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi*. İstanbul: M.E. B. Basımevi.

Gökbel, Ahmet (2019). *Ansiklopedik Alevi-Bektaşi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: A.K.M Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1973). *Hurufilik Metinleri Kataloğu*. Ankara: T.T.K.

Grousset, Rene (2011). *Stepler İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur* (Çev. Prof. Dr. Halil İnalcık). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hakimi, İsmail (2011). *Ayin-i Fütüvvet ve Cevanmerdi* (*آیین فتوت و جوانمردی*). Tahran: İntişarat-ı Esatir(انتشارات اساتیر).

Hamzeh'ee, M. Reza (2009). *Yaresan (Ehl-i Hak)*. (Çev. Ergin Öpengin). İstanbul: Avesta.

Harva, Uno (2014). *Altay Panteonu.* (Çev.Ömer Suveren). İstanbu: Doğu Kütüphanesi.

Hidayeti, Hadi (1334). *Tarih-i Zendiye* (*تاریخ* زندیه). Tahran: İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran (انتشارات دانشگاه تهران).

Highmore, Ben (2002). *Everyday Life and Cultural Theory*. New York: Routledge.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev.Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hocaeddin, Muhammed Ali (1362). *Sersepordegan* (*سرسپردگان*).Tahran: Menuçehri (منوچهری).

Hodabende, Abdullah (2004). *Şenaht-ı Fırka-ı Ehl-i Hak* (*شناحت فرقه اهل حق*).Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir (انتشرات امیر کبیر).

Ivanow, W. (1953). *The Truth-Worshippers of Kurdistan*. Leiden: Brill.

Ivanow, W. (1950). *Mecmua-i Resail-i ve İş'ari Ehl-i Hak.* İntişarat-ı Encümen-i İsmail.

İlahi, Nur Ali (1995). Asar'ul Hak I. (Çap-ı Çeharom) (آثارالحق). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

İlahi, Nur Ali (1995). Asar'ul Hak II. (Çap-ı Çeharom) (آثارالحق). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

İlahi, Nur Ali (1995). *Burhan'ul Hak* (Çap-ı Heştom) (*برهان الحق*).Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

İnan, Abdulkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, Abdulkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kabuli, Muhammed (2014). *Divan-ı Kelam-ı Bist-o Çehar Guyende-i Hakikat* (*دیوان کلام بیست چهار گوینده حقیقت*). Tebriz.

Kafesoğlu, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim (2010). *Türk Milli Kültürü*. Otuz Birinci Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaplan, Doğan (2011). *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kazvini, Budak Munşi (2000). *Cevahir'ül-Ahbar* (*جواهر الاخبار*). Tahran: Vezatret-i Ferhengi ve İrşad-ı İslami (وزارات فرهنگ و ارشاد اسلامی).

Kazvini, Hamdullah Müstevfi-yi (2018). *Tarih-i Güzide* (Çev: Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi (2000). *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kesrevi, Ahmet (1391). *Tarih-i Hij Deh Sale Azerbaycan* (*تاریخ هیجده ساله آذربایجان*).Tahran: İntişarat-ı Negah (انتشارات نگاه).

Keyani, Muhsin (2011). *Tarih-i Hangah Der İran* (*تاریخ خانقاه در ایران*).Tahran: İntişarat-ı Tahuri (انتشارات طهوری).

Köymen, Mehmet Altay (1998). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kroeber, A.l., Kluckhahn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books.

Lefebvre, Henri (2013). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* . (Çev. Işın Gürbüz). Üçüncü Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Lefebvre, Henri (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I.* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.

Lefebvre, Henri (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II.* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.

Lescot, Roger (2009). *Yezidiler*. (Çev. Ayşe Meral). İstanbul: Avesta.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.

Matti, Moosa (1987). *Extremist Studies*, Syracusu University Press, 1987, New York.

Mazenderani, Halife (2000). Suluk Der Tariki (سلوک در تاریکی). Tahran: İntişarat-ı Mehtap (انتشرات مهتاب).

Melikoff, Irene (2010). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe* (Çev: Turan Alptekin). Yedinci Baskı. Ankara: Cumhuriyet Kitapları.

Melikoff, Irene (2011). *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev:Turan Alptekin). İstanbul: Demos Yayınları.

Merdani, Muhammed (1998). *Seyr-i Kutah-ı Der Meram-ı Ehl-i Hak* (*سیری گوتاه در مرام اهل حق*). Tahran: Sepher (سپهر).

Metlabi, Metlab (1395). *Eyalet-i Kirmanşahan* (*ایلات کرمانشاهان*).Tahran: Sazman-ı Esnad-ı ve Kitabhane-i Milli Cumhuri İslami İran (سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران).

Mir Caferi, Hüseyin (2008). *Timuriyan ve Türkmenan* (*تیموریان* و ترکمانان).Tahran: İntişarat-ı Daneşgah-ı Isfahan (انتشارات دانشگاه اصفهان).

Muhammed Penah, Behnam (1395). *Türkan Der Gozar Tarih* (*ترکان در گذرتاریخ*). Tahran: İntişarat-ı Sebzan (انتشارات سبزان).m

Muhammedi, Muhammed (2006). *Ehl-i Hak* (*اهل حق*).Tahran: Pazine (پازینه).

Mukaddem, Muhammed (2000). *Costar-ı Der Bareyi Mehr ve Nahid* (*جستار در بارهی مهر و ناهید*).Tahran: Hirmend (هیرمند).

Murtezaoğlu, Cavit (2011). *Yarizm Ehl-i Alevilerin Yirmi Dört Ulu Ereni*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Musalı, Namıq (2013) *Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

Mürtezaoğlu, Cavit (2011). *Yarizm Ehl-i Hak Alevilerin Yirmi Dört Ulu Ereni*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Neyzi, Leyla (2013). *Ben Kimim?*. Beşinci Baskı. İstanbul: İletişim.

Nik Nejat, Seyyid Kazım. *Gencine-i Yari* (گنجینه یاری). Tahran.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV ve XVII Yüzyıllar).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ocak, Ahmet Yaşar (2011). *Orta Çağlar Anadolu'sundan İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi Makaleler Araştırmalar*. İkinci Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2012). *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, (Dokuzuncu Baskı)*. İstanbul: İletişim.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996). *Babailer İsyanı*. İkinci Baskı. İstanbul: Dergâh Yayıınları.

Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültürü Gelişme Çağları I*. İstanbul: M. E.B. Basımevi.

Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültürü Gelişme Çağları II*. İstanbul: M. E.B. Basımevi.

Örnek, Sedat Veyis (2014). *Türk Halk Bilimi*. İstanbul: Bilge Su Yayıncılık.

Parmaksızoğlu İsmet (1971), *İbn Batuta Seyehatnamesinden Seçmeler*. İstanbul: M. E. B. Basımevi.

Porcevadi, Nasrullah (2016). *Baba Tahir* (بابا طاهر). Tahran: Ferheng-i Muasır (فرهنگ معاصر).

Punch, Keith F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (Çev. Dursun Bayrak). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan I.*(Çev: Ahmet Temir). İstabul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan I.I.*(Çev: Ahmet Temir). İstabul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II.I.*(Çev: Ahmet Temir). İstabul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (1957). *Sibirya'dan II.II.*(Çev: Ahmet Temir). İstabul: Maarif Basımevi.

Recebi, Perviz (1973). *Ceşnha-ı İrani* (*جشنهای ایرانی*).Tahran: Feruher (فروهر).

Rencber, Muhammed Ali (2009). *Muşaşiyan* (*مشعشعیان*).Tahran: İntişarat-ı Negah (انتشارات نگاه).

Sadık, Hüseyin Muhammedzade (2008). *Kara Mecmua* (*قارا مجموعه*). Tebriz: Ahter (اختر).

Sadık, Hüseyin Muhammedzade (2010). *Divan-ı Turki Bayrek Kuşçuoğlu* (*دیوان ترکی بایرک قوشچواوغلو*).Tebriz: İntişarat-ı Neda-ı Şems (انتشارات ندای شمس).

Safizade, Sadık (1982). *Meşahir-i Ehl-i Hak* (*مشاهیر اهل حق*).Tahran: Tahuri (طهوری).

Safizade, Sadık (1983). *Dovre-i Heftvane* (*دوره هفتوانه*).Tahran: Tahuri (طهوری).

Safizade, Sadık (1996). *Name-i Serencam ya Kelam-ı Hezane* (*نامه سرانجام یا کلام خزانه*). Tahran: İntişarat-ı Hirmend (انتسارات هیرمند).

Saran, Nephan (1989). *Antropoloji*. İstanbul: İnkilap.

Selçuk, Ali (2008). *Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Selçuk, Ali (2017). *Anşa Bacılı Ocağı*. Konya: Çizgi.

Sofuoğlu, Cemal, Avni İlhan. (2006). *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*. Beşinci Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Spuler, Bertold (2011). *İran Moğolları*. (Çev. Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Subaşı, Necdet (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Sultani, Muhammed Ali (1998). *Kıyam-ı Nuhzet-i Aleviyan-ı Zagros II* (*قیام نهضت علویان زاگرس*).Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).

Sultani, Muhammed Ali (2004). *Kıyam-ı Nuhzet-i Aleviyan-ı Zagros I* (*قیام نهضت علویان زاگرس*).Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).

Sultani, Muhammed Ali (2006). *Hanedanha-ı Hakikat Der Kirmanşah* (خاندانهای حقیقت در کرمانشاه).Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).

Sultani, Muhammed Ali (2010). *Harim Hak* (حریم حق). Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).

Sultani, Muhammed Ali (1395). *Hemase-i Milli İran* (حماسه ملی ایران).Tahran: İntişarat-ı Itlaat (انتشترات اطلاعات).

Sultani, Muhammed Ali (1395). *Kurdha-ı Yezdi Mehirperestan-ı İrani* (کردهای ایزدی مهرپرستان ایرانی).Tahran: İntişarat-ı Itlaat (انتشترات اطلاعات).

Suri, Maşallah (1965). *Surudha-ı Din-i Yarsan* (سرودهای دینی یارسان). Tahran: Emir Kebir (امیر کبیر).

Sümer, Faruk (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*. İkinci Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sümer, Faruk (1999). *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar- Türkmenler*. Beşinci Baskı. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şabani, Rıza (2016). *Tarih-i İran*.(تاریخ ایران). Tahran: Neda-ı Tarih (ندای تاریخ).

Şami, Nizamüddin (1987). *Zafername* (Çev: Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Taneri, Aydın (1993). *Harezmşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Tankut, Hasan Reşit (1938). *Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında*. Ankara.

Taşğın, Ahmet (2012). *Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Aleviler ve Bektaşiler.* İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

Taşğın, Ahmet (2014). *Türkiye Yezidiler Bibliyografyası*. Konya: Çizgi.

Taşğın, Ahmet (2013). *Dile Gelen Alevilik*. Konya: Çizgi.

Togan, A. Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. Üçüncü Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, Osman (2004). Selçuklular Zamanında Türkiye. Sekizinci Basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat .

Turan, Osman (2010) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. On Dokuzuncu Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türkmen, İskender Bey (2012). *Tarih-i Alem Ara-yı Abbasi I.* (*تاریخ عالم آرای عباسی*). Tahran: İntişarat-ı Negah (انتشارات نگاه).

Türkmen, İskender Bey (2012). *Tarih-i Alem Ara-yı Abbasi II.* (*تاریخ عالم آرای عباسی*). Tahran: İntişarat-ı Negah (انتشارات نگاه).

Tylor, Edward Burnett (1871). *Primitive Culture I*. London.

Usluer, Fatih. (2009) *Hurufilik.* İstanbul: Kabalcı.

Vahidi, Hüseyin (2012). *Şenaht-ı Zerdüşt* (Çap-ı Sevvom) (شناخت زرتشت). Tahran: İlim Neşriyat (نشر علم).

Velayi, Seyyid Murteza (1994). *Ehl-i Hak Çe Mi Guyed ?* (*اهل حق چه می گوید*).Tahran: Gülşen (گلشن).

Neuman, W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I-II*, (Çev: Sedef Özge). Yedinci Baskı, Anakra: Yayın Odası.

Yezdanpenah, Şehnaz (2016). *Nakd-i Novber-i Ayin ve Meram-ı Ehl-i Hak* (*نقدی نوبر آیین و مرام اهل حق*). Kum: Ayende-i Dırahşan (آینده درخشان).

Yezdi, Şerefeddin (2009). *Zafername I* (*ظفرنامه*).Tahran: Kitabhane-i Muze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis Şura-ı İslami (کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی).

Yezdi, Şerefeddin (2009). *Zafername II* (*ظفرنامه*).Tahran: Kitabhane-i Muze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis Şura-ı İslami (کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی).

Makaleler

Afşari, Mehran (1992). "Ehl-i Hak" (اهل حق). *Çista (چیستا)*.84,383-399.

Agaçeri. Seyyid Haşim ve İstahri Hadi (2014). "Negahi Nov be Ayin-i Ehl-i Hak ba Tekiye Ber Kitab-ı Serencam".(نگاهی نو به آیین اهل حق با تکیه بر کتاب سرانجام). *Tarihname-i Harzemi* (*تاریخنامه خوارزمی*). 2,1-24.

Aleksandrovic Gordlevsky, Vladimir. (2012) Karakoyunlu, (Çev: Namıq Musalı). *Alevilik* -

Arayancan, Ayşe Atıcı (2010). “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizari İsmailileri ve Nusayrilik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. 54,183-198.

Ayvazyan, Marya ve Garnik Esaturyan (1996). “Kavm-i Gorani” (قوم گوران). *İran Şenaht* (*ایران شناخت*).1,31-64.

Babacan, İsrafil (2005). “İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu’nun Kelamları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. 33, 214-218.

Behnoud Yaşar, Yalçın Nihat (2016). “Müziğin Kutsallığı Bağlamında Ehl-i Hak Cem Makamlarının Müziksel ve Ritüelik Analizi”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 13, 33-202.

Camizade, Seyyid Cevad İmam ve Sara Veysi (2016-2015). “Ehl-i Hak” (اهل حق).*Pejuheş-i Şiasinasi* (*پژوهشی شیعشناسی*).50,103-134.

Cihanbahş, Sevakıb (2007). “Negereş-i Ber Şuruş Derviş Rıza Der Asr-ı Şah Safi 1041.” (نگرشی بر شورش درویش رضا در عصر شاه صفی 1041ه.ق.). *Ulum-ı İnsani Daneşgah-ı Zehra* (*علوم انسانی دانشگاه الزهرا*). 60,77-108.

Çavuşi, Ruhullah (2008). “Donadon be Rivayet Hanedan-ı İlahi” (*دونادون به روایت خاندان الاهی*). *Heft Asuman* (*هفت آسمان*).36,133-156.

Dede Gargınoğlu, Hüseyin (2013). “Alevilikte Cem ve Cemdeki Kavramlar”. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. 8, 207-222.

Dehkan, Mustafa (2004). “Se Nehale Yezidi, Ehl-i Hak ve Alevi Der Kurdistan” (سه نحله یزیدی اهل حق و علوی در کردستان). *Maruf* (*معارف*). 60,54-75.

Dehkan, Mustafa (2006). “Derbare-yi Rivayet Kerdi Pir Mikail” (درباره روایت کردی پیر میکایل). *Maaruf* (*معارف*).63,66-79.

Dehkan, Mustafa ve Muhammed Mokri (2003). “Endişe-i Mazhariyet Der Nezd-i Ehl-i Hak”(اندیشه مظهریت در نزد اهل حق). *Name-i Parsi* (*نامه پارسی*). 27,73-78.

Deryayi, Nesim (2010). “Perdiver; Mimari-i Hevraman Der Sidde-i Heftom Ber Esas-ı Metun Yarsan”(پردیور معماری هورامان در سده هفتم بر اساس متون یارسان). *Golistan-ı Hüner* (*گلستان هنر*).16,94-101.

During, Jean (2006). “Mistik Aktarım Aracı Olarak Ehl-İ Hak Kutsal Müziği” (Çev: Aylin Eren, Keya Yiğit). *Folklora Doğru*. 66,49-72.

During, Jean (2010). “Avrupa ve İran’daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi” T. Olsson, E. Özdalga, C. Rauduere, *Alevi Kimliği*, (Çev. B. Kurt Torun, Hayati Torun), Üçüncü Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Efzali Şah İbrahimi, Seyyid Aliyar (1967). “Ehl-i Hak”(اهل حق). *Mehr* (مهر).131,176-176.

Fezayı, Yusuf (2006). “Çend Kelime Der Bareyi Tarike-i Ehl-i Hak”(چند کلمه درباره ی طریقه اهل حق).*Çista* (چیستا).224,313-320.

Fozi, Navid (2007). “The Hallowed Summoning of Tradition: Body Techniques in Construction of the SacredTanbur of Western Iran”. *Anthropological Quarterly*, Vol. 80, pp. 173-205.

Honko, Lauri (2015). “Ritüellerin Oluşum Süreci”. (Çev. Ruhi Ersoy). M.Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır Teke, Sunay Akkaya. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*.. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

İsrafil Babacan (2005). “İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu’nun Kelamları”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. 33, 214-218.

Karaman, Kasım (2010). “Ritüellerin Toplumsal Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 21, 227-236.

Kubadi, İsmail (1996). Muses ve Pişuyana-ı Ehl-i Hak” (موسس و پیشوایان اهل حق). *Kelam-ı İslami* (کلام اسلامی).16,67-75.

Kubadi, İsmail (1996). “Tahkik-i Piremun-ı Fırka-ı Ehl-i Hak”(تحقیقی پیرامون فرقه اهل حق).*Kelam-ı İslami* (کلام اسلامی).14,84-89.

Mansur Khaksar (2009). “Reincarnation as Perceived bythe “People of Truth” Iran”, *the Caucasus.* 13, 117-123.

Mehdihani, Mücteba (2018). “Berresi Tesir Cemiyet-i Ehl-i Hak Der Emniyet Ostan-ı Kermanşah”(بررسی تاثیر جمعیت اهل حق در امنیت استان کرمانشاه). *Mutalaat-ı Ameliyat-ı Revani* (*مطالعات عملیات روانی*). 36,91-121.

Minorsky, Vladimir (2006). “The Sect Of The Ahl-i Hakk “(Çev: Ayşe Çetiner). *Folklora Doğru*, 66, 5-21.

Mokri, Muhammed ve Celaleddin Setari (1969).”Merdumankari: Habha-ı Batıni ve Gozareş- an Nezd Kerdan Ehl-i Hak İran”.(مردمگاری خوابهای باطنی و گزارش – آن نزد کردان اهل حق ایران). *Mutalaat-ı Cami Şenahti* (*مطالعات جامعه شناختی*). 2,134-149.

Müntezeri, Seyyid Said Rıza (2010). “Yezidiyan ve Ehl-i Hak Kurdistan” (یزیدیان و اهل حق کردستان). *Heft Asuman* (*هفت آسمان*).42,119-142.

Müslimizade, Mahbube (2015). “Berresi ve Tahlil-i Ayin-i Fırka-ı Ehl-i Hak” (بررسی و تحلیل آیین فرقه ی اهل حق). *Marufet-i Edyan*. (*معرفت ادیان*). 20,27-48.

Oğuz, Esin Sultan (2011). “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* 28,123-139.

Oreng, Murad (1971). “Ehl-i Hak” (اهل حق). *Armağan* (*ارمغان*). 8,539-543.

Palabıyık, M. Hanefi (2010). “Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrilik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*. 54,19-48.

Rappaport, Roy. A (2006). “Ritüel” (Çev. Kürşat Korkmaz). M.Öcal Oğuz, Metin Ekici, Nebi Özdemir vd. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*. Üçüncü Baskı. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Rawlinson, Major. (1839). “Notes on a march from Zohab to Kirmanshah, in the year 1836”. *Journal of the Royal Geographical Society* 9, 26-116.

Ruhani Nejat, Hüseyin (2007). “Ehl-i Hak Der Ayine-i Hakikat”(اهل حق در آینه حقیقت). *Felsefe ve Kelam* (*فلسفه و کلام*).39,165-196.

Rüstemi, Adil (2007). “Münesabat-ı Teşii ve Tasavvuf Der Anatoli ve Tesir An Ber Hemgerayı Sufiyan ve Türkmenan in Mıntıka”.(مناسبات تشیع و تصوف در اناتولی و

(تاثیر ان بر همگرایی صفویان و ترکمانان این منطقه). *Tarih-i İslam Der Ayine Pejuheş* (*تاریخ اسلام در اینه پژوهش*).12,41-70.

Safizade, Sadık (1979). "Sultan İshak ve Ayin-i Yarsan (Ehl-i Hak)".(سلطان اسحاق و آین یارسان(اهل حق). *Berresiha-yı Tarihi* (*بررسی های تاریخی*),77,146-129.

Sakandar Amanalahi (2004). "Fieldworkamang Pastaral Nomandsand in Sedentary Communites of İran" *Studies Etnographic Fieldwork in İran*. 37, 4,613-621.

Saki, Muhammed Ali (2018). "Muşaşiyan-ı Loristan" (مشعشیان لرستان). *Edebiyat ve Zebanha Yadname-i Yağma* (*ادبیات و زبانها یادنامه یغما*). 422-415.

Selçuk, Ali (2010). Horasan'da Eren Anadolu'da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü, Milli Folklor. 22.87 (136-147).

Stead, F. M.(1932). "The Ali- İlahi Sect İn Persia", *TheMoslem World.* 22, 184-189.

Tabibi, Haşmetullah (1971). "Ehl-i Hak I." (اهل حق). *Vahid* (*وحید*).81,1126-1131.

Tabibi, Haşmetullah (1971). "Ehl-i Hak II." (اهل حق). *Vahid* (*وحید*).82,1207-1222.

Tabibi, Haşmetullah (1971). "Ehl-i Hak III." (اهل حق). *Vahid* (*وحید*).83,1411-1422.

Tabibi, Haşmetullah (1971). "Ehl-i Hak IV." (اهل حق). *Vahid* (*وحید*).84,1543-1551.

Tabibi, Haşmetullah (1350). "Tesir-i Heft Ameşaspendan der Ayin Kerdan Ehl-i Hak".(تاثیر هفت امشاسپندان در آین کردان اهل حق). *Berresiha-yı Tarihi* (*بررسی های تاریخی*).34,41-52.

Tabibi, Haşmetullah (1973). "Münşa İctimai Mutekidat Kerdan Ehl-i Hak " (*منشا اجتماعی معتقدات کردان اهل حق*). *Berresiha-yı Tarihi* (*بررسی های تاریخی*).42,45-66.

Tahiri, Mehdi ve Said Haşimi (2011). "Ceryan-ı Tasavvuf der Havermiyane- Asya-ı Garbi-"(جریان تصوف در خاورمیانه-آسیای عربی-). *Pejuheş ha-yı Mıntıkayı* (*پژوهش های منطقه ای*).3,75-104.

Tan, Muzaffer (2015). "İsmaili Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci". *Dini Araştırmalar.* 18, 79-95.

Türk, Hüseyin ve Mustafa Çapar (2011). "Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*. 60, 17-42.

Vekili, Hadi ve Peyman Eb'ulbeşri (2015). "Endişe-i Hindi ve Budayı Tenasüh Der Ehl-i Hak" (اندیشه هندو و بودایی تناسخ در اهل حق). *Marufet-i Edyan*.(معرفت ادیان)19,67-82.

Yaman, Ali (2011). "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*. 60, 43-64.

Yezdanpenah, Hamid (1977). "Pirevan-ı Ehl-i Hak Der Loristan"(پیروان اهل حق در لرستان). *Kave* (کاوه).60,36-38.

Zerrinkub, Abdulhüseyin (1964). "Erzeş-i Miras-ı Sufiye" (ارزش میراث صوفیه). *Yağma* (یغما).182,65-85.

Ziba Mir-Hasseini (1994). "RedefiningtheTruth: Ahl-i Hagg and the Islamic Republic of Iran". *British Journal of Middle Eastern Studies*. 21, 211-228.

Ansiklopedi Maddeleri

Aksu, Hüsamettin (1998). " Hurufilik ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (18,408-412). Ankara: TDV Yayınları.

Algar, Hamid. (1994). " Ehl-i Hak ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (10,201-203). Ankara: TDV Yayınları.

Azamat, Nihat (2001). " Kalenderiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (24,253-256). Ankara: TDV Yayınları.

Gündüz, Tufan (2008). " Safeviler ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (35,457-459). Ankara: TDV Yayınları.

Halm, H. (1985). "Ahl-E Haqq", *Encylopaedia Iranica*. (1,55-62). New York: Center For Iranian Studies, Columbia University, Vol.1, , S.55-62.

Kılıç, Mahmut Erol (2007). "Nimetullah-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (33, 133-135).

Kurtuluş, Ruza (2013). " Zendler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (44,256-258). Ankara: TDV Yayınları.

Minorsky, Vladimir F. , “Ehl-i Hak “, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1988, s.51-54.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992). “ Bektaşilik“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (5,373-379). Ankara: TDV Yayınları.

Öz, Mustafa (1997). “Haşişiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (16, 418-419).

Özgüdenli, Osman Gazi (2006). “Muşa’şalar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (32, 155-156).

Sümer, Faruk (1989). “ Akkoyunlular “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (2,270-274). Ankara: TDV Yayınları.

Sümer, Faruk (1991). “Avşarlılar “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (4,164-166). Ankara: TDV Yayınları.

Sümer, Faruk (2001). “ Kaçarlar“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (24,51-53). Ankara: TDV Yayınları.

Sümer, Faruk (2001). “ Karakoyunlular“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (24,434-438). Ankara: TDV Yayınları.

Taheri, Zehra (1997). “Haksariyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (15, 208-209).

Taşğın, Ahmet (2013). “ Yezidiyye“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (43, 525-527). Ankara: TDV Yayınları.

Üzüm, İlyas (2007). “ Nusayrilik“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (33, 270-274). Ankara: TDV Yayınları.

Tezler

Özdemir, Urum Ulaş (2009). *Bir Halk Çalgısının Sosyal Ve Kültürel Kimlik Bağlamında İncelenmesi: Ehl-i Hak’ın Kutsal Sazı Tanbur*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ebadi, Gheis (2011). *İran/Batı Azerbaycan Karakoyunlu Bölgesi Karazemin Köyü Monografisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Kaynak Kişiler

KK-1. Y.B., Yaş 35, Üniversite Mezunu, Tebriz.

KK-2. Ş.S. Yaş 32, Üniversite Mezunu, Tebriz.

KK-3. N.M. Yaş 41, Üniversite Mezunu, Tebriz.

KK-4. S. H. Yaş 72, Üniversite Mezunu, Tebriz.

KK-5. M.S. Yaş, 63, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-6. M.A. Yaş 66, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-7. H.A. Yaş 52, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-8. Y.Y. Yaş 32, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-9. A.A. Yaş 53, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-10. S.M. Yaş 54, Okur- Yazar Değil, Kirmanşah.

KK-11. M.D. Yaş 26, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-12. H.Y. Yaş 24, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-13. H.B. Yaş 48, Üniversite Mezunu, Tahran.

KK-14. F.C. Yaş 56, Üniversite Mezunu, Tahran.

KK-15. H. A. Yaş, 68, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-16. A.A. Yaş 24, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-17. F.B. Yaş 48, Okur-Yazar, Tahran.

KK-18. F.T. Yaş 36, Okur-Yazar, Tahran.

KK-19. R.N. Yaş 42, Okur-Yazar, Tahran.

KK-20. H.M. Yaş 26, Üniversite Mezunu, Hemedan.

KK-21. T.A. Yaş 36, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-22. G.T. Yaş 28, Okur-Yazar, Urmiye.

KK-23.Y.İ. Yaş 33, Okur-Yazar, Urmiye.

KK-24. H.Y. Yaş 37, Üniversite Mezunu, Kerej.

KK-25. N.B. Yaş 42, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-26. H.Z. Yaş 39, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-27. C.B. Yaş 42, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-28. A.H. Yaş 47, Üniversite Mezunu, Kirmanşah.

KK-29. S.Z. Yaş 42, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-30. S.M. Yaş 49, Üniversite Mezunu, Tebriz.

KK-31. S.S. Yaş 37, Okur-Yazar, Kirmanşah.

KK-32. S.A. Yaş 62. Okur-Yazar, Hürremabad.

KK-33. A.E.M. Yaş 73. Okur- Yazar, Kirmanşah.

EKLER

Fotoğraf 12. Şah Hayas Ziyareti

Fotoğraf 13. Gazvineh

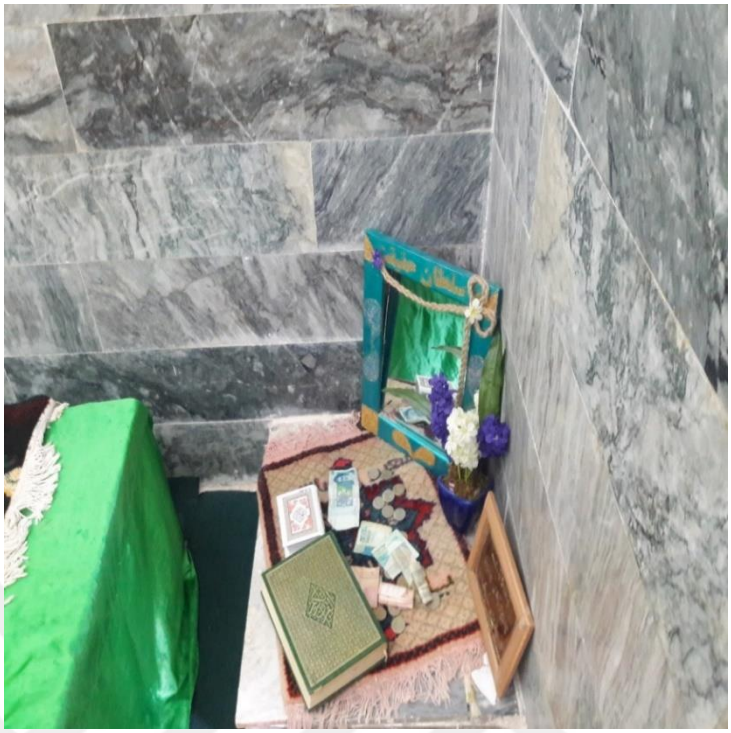

Fotoğraf 14. Ziyarette Bulunanlar Tarafından Nezirler

Fotoğraf 15. Gazvineh Ziyaretinde Hadem Görevi Yapan Seyyide.

Fotoğraf 16. Gazvineh'te Bulunan Cemhanede Bir İbrik.

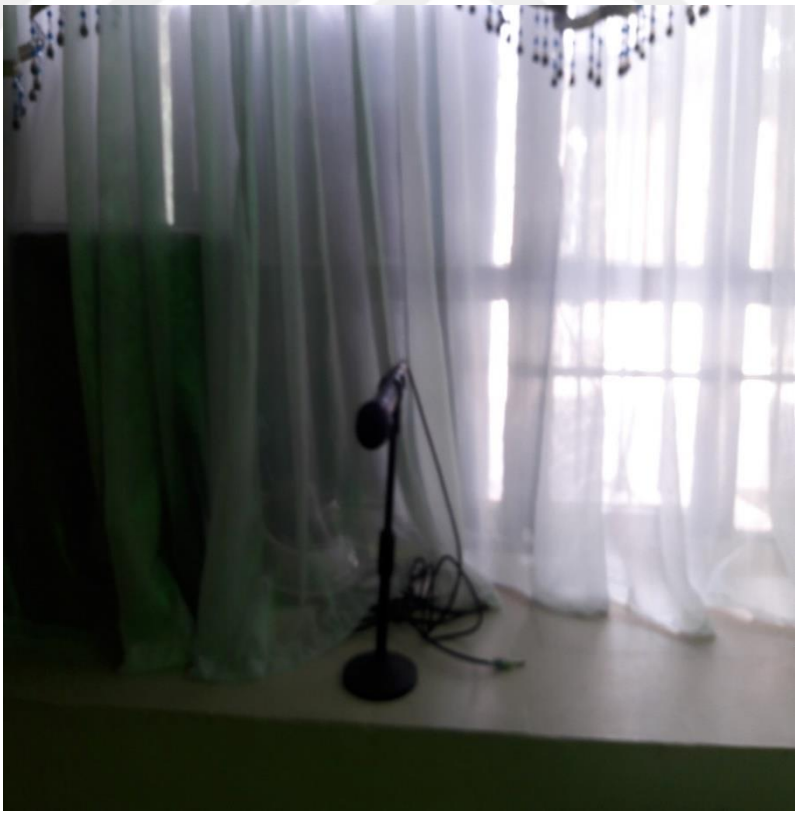

Fotoğraf 17. Cem hane içerisinde bulunan eşyalardan, Mikrofon.

Fotoğraf 18. Gazvineh'te yer alan ziyaret.

Fotoğraf 19. Gazvineh ziyaretinin avlusu.

Fotoğraf 20. Ziyarette bulunan bir Ehl-i Hak.

Fotoğraf 21. Sahne Şehri

Fotoğraf 22. Hanita Çeşmesi

Fotoğraf 23. Nezir töreni sonrası nezir bekleyen kişiler.

Fotoğraf 24. Baba Yadigar Ziyareti

Fotoğraf 25. Baba Yadigar Ziyareti

Fotoğraf 26. Seyid Rıza Bey ziyareti

Fotoğraf 27. Pir Musi

Fotoğraf 28. Pir Müsi Ziyareti

Fotoğraf 29. Dalahu

Fotoğraf 30. Dalahu

Fotoğraf 31. Pir Musi ziyareti

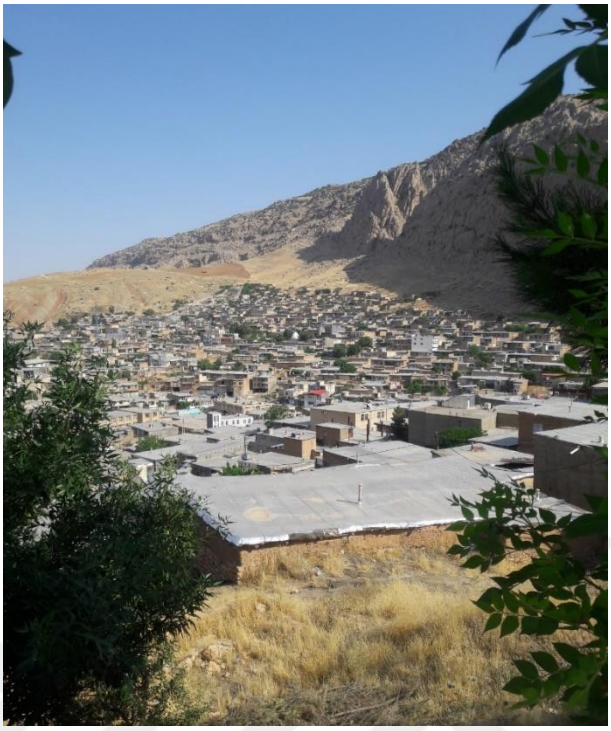

Fotoğraf 32. Kerend-i Garb

Fotoğraf 33. Dalahu'da Cemhane

Fotoğraf 34. Ziyarette bulunan mumluk

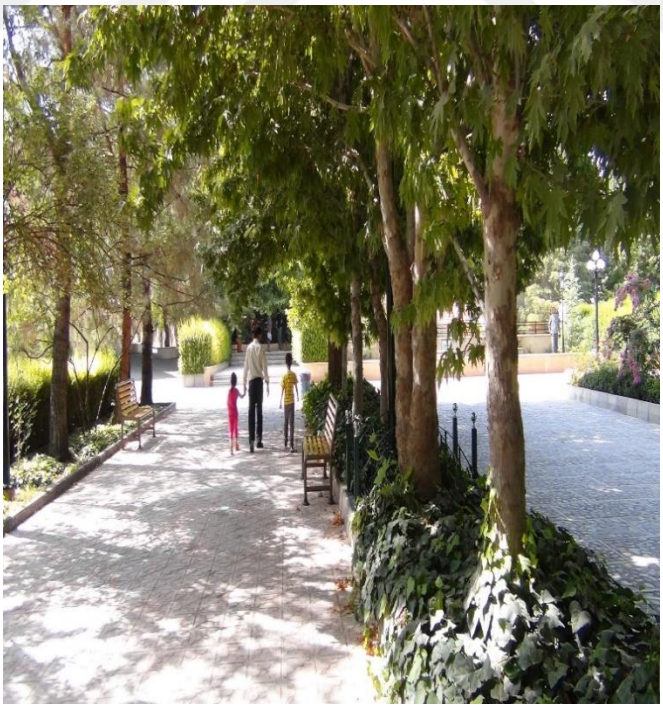

Fotoğraf 35. Gerehban ziyaretindeki bahçe

Fotoğraf 36. Sac-ı Nar

Fotoğraf 37. Sac-ı Nar

Fotoğraf 38. Gerehban'da bulunan otel

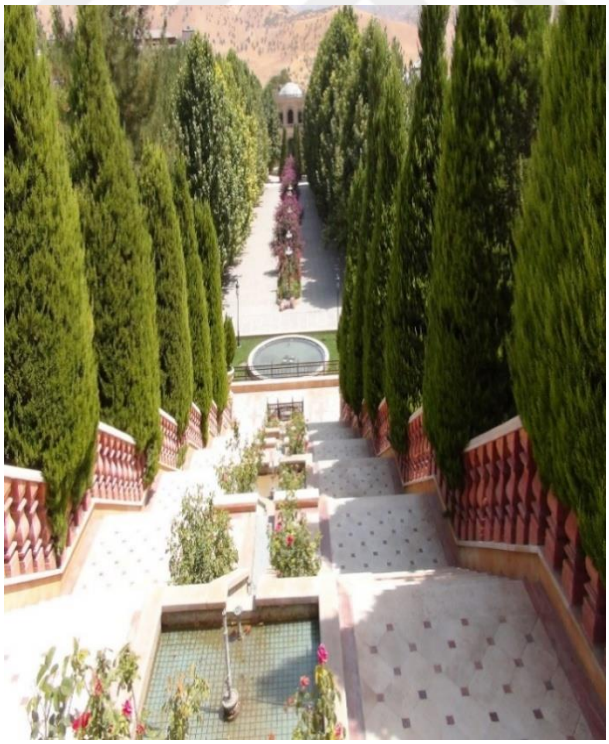

Fotoğraf 39. Gerehban Ziyareti

Fotoğraf 40. Aga Mansur'un ziyareti

Fotoğraf 41. Gerehban'daki eski mezarlık

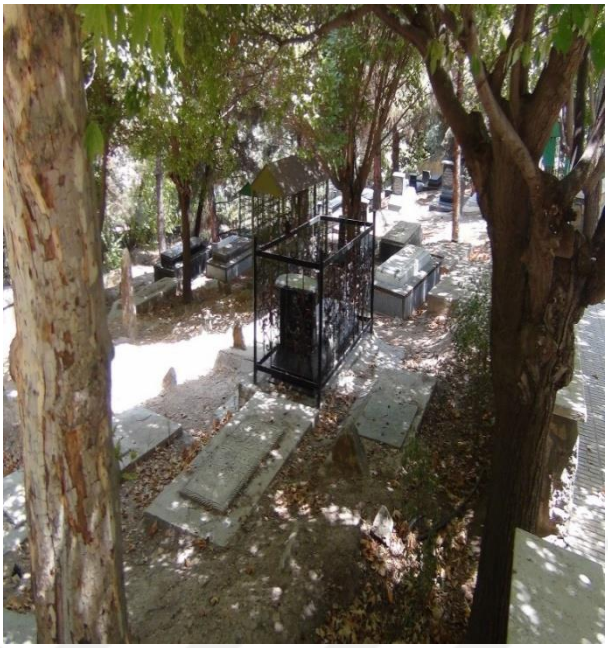

Fotoğraf 42. Gerehban'daki yeni mezarlık

Fotoğraf 43. Gerehban'daki eski mezarlık

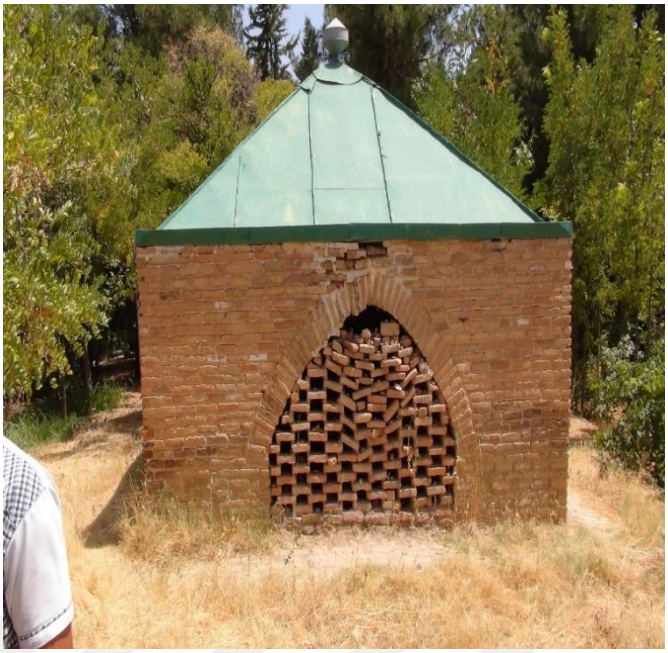

Fotoğraf 44. Abbas Aga'nın mezarı

Fotoğraf 45. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları

Fotoğraf 46. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları

Fotoğraf 47. Gerehban'daki eski mezarlıktan mezar taşları

Fotoğraf 48. Gerehban'da bulunan cemhane

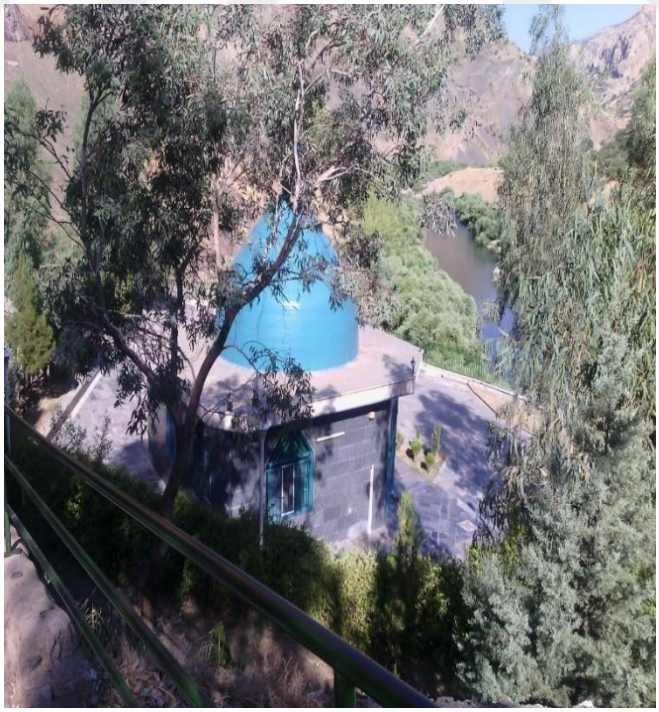

Fotoğraf 49. Mustafa Davudan Ziyareti

Fotoğraf 50. Sultan İshak ziyareti

Fotoğraf 51. Mustafa Davudan ziyareti

Fotoğraf 52. Hatun Rezbar ziyareti

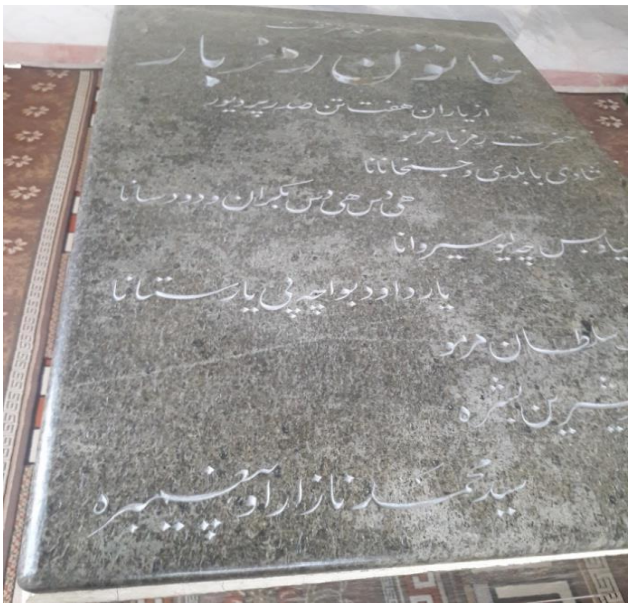

Fotoğraf 53. Hatun Rezbar Kabri

Fotoğraf 54. Perdiver

Fotoğraf 55. Sultan İshak ziyaretindeki Cemhane

Fotoğraf 56. Ostan-ı Mukaddesi Sultan Sehak

Fotoğraf 57. Sultan İshak'ın kabri

Fotoğraf 58. Perdiver Genl görünüş

Fotoğraf 59. Nezir bekleyenler

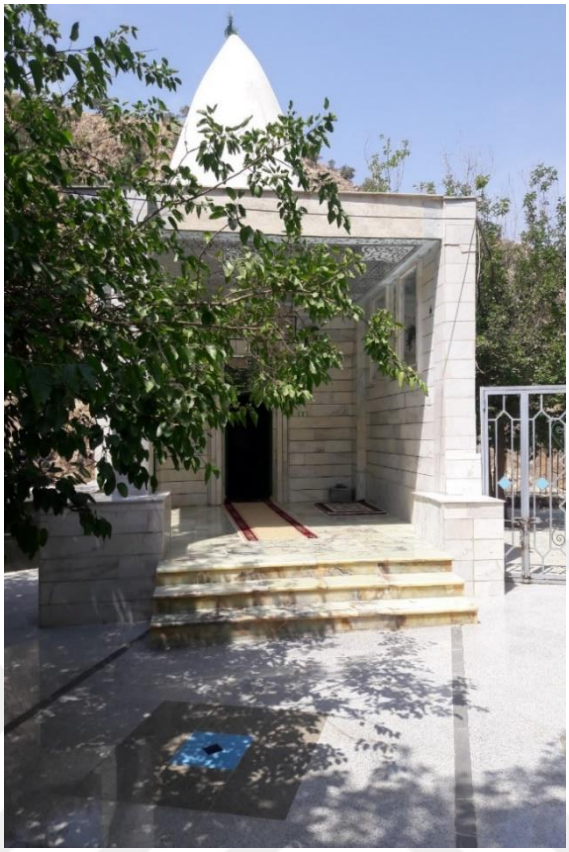

Fotoğraf 60. Baba Yadigar ziyareti

Fotoğraf 61. Pir Bünyamin ziyareti

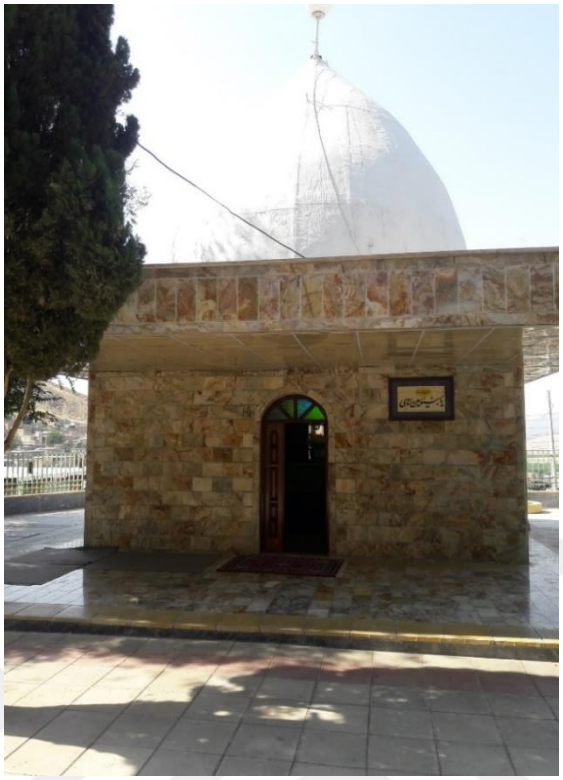

Fotoğraf 62. Pir Bünyamin ziyareti

Fotoğraf 63. Dalahu şehri

Fotoğraf 64. Dalahu şehri

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: İbrahim Karaca

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Tarihi ve Yeri: 25-08-1988, KAYSERİ

Medeni Durumu: Evli

email: ibrahimkaraca@erciyes.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Genel Türk Tarihi	2014
Lisans	EÜ Edebiyat Fakültesi / Tarih	2011
Lise	Kayseri Lisesi	2005

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2015-	Türk Halkbilimi Araştırma Görevlisi,	Devam ediyor.

YABANCI DİL

İngilizce, Farsça.

EHL-İ HAKLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT

ORIJINALLIK RAPORU

%6	%6	%1	%2
BENZERLIK ENDEKSI	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCI ÖDEVLERI

BIRINCIL KAYNAKLAR

1	islamansiklopedisi.org.tr İnternet Kaynağı	%1
2	archive.org İnternet Kaynağı	%1
3	baysungur.blogspot.com İnternet Kaynağı	<%1
4	fr.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1
5	es.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1
6	issuu.com İnternet Kaynağı	<%1
7	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1
8	pt.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1
9	dergipark.ulakbim.gov.tr İnternet Kaynağı	<%1